

Florica Dimitrescu

***DINAMICA
LEXICULUI
ROMÂNESC***

Florica DIMITRESCU • *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*

DE ACEEA^{AI} AUTOARE:

VOLUME

- Locuțiunile verbale în limba română*, București 1958, 233 p.
Tetraevanghelul diaconului Coresi (1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești, București 1963, 423 p.
Introducere în fonetica istorică a limbii române, București 1967, 183 p.
J. Byck, Studii și articole (ediție și studiu introductiv), București 1967, 174 p.
Testi romeni antichi (în colaborare cu A. Niculescu), Padova 1970, 156 p.
Contribuții la istoria limbii române vechi, București 1973, 289 p.
Introducere în morfosintaxa limbii române, București 1974, 200 p.
I.A. Candrea, *lingvist și filolog* (ediție și studiu introductiv), București 1974, 200 p.
Istoria limbii române (redactor responsabil), București 1978, 380 p.
Aurel Nicolescu, *Analize gramaticale și stilistice* (Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic), București 1981, 352 p.
Dicționar de cuvinte recente, București 1982, 535 p.
Palia de la Orăștie (concepția volumului, coautoare), București 1984, 195 p. (p. 153-194).

COLABORĂRI LA VOLUME COLECTIVE

- Gramatica Academiei*, vol. I și II, 1954.
Gramatica limbii române (Manual pentru clasele VIII, IX), 1957.
Dicționarul Academiei (redactare de cuvinte și etimologii).
Tratatul de istorie a literaturii române (vol. II), 1964.
Limba română. Gramatică, fonetică, vocabular, 1965.
Enciclopedia limbii române (figuri de lingviști).
Mică enciclopedie a limbii române.
Istoria limbii române (Responsabil: Al. Rosetti, responsabil adjunct, Florica Dimitrescu).
Dicționarul limbii române din sec. al XVI-lea (concepția și responsabilitatea colectivului, Florica Dimitrescu) – tot materialul, cca un milion de fișe clasificate alfabetic – distrus în incendiul de la sediul Academiei Române din februarie 1975.

FLORICA DIMITRESCU

DINAMICA LEXICULUI ROMÂNESC

– ieri și azi –

Coperta de CĂLIN STEGEREAN

© 1994 Editura Logos®

Ed. Logos®

Adresa po^otei: O.P. 4 C.P. 48 Bucure^oti

Tel./fax: (021) 233.14.82; (021) 327.14.78

E-mail: office@logos.tm.ro

I.S.B.N. 973-95560-4-3

SIGLE ^aI ABREVIERI

- AAR - „Analele Academiei Române” (Mem. Secþ. Lit., Ist.).
- AAMD - *Agard Aeronautical Multilingual Dictionary*, editors G.H. Frenot, Paris, and A.H. Holloway, London - New York, Oxford, London, Paris, 1960.
- ac. - acuzativ.
- AD - J. Kleczek, *Astronomical Dictionary*, Praha, 1961.
- adj. - adjectiv.
- adv. - adverb.
- agr. - agricultură.
- Alzati, Terra - Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente*, Milano, 1981.
- amerind. - indian din America.
- ap. - *apud*.
- ar. - arab.
- arm. - armean.
- Armbruster, R. - A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Bucureºti, 1972.
- arom. - aromân.
- Asan, F.P. - F. Asan, *Formaþile parasintetice în limba română*, în LR 1, XIV, 1965.
- AUB - „Analele Universităþii Bucureºti”.
- AUI - „Analele Universităþii Iaºi”.
- AUT - „Analele Universităþii Timiºoara”.
- autoht. - autohton.
- Bakos, MR - Bakos Ferenc, *Magyar-Román Szótár*, Budapest, 1964.
- Bakos, RM - Bakos Ferenc, *Román-Magyar Szótár*, Budapest, 1961.
- Bălan, LCB - I. Bălan, *Limba cârþilor bisericeşti*, Blaj, 1914.
- Bărbulescu, C. - Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureºti, 1928.
- Bărsănescu, P.N. - ^at. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii româneşti*, Bucureºti, 1971.
- BD - Clarence L. Barnhart, Sol Steinmetz, Robert K. Barnhart, *The Barnhart Dictionary of new English since 1963*, Bronxville, New York, Evanston, San Francisco, London, 1972.
- Benveniste, V.D. - E. Benveniste, *Les verbes délocutifs, Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.

- Binder, *Contribuții* - P. Binder, *Contribuții la geneza „Paliei de la Orăștie”, operă de colaborare a cărturarilor din Țara Românească, Transilvania și Banat*, în „*Studia Bibliographica*”, III (2), 1939.
- Bogdan, Gl. - D. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.
- BPh - Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, 1934-1947.
- Brâncu°, O. - Gr. Brâncu°, *Observații asupra sufixului gramatical -ez al verbelor neologice*, în SCL 3, XXVI, 1975.
- Brâncu°, Pr. - Gr. Brâncu°, *Productivitatea conjugărilor în româna actuală*, în SCL 5, XXVII, 1976.
- Brâncu°, V. - Gr. Brâncu°, *Morfologia verbului*, București, 1976.
- Bull. Ling. - Bulletin Linguistique*, București (1933-1948).
- C - Th. de Caliana, *A la conquête de l'espace*, Paris, 1967.
- C - Coresi, *Cazania*, 1564.
- C - Coresi, *Cazania II*, ed. S. Puocariu-Al. Procopovici.
- Cantemir, ID - D. Cantemir *interpretat de...*, București 1979.
- CB - *Cuvente den betrani*, publicate de B.P. Hasdeu, I-II, București, 1878-1879.
- CDDE - I.A. Candrea, O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907-1914.
- C.Ev. - Coresi, *Cartea cu învățătură* (1581), I, București 1914.
- CL - „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1956 °.u.
- Cod. Tod. - *Codicele Todorescu*, ed. N. Drăganu, 1914.
- Completări - Eugenia Contra° și Magdalena Popescu-Marin, *Completări cu privire la lista de cuvinte din DLR*, în LR, XII, 1973, nr. 1.
- conj. - conjuncție.
- Cont. - „Contemporanul”, Săptămînal politic, social, cultural, Seria a II-a, București, 1948 °.u.
- Corominas - Joan Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid, 1961; 1967.
- CPr. - Coresi, *Praxiu (Faptele apostolilor)* 1563 - ed. I. Bianu, 1930.
- Crest. - *Crestomație romanică* (sub conducerea lui Iorgu Iordan), vol. I, București, 1962.
- CV - *Codicele Voronețean*, ed. I.G. Sbiera, Cernăuți, 1885.
- CV - *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu.
- DA - *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1949.
- DAm. - Florin Ionescu, *Dicționar de americanisme*, București, 1972.
- DAn - Josette Rey Debove et Gilberte Gagnan, *Dictionnaire des anglicismes*, Paris, 1980.
- dat. - dativ.
- DAv - C. Opri°iu, D. Pantazopol° și Gh. Rodan, *Dicționar de aviație francez-român*.
- DC - Ph. de la Cardière, *La découverte du cosmos...*, Paris, 1975.
- DCC - Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978.
- DCR - Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982.
- DE - O. Bloch, W. von Wartburg, *Dictionnaire étimologique de la langue française*, Paris, 1964.
- DEF - Jaqueline Picoche, *Dictionnaire étimologique du français*, Paris 1979.
- DEX - *Dicționarul explicativ al limbii române*, red. resp. Ion Coteanu, Mircea Seche° și Luiza Seche, București, 1975.

- DHLR – O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901, 1938.
dial. – dialect(al).
- Dimitrescu, *Contribuții* – Fl. Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973.
- Dimitrescu, R. – Fl. Dimitrescu, *Un verbum vicarium: „a realiza”*, în RRL, XX, 4/1975.
- Dimitrescu, R.A. – Fl. Dimitrescu, *Quelques observations sur le rôle des affixes dans la formation des nouveaux termes du roumain littéraire*, în „Bieträge zur romanischen Philologie”, X Jahrgung, Heft. 2, p. 376–381.
- Dimitrescu, V.L. – Fl. Dimitrescu, *Despre verbele „delocutive”*, în SCL 3, XII, 1961.
- Dimitriu, *Originalitatea* – C. Dimitriu, *Originalitatea vocabularului din Apostolul popii Bratul (1559–1560)*, în SCL, 1974, XXV, nr. 2.
- Dimitriu, R – C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului textelor românești vechi*, Iași, 1974.
- Djamo-Diaconișă, A. – L. Djamo-Diaconișă, *Aspetti del influsso della lingua romana sulla lingua cancellaresca dei principati romeni*, în XIV Congresso internazionale di lingua e filologia romanza, Napoli, 15–20 aprile 1974, *Atti*.
- Djamo-Diaconișă, Lb. – L. Djamo-Diaconișă, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec XIV și XV*, București, 1971.
- DLR – *Dicționarul limbii române*, serie nouă, 1965–.
- DLRV – v. mai jos, Mihăilă, DLRV.
- DMC – P. Gilbert, *Dictionnaire des mots contemporains*, Paris, 1980.
- DMN – P. Gilbert, *Dictionnaire des mots nouveaux*, Paris, 1971.
- DN – Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București 1960.
- DN – C. Maneca și Fl. Marcu, *Dicționar de neologisme*, ed. a 2-a, București, 1966.
- DN – C. Maneca și Fl. Marcu, *Dicționar de neologisme*, ed. a 3-a, București, 1978.
- Doc. – *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. IV, București, 1981.
- Dosoftei, V.S. – Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682.
- DR – „Dacoromania”, Cluj-Sibiu, 1920-1948.
- Drăganu, *Hist.* – N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie*, București, 1938.
- DS – *Dicționar de sinonime*, sub redacția lui Gh. Bulgăr, București, 1971.
- E – D. Andreescu, *Enciclopedia programelor spațiale*, vol. I, 1957–1977, București 1978, vol. II, 1957–1979, București, 1980.
- egipt. – egiptean.
- EL – *Evangelierul din Londra*, 1574, ed. Gaster 1929.
- engl. – englez(ă).
- ER – *Etudes romanes dédiés à Iorgu Iordan*, Bucarest, 1978.
- Ernout, Meillet, *Dict. etym.* – A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1939.
- EV – *Evangeliarul slavo-român*, ed. L. Démeny, București, 1969.
- Ev. sl.-rom. – *Evangeliarul slavo-român de la Sibiu (1551–1553)*, ed. L. Demény, București, 1971.
- ex. – exemplu.
- Ex. – Exodul.
- F – *Grosse Duden Fremdwörterbuch*, Mannheim, 1966.
- FC I – Fulvia Ciobanu, Finușă Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. *Compunerea*, București, 1970.
- FC II – *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea, *Prefixele*, red. resp. acad. Al. Graur și Mioara Avram, București, 1978.

- FEW – Walter von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928.
Fl. – „Flacăra”, Bucureşti, 1952-.
- fr. – francez.
- Gáldi, Néo-gr. – L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939.
- García de Diego – Vicente García de Diego, *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid, 1954.
- Gaster, Chrest. – M. Gaster, *Chrestomatie roumaine*, Bucarest, Leipzig, 1895.
- Gaz. lit. – „Gazeta literară”, Bucureşti, 1954–1968.
- Gămulescu, Elem. sîrb. – D. Gămulescu, *Elemente de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân*, Bucureşti, Pancevo, 1974.
- GCR I-II – M. Gaster, *Crestomație română*, I-II, Bucureşti, 1891.
- gen. – genitiv.
- germ. – german.
- Giurescu, Contribuții – C.C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în sec. al XV – începutul sec. XVI*, Bucureşti, 1973.
- Goga, Lex. – Ec. Goga, *Lexicologie romanică (lexic profesional)*, Bucureşti, 1976.
- gr. – grecesc.
- Graur, C. – Alexandru Graur, „Capcanele” limbii române, Bucureşti, 1976.
- Graur, E. – Al. Graur, *Evoluția limbii române*, Bucureşti, 1961.
- Graur, Etimologii – Al. Graur, *Etimologii românești*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.
- Graur, Ev. – Al. Graur, *Evoluția conjugării în română*, în SCL 2, XIII, 1962.
- Graur, T. – Al. Graur, *Tendențele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.
- GS – „Grai ʹi suflet”, Bucureşti, 1923 ʹ.u.
- Gușu Romalo, C.G. – V. Gușu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, Bucureşti, 1972.
- Hasdeu, L. – B.P. Hasdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*, Bucureşti, 1864.
- hebr. – hebraic.
- hind. – hindi.
- Höfler, Etudes – M. Höfler, *Etudes de datations; état présent et possibilités d'une orientation nouvelle*, în Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și de filologie romanică, I, Bucureşti, 1971.
- Hristea, P.E. – Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968.
- ILR – *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1978.
- ILR II – *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.
- ILRL – Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1971.
- Inf. Buc. – „Informația Bucureștiului”, Bucureşti, 1953-.
- Iona°cu, Sist. – R. Iona°cu, *Sistemele ortografice cu litere latine în limba română*, Bucureşti, 1989.
- Iordan, LRA – Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ed. a II-a, Bucureşti 1948.
- Iordan, LRC – I. Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956.
- Iorga, Ist. lit. relig. – N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti 1904.
- Iorga, Ist. lit. rom. – N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a doua, Bucureşti, 1933.
- IP – *Învățătură la Paști*, în I. Bianu, *Texte de limbă din sec. XVI*, III.
- it. – italian.

- ÎCr. – *Întrebare creștinească*, ed. I. Bianu.
 Jako-Manolescu, S. – S. Jako, R. Manolescu, *Scrierea latină în Evul mediu*, București, 1971.
- L – *Lexis, Dictionnaire de la langue française* (Direction de Jean Dubois), Paris, 1975.
 L – *Liturgierul lui Coresi*, ed. Al. Mare^o, București, 1969.
 lat. – latin.
- Lg – C. Schick, *Il Linguaggio*, Torino, 1960.
 L.I. – Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora ^aandru Olteanu, *El léxico indígena del español americano*, Mexico, București, 1977.
- LL – „Limbă ^oi literatură”, Societatea de ^otiințe filologice, București, 1955 ^o.u.
 loc. – locuțiune.
- Lombard, VR – Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, I, 1954, II, 1955.
 LR – „Limba română”, Editura Academiei, București, din 1952.
 LRC II – I. Coteanu, A. Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, București, 1975.
- Luc. – „Lucafărul”, Săptăminal editat de Uniunea Scriitorilor, București, 1958–.
 Lukasik – ^{at}. Lukasik, *Pologne et Roumanie*, Paris, 1938.
- Lyons, Lg – J. Lyons, *Linguistique générale*, Paris, 1970.
- M. – Doru Todericiu, *Preistoria rachetei moderne*. Manuscrisul de la Sibiu, București, 1969.
- Mag. – „Magazin”, București, 1957.
 magh. – maghiar(ă).
 megl. – meglenoromân(ă).
- Migliorini, Duro, PE – B. Migliorini, Aldo Duro, *Prontuario etimologico della lingua italiana*, Torino, 1942–1950.
- Mihăescu, Infl. gr. – H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în sec. al XV-lea*, București, 1966.
- Mihăescu, Lb. lat. – H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960.
- Mihăilă, At. – Gh. Mihăilă, *Les attestations les plus anciennes des mots autochtones en roumain*, în *Actes du II Congrès international de Thracologie*, București, 1980.
- Mihăilă, DLRV – Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul secolului al X-lea – începutul sec. al XVI-lea)*, București, 1974.
- Mihăilă, Împr. sud-slave – Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
- Mihăilă, R.C. – Gh. Mihăilă, *Cele mai vechi atestări în limba română comună*, în SCL, 1/80.
- mod. – modern.
- Moxa – *Cronica lui M. Moxa*, în CB, I, p. 337 ^o.u.
- NDE – A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterrand, *Nouveau dictionnaire étimologique et historique*, Paris, 1964.
- nec. – necunoscut.
- neol. – neologic, neologism.
- Nestorescu, D. – V. Nestorescu, recenzie la Gh. Mihăilă, *Dicționarul limbii române vechi*, LR 2/75.
- Nestorescu, E. – V. Nestorescu, *Elemente de frazeologie românească veche în documentele slavo-române*, în LR 3/80.
- Niculescu, *Individualitatea* – Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. Contribuții socio-culturale, București, 1978.

nr. - număr.

NT - *Noul Testament de la Bălgrad*, ed. nouă, Alba Iulia, 1988.

num. - numeral.

Olteanu, ^aerban, M. - ^at. Olteanu ^oi C. ^aerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, Bucure^oti 1969.

Omagiu Al. Rosetti - *Omagiu lui Al. Rosetti*, Bucure^oti, 1965.

PA - P. Kolosimio, *Astronauts de la préhistoire*, Paris, 1972.

Pamfil, C - V. Pamfil, *Calculi româno-magiare în Palia de la Orăștie*, în CL, II, 1957.

Pamfil, *Contribuții* - V. Pamfil, *Contribuții la studiul statistic al lexicului românesc*, în *Studii de lexicologie*, Bucure^oti, 1965.

Pamfil, LP - V. Pamfil, *Lexicul „Paliei de la Orăștie”*, în CL 1, VII, 1962.

Pamfil, R - V. Pamfil, *Elemente regionale în lexiconul „Paliei de la Orăștie”*, în CL III, 1958.

Papahagi, DDA - Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, Bucure^oti 1947.

PC - I. Gagarin, V. Lebedev, *Psihologia cosmosului*, Bucure^oti, 1979.

Pellen, *Recherches* - R. Pellen, *Recherches diachroniques en espagnol. Datations des phénomènes*, în RLIR, tome 37, janvier-juin 1973, p. 158-177.

pers. - persan.

pg. - portughez.

PH - *Psaltirea Hurmuzaki*, ms. Biblioteca Academiei, cota 3077.

pl. - plural.

PLG - *Probleme de lingvistică generală*, Bucure^oti, 1959 ^o.u.

PN - „Presa noastră”, Revistă lunară a Uniunii Ziari^otilor, Bucure^oti, 1956-1989.

PO - *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Bucure^oti, 1968.

pol. - polonez

Popescu-Marin, *Completări* - Magdalena Popescu-Marin, *Completări la DLR: prime atestări, cuvinte, sensuri, variante neînregistrate*, în LR, XXIV, 1974, nr. 6.

Popovici, PO - Iosif Popovici, *Palia de la Orăștie*, Bucure^oti, 1911.

PR - Paul Robert, *Le Petit Robert*, Paris, 1978.

Pr. - *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, Bucure^oti, 1971.

prakr. - prakrit.

Prav. - *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, ed. S.G. Longinescu, Bucure^oti 1912.

prep. - prepoziție.

prov. - provensal(ă).

Pr. Radio - Programul Radio-TV.

Ps. - Coresi, *Psaltirea*, ed. Stela Toma, Bucure^oti, 1976.

PS - *Psaltirea Scheiană*.

Purdela, D. - A.L. Purdela, *Derivarea verbală imediată (nemijlocită)*, în SCL 1, XXI, 1970.

Pu^ocariu, LR - Sextil Pu^ocariu, *Limba română*, ed. a II-a, Bucure^oti, 1976.

PV - *Psaltirea Voronețeană*.

RA - Florica Dimitrescu, *Quelques observations sur le rôle des affixes grecques dans la formation des nouveaux termes du roumain littéraire*, în „Beiträge zur Romanischen Philologie”, X Jahrgang, Heft. 2, p. 376-381.

reg. - regional(ism).

Reinheimer, D.P. - S. Reinheimer, *Les dérivés parasynthétiques dans les langues romanes*, The Hague-Paris, 1974.

- REW – Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a 3-a, Heidelberg, 1935.
- RLiR – „Revue de linguistique Romane”, Paris, 1925–.
- rom. – românesc.
- Rom. lib. – „România liberă”, Bucure^oti, din 1944; ^oi seria nouă, din 1990.
- Rom. lit. – „România literară”, Bucure^oti, 1968–.
- Roques, PO – M. Roques, *Les premières traductions de l'Ancien Testament. I: „Palia d'Orăștie”*, Paris, 1925.
- Rosetti, FC – Al. Rosetti, *Filosofia cuvîntului*, Bucure^oti, 1946.
- Rosetti, ILR – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucure^oti, 1968.
- Rosetti, LR – Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVI et du début du XVII siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucure^oti, 1926.
- RRL – „Revue roumaine de linguistique”, Editura Academiei, Bucure^oti, din 1950.
- S – I.A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I-II, Bucure^oti, 1916.
- Săpt. – „Săptămîna culturală a Capitalei”. Serie nouă. Revistă editată de Comitetul pentru cultură ^oi educație socialistă al municipiului Bucure^oti.
- Sc. – „Scînteia”. Organ al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Bucure^oti, 1944-1989.
- Schogt, Sém. – H. Schogt, *Sémantique synchronique*, Toronto, 1976.
- SCL – „Studii ^oi cercetări lingvistice”, Editura Academiei, din 1950.
- scr. – sîrbo-croat.
- S.Dasc., Let. – Simion Dascălușul, *Letopiseșul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ed. C. Giurescu, Bucure^oti, 1916.
- sic. – sicilian.
- sîng. – singular.
- skr. – sanscrit.
- sl. – vechi slav.
- Slawski, SE – F. Slawski, *Slownic etymologiczny jezyke polskiego*, I, Kraków, 1952.
- sl.s. – slav de sud.
- SMFC – *Studii și materiale privitoare la formarea cuvîntelor în limba română*, vol. I-IV, Bucure^oti, 1959–.
- sp. – spaniol.
- Stănescu, M. – E. Stănescu, *Meșteri constructori, pietrari și zugravi în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii ^oi cercetări de istoria artei”, I, 1955, vol. 1-2.
- srb. – sîrb.
- St., Lex. – Grămăticul Staicu, *Lexicon slavo-român*, ms. de pe la 1600, Biblioteca Academiei, cota 312.
- subst. – subst.
- s.v. – sub voce.
- ^aăineanu, I.O. – L. ^aăineanu, *Influența orientală asupra limbii române*, Bucure^oti, 1900.
- ^auteu, Inf. – Flora ^auteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare*, Bucure^oti, 1976.
- T – Coresi, *Tetraevanghelul*, ed. Fl. Dimitrescu, Bucure^oti, 1963.
- Tagliavini, A – C. Tagliavini, *Applicazioni dei calcolatori elettronici all'analisi e alla statistica linguistica*, Roma, 1968.
- Tagliavini, O. – C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine* (trad. rom.), Bucure^oti, 1977.

- Tamás, *Etyrn. ung.* – L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.
- TB – *Texte bogomilice*, în CB, II.
- tc. – turc.
- TDRG – H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucure^oti, 1903–1925.
- TM – *Texte mähăcene*, în CB, II.
- Tohăneanu, D – Gh. Tohăneanu, *Dincolo de cuvînt*, Bucure^oti, 1976.
- TR – *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Bucure^oti, 1982.
- TRA – Al. Niculescu, Florica Dimitrescu, *Testi romeni antichi*, Padova, 1970.
- Ȑircovnicu, Ist. – V. Ȑircovnicu, *Istoria învățămîntului din Banat pînă la anul 1800*, Bucure^oti, 1978.
- ucr. – ucrainean.
- Vasiliu, S.R. – L. Vasiliu, *Sufixele verbale românești noi (-isi, -iza, -fica, -ona)*, în SMFC, III, Bucure^oti, 1962.
- vb. – verb.
- VEI – A. Prati, *Vocabulario etimologico italiano*, Torino, 1951.
- Veress, Doc. – A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, Bucure^oti, 1930.
- Virtosu, P. – Emil Virtosu, *Paleografie româno-chirilică*, Bucure^oti, 1968.
- Vulpe, V.L. – M. Vulpe, *Sur quelques verbs délocutifs dans les parlers roumains*, în RRL, XVIII, 1973.
- Zugun, C. – P. Zugun, *Conversiunea numelor în verbe*, în LR 5, XXI, 1972.

CUVÎNT ÎNAINTE

Concepută ca o contribuție la istoria limbii române în straturile ei cele mai vechi (din momentul apariției primelor texte în limba română – sec. al XVI-lea) și cele mai recente (din ultimii treizeci de ani), lucrarea de față cuprinde două secțiuni distincte în care se discută: 1) unele fațete ale vocabularului limbii române vechi și 2) aspecte ale dinamicii lexicului actual.

Ambele secțiuni însumează rezultatele cercetărilor precedente ale autoarei asupra unor fenomene lexicale, cu privire specială la limba română veche sau la limba actuală.

Precizez că unele dintre capitolele acestui volum au apărut sub formă de articole în revistele de lingvistică din țară sau din străinătate – unele au fost traduse din limba franceză – sau au constituit comunicări la diverse congrese sau întruniri științifice de specialitate. Pentru fiecare în parte s-au dat indicațiile bibliografice la sfârșitul articolului (capitolului); cele care poartă, între paranteze drepte, anul redactării, erau inedite în noiembrie 1993, când am scris aceste cuvinte.

Fiecare dintre studiile reunite în volum – căroră li s-au adus câteva mici rețuuri – este independent, dar toate sînt străbătute de un fir conducător: ideea că vocabularul limbii române de azi nu poate fi bine înțeles fără studierea aprofundată a temeliei sale alcătuite din textele secolului al XVI-lea, în care trebuie neapărat să vedem izvorul limbii literare de azi. Concluzia secțiunii a doua este că, atît prin noile creații interne cît și prin împrumuturi, lexicul limbii române literare actuale participă la tendința generală de internaționalizare care se manifestă în structura lexicală a limbilor moderne.

Prezentul volum constituie o continuare și un complement a două cărți anterioare ale autoarei, *Contribuții la istoria limbii române vechi* (1973) și *Dicționar de cuvinte recente* (1982), acesta din urmă constituind sursa principală a studiilor aflate în secțiunea a doua a contribuțiilor de față.

Nu le voi mulțumi niciodată îndeajuns prietenilor mei mai tineri Alexandru Ciolan, Coman Lupu și Nicolae Mocanu pentru efortul lor devotat întru ducerea la bun sfârșit a editării și tipăririi acestei cărți. Caldele noastre mulțumiri se îndreaptă și spre Mariana Ciolan, care a tradus articolele scrise în limba franceză.

Noiembrie 1993

FLORICA DIMITRESCU

P.S. Dacă pînă acum am lucrat, și sper să lucrez în continuare, în domeniul lexicului și al lexicografiei, rămîn cu imensul regret că nu s-a putut duce la îndeplinire o operă care depășea puterile unui singur om și al cărei plan l-am conceput încă din 1963: *Dicționarul limbii române din secolul al XVI-lea*. Împreună cu un colectiv experimentat și devotat strînsesem și ordonasem alfabetic circa un milion de fișe care, depozitate în sediul Academiei, au căzut pradă focului în februarie 1975. Nu s-a făcut nici un fel de anchetă, nu s-au căutat cauzele acestui „incendiu” izbucnit exact în încăperea unde erau adăpostite fișele (într-un singur exemplar manuscris, pentru că insistențele mele de a fi fotocopyate nu au avut nici un ecou) și numai acolo! Forurile în drept nu au reacționat decît împiedicînd reluarea lucrărilor – muncă titanică, dar la care colectivul de zece persoane care lucrase timp de zece ani se încumeta să revină... – la (nedoritul?) Dicționar. Iar peste fișele arse ale acestei lucrări de bază pentru înțelegerea evoluției limbii române s-a aternut întîi indiferența, apoi uitarea. O lucrare fundamentală peste care s-a trecut cu buretele.

I

LIMBĂ VECHE

ISTORIA LIMBII ROMÂNE ȘI IZVOARELE EI

În cele ce urmează vom aborda câteva probleme puse de izvoarele avute la îndemână de cercetătorii istoriei limbii române, chestiunea informației fiind primordială pentru orice operă științifică și cu atât mai mult pentru una de sinteză, cu orientare modernă, ca *Istoria limbii române*, care se elaborează în prezent¹.

Este un fapt îndeobște cunoscut că istoria istoriei limbii române – și, implicit, a izvoarelor ei – are o bogată tradiție. Într-adevăr, la începutul secolului al XX-lea, prin apariția primului volum din *Histoire de la langue roumaine* de Ov. Densusianu (Paris, 1901), lingvistica românească înregistra întâia operă științifică dedicată special istoriei limbii române, care era, în același timp, prima istorie a unei limbi romanice. Începând această lucrare, Ovid Densusianu era conștient de imensele dificultăți pe care le va avea de împlinit, în primul rând din cauza insuficienței materialelor de lucru și a lipsei de studii prealabile. Izvoarele sale, sursele de exemple erau nu numai reduse, dar – mărturisește autorul despre textele vechi – „multe din ele n-au fost editate destul de corect pentru a putea fi folosite totdeauna de filolog”².

Din perspectiva informației, situația este mult diferită 30 de ani mai târziu, când își începe Al. Rosetti publicarea volumelor destinate a deveni *Istoria limbii române*, apărută în ed. a II-a în 1978. Pe măsură ce se lărgeau investigațiile științifice și se editau unele texte, Al. Rosetti și-a îmbogățit lista de materiale bibliografice și de izvoare, un punct de onoare al acestei lucrări fundamentale constând tocmai în permanenta aducere la zi a bibliografiei.

- 1 Este vorba de o monumentală Istorie a limbii române, elaborată sub conducerea lui Al. Rosetti, care era red. responsabil, red. adjunct Fl. Dimitrescu, gata elaborată și predată editurii, dar care a rămas, din păcate, netipărită.
- 2 *DHLR*, I, p. XII. (Vezi și ediția în limba română, îngrijită de prof. J. Byck, București, 1962, și Ov. Densusianu, *Opere*, II, București, 1975.)

Din bibliografia specială de referință a istoriei limbii române ne vom opri, în rîndurile de mai jos, asupra surselor de exemple, asupra edițiilor de texte ^oi, din bibliografia generală de referințe, asupra dicționarelor.

Astăzi, datorită mai ales editării a numeroase texte vechi în perioada anilor '60 ^oi '70, se poate afirma că documentarea noastră a progresat mult. În aceste două decenii, s-au făcut mari eforturi, ^oi din partea editorilor, ^oi din partea editurilor (aici trebuie citată pe primul loc Ed. Academiei) pentru a se pune la îndemîna cercetătorilor multe lucrări fie needitate încă, fie lucrate anterior, dar într-o formă necorespunzătoare exigențelor actuale. Pentru a da un singur exemplu, trebuie subliniat marele serviciu adus cercetătorilor istoriei limbii române prin apariția volumului *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea* (București, Ed. Academiei, 1979). Pe bună dreptate Ovid Densusianu ^oi exprima, în introducerea la *DHLR*, regretul pricinuit tocmai de absența acestora: „Documentele publice ^oi private, care sînt cele mai importante pentru cunoașterea trecutului unei limbi, n-au fost publicate decît în număr foarte restrîns”¹. Între timp, unele documente din sec. al XVI-lea au mai fost editate, dar se aflau risipite în publicații și colecții în general greu accesibile, așa încît cuprinzătoarea ediție amintită era mai mult decît așteptată. Ea aduce un material extrem de important pentru istoria limbii române, nu numai în domeniul lexicului, ci și pentru alte compartimente ale limbii. Astfel, se corectează unele afirmații făcute exclusiv pe baza materialului extras din traduceri, din texte în special de natură religioasă, din sec. al XVI-lea. Ediția amintită reușește să dea un contur mai veridic limbii române din sec. al XVI-lea și conduce către o mai corectă evaluare a locului fiecărei unități lexicale din sec. al XVI-lea, oferă indicații mai precise despre răspîndirea termenilor, păstrarea unor sensuri mai apropiate de cele etimologice (de ex. *ciubuc* “vergea (de aur), lingou” etc.).

Printr-o asemenea lucrare ce cuprinde elemente ale limbii standard din secolul al XVI-lea, toți cei care se interesează de începuturile limbii române scrise au căpătat un instrument de lucru indispensabil ^oi bine ar fi ca acest material să fie cunoscut ^oi pe plan mai larg, internațional, pentru a sluji la anumite comparații: se ^otie ce rol pot avea astfel de mărturii pentru lingvistica romanică sau chiar pentru lingvistica generală. Din păcate, asemenea documente nu-^oi pot găsi un loc în „Revue d'histoire des textes”, Paris, din 1971 (care înainte de această dată apăruse sub numele de „Bulletin de recherches et d'histoire des textes”), punct de întîlnire al cercetătorilor veniți din orizonturi diferite, dar cu preocupări comune, deoarece această revistă studiază exclusiv lucrările scrise anterior anului 1500 ^oi are corespondenți în toate limbile care au avut șansa de a fi îmbrăcat haina solemnă a scrisului înainte de această dată.

Volumul *Documente și însemnări românești din sec. al XVI-lea* conține un material deosebit de prețios tocmai prin caracterul său neomogen („au-

1 *Op. cit.*, p. XIV.

tori” diferiþi, regiuni diferite, texte de tipuri diferite), venit a suplini, într-o anumitã mãsurã, lacunele din cronologia atestãrilor sau labilitatea datelor procurate de alte mãrturii.

Trebuie observat însã, imediat, cã mai este mult de fãcut pentru a fi satisfãcuþi în domeniul editãrii de texte. Ne vom limita tot la un singur exemplu: în bibliografia pentru *TILR* III se noteazã sub *Bratul, Ms.* cã se vor utiliza din *Manuscrisul popii Bratul* fragmentele publicate de Gh. Mihãilã în *Studii de limbã literarã i filologie*, II (Bucureºti, 1972). Textul acesta, însã, reprezentînd cel mai vechi manuscris românesc datat, cu un copist cunoscut, ar fi ideal sã fie pus *integral* la dispoziþia specialiºtilor, mai ales cã încã din 1967 Gh. Mihãilã a propus Editurii Academiei publicarea lui, iar C. Dimitriu a elaborat indicele acestui text pentru *Dicþionarul limbii române vechi*, proiectat de noi, al cãrui material – circa un milion de fiºe – a cãzut pradã unui incendiu la sediul Academiei Române în 1975. Pentru a dovedi cît de interesant este textul amintit, vom sublinia cã pentru unele cuvinte vom întilni aici primele atestãri (deci din anul 1559–1560), de exemplu pentru *freamãt, ocol* (în *DA* ºi *DLR*, la Dosoftei), pentru *must* (în *DLR*, în *Biblia* de la Bucureºti), pentru *plecãciune* (în *TDRG*, 1691), pentru *cîrciumãriþã* (în *DA*, 1741), pentru *vrabie* (în *TDRG*, *DA*, sec. XIX)¹. Dupã cum se poate uºor observa, mãrturia manuscrisului popii Bratul împinge înapoi considerabil datãrile, pentru unele cuvinte ajungînd pînã la cca 250 de ani (*vrabie*).

În acelaºi context întilnim un numãr relativ ridicat de cuvinte în situaþia de *hapax legomenon* de tipul *podmi* (în *Apostolul* lui Coresi din 1563 ºi corespunde a *lua*², formaþie neînregistratã în *DLR*, deºi fascicula *pînã – pogribanie* a apãrut în 1977, iar articolele menþionate în nota noastră anterioarã dateazã din 1972, primul, ºi 1974, al doilea).

Desigur, pe lingã *Manuscrisul popii Bratul*, lista ediþiilor de care avem neapãrat nevoie pentru *TILR* este foarte lungã; din ea nu ar trebui sã lipseascã, de ex., *Psaltirea Hurmuzachi* (ed. C. Ciuchindel, Bucureºti, 1977, litografiatã într-un numãr de 40 de exemplare, nu are rãspîndirea necesarã), *Cazania I a lui Coresi, Cronograful lui Moxa*³ etc.

Trecînd la cealaltã sursã despre care ne-am propus sã discutãm, *dicþionarele*, vom observa cã informaþiei concentrate cuprinse în ele *TILR* le datoreºte multe elemente cu caracter lexico-semantic, morfologic, de comportare sintacticã, variante fonetice etc. Dar ºi aici trebuie afirmat cã absenþa izvoarelor de limbã veche face ca în *DA* uneori lexicul românesc vechi sã fie insuficient reprezentat. S. Puºcariu, în introducerea la *DA*, atrage atenþia din acest punct de vedere cã „sînt multe scrieri vechi de cea mai mare importanþã care au rãmas necercetate. Ca sã nu mai pomenim

1 Vezi C. Dimitriu, *Originalitatea*, p. 154.

2 Vezi Gh. Mihãilã, *Observaþii asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559-1560)*, în *SLLF*, II, 1972, p. 319; C. Dimitriu, *loc. cit.*, p. 264.

3 Apãrut, între timp, în ed. lui Gh. Mihãilã, Bucureºti, 1990.

alte, vom numi aici numai *Palia de la Orăștie, Pravila de la Govora* ^oi *Noul Testament de la Bălgrad*, care se distinge printr-o limbă frumoasă ^oi îngrijită, mai mult chiar decât *Biblia* din 1688. Manuscrise n-au fost extrase deloc, iar dintre publicațiile de documente vechi în care mai cu seamă se găse^ote limba populară a veacurilor toate, neinfluențată de originale străine, ^oi un tezaur lexical cu mult mai bogat decât în traducерile de scrieri biserice^oti, a fost ales *Uricariul*, o lucrare cu multe gre^oeli¹. Desigur, *DLR* ^oi-a extins bibliografia, dar ^oi aici, ca de altfel în orice operă lexicografică, prin definiție non-finită, este posibil un „mai bine”, calitativ, ^oi „mai mult”, cantitativ.

În privința lexicului vechi, se poate remarca absența unor cuvinte din marile noastre dicționare (de ex. *arhisinogog* din *DA*, sau *podmi* din *DLR*) sau a unor sensuri specifice în trecutul limbii române, de ex. semnificația „strună, coardă” a lui *maș*, înregistrată în *Psaltirea Scheiană* (ed. I.A. Candrea, II, București, 1916): Cântu nou cântu ție întru psaltire, cu zéce mașe cântu ție (298/4).

Dacă ne vom referi la un alt aspect pe care îl socotim fundamental, ^oi anume la *datarea* termenilor, vom constata că în *DLR* această problemă este pusă expres numai la unele cuvinte, de ex. la *medelnicer* („atestat pentru prima oară la 1497”, s.v.) sau la *meșter* („cea mai veche atestare a cuvîntului ar data de pe la 1404”, s.v.). Apreciem însă că, ^oi pentru a veni în sprijinul celor care cercetează *ILR*, cît ^oi, în general, pentru ținută ^otiințifică a acestui dicționar de mare autoritate, ar fi necesar ca preocuparea pentru datare să fie extinsă, în principiu, la toate cuvintele, avînd în vedere că data atestării unui cuvînt este extrem de importantă. Să mai amintim aici că Bloch-Wartburg² consideră că data apariției în scris a unui cuvînt este unul dintre punctele principale ale istoriei cuvîntului sau că P. Imbs socotește că semnificația exemplului celui mai vechi este „nodul istoriei cuvîntului”³. Într-adevăr, data înregistrării unui cuvînt poate aduce lumină în ce privește stabilirea etimologiei sale. Pentru exemplificare, iată două cazuri: verbele *a mători* ^oi *a objidui*. Verbul *a mători* se consideră în *DLR* că are la bază subst. *mator* sau vb. scr. *matoriti*. Realitatea este că *mători* apare în mai multe contexte în sec. al XVI-lea (*T, C₂*), în timp ce *mator* este înregistrat prima oară cu o sută de ani mai tîrziu, în 1652, a^oa că, cel puțin în principiu, nu *mator* ar putea fi etimonul lui *mători*; de asemenea nici scr. *matoriti*⁴, inexistent în vreun original al celor două texte, ci verbul corespunzător din textul slav al *Evangeliiarului* lui Macarie, care este *zamatoreati*, cu *za* – văzut ca în

1 *DA*, tomul I, partea I, A-B, p. X.

2 *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1932.

3 „Cahiers de lexicographie”, 2, 1960, p. 7-8.

4 Vezi Zizi ^atefănescu-Goangă, *Etimologii*, în *LR*, X (1961), nr. 6, p. 555-556; Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 70-72.

*zaboleati, zaroditi*¹, verbul a fost integrat la conj. a IV-a ca *boleati* > *boli, pohteati* > *pofti*.

Verbul *a obijdui* este considerat în *DLR* ca provenind dintr-o formă v.sl. (*obijdo*, prez. ind. al lui *obideati*); dacă însă observăm că toate citatele, începând cu primele atestări, aparțin secolului al XIX-lea – ²i derivatele sale nu fac excepție de la această datare –, ne putem pune întrebarea, legitimă, dacă nu cumva este un împrumut tardiv, ²i etimonul n-ar putea fi găsit într-o limbă limitrofă, de ex. în bulgară (cf. bg. *obijdam*²).

Ar trebui însă spus că niciodată, ²i aceasta este cu atât mai valabil pentru o epocă îndepărtată precum cea reprezentată prin sec. al XVI-lea, nu trebuie *absolutizată* datarea unui cuvânt, mai ales că deseori prima înregistrare nu echivalează cu data de na^otere a unui cuvânt – dacă este alcătuit pe teren românesc – ²i nici cu momentul pătrunderii lui în limba română – dacă este vorba de împrumuturi.

Pinînd seama, în toate situațiile, de cele afirmate aici, se mai pune ²i o altă problemă, ²i anume aceea care apare în unele lucrări moderne de lingvistică diacronică sub forma *dublei datări*; exigențele ²tiințifice sînt satisfăcute dacă un cuvânt este datat de două ori: o dată ca primă *aparitie în scris* a termenului respectiv ²i a doua oară ca indicare a datării *răspîndirii* sale, a perioadei cînd a devenit uzual, cînd s-a implantat în limbă³, deoarece uneori trece un timp destul de îndelungat între aceste două faze. În stadiul nostru de cercetare poate că nu s-ar putea realiza ²i această a doua datare, dar ar trebui menționată măcar prima atestare.

Un alt aspect, strîns legat de cel precedent, este acela al *distanței* în timp între diferite atestări. Este curios, de exemplu, că *medelnicer*, după *DLR*, este atestat întii în 1497 ²i apoi tocmai în sec. al XVII-lea sau că *moșneag* este indicat pentru prima dată în *Anonymus Caransebesiensis* ²i apoi tocmai la Negruzzi. Nu credem că cele două situații ar reprezenta cazul prezentat în paragraful precedent, a doua dată exprimînd *răspîndirea* cuvîntului, ci, pur ²i simplu, că în aceste cazuri responsabilă de distanța în timp amintită nu este decît reșeaua prea largă de texte excerptate.

DLR – ne referim în special la acesta, fiind dicționarul cel mai cuprinzător al nostru, cel din care se pot extrage cele mai multe date pentru *ILR* – are uneori prime datări, implicite, pe care alte lucrări le predatează. De ex., în timp ce *plop* apare în *DLR* cu citate relativ recente, în *DLRV* acest cuvânt este atestat din 1411. La fel *pogon*, în *DLR* în anul 1638, iar în *DLRV* în 1502⁴, *pogribanie* în sec. al XVII-lea în *DLR*, iar în *Evangelhiiarul slavo-român* de la Sibiu, la mijlocul sec. al XVI-lea; *rișniță* apare nu în Radu

1 Vezi Mihăilă, *Împr. sud-slave*, p. 189.

2 *Loc. cit.*, p. 157.

3 Vezi G. Matoré în „Le français moderne”, 2, 1952, p. 88-92; A. J. Greimas în „Cahiers de lexicographie”, I, p. 66 ².u.

4 În *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600)*, apărut în 1981, *pogon* este însă atestat prima dată în 1493.

de la Mănice^oti (1574) mai întâi, cum se înțelege din *DLR*, ci în *Evangeliiarul slavo-român* ^oi în *Tetraevanghelul* lui Coresi (1561).

Credem că, pentru o bună înțelegere a răspîndirii cuvintelor în limba română, ar trebui ca în *DLR* să se noteze încă două elemente: 1) dacă termenul respectiv, de ex. *plop*, *plăcintă*, apare ^oi în dialectele noastre din sudul Dunării ^oi 2) dacă nu cumva a fost preluat de limbile vecine (cele două cuvinte citate apar în maghiară, cf. *CDDE*). În relație cu această constatare ar fi de dorit ca începutul care s-a făcut în Rosetti, *ILR*, de a cerceta termenii români împrumutați de limbile vecine¹ să fie extins, sintetizîndu-se atîtea studii de amănunt întreprinse în anii din urmă, dintre care atragem atenția asupra unui întins articol datorat lui F. Bakos, *Les éléments roumains du lexique hongrois et quelques problèmes de l'emprunt linguistique*, în „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae”, tom. 27 (1-2), 1977, p. 111-160.

Paralel cu *Dicționarul de cuvinte călătore* de Al. Graur, ar trebui să avem ^oi un *Dicționar al elementelor de origine română în alte limbi*, deci o „călătorie” inversă, din interiorul limbii române către exterior. Roadele interferențelor fiind mai evidente în vocabular, un asemenea dicționar este imperios necesar ^oi credem că s-ar putea realiza prin efortul conjugat al români^otilor ^oi al speciali^otilor în slavă, maghiară etc.

Pentru că am amintit mai înainte de *DLRV*, atît de prețios ^oi în sine ^oi prin completările datorate recenzenților, în special lui V. Nestorescu ^oi lui A. Nicolescu, ca ^oi autorului, Gh. Mihăilă, care a făcut numeroase adăugiri, trebuie precizat că aici a existat preocuparea consecventă, programată de a se data cuvintele.

Trebuie însă imediat adăugat că ar trebui urmărit – ca principiu de lucru – raportul între izvorul utilizat ^oi cuvîntul atestat. Metodologic, trebuie considerat că o pondere are, de exemplu – pe de o parte – atestarea unor cuvinte de origine latină sau autohtonă sau turcă etc. într-un context slav (de ex. cuvintele de proveniență latină: *curte*, *bou*, *cumnat*, termeni autohtoni ca: *brad*, *șopîrlă*, *balaur*, turce^oti precum *astariu*, *bogasiu*), sau, pe de altă parte, atestarea unor cuvinte slavone sau maghiare într-un context latin (sl. *voievod*, magh. *porkolab*)² și cu totul altă „greutate” are atestarea unui cuvînt de origine latină într-un context latin sau de origine slavă într-un context scris în slavă. În general au mare valoare cuvintele răzlete de altă origine decît a limbii în care este redactat întregul text. Cum însă cele mai multe documente la noi au fost scrise în slavă, un mare sprijin, pentru o bună interpretare, ne dau flexiunea și derivarea. Astfel, au o scăzută calitate probantă cuvinte ca *slujnică*, care apare cca. în 1482, sub forma *slujniku* (ac., sing.), sau *crîng* în forma de gen. sing. *krānga* (cca. 1497). Aceste forme pot fi în mod justificat suspectate că nu aparțin (încă) limbii române. În schimb, au o puternică valoare probantă cuvintele slave cu flexiune

1 Vezi p. 434-447.

2 L. Djamo-Diaconișă, *Omagiu Al. Rosetti*, p. 181-182.

românească: pluralele *babe*, *crci(u)mari*, sau formele articulate *u krngul* n 1505, „la crngul” sau *dealului* (n 1514).

O mare importan au i derivatele românești din cuvinte latine în contexte slave, de ex. *aninos*, *brădet*, *brumarium* etc.

De aici atenia care trebuie acordată acestor tipuri de atestări în *ILR*; *interpretarea* materialului brut ntlnit în toate izvoarele, ca i *atitudinea critică* trebuie să nsoeasc fiecare fapt de limbă introdus în *ILR*.

n legtur cu etimologiile, se cuvine menionat că istoria limbii trebuie să preia din *DLR* o serie de etimologii cu multă grijă, pentru că – cel puin unele – explică nu formele literare, ci unele variante populare, regionale; de ex. la *indril* se dă etimologia germană *Schindel*, numai că aceasta motivează varianta *indil*, pentru a se lmuri forma literară *indril* ar fi trebuit să ne adresm formei din bg. i srb. *indra*¹. Un caz similar îl constituie *or*, explicat în *DLR* prin germ. *Schurz*, care, de fapt, este etimonul direct al formelor regionale *ur*, *ur*. Pentru a se lmuri vocala *o* ar fi trebuit adăugat pol. *szorc*, aa cum arată Al. Graur². n plus, în *DLR* ne ntmpin unele inconsecvene la etimologii. Astfel, se dă ca etimologie a lui *rabin* att pol. *rabin*, ct i germ. *Rabbiner*: de fapt, aa cum reiese din *Dicionarul de cuvinte călătoare* de Al. Graur³, forma germană nu este dect o filieră, i nu etimonul direct; i în alte cazuri apar filierele sau etimologia îndepărtată, de ex. la *rgar* se noteaz, la etimologie, „magh. *polgr*, germ. *Bürger*”, dar în alte situaii similare nu, de ex. la *rclab* nu se menioneaz dect etimonul maghiar (*porkolab*), i nu cel german (*Burgraff*). De altfel, nefind un dicționar etimologic, în *DLR* nu este cazul să se dea o etimologie-istorie (mai mult sau mai puin îndepărtată), ci numai o etimologie-origine directă, aa că formele intermediare sau originea îndepărtată puteau foarte bine lipsi.

Acum, la sfrit, în loc de concluzii, rezumnd cele spuse mai înainte, ne permitem să prezentăm cteva deziderate-propuneri:

I. Să se accelereze ritmul de publicare a ediiilor de texte (aici, la efortul cercetătorilor trebuie neaprat adăugat cel al editorilor).

II. Dicionarele (n primul rnd *DLR*) să fie mai maleabile, mai primicioare. Find elaborate într-un timp îndelungat: a) pentru a ameliora calitatea citatelor, să se încorporeze noile ediții critice, să se înlocuiască „din mers” ediiile care nu mai corespund criteriilor științifice actuale. Deci „relapa” ediție de text > – eventual – cercetare a textului > dicționar să fie mai operativă; să funcioneze aici un sistem mai apropiat de cel al vaselor comunicante; b) pentru îmbogățirea materialului, trebuie adăugate, spre a se pretmpina mbtrnirea corpus-ului, texte contemporane (ultimele adăosuri bibliografice la *DLR* sînt din 1972).

III. S se acorde o grijă deosebită primelor atestări ale cuvintelor.

1 L. Djamo-Diaconiq, *loc. cit.*, p. 184.

2 *Evoluia limbii române*, Bucureti, 1963. p. 28.

3 Bucureti, 1978, s.v.

IV. *DLR* să menționeze, când este cazul, prezența cuvintelor din daco-română ȳi în dialectele din sud, acesta fiind un argument hotărȳtor al unității limbii noastre.

V. *DLR* să cuprindă, la termenii care o impun, o rubrică specială în care să se semnaleze prezența unor cuvinte românești în alte limbi, în primul rȳnd limitrofe.

VI. Să se alcătuiască un dicționar destinat special cunoașterii acelor elemente lexicale românești care au trecut în alte limbi.

VII. Să se întocmească un dicționar de frecvență special pentru limba veche, dicționar care va permite o mai justă evaluare a locului fiecărui cuvȳnt în epoca respectivă.

ȳnainte de a încheia, am dori să se rețină cȳ cele de mai sus nu reprezintă decȳt sugerarea unui mod de a fi abordată istoria limbii române prin izvoarele ei; formulȳnd dezideratele de mai ȳnainte, am pornit de la principiul cȳ textele vechi ȳi dicționarele nu sȳnt simple depozite lingvistice, ci cȳ trebuie concepute ca avȳnd rol activ în direcția cunoașterii riguroase a limbii române, a istoriei limbii române în speșă, cȳ sȳnt instrumente de lucru *sine qua non* ale istoriei limbii române.

ȳn *Les Voix du silence*, A. Malraux definea cultura ca fiind „l’héritage de la noblesse du monde”. Credem cȳ nu exagerăm afirmȳnd cȳ limba – factor primordial al culturii – este cel mai vechi bun moștenit de la ȳnaintașii noștri ȳi cȳ trebuie fȳcut mult mai mult pentru ca această pȳstrătoare a nobleșei fiinșei strȳmoșești să fie cȳt mai bine cunoscută, atȳt în aspectul ei actual, cȳt ȳi în lungul ȳi frȳmȳntatului său trecut, pe care avem datoria de a-l ȳnfȳșa cȳt mai veridic ȳn *Istoria limbii române*.

Memoriile Academiei Române, seria IV, tom III, 1981, p. 7–13

CONSIDERAȚII ASUPRA ÎNREGISTRĂRII ȚI DATĂRII CUVINTELOR ÎN DLR

0. Una dintre condiȚiile cele mai importante ale cercetării istorice a limbii o constituie cunoașterea primelor atestări ale cuvintelor, ale unor sensuri, ale diverselor îmbinări de cuvinte, sau – pentru a trece în domeniul morfosintaxei – ale diverselor turnuri sintactice, ale unor structuri morfologice etc.¹ Instrumentele de lucru de care dispunem, și în primul rând dicȚionarele, nu permit totdeauna stabilirea unor datări exacte, și situaȚia aceasta nu va înceta să persiste pînă nu se vor publica în ediȚii științifice, cu indice exhaustive, toate textele și documentele de limbă română veche. La această situaȚie se adaugă faptul că nu a existat o preocupare constantă de a se utiliza în dicȚionarele științifice ale limbii române textele editate după principii moderne².

În cele ce urmează ne rezumăm investigaȚiile privind primele atestări la DLR (1969). În acest volum, în general bogat, consacrat literei O – elaborat de colaboratori ai Institutului de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj –, se

1 Florica Dimitrescu, *O problemă actuală a filologiei române: datarea*, în AUB XI, 1962, nr. 25, p. 367-376; dintre cercetătorii străini preocupați recent de acest aspect, v. M. Höfler, *Etudes*, și R. Pellen, *Recherches*.

2 Menționăm astfel că, deși în introducerea la DLR (1965) p. XV, se afirmă ca „una dintre principalele preocupări... reconsiderarea bibliografiei în vederea înlăturării treptate a ediȚiilor necorespunzătoare prin ediȚii științifice nou apărute sau care vor apărea în cursul editării dicȚionarului”, în bibliografie, încă din 1965 continuă să se citeze, ca și în ediȚia veche a DA, *Tetraevanghelul lui Coresi* ediȚia 1889 a lui Gherasim Titus Piteșteanu, deși în 1963 a apărut o nouă ediȚie, care, avînd indice, ar fi permis o cuprindere exhaustivă a vocabularului din *Tetraevanghel*. De asemenea, pentru PO se citează ediȚia M. Roques (1925), deși măcar în volumul discutat din DLR (1969) s-ar fi putut profita de ed. V. Pamfil (1968), existentă în ms. la Cluj (unde s-a elaborat volumul cuprinzînd litera O) cu mult înainte.

întîlnesc însă cuvinte a căror datare poate fi modificată, cuvintele respective fiind înregistrate anterior¹.

1.1. Am stabilit noile datări operînd o comparație între înregistrarea unor cuvinte în *DLR* (1969) ^oi cea din indicele cîtorva texte editate în ultimii ani²; de menționat că nici unul dintre cuvintele avute în vedere nu apare consemnat în Mihăilă, *DLRV*.

1.2. Pentru a evidenția diferențele dintre datele propuse în *DLR* (1969) ^oi cele care reies din texte, vom nota pentru fiecare cuvînt, în stînga, textul în care apare prima înregistrare în *DLR* ^oi, în dreapta, cîte un exemplu; în paranteză vom înregistra numărul de ocurențe din primul izvor, urmat, dacă este cazul, de citarea altor surse anterioare datării din *DLR* (1969), cu indicarea ocurențelor corespunzătoare:

oarecum „precum” Moxa / *oarecum* au chemat Adam toate jigăniile, a^oa li-e numele / *PO* 17₁₄₋₁₅ (*PO* - 2).

obîrșie Coresi ap. *GCR I / C.Ev.* / ^ai iată veni-va în slavă a judeca vii ^oi morșii că împărăția lui nu ia^ote *obîrșie* / *Lit.* 29^v₁₇ (*Lit.* - 1).

obîrși *PO* ^oi *C.Ev.* / ^ai fu când *obârși* Is(us) cuvintele ceste / *Ev. sl.-rom.* 17^v₁ (*Ev. sl.-rom.* - 111).

oblici *Ps.* / Doamne, nu cu urgia ta *oblici* mere, nece cu mânia ta pedepse^oti mere / *S* 7₉ (*S* - 8₁, *T* - 6).

oblicire *C.Ev.* / ^ai fui ca omu ce nu aude ^oi ce n-are în rostul său *oblicire* / *S* 73₂ (*S* - 3, *CV* - 1, Coresi, *Ps.*, - 3).

odîhni *PO* (fără exemple) / Că vin păsările ceriului ^oi *odîhnesc* spre stîlpurele lui / *T* 28^f₂₁ (*T* - 2).

ofta Axinte Uricariul, *Let. II* / ispiti el ^oi *ohtă* cu duhul lui / *T* 85^v₉ (*T* - 1).

olog *L* / orbi vād, *ologii* blem / *Ev. sl.-rom.* 32^r₂; (*Ev. sl.-rom.* - 4, *T* - 2).

oloi *NT* / *oloiul* unsureei ^oi siriul de bună miroseală / *PO* 285₈ (*P*-1) (în *PO* apar ^oi variantele *ulei* - 16, *uleu* - 1, *uloi* - 4; forma *ulei* este înregistrată pentru prima oară în *Ev. sl.-rom.* - 2).

opt *Prav.* / ^ai cându se împlurâ *opt* zile... / *T* 115^v₈ (*T* - 4, *Ps.* - 3), *C.Ev.* - 13, *PO* - 3, *Pr.* - 9)³.

o(t)pust Dosoftei, *V.S.* / ^ai dede *otpust* narodului / *Ev. sl.-rom.* 51^r₃ (*Ev. sl.-rom.* - 1).

orîndă „obicei, regulă” Păsculescu, *L.P.* / Într-aur să fie prinse, după *orînda* sa / *PO* 272₄ (*PO* - 1).

orz *S. Dasc. Let. I* / are cinci pite de *orz* / *T* 194^f₄ (*T* - 2, *PO* - 2).

1 Litera O din *DLR* a stat ^oi în atenția altor cercetători, de ex. Eugenia Contra^o ^oi Magdalena Popescu-Marin, (*Completări*, p. 65-67), care au predatat cuvintele *ogodîntă*, *opreliște*, *otravă*, *ocean* "mo^otenitor", Popescu-Marin, *Completări*, p. 534, care a predatat cuvintele *oboroc*, *ocroteală*, *odîhnire*, sau C. Dimitriu, *Originalitatea*, p. 154, care a predatat cuvîntul *ocol*.

2 V. Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, Indicele lexical paralel.

3 *Completări*, p. 67, indică drept text precedent *Pr.*

osana C.Ev. / în beserica greind: „*Osanna*, fiul lui David” / *Ev. sl.-rom.* 79^f₁₇ (*Ev. sl.-rom.* – 3, T – 4).

ospătar C.Ev. / Scoase doi arginți, dede *uspătătorului* ^oi zise lui... / T 142^r₂ (T – 1)¹.

ospăț C.Ev. / Ferecat cine va mânca *uspăț*, în părășia lu Dumnezeu / T 153^r₁ (T – 5).

oștire „luptă” Ureche, L / *oștirea* lor cu păgînii/ PO 517 (PO – 1).

ou „celulă la păsări, alcătuită din albu^o ^oi gălbenu^o” St. Lex. / Sau de va cere *ou*, doară va da lui scorpie? / T 143³₁₆ (T – 1).

ovreiesc L / bucură-se creai *ovreiesc* ^oi scuipi pre el / *Ev. sl.-rom.* 115³_g (*Ev. sl.-rom.* – 1, T – 8).

2. Examenul întreprins demonstrează – este adevărat, provizoriu, pentru că studierea altor izvoare va împinge, probabil, înapoi aceste datări – că, din cele 19 cuvinte pentru care au fost furnizate datări anterioare celor din DLR (1969), unul (*ofta*) are în DLR o primă atestare la începutul secolului al XVIII-lea, a^oa că înregistrarea lui în T îl situează cu cca 140 de ani înapoi; ^oapte (*oarecum*, *oloi*, *opt*, *otpus*, *orz*, *oștire*, *ou*) au în DLR (1969) prime atestări în texte din secolul al XVII-lea, deci noile menționări, datînd din secolul al XVI-lea, rectifică datarea de la peste 100 ani, de ex. *o(t)pust* Dosoftei. V.S. / *Ev. sl.-rom.*, la minimum 40 de ani, de ex. *oarecum* Moxa / PO. Alte cuvinte (*obîrșenie*, *obîrși*, *oblici*, *oblicire*, *odîhni*, *olog*, *osana*, *ospătar*, *ospăț*, *ovreiesc*) se redatează în interiorul secolului al XVI-lea cu „distanțe” de aproximativ 50-20 de ani (de ex. *oblicire* C.Ev. / S, CV)², 30 de ani (de ex. *obîrși* PO / *Ev. sl.-rom.*), pînă la 10 ani (*olog* L / *Ev. sl.-rom.*). Un loc aparte îl deține cuvîntul *orîndă*, care apare în DLR înregistrat într-un text popular (în Păsculescu, L.P.), dar a fost înlînit în secolul al XVI-lea în PO. De menționat că pentru unele cuvinte (*oștire*, *oarecum*, *ou*, *orîndă*) rectificarea datării a avut în vedere cîte un sens anumit.

3. Parcurgerea DLR (1969) paralel cu indicele textelor din secolul al XVI-lea ne-a relevat ^oi un alt aspect al problemei: în unele cazuri, prima atestare din DLR (1969) coincide cu cea din indice, dar indicele oferă date suplimentare care permit o mai exactă conturare a ariei de răspîndire a cuvîntului, precum ^oi informații asupra frecvenței; astfel, dacă în DLR (1969) *odîhnă* apare cu un singur citat din PO, în indice acest cuvînt este înregistrat – pe lîngă PO (cu 5 ocurențe) – în sudul Ardealului–Muntenia, în C.Ev., cu două ocurențe. În aceea^oi situație sînt ^oi termenii (cifra care urmează siglei indică numărul de ocurențe):

olar S / S – 1, *Ev. sl.-rom.* – 1, T – 1.

omenesc PH, CV, S, C.Ev. / S – 6, CV – 3. *Ev. sl.-rom.* – 35, T – 97, L – 1, Ps. – 5, C.Ev. – 120, Pr. – 20.

1 De remarcat că textul citat în DLR (1969) din C.Ev. este identic cu textul din T, care însă îl precedă în timp cu 20 de ani.

2 Pînînd seama de datarea propusă de Rosetti, ILR, p. 653, pentru primele traduceri române^oti de texte religioase (1530-1559).

osîndi PH, S, CV, C.Ev. / S - 3, C - 7, Ev. sl.-rom. - 2, Ps. - 3, C.Ev. - 17.
ospăta CV / CV - 2, T - 1, C.Ev. - 2.
oțet PH / S - 1, Ev. sl.-rom. - 2, T - 7, Ps. - 1.

Din rîndurile imediat precedente poate reieși că, dintre cei cinci termeni citați, numai pentru doi (*omenesc* și *osîndi*) se putea deduce din *DLR* (1969) că au o arie mai largă de răspîndire, cuprinzînd atît nordul Ardealului, cît și sudul Ardealului-Muntenia; pentru ceilalți, din *DLR* (1969) reieșea o imagine incompletă: termenii păreau a fi folosiți exclusiv în nordul Ardealului-Maramureș, eventual Banat, cînd de fapt toți se dovedesc a fi fost cunoscuți și în texte aparținînd ariei ce cuprinde sudul Ardealului-Muntenia; o situație aparte o are *omenesc*, înregistrat, în plus, în Moldova.

4. Evident că nu se poate imputa redactorilor *DLR* (1969) că nu au înregistrat cuvinte din texte editate după anul de apariție al volumului discutat, dar, precum s-a văzut, nu puține dintre predatările s-au făcut avînd la îndemînă exclusiv texte existente în bibliografia *DLR* (1969), dar unele (*T*, *PO*) utilizate în ediții mai vechi. În acest fel, observații precum cele de mai sus repun în atenția redactorilor *DLR* necesitatea ca, periodic, bibliografia de limbă română veche să fie completată.

5. Raliindu-ne la logiul adus lexicografilor de V. Väänänen¹: „qui dira jamais la dette de reconnaissance que nous avons, nous autres philologues et linguistes, envers les lexicographes pour les trésors réunis par eux?”, ne permitem a solicita redactorilor acestei opere de mare autoritate științifică, care este *DLR*, să acorde atenția cuvenită primelor atestări, atît de necesare pentru cercetarea diacronică a limbii române.

LR 2, 1976, p. 143-148

1 *Grobis, Gros Bis et Raminagrobis*, „mots de gaudisserie”, în *RLiR*, tome 34, janvier 1970, p. 167.

OBSERVAȚII ASUPRA ARTEI CUVÎNTULUI

ÎN *PALIA DE LA ORĂȘTIE*

0. Anul 1582 rămîne marcat în istoria noastră culturală prin apariția tălmăcirii primelor două cărți din *Vechiul Testament* sub numele de *Palia de la Orăștie*, transpunere legată indisolubil de activitatea de promotor al culturii în Transilvania a cărturarului român Mihaiu Torda^o, „piscopol românilor în Ardeal”. Acesta ^oi-a luat sarcina de a transpune în limba română *Palia*, printr-o colaborare fructuoasă cu alți cărturari ai epocii, cu un hunedorean, Achirie, „potropopol varmigiei Henedoriei”, cu un lugojan, Moisi Pe^oti^oel, „propoveduitorul Evangheliei în ora^oul Lugojuului” ^oi cu doi din Caransebe^o, ^atefan Herce, „propoveduitorul Evangheliei în ora^oul Căvărăn-Sebe^oului”, ^oi Efreim Zacan, „dascălul de dascălie al Sebe^oului” (*PO*, p. 10). La apariția acestei opere de seamă a limbii române literare vechi au participat ^oi doi ucenici ai lui Coresi¹, care au tipărit-o într-un timp record: 14 noiembrie 1581 – 14 iulie 1582². Numele acestora este bine cunoscut în

1 P. Binder, *Contribuții*, p. 419 ^o.u. V. comentariul despre prezența, pentru prima dată, în acest text românesc a numelui *rumân* sub forma *român*, în Armbruster, R., p. 101; Alzati, *Terra*, p. 123.

2 Dovada că este vorba de 14 iulie ^oi nu de 14 iunie, cum apare din gre^oeală, probabil, la p. 1 din *PO*, spre deosebire de p. 11 din *PO* este împrejurarea că, în aceea^oi zi de 14 iulie M. Torda^o a dat o circulară adresată în latină păstoriiilor săi, numindu-i (con)frați „români”, „valahi”, ^oi îndemnându-i să citească traducerea sa în limba română: „confratribus Valachis – Romanis” (Veress, *Doc.*, p. 228-229, Armbruster, R., p. 101). Este mai normal ca o astfel de „enciclică” să se dea cînd apare o carte ^oi nu cu o lună înainte! În fine, trebuie menționat că această enciclică nu este altceva decît versiunea latină a finalului prologului *Paliei*. În acest fel problema pusă de Emanuela Stifter-Buză: „Cînd s-a încheiat tipărirea *Paliei* de la Orăștie?” (în LR VI, 1976, p. 623) considerăm că este elucidată o dată pentru totdeauna măcar la 50 de ani după ce fusese rezolvată! (V. totu^oi TR, p. 471, unde se susține, în continuare, că „luna nu poate fi stabilită cu precizie”).

istoria culturii române vechi, fiind vorba de „^aerban diiacu” – fiul lui Coresi – „^{me}terul mare a tiparelor”, ^oi de „Marien diiac” (PO, p. 11).

1. În paginile următoare ne propunem să examinăm arta cuvîntului în *Palie*, pentru a releva unele elemente estetice ale acestui text. Evident, nu trebuie să ne a^oteptăm la descoperiri spectaculoase, dar, de ex., sinonimia este deosebit de bogată în acest text; vom încerca să desprindem tabloul sinonimic al *Paliei* – o imagine a sa pe care o dorim esen^șială ^oi nu exhaustivă – ^oi, prezentînd o schi^șă a problemelor puse de acest text, să înfă^șăm stadiul de dezvoltare a limbii române literare, ^oi anume cel reflectat prin sinonimie; cu alte cuvinte, dorim să ne preocupăm de sinonimie ca factor diagnostic în evolu^șia românei literare.

Înainte de a aborda subiectul propriu-zis, am vrea să facem două precizări: întii, cã atunci cînd discutăm despre sinonimie, nu operăm cu raporturile între cuvinte (decît în cazurile rare ale termenilor monosemantici), ci cu rela^șiile între *sensurile* cuvintelor, ^oi, în al doilea rînd, cã nu ne vom ocupa de problema mult dezbătută a sinonimiei *totale* ^oi/sau *parțiale*.

2. Vocabularul *Paliei de la Orăștie*, în ed. V. Pamfil¹, cuprinde un număr de 2003 cuvinte comune – singurele care ne interesează pentru stabilirea seriilor sinonimice –, cifră ce indică un vocabular concentrat, relativ sărac. Această afirma^șie trebuie însă nuan^șată, deoarece sărăcia² lexicală este compensată printr-o mare cantitate de sinonime, semn al unui lexic în dezvoltare. Astfel, în textul studiat apar peste 200 de serii sinonimice (^oi, probabil, la o cercetare mai amănun^șită, ele ar putea cre^ote, mai ales prin analiza atentă a sensurilor verbelor ^oi a altor cuvinte polisemantice – care ar fi reie^oite cu prisosin^șă din fi^oierul exhaustiv al *Dicționarului secolului al XVI-lea*³, a cărui dispari^șie nefericită în 1975 nu va înceta să fie regretată), ceea ce reprezintă foarte mult comparativ, de ex., cu *Codicele Voronețean*, unde, la un număr total de 1490 de cuvinte (în care intră ^oi numele proprii⁴), apar 118 serii sinonimice⁵, sau cu *Tetraevanghelul* lui Coresi, unde, fa^șă de 1818 cuvinte comune, seriile sinonimice înregistrate sînt peste 100⁶.

3. Urmărită din punctul de vedere al numărului unită^șilor alcătuitoare, sinonimia din *Palie* prezintă două situa^șii, ea existînd sub forma *sinonimiei simple* ^oi a *sinonimiei complexe*.

3.1. În cadrul *sinonimiei simple* sau *izolate*⁷ avem de a face cu grupuri minimale, alcătuite din două elemente lexicale, cele care ne întîmpină cel mai des (în propor^șie de trei pătrimi); iată cîteva exemple de binoame

1 Care cuprinde un indice exhaustiv.

2 Pe care I.A. Candrea, S, p. CX ^oi CCXVIII, o consideră generală pentru secolul al XVI-lea.

3 Fl. Dimitrescu, *Contribu^șii*, p. 17-29.

4 C. Dimitriu, R, p. 54.

5 Ed. M. Costinescu, p. 205-8.

6 Fl. Dimitrescu, *Contribu^șii*, p. 95.

7 Laura Vasiliu, în LR 2, 1981, p. 125.

sinonimice (dintre care majoritatea sînt substantivale ^oi, mai puține, verbale):

<i>dobîndi – învinge</i>	<i>pieliță – trup</i>	<i>corfă – coșniță</i>
<i>îmbla – merge</i>	<i>vrăjmaș – aleanes</i>	<i>pită – pîine</i>
<i>milcui – ruga</i>	<i>candelă – fâlnariu</i>	<i>pocrov – pătură</i>
<i>rod – hasnă</i>	<i>bunătate – dar</i>	<i>plod – rod</i>
<i>îvești – îmbrăca</i>	<i>rudă – prăjină</i>	<i>săbor – adunare</i>
<i>îmbi – amîndoi</i>	<i>mîndrie – înțelepciune</i>	<i>săblaznă – greșeală</i>
<i>gras – bogăție</i>	<i>pesti – zăbovi</i>	<i>plodi – naște.</i>

3.1.1. Un caz *particular* îl prezintă, în cadrul acestei categorii a sinonimiei simple, echivalarea semantică între un cuvînt ^oi un grup locuțional de cuvinte:

pomeni – a-și aduce aminte
a se răzbuna – a sta basău
împotrivă – în alean
greșeală – fără prepus
recoltă – strînsură împreună
păcurar – păstor – om țietor de dobitoace
a muri – a muri cu moartea.

În ultimul caz avem de a face cu un sinonim *întărit*, pentru că ideea de bază, *moartea*, apare de două ori, în timp ce în originalul maghiar este prezentă chiar de trei ori: *Halalnac hálaláual hálás* „cu moartea morții veri muri” (p. 17).

3.2. În cadrul sinonimiei complexe, evantaiul termenilor desemnînd acela^oi referent este mai larg, mergînd de la trei la unsprezece termeni, proporția față de totalul sinonimelor fiind de circa o pătrime.

Astfel se întîlnesc un număr de 33 de serii sinonimice alcătuite cu trei sinonime:

<i>bărat – bărataș – priatnic</i>	<i>clăti – trage – legăna</i>
<i>alnicie – hiclesie – hiclesuș</i>	<i>marginie – beartă – tivitură</i>
<i>moștean – moștinaș – rămășiță</i>	<i>tată – părinte – născătoriu</i>
<i>vină – greșală – păcat</i>	<i>pom – lemn – arbun</i>
<i>păcătos – greșit – hrăbore</i>	<i>neșchit – puțin – puțințel</i>
<i>albie – adăpătoare – crepă</i>	<i>și – iar – e</i>
<i>budușlău – bejenariu – nestătătoriu</i>	<i>turmă – ciurdă – cîrd</i>
<i>trăi – custă – via (vie)</i>	<i>curat – prisne – mereu</i>
<i>jale – durere – amărăciune</i>	<i>mulție – bogăție – bogătate</i>

1 Calc după magh. *bósszut álni* (v. Pamfil, C, p. 214).

2 Calc. după magh. *összegyűtés* (v. Pamfil, C, p. 214).

3 Calc după magh. *barom tartó emberek* (Pamfil, C, p. 215).

4 Calc după magh. *maradék* "rămășiță", dar ^oi "moțtenitor" (v. Pamfil, C, p. 212).

5 Pamfil, R, p. 231.

obîrși – isprăvi – sfîrși
 odihni – răpōsa – sālășui
 domn – stăpîn – țitor
 răutate – răie – păcat
 stat – trup – pielețā
 bate – lovi – pedepsi
 iertare – ispășenie – împăcăturā
 giudecatā – giudecare – giudeț.

orîndā – rînd – fel
 îngreioia – întări – învîrtoșā
 șale – brîu – vîntre
 ajunge – sosi – apuca
 sculā – unealtā – siriu
 lege – poruncā – poruncită
 frică – tremur – spaimā

Paisprezece serii cu patru sinonime:

tocmi – orîndi – strînge – alege
 băga – pune – turna – intra
 certa – sfădi – pîri – îputa
 vîrtos – puternic – tare – foarte
 ciudā – minune – ascunse (pl.) – fapt de ciudā
 hainā – veșmînt – îmbrăcăminte – plașcā
 lăcuit – sālăș – lăcuitā – loc de lăcuitā (loc lăcuitoriu)
 milā – meserătate – miloste – milostenie
 răutate – hrăborie – hiclesenie – hiclesug
 spāmînta – spăria – înfricoșā – teme
 jertfā – giunghiere – arsurā – ardere
 folos – hasnā – rod – plod
 pleca – merge – purcede – proidi
 sārāc – meser – mișel – siruman.

Patru serii cu cinci sinonime:

frică – temere – spaimā – tremur – temăturā
 beseadā – cuvînt – glas – grai – grăire
 trudā – chîn – durere – nevoie – niștotā
 pestriț – pistrui – tārcaț – oacār – șute.

Cinci serii cu 0ase sinonime:

domn – stăpîn – țitor – soț – Dumnezeu – slujbaș înalt
 mîncare – hranā – chelciug – vîpt – iliș – bucate
 zice – spune – grāi – vorbi – besedui – povesti
 vas – oalā – blid – scafā – cățîn – cupā
 raclā – ladā – lădițā – locșor – sicriu – coșciug.

O serie cu 0apte termeni:

1 Pamfil, R, p. 240.

2 ^ai aici este vorba de un „sinonim întărit”; de fapt, este un calc după compusul maghiar *csódatétel* (v. Pamfil, C, p. 213).

3 Calc după compusul magh. *lakóhely* (v. Pamfil, C, p. 213).

4 Pamfil, R, p. 232.

5 Pamfil, R, p. 239.

6 Pamfil, R, p. 230.

fiu – fecior – făt – cocon – prunc – poroboc – plod.

Oo serie cu nouă sinonime:

*mulțime – gloată – nărod – neam – oamet – limbă – rudă – sămînță
– lume.*

^ai, în fine, recordul este bătut de conceptul *animal*, care apare exprimat prin nu mai puțin de douăsprezece sinonime:

*viță – dobitoc – jivină – jiganie – dihanie – făptură – fiară – gadină
– avuție – bogăție – bunătate – marhă.*

3.3. Comparînd seriile sinonimice din *Palia de la Orăștie*, de ex., cu cele din *DS*, se observă că unele sînt mai reduse în *DS*, unde, de pildă, pentru *animal* apar cuvintele:

vietate – făptură – viețuitoare – fiară – jivină – dobitoc – viță;

pentru *coșciug* sinonimele:

sicriu (reg) – copîrșeu – patru scînduri;

iar pentru *fiu*, termenii:

fecior – fiu – copil – băiat – odraslă,

ceea ce se explică prin faptul că nu sînt luați în considerație termenii limbii vechi ^oi cei regionali decît rareori.

3.4. În fine, abundența sinonimică în *Palia de la Orăștie* poate fi dovedită ^oi prin împrejurarea că uneori apar sinonimii în cadrul familiei de cuvinte; de obicei ne întîmpină cupluri sinonimice:

mîndru – înțelept ^oi *mîndrie – înțelepciune*

obîrși – sfîrși ^oi *obîrșenie – sfîrșit*

oști – lupta ^oi *oștire – luptare*

dar ^oi serii alcătuite din trei unități:

frică – temere – spaimă

înfričoșă – teme – spămînta.

În alte cazuri acest sistem nu funcționează, de ex. *strica – vătămă*, dar *stricare – pagubă* (nu *vătămă*); de asemenea, *nepotrebnic* nu cunoaște, în *Palie*, sinonimul posibil *smerit*, de ^oi vb. *a smeri* este consemnat în text. La fel, alături de *netare* nu este înregistrat echivalentul *slab*, de ^oi vb. *a slăbi* este atestat o dată în *Palie*. Noțiunea *vorbă* este exprimată prin cinci termeni: *beseadă – cuvînt – grai – grăire – glas*, dar pentru conceptul coresponsuzător verbal apar ^oase termeni: *besedui – vorbi – grăi – zice – spune – povestui*.

Numărul, uneori foarte ridicat, al termenilor sinonimi poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor

1 Pamfil, R, p. 233, consideră că seria sinonimică pentru *copil* este: *prunc, fecior, poroboc, copil*.

2 De fapt, calc după magh. *jószag* "animale, vite", dar ^oi "bunătate" (v. L. Treml, *Di un probabile calco linguistico nella „Palia di Orăștie”, în „Studi rumeni”, IV (1929-1930), Roma, p. 105-107*); dar nu ar fi exclus să se fi creat o confuzie între acest *bunătate* ^oi *bunuri*, care înseamnă „orice element care aparține unei persoane”.

nuanțe¹, a frământărilor lor pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat, poate și cel mai expresiv, și care să aibă o putere de circulație mai largă². Sinonimele se explică însă și altfel, și anume prin numărul mare (cinci!) al traducătorilor, care, fiecare în porțiunea pe care a tradus-o, a utilizat termenul/termenii mai familiari; în plus, poate fi pusă în discuție și contribuția celor doi tipografi, care, venind din alte regiuni, au putut introduce cuvinte cunoscute de ei, mai ales că în epoca respectivă nu era o diferență de specializare foarte mare între rolul de tipograf și acela de traducător.

Cele două categorii stabilite sub 3. nu sînt importante, în sine, pentru cantitatea de sinonime – în fond asemănătoare, cu mici variații, în toate limbile – ci din punctul de vedere al acestui moment (1582) de început de dezvoltare a limbii române literare, pentru a urmări care erau posibilitățile de identitate cognitivă și afectivă a termenilor, deoarece se poate observa că, cu cît lanțul sinonimic este mai extins, cu atît posibilitățile de înlocuire ale fiecărui termen cu toți ceilalți sînt mai rare. În general se poate stabili o relație de inversă proporționalitate între lungimea lanțului sinonimic și posibilitățile de substituție, pentru că sferile semantice ale sinonimelor se intersectează numai pe o suprafață redusă, fiecare termen aducînd semnificații noi pe plan funcțional-stilistic. În acest fel, operația de comutare, specifică pentru identificarea sinonimelor, poate atrage modificarea valorii semantice a enunțului³.

4. Urmărite sub raport etimologic, în *Palie* se pot distinge perechi sinonimice alcătuite din cuvinte:

4.1. moștenite – ambele – din latină, de ex.:

<i>arete – berbece</i>	<i>dulce – bun</i>
<i>domn – bărbat</i>	<i>domn – soț</i>
<i>iarbă – varză</i>	<i>neșchit – puțin</i>
<i>în – lut</i>	<i>îmbla – merge</i>
<i>gură – rost</i>	<i>aciași – acolo</i>
<i>la – spăla</i>	<i>mîna – brîncă</i>
<i>încinge – aprinde</i>	<i>iuo – unde</i>

1 Acest efort reiese, de exemplu, dintr-o astfel de exprimare: „fierile, ce se clătesc, viermii ce se trag... fierile ce se leagănă” (p. 14-15), ca și din comparația traducerii *Paliei* cu alte traduceri, de ex., cu *Biblia de la București*, unde, de pildă, apare fraza: „și văzu cum rugul ardea cu foc și rugul nu ardea” (fașă de *Palie*: „vedea cum rugul ardea și nu se mistuia” („distrugea”), p. 185; la aceeași pagină, *rug* în *Biblia de la București* și *tufă de rug* în *Palie* (v. Bălan, LCB, p. 165).

2 Din acest punct de vedere trebuie observat că, deși textul bănățean-hunedorean, *Palia* nu conține unele fonetisme specifice, de ex., *caltă*, *luva*, *scamn*; acest fapt poate fi explicat ca o acțiune conștientă a traducătorilor de a folosi formele generale, curente, tocmai pentru a asigura *Paliei* o mai mare forță de difuzare. Unele forme precum *pustie*, *Dumnezeu* etc. pot fi atribuite tipografilor munteni (v. TR, p. 477).

3 H. Schögt, *Sém*, p. 53.

certa – *împuța* *păcurar* – *păstor*;

4.2. rezultate din împrumuturi:

4.2.1. din aceea^oi limbă, de ex:

<i>pesti</i> – <i>zăbovi</i>	<i>săblăzni</i> – <i>grăi</i>
<i>dragoste</i> – <i>iubire</i>	<i>plod</i> – <i>rod</i>
<i>obîrșenie</i> – <i>sîfîșit</i>	<i>dosadă</i> – <i>vrajbă</i>
<i>boz</i> – <i>idol</i>	<i>tocmi</i> – <i>orîndi</i>
<i>zavisti</i> – <i>pizmui</i>	<i>mîcicoaie</i> – <i>mîșcă</i>

sau

4.2.2. din limbi diferite:

<i>aldovăni</i> – <i>jertfi</i>	<i>dosadă</i> – <i>pedeapsă</i>
<i>bejenariu</i> – <i>budușlău</i>	<i>vrăjmaș</i> – <i>aleaneș</i>
<i>lovi</i> – <i>pedepsi</i> ;	

4.3. mo^otenite ^oi împrumutate:

<i>meserere</i> – <i>mîlă</i>	<i>deșert</i> – <i>pusti</i>
<i>bate</i> – <i>lovi</i>	<i>bate</i> – <i>pedepsi</i>
<i>bătaie</i> – <i>pedeapsă</i>	<i>cîntec</i> – <i>peasnă</i>
<i>pîine</i> – <i>pită</i>	<i>foc</i> – <i>pojar</i>
<i>frumos</i> – <i>podobit</i>	<i>îvinge</i> – <i>răzbi</i>
<i>față</i> – <i>chip</i>	<i>durere</i> – <i>jale</i>
<i>certa</i> – <i>sîfîdi</i>	<i>timp</i> – <i>vreme</i>
<i>suflet</i> – <i>duh</i>	<i>argint</i> – <i>ban(i)</i>
<i>cerbice</i> – <i>grumaz</i>	<i>adunare</i> – <i>săbor</i>
<i>preut</i> – <i>popă</i>	<i>împărat</i> – <i>crai</i>
<i>custa</i> – <i>vie (via)</i> – <i>trăi</i>	<i>miere</i> – <i>stredie</i>
<i>alege</i> – <i>tocmi</i>	<i>strînge</i> – <i>tocmi</i>
<i>vale</i> – <i>zăpodie</i>	<i>ruga</i> – <i>mîlcui</i>
<i>înțelept</i> – <i>mîndru</i>	<i>cugeta</i> – <i>gîndi</i>
<i>lege</i> – <i>poruncă</i>	<i>răposa</i> – <i>odihni</i>
<i>cetate</i> – <i>oraș</i>	<i>îvinge</i> – <i>dobîndi</i>
<i>astupa</i> – <i>oborî</i>	<i>cîștigă</i> – <i>grijă</i>
<i>scrie</i> – <i>tipări</i>	<i>gras</i> – <i>bogăție</i>
<i>fîntînă</i> – <i>izvor</i>	<i>bucată</i> – <i>știucă</i>
<i>uda</i> – <i>stropi</i>	<i>ucide</i> – <i>omorî</i>
<i>bunătate</i> – <i>dar</i>	<i>ajunge</i> – <i>sosî</i>
<i>strîn</i> – <i>nemearnic</i>	<i>naște</i> – <i>plodi</i>
<i>fecior</i> – <i>plod</i>	<i>domn</i> – <i>stăpîn</i>
<i>număr</i> – <i>samă</i>	<i>împărat</i> – <i>crai</i> ;

4.4. mo^otenite ^oi formate pe teren românesc:

<i>derept</i> – <i>nevinovat</i>	<i>prim</i> – <i>întîi</i>
<i>pradă</i> – <i>răpîtură</i>	<i>faptă</i> – <i>facere</i>

mînie – turburare

vîrtos – puternic

4.5. împrumuturi ^oi formate pe teren românesc:

stăpîn – țitor

medelniță – spălător

săbor – adunare

ocări – bațjocori

săblaznă – greșeală

4.6. formate ambele prin derivație:

adevărătură – mărturie

înălțat – puternic

descîntător – vrăjitor

mulție – mulțime.

veșmînt – acoperămînt

crediță – crezuție;

dascăl – învățător

iubi – îndrăgi

zgarbură – încălțăminte

siriu – unealtă

pomeni – a-și aduce aminte;

plodnică – tăroasă

curăție – curățenie

înlăți – întinde

Evident, dacă avem în vedere lanțuri sinonimice mai largi, posibilitățile de combinație din punct de vedere etimologic sînt mai numeroase decît cele prezentate mai sus pentru perechile sinonimice.

Dintre categoriile enumerate, cea mai bine reprezentată este aceea alcătuită din cuvinte mo^otenite ^oi cuvinte împrumutate (cele mai multe de origine slavă), situație u^oor de explicat prin tendința oricînd valabilă de înnoire permanentă a limbii cu termeni neologici, pentru că neologismele există în toate fazele de dezvoltare a oricărei limbi. Aici ne raliem concluziilor Claudiei Tudose, care, cercetînd texte române^oti de diferite proveniențe din secolul al XVI-lea, a constatat că cele mai multe sinonime apar în traduceri, deoarece acestea înlesnesc pătrunderea cuvintelor noi¹. Pe de altă parte, trebuie subliniat că baza sinonimiei o constituie, în marea majoritate a cazurilor, cuvintele din fondul latin². Cu excepția categoriei de sub 4.2., în care am inclus sinonimele alcătuite exclusiv din cuvinte de proveniență străină, în celelalte categorii (pentru a nu mai aminti de prima (4.1.), alcătuită numai din termeni latini), unul dintre termeni este latin (categoriile de sub 4.3. ^oi 4.4.), iar dintre cei derivați în română, cei mai mulți au la bază tot termeni latini.

Se demonstrează ^oi în acest fel, dacă mai era nevoie, preponderența ^oi vitalitatea elementului latin, mo^otenit, ca factor *esențial* în alcătuirea seriilor sinonimice, în stabilirea unor posibilități de expresie mai nuanțate, evocatoare ale unor împrejurări diferite.

5. Privite dintr-o altă perspectivă, ^oi anume din aceea a *circulației în timp* a seriilor sinonimice, se constată că:

– Sînt foarte multe situațiile în care astăzi este curent numai unul dintre cei 2 – eventual 3 – *n* termeni ai seriei sinonimice aparținînd limbii vechi, recte *Paliei*.

1 În *Omagiu Al. Rosetti*, p. 948 (v. ^oi *DHLR II*, p. 358 ^o.u.).

2 În *lexicul Paliei* elementele de origine latină au ponderea cea mai mare în circulație: 83,74% în întregul vocabular ^oi 87,43% în vocabularul de bază.

- Sînt mai rare situațiile în care toate unitățile alcătuitoare au fost eliminate din limbă ^oi, deci, în întregime grupul sinonimic.

- Sînt, în fine, relativ numeroase cazurile cînd seriile sinonimice s-au menținut prin ambii termeni (în cîteva cazuri ^oi cele alcătuite din 3-4 termeni) pînă astăzi. Iată o serie de exemple ilustratoare:

În majoritatea covîrșitoare a cazurilor, în seriile sinonimice pe care le-am găsit în *Palie*, alcătuite din doi sau mai mulți termeni, intră minimum un cuvînt, o formă sau un sens arhaic, ceea ce poate fi socotit firesc fiind vorba de cuvinte caracteristice timpului ^oi spațiului geografic circumscris:

5.1.1. Exemple de arhaisme:

aldovăni - *jertfi*

besedui - *grăi*

iuo - *unde*

peasnă - *cîntec*

amistui - *distruge*

aleaneș - *vrăjmaș*.

boz - *idol*

im - *lut*

niștotă - *nevoie*

pocrov - *pătură*

săblaznă - *greșeală*

5.1.2. Evident că, în lanțurile sinonimice mai largi, cîteodată sînt înregistrate două sau mai multe arhaisme; oricum, cu cît lanțul sinonimic este mai extins, cu atît numărul de arhaisme este - măcar teoretic - mai ridicat: la 3 sinonime pot să apară, de ex., 2 arhaisme:

margine - **beartă** - **tivitură**

trup - **stat** - **pieliță**

pom - **lemn** - **arbut**;

la 3 sinonime - 3 arhaisme:

bărat - **bărătaș** - **priatnic**

moștean - **moștinaș** - **sămînță**;

la 4 sinonime apare un arhaism:

haină - *veșmînt* - *îmbrăcăminte* - **plașcă**

pleca - *merge* - *purcede* - **proidi**

răutate - **hrăborie** - *hicleșug* - *hiclenie*;

sau 3 arhaisme:

minune - **ciudă** - **ascunse** (pl.) - **fapt de ciudă**

milă - **meserătate** - **miloste** - **milostenie**

jertfă - **arsură** - **giunghiere** - **ardere**

folos - **hasnă** - **rod** - **plod**;

la 5 sinonime - 1 arhaism:

beseadă - *cuvînt etc.*

niștotă - *trudă etc.*;

sau 2 arhaisme:

chelciug - **vîpt** - *hrană etc.*;

1 *DHLR II*, p. 538, consideră că această formă ar fi un dublu împrumut, din maghiară ^oi sîrbo-croată; după Pamfil, *R*, p. 234, este vorba însă de un derivat pe teren românesc din magh. *ald*.

la 6 sinonime - 1 arhaism:

besedui - grăi etc.

țititor - stăpîn etc.;

sau 3 arhaisme:

ladă - sicriu - coșciug - **lădiță** - **locșor** - **raclă**

vas - oală - blid - **cățîn** - **scafă** - **cupă**;

la 7 sinonime - 3 arhaisme:

oamet - **limbă** - **rudă** etc.;

sau 4 arhaisme:

fiu - fecior - prunc - **poroboc** - **făt** - **cocon** - **plod**.

Lanțul cel mai lung, de 11 sinonime, cuprinde 5 arhaisme:

vită - dihanie - jiganie - făptură - dobitoc - jivină - **marhă** -

gadină - **avuție** - **bunătațe** - **bogăție**.

5.1.3. Mai puține sînt cuvintele vechi din binoamele sinonimice păstrate azi numai regional, în special în Transilvania, dar 0i în alte zone ale țării noastre, în special în Banat sau Oltenia:

păstor - **păcurar**

ladă - **raclă**

număr - **samă**

împotrivă - **în alean**

cusur - **beadă**

leneș - **letnic**

mînă - **brîncă**

turmă - **ciurdă**

strugure - **auă**

pîne - **pită**.

În general însă, procentul termenilor regionali este scăzut, ceea ce constituie o dovadă că autorii traducerii au căutat să evite astfel cuvintele cunoscute pe o rază mai redusă 0i, dimpotrivă, să utilizeze termeni cît mai larg înțele0i. Oricum, folosirea mai frecventă a termenilor române0ti generali în raport cu cei regionali constituie o dovadă a eforturilor - totu0i *conștientele!* - ale traducătorilor de a contribui la e0afodajul limbii literare.

5.1.4. În toate aceste situații se pune problema concurenței dintre vechi 0i nou 0i, respectiv, a conflictului între particular (regional) 0i general (comun). Ocurența arhaismelor în *Palie* demonstrează că în genere arhaismele:

a) sînt slab reprezentate în raport cu termenul sinonim care apoi s-a impus în limba literară (se notează între paranteze ocurențele):

pochiolate (1) - *comînac* (7)

atîtînd (1) - *tot* (14)

adin (1) - *între* (122)

chelciug (2), **vîpt** (2) - *hrană* (14) - *mîncare* (27)

aldovăni (1) - *jertfi* (7)

cățîn - *vas* (14)

im (1) - *lut* (2)

1 Apare numai în *Palie*, v. Pamfil, R, p. 232.

2 Apare într-un singur exemplar al tipăriturii; în celelalte a fost înlocuit cu *vas* (v. Pamfil, LP, p. 132), probabil de către tipografi; v. 0i *DHLR II*, p. 494.

fălnariu (2) – *candelă* (9)

scobinos (1) – *gol* (6)

neșchit (1) – *puștin* (2)

săbor (1) – *adunare* (10);

b) în foarte puține cazuri întâlnim egalitate de atestare a celor doi termeni sinonimi:

peasnă (3) – *cîntec* (3)

oști (1) – *lupta* (1)

făgădaș (1) – *făgăduită* (1);

c) în fine, ne întîmpină o serie de cazuri – nu prea numeroase însă – în care arhaismele apar ca mai puternice în raport cu termenul menținut ulterior în limba literară.

În această situație sînt următoarele cazuri:

Adevărătura cu 48 de atestări în *Palie* față de *mărturie* cu 5 ocurențe (în alte texte din secolul al XVI-lea *mărturie* apare însă foarte frecvent: în *S* de 32 de ori, în *CV* de 2 ori, în *EV* de 8 ori, în *T* de 35 de ori, în *L* de 2 ori, în *Ps.* de 33 de ori, în *C₂* de 32 de ori, în *Pr.* de 4 ori, în timp ce *adevărătura* mai este înregistrat o singură dată în *Psaltire*¹).

Arete este înregistrat de 19 ori în *PO* față de *berbece*, de 8 ori (în celelalte texte *arete* nu apare, iar *berbece* este înregistrat de 7 ori în *S* ^oi tot de 7 ori în *Ps.*).

Ciudă apare în *Palia de la Orăștie* de 12 ori, iar sinonimul *minune* de 5 ori (în celelalte texte literare situația lui *ciudă* este următoarea: 20 în *S*, 4 în *T*, 26 în *Ps*, 39 în *C₂* iar a lui *minune*: 3 în *Ev.* ^oi 13 în *Ps.*).

Siriu apare în *PO* de 15 ori, iar *unealtă* de 9 ori (în celelalte texte literare din secolul al XVI-lea nu sînt înregistrate aceste două cuvinte).

Zgarbură apare de două ori în *Palie* față de *încălțăminte*, care nu este înregistrat decît o dată; în celelalte texte, *zgarbură* apare în *S* de două ori, în *Ev.* o dată ^oi în *Ps.* de două ori, iar *încălțăminte* există în *S* de două ori, în *Ev.* o dată ^oi în *Ps.* de două ori.

Comparația cu celelalte texte literare din secolul al XVI-lea demonstrează că, în timp ce *adevărătura* apare o singură dată, *arete* ^oi *siriu* (cu sinonimele *berbece* ^oi *unealtă*) nu apar niciodată, deci pot fi considerați ca termeni specifici pentru *Palie*; tot cuvinte atestate exclusiv în *Palie* sînt: *aldovăni* (1), *aveni* (2), *nașfă* (5), *nămesti* (1), *tovară* (2), *vrevi* (4)².

5.1.5. De menționat că, în unele situații, diferențierea semantică a determinat eliminarea sinonimiei; termenul notat primul s-a conservat, dar s-a pierdut accepția sa determinată de etimon sau explicabilă prin calc, ceea ce echivalează, în fond, cu dispariția cuplului sinonimic din limba veche:

limbă – *neam* etc.

gras – *bogăție*

rost – *gură*

1 Datele sînt cele din *Indicele lexical paralel* din Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 122-245.

2 V. nota precedentă; v. ^oi Pamfil, *LP*, p. 133.

pojar – foc**prăjină** – rudă**varză** – iarbă**pod** – cămară**bunătațe** – dar**dulce** – bun.

În general ^oi în aceste cazuri semnificația veche este mai rar reprezentată în *Palia de la Orăștie* în raport cu termenul menținut în limba literară (de ex., *gras* (1), *pojar* (1), *bunătațe* (2) etc.).

5.2. Am înregistrat câteva serii sinonimice alcătuite exclusiv din arhaisme, deci care nu au supraviețuit.

Fie binoame sinonimice:

mîcicoale – *mîșcă* "femela catîrului"

bejenariu – *budușlău* "pribeag"

plodnică – *tăroasă* "însărcinată";

fie lanțuri trimembre:

bărat – *bărătaș* – *priatnic* "prieten"

moștean – *moștinaș* – *rămășiță* "mo^otenitor".

În alte cazuri, unii termeni sînt arhaici, dar numai ca formă:

lăcuit – *lăcuință* – *sălaș* "locuință".

5.2.1. Trebuie subliniat că, în seriile minimale în componența cărora intrau termeni azi dispăruți din circulație – ^oi deci eliminați din lanțul sinonimic –, dinamica limbii a restabilit posibilitățile de realizare a seriei sinonimice prin introducerea în acest lanț a altor termeni¹. Cu alte cuvinte, pentru referenții desemnați cu sinonime arhaice ca acelea citate, în etapele ei ulterioare limba a găsit alte mijloace de expresie, prin împrumut sau derivare, de ex., sinonimul lui *mărturie*, ^oi anume *adevărătură*, a ie^oit din uz, dar celui dintîi i s-au adăugat în diferite faze de dezvoltare a limbii: *adeverire*, *întărire*, *depoziție*, *declarație*, *atestare* etc.

Situația este aceea^oi pentru seriile mai largi; astfel, dacă sinonimele substantivului *jirtfă*, ^oi anume *arsură*, *ardere* ^oi *giunghiere* sînt arhaisme, limba română folosește astăzi, pentru această noțiune, substantivele *jertfire* ^oi (neol.) *sacrificiu*; față de *împăcătură* ^oi *ispășenie*, există echivalenți în limba de azi: *împăcare*, *pacificare*, *conciliere* etc.; pentru *moștenitor* s-a instalat sinonimia *moștenitor*, *urmas*, *succesor* etc.

5.2.2. Seriile sinonimice, cuprinzînd termeni ie^oiși din uz azi, în general s-au amplificat; de ex., față de *a ucide* ^oi *a omorî* a mai apărut termenul *asasina* ^oi locuțiunea *a lua viața*; în raport cu *jale*, *durere*, *amărăciune*, s-au adăugat substantivele *tristețe*, *mîhnire*, *doliu* etc. etc. *Pătură* avea în *Palia de la Orăștie* sinonimul *pocrov*, astăzi nefolosit, dar înlocuit prin *înelitoare*, *cuvertură*, *pled* etc. Firește, cu cît ne apropiem de faza contemporană a limbii române, cu atît posibilitățile sinonimiei cresc ^oi se observă, după cum reiese ^oi din exemplele de mai sus, că la cuvintele care în *Palie* (^oi, în general, în secolul al XVI-lea) aveau un singur echivalent, în limba actuală numărul lor este (mai) mare. Evident că o cercetare atentă asupra tuturor cazurilor cunoscute ar duce la concluzii mai precise, dar cele câteva exem-

1 V. *supra*.

ple, luate absolut la întîmplare, credem că sînt suficient de semnificative pentru ilustrarea ideii expuse.

Împrejurarea că în textele literare ale secolului al XVI-lea întîlnim în mod excepțional atestări sporadice pentru *ispășenie* (1 Ps., 1 C₂), pentru *priatnic* (8 Ev., 2 C₂), pentru *moștean* (3 T, 18 C₂), sau pentru *împăcătură* (1 C₂)¹ demonstrează relativa absență a echivalențelor sinonimice din limba literară a secolului al XVI-lea în general ^oi nu numai exclusiv din *Palie*.

După cum se poate u^oor remarca, ^oi în aceste cazuri avem de-a face nu atît cu cuvinte ie^oite din uz, cît cu formații vechi, arhaice (astfel limba română a păstrat derivatul *moștenitor*, dar a înlăturat derivatele *moștean* ^oi *moștinaș*; a conservat pe *prieten*, dar a eliminat pe *priatnic*).

5.3. În fine, se menșin pînă azi seriile sinonimice, chiar dacă unele cuvinte au căpătat ^oi alte nuanșe semantice. Cîteva exemple de serii:

5.3.1. bimembre:

<i>a se mîntui - a se scăpa</i>	<i>cugeta - gîndi</i>
<i>popă - preut</i>	<i>întîi - prim</i>
<i>praf - pulbere</i>	<i>a se certa - a se sfădi</i>
<i>scoc - adăpătoare</i>	<i>sucit - răsucit</i>
<i>ucide - omorî</i>	<i>iubi - îndrăgi</i>
<i> timp - vreme</i>	<i>stropi - uda</i>
<i>pustiū - deșert</i>	<i>pomeni - a-și aduce amînte</i>
<i>chîp - față</i>	<i>afuma - fumega</i>
<i>amări - supăra</i>	<i>domn - stăpin</i>
<i>domn - soș</i>	<i>ajunge - sosi</i>
<i>bate - lovi</i>	<i>bate - pedepsi</i>
<i>băga - pune</i>	<i>băga - turna</i>
<i>dragoste - iubire</i>	<i>bătaie - pedeapsă</i>
<i>belciug - verigă</i>	<i>dascăl - învățător;</i>

5.3.2. trimembre:

vină - păcat - greșeală *jale - durere - amărăciune;*

5.3.3. ^oi sinonime alcătuite din 4 termeni:

băga - turna - intra - pune
spămînta - spăria - teme - înfricoșă
točni - orîndi - strînge - alege.

5.3.4. Evident că, dintre lanșurile sinonimice cu 3-11 termeni, din unele se păstrează pînă azi numai cîșiva, la care se adaugă alte elemente lexicale, a^oa încît profilul sinonimic actual este numai parșial echivalent cu cel prezentat aici.

6. Examineate din perspectiva pârșii de vorbire pe care o reprezintă, se poate trage concluzia că, în majoritatea covî^oitoare a cazurilor, seriile de

sinonime apar la substantive¹. În ordinea descrescătoare, în *Palie* întâlnim deci serii sinonimice pentru:

6.1. substantive (circa o treime) (exemplele sînt de prisos, v. *supra* lanșurile substantive simple și complexe) și apoi:

verbe (48)	adj. (13)	adv. (5)
conj. (3)	num. (2)	prep. (1);

6.2. verbe (48)

<i>aldovăni – jertfi</i>	<i>custa – via – trăi</i>
<i>delunga – feri</i>	<i>dobîndi – învinge</i>
<i>înlăți – întinde</i>	<i>înești – îmbrăca</i>
<i>îmbla – merge</i>	<i>lipsi – trebui</i>
<i>lovi – pedepsi</i>	<i>la – spăla</i>
<i>milcui – ruga</i>	<i>obîrși – ispăși – sfîrși</i>
<i>oborî – astupa</i>	<i>oști – lupta</i>
<i>înșela – celui</i>	<i>rătăci – budușlui</i>
<i>încinge – aprinde</i>	<i>zavistui – pizmui</i>
<i>scrie – tipări</i>	<i>cugeta – gîndi</i>
<i>ocări – bațjocori</i>	<i>muri – muri cu moartea</i>
<i>sta – zăbovi</i>	<i>a se pîri – certa – sfădi</i>
<i>plodi – naște</i>	<i>proidi – pleca – merge – purcede</i>
<i>învinge – răzbi</i>	<i>săblăzni – greși</i>
<i>strica – vătăma</i>	<i>sălășui – odihni – răposa</i>
<i>năpusti – arunca</i>	<i>tocni – orîndi – strînge – alege</i>
<i>zavisti – pizmui</i>	<i>învîrtoșa – întări – îngreioia</i>
<i>(în)turna – întoarce</i>	<i>clăti – trage – legăna</i>
<i>a se mîntui – a se scăpa</i>	<i>ucide – omorî</i>
<i>iubi – îndrăgi</i>	<i>băga – pune – turna</i>
<i>stropi – uda</i>	<i>pomeni – a-și aduce aminte</i>
<i>ațuma – fumega</i>	<i>amări – supăra</i>
<i>ajunge – sosi – apuca</i>	<i>bate – lovi – pedepsi</i>
<i>spămînta – spăși – înfricoșa – teme</i>	
<i>grăi – povestui – spune – zice – vorbi – besedui;</i>	

6.3. adj. (13):

<i>sărac – mișel – meser – siruman</i>	<i>dulce – bun</i>
<i>înălțat – puternic</i>	<i>hrăbor – păcătos</i>
<i>gol – găunos – scobinos</i>	<i>meru – curat – prisne</i>
<i>mohorît – roșu</i>	<i>podobit – frumos</i>

1 Ceea ce corespunde și faptului că dintre toate părțile de vorbire substantivul este cel mai frecvent (v. Pamfil, *Contribuții*, p. 205).

2 Pe locul al doilea în statistica din Pamfil, *Contribuții*, p. 211.

3 Pamfil, R, p. 238.

4 *Ibidem*, p. 237.

neșchit – puțin – puținel
nevinovat – derept
sucit – răsucit;

vîrtos – puternic
plodnică – tăroasă

6.4. adv. (5):

aciași – acolo
depreună – împreună
vîrtos – foarte – tare;

în alean – împotrivă
iuo – unde

6.5. conj. (3)

au – sau

și – iar – e

prince – pentru că;

6.6. num. (2):

îmbi – amîndoi

întîi – prim;

6.7. prep. (1)

adin – între.

7. Credem că nu este lipsit de interes să aducem în discuție aici ^o o categorie mai aparte de cuvinte, ^o anume aceea a termenilor *lipsiți de sinonime* în *Palie*, dar care ar fi putut avea echivalente, tocmai pentru concluziile care se pot desprinde cu privire la etapa discutată de dezvoltare a limbii române literare. Dintre cuvintele pentru care ar fi putut exista sinonime, pot fi amintiți termeni precum (am notat în coloana a II-a posibilele sinonime):

alnic – viclean
aveni – dospî
(ni)bătăr – fie, bine
berc – pădurice
cătelin – încet
cocător – brutar
cliciu – coapsă
dver – catapeteasmă
jitniță – hambar
mîrșav – slab
nepotrebnic – smerit
crud – nefript
ocă – pricină
sugușa – asupri
slobod – liber
scoate – tîlmăci
tîmpănă – tobă
zgău – pîntece.

asin – măgar
beteag – bolnav
beadă – cusur
bucium – butuc de vie
chindisit – brodat
cucură – tolbă cu săgeți
celui – înșela
deștinge – cobori
jelanie – dorință
nea – zăpadă
despoietură – goliciune
făgădaș – făgăduială
repede – iute
sfadă – ceartă
sol – vestitor
tar – greutate
usnă – buză

7.1. În toate aceste cazuri – ^o în altele, similare – este vorba de termeni cu o frecvență redusă (de ex., *cliciu* (6), *cocător* (6), *celui* (4), *deștinge* (4), *tîmpănă* (3), *usnă* (2), *scoate* (4), *fur* (4)), dar cele mai multe au o singură atestare (de ex., *alnic*, *asin*, *beadă*, *berc*, *beteag*, *chindisit*, *cucură*, *ducător*, *sucui*, *sugușa*, *crud*, *despoietură*, *repede*, *făgădaș*).

7.2. Examinarea cuvintelor din această categorie, fără sinonime, care încep cu *a* și *b* și compararea lor cu lexicul celorlalte texte literare din secolul al XVI-lea arată că unele dintre acestea sînt *hapax legomenon* (pînă la proba contrarie, evident!¹), de ex., *beadă* "cusur" (neînregistrat în *DA*), *berc* "pădurice" (apare în *DA*, dar cu alt sens). Pentru o serie de termeni cu frecvență scăzută în *Palia de la Orăștie* și care nu sînt atestați nici în alte texte din secolul al XVI-lea, de tipul lui *alnic*, *adāvāsi*, *aveni*, celelalte texte cunosc echivalentele semantice *viclean*, *risipi*, *dospi*.

7.3. Absența sinonimelor la cuvinte ca acelea amintite, din *Palie*, se poate explica, credem, nu atît prin lipsa sinonimelor din limbă sau prin necunoașterea de către traducători (cu atît mai mult cu cît nu era vorba de o singură persoană, ci de 5 traducători la care trebuie adăugați și cei doi tipografi) a sinonimelor virtuale, ci, pur și simplu, prin faptul că, în cele mai multe cazuri, existînd în text o singură situație cînd putea fi folosit – deci un singur termen necesar –, s-a ales unul dintre termenii la îndemînă, conștinutul a impus deci traducătorului limitarea la un singur cuvînt.

O dovadă o poate aduce, de ex., cuvîntul *alnic* – singur în raport cu eventualul sinonim *hiclean* –, dar substantivului *alnicie* îi corespund în *Palia de la Orăștie* *hiclenșug* și *hiclenie* și, ceea ce este și mai interesant, în textul de la p. 247, *hiclenie* corespunde în textul magh. nu lui *hitlenșeg*, ci lui *alnók*, ceea ce arată că termenul *hiclenie* îi era cunoscut traducătorului, probabil din limba curentă, și nu fusese sugerat de textul din care a tradus.

În alte cazuri însă se pare că traducătorii nu au avut de unde selecta: vom ilustra numai cu puține cazuri: *asin* (*PO* 28); pentru aceeași noțiune, în alte texte este prezent tot *asin* (6 *T*, 13 *C*₂), în timp ce sinonimul posibil *măgar* nu este atestat în textele literare din secolul al XVI-lea. Identică este situația lui *cătelin* (3 *PO*, 1 *CV*, 1 *C*₂) față de care nu este atestat în textele literare din secolul al XVI-lea *încet* (este adevărat că, în unele texte, 3 *T*, 4 *L*, 16 *C*₂, apare sinonimul *lîn*) sau a lui *chit* „balenă” (1 *PO*, 1 *S*, 1 *EV*, 1 *T*, 2 *C*₂). La fel este cazul altor cuvinte, acestea de origine slavonă, precum *blagoslovenie* (18), care apare și în alte texte literare ale epocii, în absența termenului compus în interiorul limbii române *binecuvîntare* (atestat în *DA* prima dată la Drăghici R., deci în 1835!). De menționat că verbul corespunzător, *a blagoslovi*, care în *PO* nu are sinonime, deși este atestat de 74 de ori, ne clarifică asupra împrejurării că verbul românesc corespunzător – impus mai tîrziu în limbă – *a binecuvînta* de abia atunci începea să circule în limbă. Un indiciu al existenței sale recente – la acea epocă – în limba română îl furnizează prezența sa sporadică în limbă în secolul al XVI-lea (de 2 ori în *L* și o dată în *CV*), în timp ce în *DA* prima atestare aparține sfîrșitului secolului al XVII-lea, în *Biblia de la București*!

7.4. Sigur însă că sînt și cazuri în care absența unor sinonime își găsește explicația prin comoditatea traducătorilor care au utilizat, direct, termenul din modelul maghiar, de ex., *chelciug* „hrană” (p. 148 și 161) din

kölcséget, chezaş (p. 151 și 188) din *kezes, berc* "pădurice" (p. 295) din magh. *berk, beteag* "bolnav" (p. 107) din magh. *beteg*. Alteori însă apar fără sinonime termeni de origine latină sau derivați din cuvinte latine^oti, de ex., *fur, repede, nea, necurat, netare, ducător, cunteni, amiazăzi, adevărit, amar* sau de alte proveniențe, de ex. *sfadă, ocină* "mo^otenire", *plască* "manta" etc.

7.5. De remarcat că uneori nu există sinonime pentru substantive, dar apar echivalări pentru verbul respectiv – de ex., nu se înregistrează sinonime pentru *sfadă* "ceartă", dar *a certa* există în *PO*; nici pentru *sol* "vestitor", dar *a vesti* este consemnat – la fel pentru *treacă* "zăbovire", față de care apare verbul *a zăbovi*; raportat la *nepotrebnic* "smerit", există *a smeri*, iar față de *netare* "slab", apare *a slăbi*. La fel, *a scoate*, dar nu *a tâlmăci*; în schimb este înregistrat substantivul *tâlmăciu*.

Toate aceste cazuri, la care s-ar putea adăuga altele, sînt în măsură să dovedească cît de aproape erau de sinonimie și termenii citați care în *Palie* nu au perechi sau serii sinonimice. Această situație poate constitui un argument al posibilităților, fie și în *nuce*, de variere a expresiei în limba literară a secolului al XVI-lea.

8. Am lăsat pentru la urmă o problemă care ni se pare fundamentală din punct de vedere metodologic pentru cercetarea oricărei sinonimii, și anume aceea a examinării *sinonimelor* în *context*¹, cu alte cuvinte a prezentării sinonimelor în relațiile lor reale, în interiorul unui enunț, adică acolo unde se relevă valorile cognitive și afective ale fiecăruia. În context este și mai u^oor de urmărit dacă termenii române^oti ai sinonimiei sînt tributari cuvintelor diverse întîlnite în originalul tâlmăcit sau se datoresc posibilităților diferite de traducere (determinate, la tilcuiitori, de regiunea unde se traduce, de cultura lor, de cunoștințele lor de limbă și, de ce nu?, de voința lor de a varia transpunerea unuia și a celui^oti cuvînt în original).

8.1. Sinonimele determinate de termenii din original sînt, în mod firesc, cele mai numeroase. Sinonimia rezultă în astfel de cazuri din împrejurarea că două sau *n* cuvinte din textul de bază (maghiar), identificat a fi *Pentateucul* lui Heltai Gáspár, tipărit în 1551 la Cluj² sînt redade prin două sau *n* reflexe române^oti³.

Alteori termenii maghiari se explică însă, pur și simplu, prin regiunea din care provine textul. Cîteva exemple:

meru aur /1r/⁴, curat aur (p. 306) (în magh. *merő aranybol* și *tiszta aranybol*); „feciorii vo^otri săraci” /6c/ „ăruaua alor mici mișei (*szegény*) oameni” (p. 253); „că veșmîntul lui un singur, acoperămîntul trupului tău” (magh. *öltézeti – lepple*) (p. 253); „mîndrie și înțelepciune” („*bölcheséget es*

1 Din bibliografia foarte largă a problemei amintim: Rosetti, *FC*, p. 64, 65, 69; Schogt, *Sém*, p. 83; Lyons, *Lg*, p. 343-345; *LRC II*, p. 81 etc.

2 V. Popovici, *PO*, p. 527-538; Roques, *PO*, p. 525; Pamfil, *PO*, p. VII (cu bibliografie).

3 Elementele maghiare au fost verificate în Bakos, *RM* și Bakos, *MR*.

4 Am notat între // nr. de cuvinte /c/ sau rînduri /r/ care se află între termenii discutați.

értelme”) (p. 301); *veşmînt* /2r/ *îmbrăcăminte* (p. 274) („*ruhatis... öltező-teket*”); „*duh viu*” /3c/ „*szület viu*” („*élő Lehelletett*” – „*élő Léleckö*”) (16); *plodnică* /1r/ – *tăroasă* (*hozoua – terehbe*) (p. 99); „*nevinovatul și dreptul*” („*Az artatlant es az igazat*”) (p. 255); *veşmînt* /6c/, *tîmbariul* („*ruhaiait – Palastyat*”) (p. 174); *răspunse* /2c/ – *zise* /4c/ – *grăi* (*felele – monda – szolnom*) (p. 59); „*rîs au făcut*” /7c/ – *ride-va* („*meuetést szerzett*” – „*meuet énuelem*”) /5r/; *bătjucuros* /2r/ (*chufolo volna*) (p. 67); *fierilor* /3r/, *jigăniile* (*állaton – férgenek*) (p. 15).

De fapt, conceptul de „animal” se exprimă ^oi în magh. prin numeroase cuvinte, dintre care în *PO* am identificat ^oase termeni, tradu^oi foarte diferit în română, cu unul, doi sau trei termeni:

férgenek tradus cu *jigăni* (p. 15)

vadac – *fierile* (p. 20) – *dobitoc* (p. 31)

barmoc – *jiganie* (p. 20) – *dobitoc* (p. 14) – *jivină* (p. 14)

Madarakba – *vite* (p. 31)

marhaua – *marhă* (p. 51)

állaton – *fiară* (p. 15) – *jiganie* (p. 29)

Într-un loc (p. 284) se pot întîlni trei sinonime care reflectă exact sinonimia a trei termeni din maghiară: „^ai l-au împlut cu duhul lui Dumnezeu, cu *mîndrie, înțelepciune, cunoștință*” – *bölkességel, értelemmel, ismerettel*.

8.2. Mai interesant este cazul cînd în române^ote se găsesc în context 2 sau *n* sinonime, iar în textul maghiar le corespunde un singur termen, ceea ce ne permite să presupunem că, cel puțin în unele cazuri, dacă nu în toate, traducătorii au folosit intenționat termeni variați în limba română, deci că, măcar în aceste cazuri, nu poate fi vorba de o atitudine servilă față de original:

se va *turna* (1) *întoarce-se-va*

(p. 93) *ter* (azi *ter* "a se îndrepta, a se de^otepta"), *elttér* (azi *elter* "a abate, a coti, a cîrmi").

Frecvent apare pe aceea^oi pagină (p. 40, 212, 214, 241) *dzise... grăi*; uneori *grăi* traduce magh. *szola – monda* (p. 149, 176), iar *dzise* magh. *monda*.

(p. 114) *dar* /2r/ *kérlec*
bunătate

(p. 16) „*stropind* ^oi *udînd* (fața pămîntului)”, ambele îl traduc pe *neduesiti* (azi *megnedvesit* "a umezi").

(p. 261) „(coastele) *ladițeei* cum pre acelea să poarte”, *ladiia* (*lădiță = ladie*) = magh. *lada*.

(p. 184) „fost-am *nimearnic* în cest pămînt *striin*” (*idegen* "străin").

- (p. 138) „ce tu te *pomenește* despre mine, cîndu-ți va fi lucrul bine
°i fă milă cu mine, *aducîndu-ți aminte*”) (*emleközsel – emleközü*).
- (p. 269) „*mătase albă răsucită*” /3r/, „*mătase albă sucită*”
(*viszszalt*, neînregistrat în Bakos, MR).
- (p. 315) *medelnița* /5r/, *spălătoriu* (magh. *mosdót – mosdotis*).
- (p. 208) „*tunurele* °i *grindine*” /5r/ „*tunetul* °i *grindine*” (magh. *köésö / kö ésö*).
- (p. 21) *lemnul vieții* /4r/, *pomul vieții* (magh. *életnoc Fayarol – Elet Faya*).
- (p. 68) *fecior* /1r/, *poroboc* (magh. *gyermec*).
- (p. 71) *fiu* /7r/, *fecior* (magh. *fiam – fia*).
- (p. 211) *arbuni* /1r/ *leamne* = magh. *faknac – fakan*.

8.3. Toate aceste cazuri pot fi interpretate, fără teama de a greși, ca dovezi directe ale *intenției* traducătorilor de a varia expresia, ale *intervenției lor conștiente* în text, de care se distanțau, erau într-un anumit fel „independenți”¹. Fiind vorba de texte în sensul cel mai strict al cuvîntului, nu se poate presupune că aceste sinonime se datorează cunoștințelor sau preferințelor a mai mulți traducători, ci voinței unuia singur dintre ei, cel care este autorul traducerii pasajului respectiv. Evident, aici ar putea fi invocată influența asupra textului exercitată de un eventual „revizor” sau de un tipograf, dar nu credem că eventuala schimbare adusă de revizor sau de tipograf explică în toate aceste cazuri varietatea traducerii (°i exemplele ar putea fi uor înmulțite!).

9. O situație specială o au sinonimele în prefața *Paliei*, pentru că aceasta nu urmează în general un model străin cunoscut nouă². Despre „originalul” prefeței lui Heltai, v. Roques (*PO*, XL), care arată unele asemănări între *PO*, Heltai °i *Expositio* de Heinrich Bullinger; oricum, textul *PO*

1 O altă dovadă a „distanțării” (relative) a traducătorilor de textul pe care-l tălmăceau este că nu totdeauna ei recurgeau la termenul din original, de ex, la p. 18: „°i arpele era mai alnic” se folosește cuvîntul *alnic*, de°i în textul lui Heltai este *ravasz* (v. Pamfil, R, p. 235) sau *ranazb* în ed. *Paliei* (p. 18), deci termenul *alnic* circula în limba vie a epocii. De altfel, nu de puține ori *marhă* nu corespunde în original cuvîntului *marha* (ca la p. 105), ci lui *ioszagat* (v. de ex. p. 104). Tot independent de versiunea *Bibliei* lui Heltai este folosit termenul *vändägi* (227) iar în prefață - căreia, repetăm, nu i se cunoaște un model - apare termenul de origine magh. *varmigie* "regiune, district"; Pamfil, R, p. 244, enumeră 14 cuvinte de origine maghiară în textul *Paliei* care apar independent de textul lui Heltai.

2 Cu excepția fragmentelor despre care se discută în *TR*, p. 481; v. acum Fl. Zgraon, în *LR*, 3, 1982, p. 226-227.

pare a fi mai apropiat de cel al lui Heltai, care a adăugat unele pasaje sau cuvinte în raport cu Bullinger.

Din compararea prefeței lui Heltai (fragmentar, a^oa cum apare în Roques, *PO*, 5–7), cu textul prefeței *Paliei* reiese, pe de o parte, că textul lui Heltai (pentru traducerea căruia aducem călduroase mulțumiri prof. Gh. Bulgăr) este mai concentrat în raport cu cel al *Paliei* ^oi, pe de alta, că în general sinonimiile întâlnite în prefața *Paliei* nu apar în textul lui Heltai. De exemplu, la p. 5, în *Palie, cislă – samă – număr*. În textul magh., numai *szam* "număr" ^oi *soc* "mult"; în *PO, bățile, peririle*, în textul magh. exclusiv *hadakozasa* "bătălie"; în *PO „(numărul) sălașelor și locurilor”*, în textul magh. numai „*szallasinac (szama)*"; *legile și poruncile (PO)* ^oi numai *törvények* (care conține ambele sensuri specifice) în versiunea maghiară.

Se observă că influența de concepție, reflectată uneori ^oi în expresia lingvistică a altor prefețe sau epiloguri române^oti, este însă evidentă, v., de ex., epilogul *Tetraevanghelului lui Coresi* (1561), text în întregime original: „După aceea vă rugăm (...) ca mainte să cetească, necitind să nu judece, nece să săduiască”¹, ^oi textul de la p. 10 din prefața *Paliei de la Orăștie*: „(aceste cărți) le dăruim voo frașilor rumâni ^oi cetiți ^oi nu judecareși, necetind mainte”.

9.1. De menționat că unele pasaje din prefața *Paliei de la Orăștie*: „Noi, pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit, n-au iară întors mină de înger, ce mină grea păcătoasă, să veși afla ceva gre^oit (...) nu e cu voie noastră acea gre^oală” (p. 10) se întâlnesc în texte contemporane sau ulterioare, printre ele *Cazania a II-a* a lui Coresi: „Să dereptași, să nu băstemași (...) ^oi voi în^ovă sînteși oameni cu inimă de părînă, ca ^oi noi, ^oi cu fire neprecepătoare de toate” (p. 6), sau în *Noul Testament de la Bălgrad*: „Socote^ote cetitoriule în ceastă carte pentru că n-au scris înger din ceriu, ce au scris mină păcătoasă den părînă făcută” (p. XV).

9.2. În prefață apar numeroase juxtapuneri sinonimice: „Cinci cărți ale lui Moise proorocul care sînt întoarse ^oi scoase den limba jidovească pre grece^ote... ^oi scoase pre limbă rumânească” (p. 2) (^oi în tipăriturile coresiene *a scoate* "a traduce"²: „socotiră ^oi scoaseră den carte grecească pre limbă srăbească” – „scoaseră cartea den limba srăbească pre limba rumânească” (*ibidem*) ^oi la sfîr^oit în prefața *Paliei*: „cetiți ^oi nu judecareși, necetind mainte” (p. 10). În Coresi: „mainte să cetească, necetind să nu judece, nece să săduiască” (p. 167); „Scriptura sfîntă dentru rostul Domnului dzis ^oi grăt” (*PO*, p. 2). Iată ^oi alte exemple care apar în aceea^oi frază de cele mai multe ori juxtapuse, foarte rar la o distanță ceva mai mare:

(p. 1) „va ^oi alalte tipări ^oi scoate”

(p. 5) „Numărul sălașelor ^oi locurilor unde-au descălecat”

(p. 5) „Bățile, peririle”

(p. 6) „mare usebitură ^oi alesătură”

1 V. ed. Fl. Dimitrescu, p. 167.

2 *Idem*, p. 14.

- (p. 6) „după toată *vina* ^oi *păcatul*”
 (p. 7) „lada cu *poruncitele* /5r/ *leage veche*”
 (p. 5) „*legile* ^oi *poruncile*”
 (p. 9) „cu *rod* ^oi cu *folos*”.

9.3. Alternarea acestor sinonime în predoslovie se explică, credem, pe de o parte, prin tendința de evitare a repetării, pe de altă parte, prin dorința unei exprimări mai deosebite, poate mai elocvente.

9.4. Se mai observă însă că uneori în binoamele sinonimice apar termeni arhaici: „În *cisla...* *sama* ^oi *numărul* fiilor lui Israel” (prefață, p. 5) ^oi în interiorul textului *Paliei: se va turna – întoarce-se-va; medelniță – spălătoriu; nimearnic – striin*; cuvântul arhaic fiind situat pe primul loc, se poate considera sinonimia ca fiind *explicativă*; alteori însă termenul vechi apare în poziție secundară, deci el nu mai poate informa, ci cel mult orna, prin sinonimie, expresia. Se presupune astfel că traducătorii au avut în vedere efecte stilistice utilizând perechi sinonimice precum: „multe *folosuri* ^oi *hasne* (aveau)” (7), *a se ruga / micuia* (9), sau *înbrăcămintele* popilor, „*plașca* lui au (în)semnat” (7) (în prefață, sau în text: *fecior – poroboc, arbuni – leamne, leagile și poruncile*). Aici termenul al doilea adaugă primului nuanță ^oi culoare¹.

9.5. Nu este de mirare deci că alteori în predoslovie ne întâmpină chiar sinonime cu conotații specifice între termeni care, luați independent, au semnificații distincte în plan cognitiv. Cuvintele *curat* ^oi *sfînt*, considerate izolat, nu sînt sinonime, dar, contextual, au această calitate în: „*curat* ^oi *sfînt*” (nărodul) (p. 8), la fel *mărgăritariu* ^oi *vistieriu* în: „*veți afla* întru iale *mărgăritariu* scump ^oi *vistieriu* nesfir^oit” (11) (aici numitorul comun este „*comoară*”).

9.6. ^ai încă mai departe, credem că ar fi greu să nu identificăm structurile simetrice ale retoricii în stilul totu^oi me^ote^ougit al reluărilor sinonimice binominale din următorul citat:

„*Noi mișeei* (sic!) *greșiți* ^oi *păcătoși, nepotreabnici, robi* ^oi *viermi, slugile tale*” (9).

S-ar putea oare nega intenția de *efect* a unei astfel de secvențe, în care se observă ^oi simetria ^oi conotațiile afective² ale termenilor, de ex., *robi, slugi* ^oi mai ales *viermi*, în care am putea străvedea începutul *sinonimiei poetice* discutate de Gh. Tohăneanu³ la Argezi?

Considerăm, de asemenea, că poate nu este hazardat să interpretăm secvența citată ca un exemplu al unei alte figuri de stil, a enumerării (de altfel, enumerări, este adevărat că de mai mică întindere, se întîlnesc ^oi în alte texte contemporane, de ex., în *Cazania a II-a* a lui Coresi: „*Noi greșiții* ^oi *nedestoinicii* ^oi *ticăloșii*” (v. p. 6), ^oi anume a unei enumerări în care se remarcă grija pentru o gradare, de la termenul generic uman *mișel* la unul

1 Al. Niculescu, în *D. Cantemir interpretat de...*, Buc., 1977, p. 246-247.

2 Lyons, *Lg.*, p. 343.

3 *D.*, p. 62.

specific animal (dar mai ales peiorativ!) *vierme*. De asemenea se observă că unii dintre termenii utilizați aici își vor găsi locul, peste veacuri, sublim distilați, „iscind frumuseți și prețuri noi” în versurile aceluiași Tudor Arghezi.

În lumina acestor situații, ne putem pune întrebarea legitimă dacă nu ar fi posibil să se deslușească în *Palie* afirmarea incipientă a unui stil literar retoric, în care joacă un anumit rol funcția estetică a sinonimelor.

10. În fine, câteva cuvinte despre notele marginale ale *Paliei*, în care, pe lângă rezumarea paragrafului corespunzător sau trimiterile la corpul *Bibliei*, apar câteva glosări de cuvinte¹. Aici, dacă unele sînt mai obscure (de exemplu. p. 28: *corabie* – „*racleet*” sau chiar inexacte: „*migdală...* unii dzic că-s *dafine*” (p. 306)), altele sînt foarte clare: „*stîlpurile colo...* am scris *creangure*” „*brațe de sfeonic*” (p. 306), sau: „*rodiița poama grană* cu alt nume” (p. 312), „*spălătoriu* și altu nume *medelniță*” (p. 283), sau traduc unele cuvinte străine, de exemplu, ebr. *hozenul* „cu alt nume *peptar*” (p. 272)².

11. Credem că s-ar putea trage concluzia că *Palia de la Orăștie* conține un prim pas pe drumul lung și anevoios al unui dicționar de sinonime. Această activitate, fie numită empiric „lexicografică” – oricum conștientă –, de explicare prin sinonimie, a cărei întîie manifestare este unanim considerată a fi *Noul Testament de la Bălgrad* prin bogatele sale glose marginale, trebuie deci predataată cu 66 de ani, distanța în timp dintre apariția *Noului Testament* și a *Paliei de la Orăștie*, și nu a fost, după cîte oțim, relevată pînă acum de cercetătorii limbii române vechi³; așa încît, atunci cînd se va face istoricul dicționarului de sinonime, adevăratul început ar trebui văzut în aceste modeste glose din *Palie*, interesante cel puțin prin valoarea lor documentară.

12. Succintele considerații referitoare la bogăția și la varietatea sinonimiei din *Palie* – deci cercetarea concretă a constituirii diacronice a echivalențelor⁴, ca și concluziile parțiale prezentate aici, care pot fi interpretate ca indici de individualitate a traducătorilor, socotim că au darul de a atrage atenția asupra momentului reprezentat de *Palia de la Orăștie* în evoluția limbii literare.

13. Trecînd acum de sectorul sinonimiei, fugitiv (pentru că o asemenea întreprindere presupune o cercetare adîncită pe care nu ne-o propunem în momentul de față) la *alte aspecte artistice* ale limbii *Paliei de la Orăștie*, ne vom opri numai la cîteva constatări. Acestea sînt menite să confirme ideea deja exprimată a *voinței conștiente* a traducătorilor de a înfățișa primele

1 Roques, *PO*, XL; Niculescu, *Individualitatea*, p. 154-156.

2 Roques, *PO*, XLII.

3 I. Iliescu, în *AUT*, 2, 1964, p. 33, amintește numai de notele din *Palie*, care au rolul de a rezuma un capitol.

4 Fr. Király, în *LL III*, 1981, p. 348.

două cărți ale *Vechiului Testament* într-un ve^omînt îngrijit, frumos, elegant chiar.

Vom compara constant textul *Paliei* cu textul latin al *Vulgatei* (*Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V Pont. Max. Ratisbonae et Romae, 1914*) și cu textul german al *Bibliei* lui Luther (Wien, 1874).

Cunoașterea limbilor străine de către învățații care s-au încumetat să transpună pentru întâia dată în limba română *Facerea* și *Ieșirea*, ca și a mijloacelor retoricii clasice nu credem că poate fi separată de împrejurarea că, într-o regiune relativ apropiată de perimetrul în care s-a tradus *Palia*, s-a înființat prima școală de pe teritoriul țării noastre în limba latină; este vorba de școala de la Cenad (Morissenum), atestată de la începutul secolului al XI-lea – în jurul anului 1020 –, școală prin care învățămîntul nostru se sincroniza cu cel din Centrul și Vestul Europei¹. De menționat că în epoca feudală în țara noastră limbile de cult erau trei: latina, greaca și slava, ceea ce a însemnat nu numai achiziționarea unor cuvinte, ci și a unor procedee de cultură din limbile menționate.

După cum se știe, M. Roques (*PO*) a arătat că traducătorii *Paliei* au folosit și o versiune latină, un text al *Vulgatei*² într-o ediție asemănătoare cu aceea pe care a publicat-o L. Osiander (coleg și prieten cu Luther³) la Tübingen în 1573.

În prefața *Paliei* se arată că traducerea s-a făcut din ebraică, germană și slavonă (probabil, *Biblia de la Ostrog*, terminată de tipărit la 12 VIII 1581⁴). Nu este imposibil ca acela sau aceia dintre traducători care știau greaca să fi cunoscut și latina sau o altă limbă a Europei Centrale, printre care germana, în care apăruse *Biblia* lui Luther.

Tot acolo (p. 11), traducătorii mulțumesc „viteazului Gesti Freanți, hotnogiul Ardealului și Păriei Ungurești”. Acesta, vrednic guvernator, iubitor de cultură, a creat în orașul Deva, unde era „lăcuitoriu”, o școală, o casă pentru profesori și o altă pentru un internat⁵. Tot el este cel care a ajutat să se traducă *Palia* într-un atelier „volant”, chemat numai pentru această împrejurare⁶.

Contrar părerii lui Iorga⁷ și a lui I. Bălan⁸, care nu consideră că s-a folosit și un original latin, există o serie de elemente din *Palie* (în afara prezenței cuvîntului *primul*, discutat de O. Densusianu) care atestă și acest original, așa cum a arătat I. Popovici (*PO*, p. 9) și cum vom încerca să demonstrăm și noi în cele ce urmează.

1 Bărsănescu, *P.N.*, p. 43; Ȇrcovnicu, *Ist.*, p. 24, 25, 28.

2 *Op. cit.*, p. LII.

3 Pamfil, *PO*, p. VII.

4 Roques, *PO*, p. XXXV.

5 *Idem*, p. XVIII.

6 *Ibidem*.

7 *Ist. lit. relig.*, p. XCVII.

8 *LCB*, 120.

De exemplu, de origine latină este traducerea de la 24/22¹: „*meșter* *oī faur*”, care reproduce din textul *Vulgatei* pe „*malleator*” („lucrător cu ciocanul”) et *faber*”, *oī* nu textul german, unde nu apare decât un cuvânt (*Meister*), *oī* nici pe cel maghiar, în care este prezent *Mester*². Adăugarea lui *faur* reprezintă *oī* ca sens *oī* formal latinul *faber*. La fel, la p. 27/4: „acea era puternici *din veac bărbași*”, *din veac* nu apare decât în textul latin: „iste sunt potente *a saeculo viri famosi*”, în timp ce în celelalte două texte cuvântul corespunzător este *lume*: „wurden daraus Gewaltige *in der Welt* und berühmte Leute” („erau printre aceștia puternici *oī* vestiși bărbași în această lume”) (v. alte dovezi ale utilizării *Vulgatei* la Roques, *PO*, p. L, LI *o.u.*). Sensul temporal din *Vulgata* a fost preferat celui spațial din celelalte versiuni, intuindu-se probabil că spațiul reprezintă un simplu cadru.

De altfel, Heltai Gáspár, traducătorul *Pentateucului* (1551), *oī*-a făcut traducerea după *Biblia* ebraică, dar avînd sub ochi *Vulgata* *oī* alte *Biblii*, dintre care, desigur, *Biblia* germană a lui Luther (Roques, *PO*, p. XXXIX).

O secvență precum: 16/12 „piatră scumpă *onichinos*” trimite la originalul german „Edelstein Onyx” („piatră prețioasă”), deoarece în latină era *lapis onychinus*, iar în magh. simplu *Onix*; foarte sugestivă este reprezentarea omului alcătuit din *bulgăre de pămînt* (p. 16/17), care se explică exclusiv prin germanul *Erdenkloss* („bulgăre de pămînt”), în timp ce în latină este *de limo (terrae)* („noroi”) *oī* în magh. *Földnec porrabol* („praful pămîntului”). Imaginea de la p. 112/24: „revărsatul zorilor” *oī* de la p. 112/26: „se revarsă zorile” se explică cel mult prin germ. *Morgenröthe* („zorii, roșeața de dimineață”: „Lass mich gehen, denn die *Morgenröthe* bricht an”), pentru că în latină în primul caz apare *usque mane* *oī* în al doilea *ascendit aurora*, iar în maghiară, în ambele situații, întîlnim numai substantivul *zori*: *haynal(ig)*.

În 37/23: „cum să nu vază *trupul rușiniei* tătîni-său”, s-a adăugat, după traducerea magh., *trupul*, care nu apare nici în latină, nici în germ.: „und ihren Angesicht war abgewendet dass sie ihres Vaters *Scham* nicht sahen”; lat.: „et patris *virilia* non viderunt”; ci doar în magh.: „ca să nu vadă *trupul pudic* al tatălui său”.

Împrejurarea că acela *oī* / aceia *oī* traducător(i) utilizau izvoare diverse este pusă în evidență de un text precum următorul: 16/6: „ce *o fîntînă* sau *negură* den pămînt stropind”. În textul latin nu există *negură* (ci numai subst. *fons*), iar în cel maghiar *oī* german nu apare *fîntînă* (germ. *Nebel*, magh. *köd* „ceață, piclă”). Traducătorii au „amalgamat” textele *oī* au tradus în românește o alternativă inexistentă în fiecare dintre textele avute, probabil, în fața ochilor. S-a ajuns, astfel, ca *oī* în alte cazuri discutate la sinonimie, la o serie de formule redundante, spre deosebire însă, de exemplu, de o frumoasă metaforă blagiană: *aprinse fîntîni*, obșinută pe calea

1 Prima cifră indică p. din ediția *PO* de Viorica Pamfil, a doua, numărul versetului.

2 Pentru traduceri din maghiară aducem mulțumirile noastre călduroase prof. S. Molnar, de la Facultatea de Limbi Străine, *oī* Rodică Ioan, de la Editura Minerva, care mi-au dat un ajutor de neprețuit.

relației atributive cu termenul *auroră* (în poezia *Lumina* de ieri) – v. mai sus *revărsatul zorilor*. De menționat că în ediția *Bibliei* din 1968 apare numai termenul *abur*; în ceea ce ne privește, considerăm că cea mai exactă traducere a noțiunii este, în acest context, *fîntînă, izvor*.

Alte dovezi de „contaminare” între texte originale diverse, la Roques, *PO*, p. Ll.

14. Foarte des în paginile *Paliei* apare dialogul. Cum este și firesc, dialogul își are originea în modelele utilizate, dar este de admirat naturalitatea exprimării. Ne vom opri – pentru ilustrare – numai la două fragmente:

„^ai Izdrail vâdzînd feciorii lu Iosif dzise cătră el: cine-s ace^otia? Răspunse Iosif tătîni-său: feciorii mei sînt, carii au dăruiet mie Domnedzeu în acest loc. Adu-i pre ei la mine cum să-i blagoslovesc pre ei... Iacov iară sărută pre ei și-i îmbrăși^oe. ^ai dzise lu Iosif: iaca, vâdzuiu ochii tăi care n-am vrut nice gîndi și iaca, Domnedzeu încă mi-au dat a vedea și sămînța ta” (p. 171/8 ^o.u.);

sau:

„^ai zise: tu e^oti fiul meu Isav? Răspunse: eu sînt. ^ai zise: adu, drag fiu, lasă mănînc den vînat ce ai prins, cum sufletul meu să te blagoslovesc. ^ai duse lui și mîncă, și vin încă duse lui și beu. ^ai Isac, tată-său, zise lui: vine încoace și mă sărută drag fătul meu” (p. 91/24 ^o.u.) în care textul pare a fi o pagină dintr-un basm românesc.

15. De asemenea narațiunile, extrem de frecvente, provin din textele originale. Iată două exemple de narațiuni simple, concise, dar pline de „atmosferă”:

„Iacov iară luu nuiale verzi de *mesteacăn*, de *alun* și de *castan* și de trăsuri albe, beli pre iale, cum să vadză albul lemnului. Puse nuialele care era belite la albă, a scos de adăpătoare, cum cînd ară veni oile pre aceastea să caute. ^ai pre aceastea căutînd prinseră-se drept aceaia oile desupra nuialelor și fătără *pistrui* și *oacără* și *șute*. ^ai despărși Iacov miei și ceia ce despărși duse la oile *pistrui* și *neagre* lui Laban și tocmi lui și cîrd usebi carele nu deade la oile lui Laban. Cînd drept aceia fruntea oilor slobodzi într-una și punea nuiale în crepă înaintea oilor cum desupra nuialelor să se prindză” (p. 103/37 ^o.u.);

sau:

„^ai cînd Moisi ie^oiia afară din cort, tot nărodul sus se scula și tot însul în u^oa cortului său sta și căuta după Moisi, tot pînă atunci pînă Moisi în cort intra. ^ai cînd Moisi lăuntru întra în cort, gios pogoriia cel stîlp de negură spre u^oa cortului și Domnul grăi acolo cu Moisi. ^ai toată dihania vedea cum stîlpul neguriei în u^oa cortului sta și se sculară și toși se plecară cineși în u^oa cortului său. Domnul iară fașă-făși^o grăiia cu Moisi, cum omul cu priiatnicul său au sucuit a grăi și cînd înapoi veniia în tabără cel tînăr Isus Naviin, ficiorul lu Nun, sluga lu Moisi, nu se depărta de la cort” (p. 291/8 ^o.u.).

16. Dintre figurile de stil, trebuie observat că, de obicei, enumerările (v. textul citat supra din *PO*, p. 103, în care apar mai multe cumulări nominale,

ca o'i exemplul de la p. 178), o'i comparațiile aparțin originalului/originalelor. De exemplu, la p. 279: „cu cela miel spre seară a^oa fă ca și cu jirtfa de mîncare” (lat.: „alterum vero agnum offeres ad vesperam *juxta* ritum matutinae oblationis”; germ.: „Mit dem andern Lamm zwischen Abends sollst du thun, *wie* mit dem Speisopfer”). Sau la p. 288/13: „mulți-voi săminșele voastre ca stealele ceriului” (lat.: „multiplicabo semen vestrum *sicut* stellas caeli”; germ.: „ich will euren Samen mehren, *wie* die Sterne am Himmel”).

16.1. Sînt însă cazuri cînd unele comparații aparțin traducătorilor *Paliei*, de ex. cea de la p. 21/24, care parcă ne transportă pe un tărîm poetic: „cu spata scoasă ca un foc tîind” care nu-o'i găse^ote un corespondent nici în lat. *flammeum gladium* ("sabie înflăcărată, strălucitoare"), nici în germ. „mit einem blossen *hauenden Schwert*” ("cu un palo^o lovitor gol") o'i nici în magh.: „mezitelen méregetö Törre” ("cu pumnalul/floreta/gol, veninos"). Oricum, această comparație poate fi considerată ca expresia unei concretizări o'i are o forță de o extraordinară plasticitate. De menționat, în acest context, prezența cuvîntului mo^otenit din latină *spatā*, frecvent o'i în alte texte din secolul al XVI-lea; ceilalți termeni (*sabie*, *pumnal*, *pașoș*, *floretă*) sînt înregistrați mai tîrziu.

În traducerea din 1968 nu întîlnim comparația; în textul corespunzător apare: „sabie de flacără vîlvîitoare”.

17. Dintre metaforele din *Palie*, unele nu se regăsesc în textul latin, de ex., pentru „tăria ceriului” (13/14. 14/20), în lat. *firamentum*, dar apar în Luther: „*Feste des Himmels*” sau în maghiară: „*Menyecs Erösségé*” („puterea cerului”).

O metaforă inexistentă în textele originale găsim la p. 139/8, *vedeare de vis*, pentru germ. *Träume* ("vise"), magh. *alom latas* ("sommn vedere") sau lat. *somnium* ("vis, himeră"). Tot *visul* revine o'i în construcția: „*vis văzut*” (p. 137/9), cu o modalitate de complement intern căruia nu-i corespunde ceva similar în germană: „Mir hat geträumet”, în latină: „*videbam*”, ci doar în maghiară: „*Almo latec*”.

Aproape cu consecvență, traducătorii *Paliei* au preferat formelor din lat. *Paradisum voluptatis*, germ. *Garten in Eden*, magh. *Kertett Edenbe* ("grădina raiului"), secvența românească încărcată de sevă: „raiul dulcepei” (v. 16/8, 21/23 etc). Metafora din *Palie* apare tradusă redundant în *Biblia* din 1968 prin „rai în Eden” sau „raiul cel din Eden”. Uneori însă *raiul* apare cu complinirea inexistentă în vreunul din originale, *vieții* (v. 21/24) (lat. *paradisum*, germ. *Garten Eden*, magh. *Eden*), ceea ce presupune din nou o inovație a traducătorilor.

Cuvîntul de bază al familiei lui *dulceață*, *dulce*, apare ca epitet, de exemplu, în textul de la p. 19/6: „frumos ochilor, de vedere *dulce*”, care, după cum reiese din comparația cu textele corespunzătoare - germ. „*lieblich anzusehen*” ("ginga^o de văzut”), magh. „*es latasza keuansagos, gyönyörűségessé*” ("la vedere plăcut, plăcere frumoasă”) nu este prezent; cel mult, lat. *delectabile*, din „*aspectuque delectabile*” ar corespunde epitetului

românesc. Oricum, binomul precedent, *pulchrum oculis*, tradus exact în *Palie* prin *frumos ochilor*, trădează iarăși originalul latin.

18. Tot o traducere din latină se vede a fi următorul text cuprinzând determinativele *frumos* și *dulce*: „și Domnul Domnedzeu lăsa a crea-te den pământ tot pomul *frumos* a căuta și *dulce* a mînca și pomul vieșiei în mijlocul raiului și pomul țiuturiei binelui și răului” (p. 16/9), pentru că numai în latină apare determinativul *frumos: pulchrum (visu)*. Termenii din textele corespunzătoare din maghiară și germană sînt alții (în traducere): *ispittitor la vedere* și *bun pentru viață* (magh.) și *vesel la vedere* și *bun de mîncat* (germ.). Oricum, termenul *dulce* aparține traducătorului care a transpus astfel latinescul *suave* (o traducere similară, v. la p. 19/6). Un alt determinativ care se pare că este de origine latină este *verde*: în „*iarbă verde*” (p. 13/11), pentru că numai în *Vulgata* se întilnește „*herbam virentem*”, în timp ce în Heltai apare *Hozzon a Föld* (“*iarbă și frunze verzi*”, azi “spanac”) iar în traducerea lui Luther, „*Grass und Kraut*” (“*iarbă și varză*”). Un epitet adăugat este *zburătoare*, în „*păsări zburătoare*” (p. 14/20), căruia în celelalte variante îi corespund: lat. *volatile (animae)*, germ. *Gevögel* (“păsări”), magh. *Madarakátt* (“păsări”).

În schimb, de sorginte maghiară (din *szép*) este epitetul *frumos* în 116/3: „cuvînt *frumos* încă grăise”. În acest caz întilnim un atribut cu altă semnificație decît cele existente în celelalte două texte, în germană „prietenesc” (*freundlich*) și lat. „blînd” (*blandius*).

Atributul *bogată* (în „apă bogată”, p. 46/10) se explică însă din germ. *wasserrlich* și din magh. *vizzel beues*, în timp ce în textul latin ne întîmpină o construcție particulară.

Un determinativ inexistent în textele originale este *mulcom*, în „tăcu *mulcom*” (116/5), în lat. numai *siluit* (“tăcu”), în germ. *Schwieg (idem)*, în magh. *halgata* (“tăcu”).

19. Dintre celelalte figuri de stil, o notă distinctă conferă *Paliei* personificarea, care apare, de exemplu, la p. 14/21: „ce *rodiră* apele”, în lat. *produserant aquae*, în germ. „vom Wasser *erreget ward*” (“din ape s-a ivit, s-a agitat”), magh. *Vizec foryanec* (“apele sã curgã”).

O altă personificare ne întîmpină la p. 13/14, sub forma *făpturi luminoase*, care pare a-și avea originea în textul lui Heltai: „*Vilagosito állatoc*” (“animale luminoase”), în timp ce în Luther apare *Lichter* (“lumini”) ca și în *Vulgata: luminaria*. Sigur că este o diferență între caracterul concret al cuplului din maghiară și sensul mai abstract al celui din *Palie*, dar oricum acesta poate fi considerat un semn al personificării, figură de stil de esență metaforică ce trebuie pusă în legătură cu vechile concepții animiste (v., și aici, *fără făptură* al lui Blaga din poezia citată anterior). În *Biblia* din 1968, versetul corespunzător prezintă termenul *luminător*.

20. Traducerea lat. *frumentum* („grîu, cereale”), a germ. *Korn* (“grîu”), a magh. *gabona* (“cereale”), prin *pîne* (p. 91/28) nu poate fi considerată decît unul dintre diferitele exemple de metonimie din *Palie*. De notat că în ediția din 1968 traducerea s-a menținut aceeași, *pîne*. Tot ca o metonimie poate fi

interpretată ^oi traducerea „iaca tremur” (p. 51/12), în timp ce termenul corespunzător în toate cele trei versiuni (lat. *horror*, germ. *Schrecken*, magh. *réttegés* "nelini^ote") semnifică *spaima*.

21. Traducerea unor termeni botanici este, într-un fel, specifică limbii române, de exemplu, la p. 20/18; în *șesătura* textului traducătorii au ales „*spini și urzici*”, acolo unde în textul maghiar apare *Tüsset es Boytoryant* ("ghimpi ^oi buruieni") ^oi în cel germ. *Dornen und Disteln* ("spini ^oi scaieși"); în lat. era *spinas et tribulos*, al doilea cu sensul abstract de "sărăcie"; în *Palie* s-a preferat traducerea prin *urzici*, ^oi ele semn al *sărăciei*, dar exprimarea s-a realizat printr-o plantă concretă ^oi nu printr-un termen abstract, generic. În *Biblia* din 1968 s-a adoptat, alături de *spini*, un alt termen botanic, *pălămidă* ("plantă cu frunze spinoase"). Într-un asemenea caz, se poate avansa ideea unei anumite „autohtonizări” a traducerii.

Tot de autohtonizare credem că se poate vorbi în cazul lui *dor* (v. p. 27/18 sau 82/7): „*oi fu *dor* într-*oinima lui”. În lat.: „et tactus *dolore cordis* intrinsequ”, în germ.: „und es *bekümmerte* ihn in seinem Herzen” ("îl durea inima lui"), magh.: „Es *Szűue* faya rayta” ("^oo petrecerea aceea i-a durut"). O altă adaptare la realitățile curente apare la p. 16/10 sub forma substantivului *rîu*, pentru latinul *fluvius*, germ. *Strom* ("curent, fluviu"), magh. *Folyouiz* "apă curgătoare". De asemenea, parțial apare o autohtonizare în cazul de la p. 31/2: „fere^otile ceriului”; o considerăm parțială deoarece traducerea se pare că a urmat textul magh. *égnec Ablaki* ("fereastra cerului”), sau pe cel german „Fenstern des Himmels” ^oi nu textul latin, în care corespunde o formulare cultă: *cataractae caeli* "rezervoarele, cataractele cerului”.**

Unele traduceri trădează necunoa^oterea unor obiecte, „muzicale” în speșă, de ex. la p. 24/21 în „*ceateri și în cimpoi*” se poate constata o adaptare a instrumentelor (în lat. „*cithara et organo*” "liră, chitară ^oi instrument muzical în general, orgă hidraulică în special”, în germ. „*Geiger und Pfeiffer*” "violonist ^oi suflător”, în magh. „*Hegedősec es a Siposoc*” "vioară ^oi fluier”). Oricum, în acest pasaj se pare că traducătorul a avut în vedere textul latin, în special din cauza cuvîntului *ceteră* din latinescul *cithara*. De menționat că în textele literare române din sec. al XVI-lea, substantivul *fluier* nu este atestat, iar verbul a *fluiera* apare o singură dată în *C.Ev.*¹.

22. În sfer^oit, câteva cuvinte despre unii termeni figurînd în traducerea *Paliei*: *voinic* din textul de la p. 24/23 („au ucis... un *voinic*”) corespunde: lat. *adolescentulum*, magh. *iffiat* „adolescent”, germ. *Jüngling*. Traducerea este cît se poate de corectă din perspectiva limbii vechi române^oti, în care *voinic*, pe lângă sensul originar de „osta^o”, îl avea ^oi pe acela de „tînăr”. La fel la p. 64/5: „cu *inimă proastă*” nu este o traducere stîngace; în lat. „in *simplicitate cordis mei*”, în germ. „mit *Einfaltigem Herzen*” ("cu inimă naivă, simplă”), în

1 Fl. Dimitrescu, *Contribuții, s.v.*

magh. „inimă naivă”, o dată ce în limba veche rom. *prost* avea sensul etimologic "simplu, curat".

Izvor de fîntînă (p. 68/19) nu este un pleonasm, ci o traducere exactă a lat. *puteum aquae*, a germ. *Wasserbrunnen*, a magh. *Kütfeyet*.

23. Cîteva concluzii parțiale, deoarece contaminările, juxtapunerile dintre diversele modele fac extrem de dificilă munca de comparație între *PO* și originalele sale:

- s-au folosit mai multe modele care au fost corijate unele după altele, iar dintre ele - poate chiar un loc privilegiat - a avut textul latinesc al *Vechiului Testament*;

- fraza este cultivată, iar autorii dovedesc a cunoaște unele procedee ale retoricii clasice;

- dialogul și narațiunea aparțin originalelor, dar sînt transpuse în românește în modul cel mai firesc;

- comparațiile, cele mai numeroase, se explică tot prin original, dar unele sînt adevărate creații ale traducătorilor;

- inovațiile apar mai ales în sistemul epitetelor, al metaforelor, al metonimiilor și al personificărilor.

Deseori se constată o tendință - reușită! - de autohtonizare; de reținut prezența cuvîntului *dor* cu sensul originar de "durere". De menționat că în alte pasaje ale *PO* *durere* apare de mai multe ori.

Toate cele de mai sus constituie o dovadă a conștiinței eforturilor artistice, a *căutărilor* celor cinci traducători cărturari români care ne-au lăsat o transpunere socotită de N. Iorga drept o traducere-model¹. Concluzia lui Mario Roques (*PO*, p. XXXV), după care „nici originalul ebraic, nici versiunea *Septantei*, nici versiunea slavonă, *luate separat* (sublinierea noastră) sau toate trei împreună nu sînt suficiente pentru a explica particularitățile versiunii române” - considerăm că este valabilă și deci exclusiv o muncă asiduă de atente comparații poate duce la rezultate definitive². Oricum, numai *Pentateucul* lui Heltai - deși se pare că influența lui este mare - nu este în măsură să explice (în totalitate, adăugăm noi) traducerea *Paliei*³.

24. Oglindă a stadiului atins de limba română literară de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în partea de vest a țării noastre, *Palia* (rod în egală măsură al unui efort colectiv și al priceperii și culturii fiecărui colaborator) rămîne un monument de seamă al limbii române⁴, o carte care, prin calitățile sale estetice și prin valorificarea surselor de expresie ale cuvintelor,

1 *Ist. lit. relig.*, p. XCVIII.

2 Pentru părțile care se datoresc *Pentateucului* și cele care-și au originea în *Vulgata*, v. Roques, *PO*, p. LII.

3 Roques, *PO*, p. XLVI.

4 De aceea regretăm că mărturia ei a fost prea puțin luată în discuție în lucrările care au ca obiect limba literară română, iar în altele, de exemplu în *ILRL*, nu i s-a acordat nici măcar o pagină.

a jucat un rol major în conturarea profilului viitor al limbii noastre literare – despre care atât de adevărat spune M. Eminescu că „a ieșit din învăluirile trecutului” – și în întărirea unității limbii și a culturii române.

Considerăm că nu putem încheia acest succint excurs în laboratorul traducătorilor *Paliei* fără a aminti cuvintele lui N. Iorga despre importanța tipăriturilor lui Coresi în cultura românească, dar care, evident, pot fi extrapolate și la alte texte din perimetrul secolului al XVI-lea: „Marele merit al acestor cărți este acesta că, trecînd hotarele, au adunat suflete^ote prin viața culturală pe toți românii laolaltă”¹.

O întreprindere precum aceea de față ar putea, așadar, constitui începutul unei reconsiderări estetice, pe baze strict științifice, a literaturii române vechi din secolul al XVI-lea.

Palia de la Orăștie, București, Ed. Eminescu, 1984, p. 153–194

1 Iorga, *Ist. lit. rom.*, p. 192.

TATĂL NOSTRU (1593)

Correspondențe româno-polone în scrierea românească din secolul al XVI-lea

Se știe că, dintre toate limbile romanice, limba română, datorită unor împrejurări de natură politico-socială, pe de o parte, nu a fost înregistrată în scris decât foarte târziu – texte românești continuate datează de la începutul secolului al XVI-lea – și, pe de altă parte, nu a fost scrisă în alfabetul latin decât și mai târziu (consecvent de un secol și jumătate). Aceste două situații sînt o urmare a poziției specifice a limbii române printre celelalte limbi romanice: dacă la început româna a constituit o arie laterală (împreună cu dalmata), foarte curînd a devenit o arie izolată (pentru a folosi terminologia lui M. Bartoli) și anume această izolare a fost, timp de multe secole, o dublă izolare: geografică (între limbi aparținînd la alte familii lingvistice: slave, maghiara, turca, greaca) și culturală (fiind despărțită, veacuri întregi, de cultura romanică apuseană).

Dar, pentru a discuta problema grafiei care ne interesează în acest capitol, vom aminti că la început limba română¹ apare învechită în haina alfabetului chirilic; alfabetul chirilic era un alfabet adaptat dar nu foarte adecvat la specificul limbii române². Astfel, un grafem corespunde la mai multe semnificații, iar alteori, mai multe semne (aloframe) erau utilizate pentru aceleași foneme.

Deci se observă o inadecvare a acestei scrieri adaptate la structura fonetică a limbii române. Aceasta se explică prin faptul că scrisul este o aproximație, niciodată grafia nu este perfect adaptată la sunetele unei limbi, unde există sunete și variații de sunete care nu pot fi redade de un alfabet menit să reproducă sunete-tip și foneme; chiar specialistul, în speșă

1 Primele cuvinte atestate sigur în sec. al XIII-lea sînt: *bun, mic, singur, baci* (v. Mihăilă, *DLRV s.v.*)

2 Rosetti, *ILR*, p. 453; A. Avram, în *SCL XV* (1964), fasc. 1-5, p. 5 ș.u.

dialectologul, va putea reprezenta fiecare sunet printr-un alfabet cu semne diacritice specifice.

Alfabetul chirilic se  tie c a a fost aplicat la notarea sunetelor limbii române p n  in secolul trecut. Totuși,  ncep nd cu sec. al XVI-lea, apare – sporadic, timid –  i scrierea cu alfabet latin. Dar, de fapt, se pare c a ea este  i mai veche. Adevărul este c a istoricul scrierii în alfabet latin la noi nu s-a făcut încă în mod sistematic, științific.  n general, este cunoscut c a o tradiție a scrisului în latină a existat, mai ales c a sînt date c a la începutul sec. al XI-lea –  n jurul anului 1020 – la Cenad (Morissenum) s-a  nfiin at prima școală de pe teritoriul ării noastre în limba latină, școală prin care  nv p mintul nostru se sincroniza cu cel din Centrul  i Vestul Europei¹; de amintit  i o serie de afirma ii ale profesorului E. Coseriu, care a urmărit istoria cunoa terii în Occident a latinit ii limbii noastre; el subliniază c a nimeni nu a afirmat sau a descoperit latinitatea ei, ea este o tradiție românească din cele mai vechi timpuri²; existența unor *magistri grammatici* (poate italieni sau profesori care cuno teau limba italiană) de limbă latină este menționată  i în Moldova în  colile de la M n stirea Neamului, Putna, Cotnari ( n secolele al XV-lea – al XVI-lea). Deci latina nu era necunoscută în scrisul de pe teritoriul rom nesc³.

Cantemir,  n *Descriptio Moldaviae* (III, Cap. al V-lea), arată c a, după tradiție, moldovenii ar fi scris cu litere latine p n  la *Conciliul de la Floren a* (1439); ideea se reg se te în prefap  la S. Micu-Gh.  incai, *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*, Viena, 1780  i va deveni piatra unghiulară a concep iei  colii Ardelene.

Prima aplicare a grafiei latine la un text românesc se află în *Cartea de C ntece* (1570–1573)⁴, o culegere tipărită de  mnuri c ntate în timpul slujbei religioase, scrisă într-o ortografie maghiară cu scop de propagand  calvinistă, care este clar că nu a facilitat, ci poate chiar a făcut aproape imposibilă folosirea ei de către românii din Transilvania⁵.

Al doilea text românesc cunoscut din sec. al XVI-lea, scris cu caractere latine, este *Tatăl Nostru* din 1593⁶. Se cunosc relativ bine împrejurările prezen ei acestui *Tatăl Nostru* la noi.

1 B rs nescu, P.N., p. 38-43, 49; P rcovnicu, Ist., p. 24-25, 29.

2 Într-o scrisoare primită de la E. Coseriu la 28.XII.1977; v.  i Niculescu, *Individualitatea*, p. 279.

3 V. argumente lingvistice în Fl. Dimitrescu,  n CL 1/1979, p. 17-21; v.  i Jako-Manolescu, S., p. 135.

4 Tagliavini, O., p. 451.

5 Jako-Manolescu, S., p. 149.

6 Iată textul, transcris de noi: „Parintele nostru ce  esti în cerin, swincaske-se numele teu; se vie  nperecia ta, se fie voia ta, komu ie in ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre scioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczitor nosstri. Ssi nu aducez pre noi în ispite ce no mentuaste de sitlanul. Ke ie a ta  nperecia ssi putara ssi cinstia in neczjz necitor. Amen” (v. *Crest.*, p. 191, TRA, p. 32)

Tatăl Nostru a fost scris de Luca Stroici (la început se numea Lupul, dar ^oi-a schimbat numele cînd a ajuns mare logofăt al Moldovei), boier dintr-o veche familie moldovenească. Se pare că a fost educat la ^ocoli străine: după B.P. Hasdeu – care-l consideră „părintele filologiei latino-române” – în Para Nempească¹, dar pare mai probabilă legătura sa cu ^ocolile din Polonia², date fiind, pe de o parte, raporturile strînse dintre Moldova ^oi Polonia în acea epocă – sfîrșitul sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVII-lea – cît ^oi relațiile sale personale din Polonia, dintre care enciclopedistul polonez St. Sarnicki (1530–1593). Oricum, se ^otie despre L. Stroici că era poliglot – vorbea latina, greaca, germana, italiana, polona, sîrba³.

În calitatea sa de mare logofăt, L. Stroici era conducătorul cancelariei domnești ^oi avea obligația de a contrasemna actele oficiale ieșite din acea cancelarie. În 1593 se afla în Polonia spre a asista la adunarea Seimului de la Varșovia ^oi pentru a fi admis de nobilimea poloneză alături de Ieremia Movilă⁴. Aici se pare că se împrietenește cu S. Sarnicki, la îndemnul căruia scrie, de mîină cu litere latine, *Tatăl Nostru*, în limba română pe care, apoi, S. Sarnicki l-a tipărit, cu grave erori însă: *cerin* (= *certu*), *no* (*ne*), *sitlanul* (= *hicleanul*), *neczij necitor* (= *vecii vecilor*), *detorniczitor* (= *detornicilor*)⁵.

De ce s-a ales ca text tocmai *Tatăl Nostru*? Aici trebuie amintit că, pe la jumătatea sec. al XVI-lea, în Europa exista o veche preocupare de lingvistică generală ^oi anume aceea de a aduce mărturii de limbă de la diferite popoare, deci din diferite idiomuri, pentru a constata diferențele ^oi apropierea dintre limbile respective. Ca „probă” de limbă se lua chiar textul *Tatălui Nostru* dar, desigur, concluziile nu puteau fi prea ^otiințifice odată ce 1) textul este foarte scurt, deci nu poate lămuri un număr mare de probleme de fonetică ^oi lexic, de morfologie sau de sintaxă ^oi 2) nefiind transcris după principii unitare, era greu să conducă la concluzii valabile din punct de vedere grafic.

Primul care folosise acest text ca text lingvistic era Joannes Shiltberger în urma călătoriei sale întreprinse în Europa, Asia ^oi Africa între anii 1394–1427. Urmează apoi Conrad Gessner (1515–1564), care publică la Zürich în 1555 o lucrare cu același scop, adunînd textele „apud diversae nationes in toto orbe terrarum”. Întîiul care introduce ^oi un text românesc este însă Hieronymus Megiser din Stuttgart (ed. I Frankfurt, 1592, ^oi a II-a, în 1593) prin Sarnicki, dar se pare că textul publicat de Megiser se deosebește de textul dat de Luca Stroici⁶. De fapt, acest text al lui L. Stroici este preluat de către Sarnicki în *Statuta y Metryka przjwilejów Koronnych przez Stanislawia Sarnickiego*, p. 1224, apărut la Cracovia ^oi datat diferit de

1 L. p. 54.

2 Lukasik, p. 78.

3 Vezi Lukasik, p. 112, 324.

4 Vezi Lukasik, p. 159, 375.

5 Vezi *Crest.*, p. 191, TRA, p. 32-34; în *Chrest.*, Gaster îndreaptă aceste erori.

6 Vîrtosu, P., p. 197-8.

cercetători: în 1593 de către Lukasik¹ și în 1597 de către Hasdeu, Vîrtosu, Jako-Manolescu.

Cum a scris L. Stroici? În *Tatăl Nostru* în cele mai multe cazuri întâlnim o serie de alternanțe grafice, unele reprezentînd sistemul polonez și alte sistemul italian, ceea ce nu trebuie să ne surprindă avînd în vedere împrejurarea că Luca Stroici cunoștea atât polona cît și italiana. De menționat că în 1600 a trimis o scrisoare redactată în limba polonă cancelarului Zamoycki în care acuza trupele poloneze de devastarea unor sate moldovenești².

Cele mai multe probleme le pune *consonantismul*:

fonem	grafem	limba	exemple
/c/ (+e,i)	ce, ci	it.-5	<i>ce (2) cerin, cinstia, necitor</i>
	cz	pol.-3	<i>cetorniczitor, aducze, neczj</i>
/o/	ss	pol.v-6	<i>ssi (4), nosstri, assa</i>
	s	it.-1	<i>iesti</i>
/t/	c	pol.-3	<i>swincaske-se, inperecia, secioase</i>
/c/	k	pol.-3	<i>swincaske-se, ke, komu</i>
	c	it.-1	<i>cum</i>
/v/	w	pol.-1	<i>swincaske-se</i>
	v	it.-2	<i>vie, voia</i>

În concluzie, din tabelul de mai sus reiese că o grafie este exclusiv poloneză /p/ - c și patru sînt duble, italiene și poloneze c, ș, c, v, cu mențiunea că, dintre acestea, k pentru /c/ este predominant, deci s-au introdus două grafeme poloneze:

c,	k
/p/	/c/

De subliniat că Miron Costin, în poema sa poloneză, utilizează aceleași grafeme specifice, încercînd să polonizeze cîteva cuvinte, de ex.⁶: k : *kurtan* ("curtean") și adaugă grafia poloneză sz pentru ș: *arkasz* ("arca").

Se poate reține deci că s-au menținut dificultățile în redarea sunetelor românești exprimate prin grafeme chirilice, avînd în vedere:

1) grafeme polivalente: c

/p/	<i>swincaske-se</i>
/c/	<i>cum</i>

1 *Op. cit.*, p. 159.

2 Lukasik, p. 324.

3 Reduplicarea este un arhaism polonez, obișnuit la începutul sec. al XV-lea, dar ieșit din uz pe vremea lui Sarnicki, v. Hasdeu, *L.*, p. 29.

4 Hasdeu, *L.*, p. 28, și apoi Ionașcu, *Sist.*, p. 24, afirmă că Stroici alesese spaniol-francezul ç, dar tipograful din Cracovia l-au înlocuit cu c fără sedilă. În ceea ce ne privește, credem că de la început autorul a ales notația c, după modelul grafiei poloneze; Gaster, *Chrest.* I, p. 39, îl transcrie, cu consecvență, ç.

5 w este etimologic, al epocii.

6 Lukasik, p. 160.

sau

2) alografe:

/c/	ce	<i>ce, cerin</i>
	cz	<i>aducze</i>
/s/	ss	<i>ssi</i>
	s	<i>iesti</i> (în grup consonantic)
/c/	k	<i>kom</i>
	c	<i>cum</i>
/v/	w	<i>swincaske-se</i>
	v	<i>vie</i>

E interesant de urmărit ^oi redarea grafică la fonemele vocalice, în special a celor trei elemente specifice pentru limba română, vocalele *ă* ^oi *â* ^oi diftongul *ea*:

fonem grafem

exemple

/ă/ a *parintele* (poate moldovenism, poate formă etimologică)

e medial sau, f. *teu, se, inperecia* (2), *pemintu, noastre*,
frecvent, final *secioase, de, lesem, ispite*

/â/ e *penia, mentuiaste*

/ea/ ia *cinstia*

a *putara, swincaske-se, sitlanul*

Deci, pentru /ă/ ^oi /ea/ apar câte două alografe.

De reținut de asemenea că *e* este un grafem polivalent cu 4 valori:

e *parintele, numele*

ă *ispite* (sing.) *noastre, de* (imperativ)

â *penia*

a *detoriile*.

Un caz special îl reprezintă introducerea grafemului pol. *j* pentru *i*: *neczij*. ^ai aici trebuie menționat că M. Costin pentru *i* utilizează grafemul pol. *y*, scriind, de ex. chiar numele nostru *Rumyn*¹, iar D. Cantemir comparând pe *gi* moldovenesc din *giur* cu *j* din Valachia ^oi Transilvania afirmă că se pronunță ca un *z* pol. sau *j* fr.

În plus, trebuie menționate grafiile pe baza cărora R. Iona^ocu² a susținut că L. Stroici era etimologizant:

detorniczitor – *debitorius*

detoriile – *debita*

parintele – *parens* (poate este un moldovenism!)

lesem – *laisser*

penia – *pain*.

1 *Ibidem*.

2 *Sist.*, p. 24.

Deci Stroici ar fi căutat prototipul cuvintelor române^oti în latină sau în franceză, ceea ce este foarte puțin probabil, după părerea noastră, în special în ceea ce prive^ote limba franceză, pe care se pare că Stroici nu o cuno^otea.

În concluzie, dintre grafiile acestea, cum am arătat mai sus, două sînt exclusiv grafii poloneze:

/i/ - j - *neczij*

/t/ - c - *inperecia*

iar dintre celelalte, patru sînt grafii specific poloneze:

w, *cz*, *k* ^oi *ss* (arhaism); oricum, grafiile poloneze sînt predominante.

Se pune, în fine, întrebarea de ce a scris *astfel* Luca Stroici. Nu cumva în ortografia sa cu caracter polonez a intervenit Sarnicki? Hasdeu ^oi apoi Ilie Bărbulescu consideră că L. Stroici a scris astfel din „îmboldul con^otiinței sale”, voind „prin simpla expozițiune a rugăciunii dominicale române să scoată la lumină ^oi să arate la iveală începuturile naș^oniunii sale”. Dar învățatul polonez Emil Kaluzniach nu este de acord ^oi consideră că Stroici a vrut să dea unor învățați străini care nu cuno^oteau alfabetul chirilic posibilitatea de a-^oi forma o idee despre „spiritul ^oi caracterul limbii române”¹.

Răspunsul la întrebarea dacă L. Stroici scria de la sine cu obi^onuințe ortografice poloneze ni-l poate da, credem, exclusiv modul cum scria acesta actele româno-slave semnate de el. Am afirmat mai înainte că Stroici iscălea întotdeauna actele de cancelarie. S-a constatat că el semna rar în chirilică ^oi folosea mai adesea alfabetul latin. În numele lui există o consoană care pune probleme în scrierea în alfabetul latin ^oi anume finalul - *ci* (Stroici); Stroici scria cu *cz*, ca în polonă: „*Stroicz logofet, 19 anno 1580*”, deci cu mai bine de zece ani înainte de a-i transmite lui Sarnicki *Tatăl Nostru!* Uneori, ^oi cînd începea textul în slavă, urma în latină: „iskal < a iscălit > *Stroicz, anno 1580*”².

În concluzie, L. Stroici a folosit alfabetul latin învățat în ^ocolile catolice poloneze, unde a studiat; din aceste ^ocoli ^oi, indirect, prin umani^otii italieni cunoscuți în Polonia, Luca Stroici a căpătat, probabil, con^otiința originii latine a moldovenilor (românilor), care nu putea fi scoasă mai bine în evidență decît scriind cu litere latine. Se poate spune că Luca Stroici a fost un „latinist”, „avant la lettre”³, înainte de mi^ocare a ^acolii Ardelene, înainte de curentul latinismului propriu-zis. Pe de altă parte, nu poate fi exclusă nici intervenția, cel puțin parțială, ortografică a lui Sarnicki, de ex, arhaismul *ss* este mai normal să fi fost cunoscut lui Sarnicki ^oi nu lui Luca Stroici, ca ^oi latinescul *Amen*, firesc în rugăciunea unui catolic, precum Sarnicki.

Acesta nu a fost întîmplător receptorul textului românesc. Cu 8 ani mai înainte, Sarnicki compară cuvintele române^oti cu cuvintele italiene, atribundu-le primelor o origine geneveză: „Valachi in sua lingua non tam

1 Ap. Virtosu, P., p. 198.

2 *Ibidem*, p. 199.

3 ^auteu, *Infl.*, p. 47.

latinorum quam italorum corruptelas habent”¹. El compară, de ex. rom. *curciani* cu it. *cortigiani*; doi ani mai târziu, în 1587, îndreaptă transcrierea gre^oită a cuvintelor române^oti *curtiani pro cortigiani*. Uneori însă, Sarnicki face apropieri lingvistice eronate; consideră că limba română este tributară limbii polone cu unele cuvinte: „Jest tez tu Polsklego, języka, czesc niemala przymieszana; jako wnetze na poczatku mówi: swincaske-se numele teu. Wlasnie to, cú Polacy mówia w Pacierzu: swiescie imie twoje”². După Hasdeu³ acest pasaj ar fi fost redactat însă de Luca Stroici.

De altfel, interesul lui Sarnicki pentru limba română merge împreună cu alte dovezi că polonezii se preocupau de limba noastră în epoca cercetată. Astfel, în 1555, Martin Kromer a dat în Polonia, în cronică sa, prima definiție a limbii române: „Valachorum lingua... lingua nova ex veteri sua barbara et romana confusa ac corrupta utentes...”, iar în perioada care ne interesează, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea ^oi începutul secolului al XVII-lea, scriitorii precum J. Górski sau S. Petrycy recomandau polonezilor studiul limbii române alături de cel al altor limbi străine: „Regele polonez are nevoie de oameni care să ^otie să vorbească nu numai polona ci ^oi latina, germana, rusa, tătara, turca, valaha («po wolosku»), spaniola, italiana. De ce? Pentru că cu unii are afaceri importante, în timp ce cu alții trăie^ote sau în raporturi de bună prietenie sau în stare de război”⁴.

În orice caz, ne face plăcere că constatăm că începuturile scrierii limbii române în alfabetul latin se leagă de tradiția scrierii în Polonia. Grafonomia, studiul sistematic al scrierii, constituie încă o dovadă a relațiilor, pe multiple planuri, existente între cele două popoare. Din păcate, mărturia grafică ^oi lingvistică a acestui text nu a fost prea des pusă în evidență: astfel, în Rosetti, *ILR*, nu apare, de asemenea nu există în bibliografia *DLR*; textul apare, în trecut, în *CB* ^oi în Gaster, *Chrest.* ^oi, mai de curînd, în *Crest.* ^oi în *TRA*.

Gînditorul francez J.P. Sartre observa undeva în cartea sa *Les mots*, referindu-se la franceză, evident: „scriem o limbă ^oi vorbim o altă limbă”. Din această perspectivă, parafrazîndu-l, se poate afirma, fără teamă de a exagera, că, dacă la noi s-a scris în mai multe „limbi”, deci în mai multe sisteme (orto)grafice, slave sau latine cu influențe străine (maghiare, poloneze, italiene), s-a vorbit o singură limbă, aceea^oi dintotdeauna, limba română, transmisă oral, din mo^oi-strămo^oi, de la o generație la alta.

Relații culturale româno-polone, Tipografia Universității București,
București, 1982, p. 63-70

1 Lukasik, p. 159.

2 *Ibidem*.

3 *L*, p. 38-47.

4 J. Górski, ap. Lukasik, p. 160.

VARLAAM, UN PIONIER AL ARTEI SCRISULUI

În 1993, cu prilejul aniversării a 350 de ani de la apariția *Cazaniei* Mitropolitului Varlaam al Moldovei (1643), au apărut multe și interesante articole dedicate însemnătății culturale și literare a operei marelui cărturar. Considerăm însă că a fost prea puțin scoasă în evidență *arta de scriitor* a lui Varlaam, direct legată de larga răspândire în spațiu și în timp a *Cazaniei*.

Varlaam era un om din popor. Nicolae Cartojan, în valoroasa și, pînă acum, neîntrecută sa *Istorie a literaturii române vechi* (ed. 1980, p. 191-192), îl prezintă ca „fecior de răzeși” de prin județul Putna, ajuns, prin sîrguință și cultură religioasă, în 1610, egumen al mănăstirii Secu, duhovnic al domnului Miron Barnovski, trimis domnesc la celebra Lavra Pecerskaia din Kiev - aici a cunoscut și s-a făcut apreciat de mitropolitul Petru Movilă - și la Moscova, unde a predat Țarului și Mitropolitului Rusiei moaștele Sfîntului Iacov. A trăit, așadar, urcînd trepte sociale și culturale de anvergură; evenimentul major al vieții lui a fost înscăunarea ca Mitropolit al Moldovei, funcție deținută timp de 21 de ani (1632-1653). De numele lui Varlaam este asociată introducerea tiparului în Moldova: el a tipărit o serie de texte dintre care *Șapte taine a besearecii* (1644), *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc* (1645), dar opera sa capitală, prin care a devenit faimos, a fost *Cazania* din 1643; aceasta, prin calitățile ei literare, poate fi socotită prima lucrare de proză artistică din literatura română. Considerat de G. Călinescu (*Istoria literaturii române*, ed. a doua, 1980, p. 11) drept „un om de temperament și cu pasiune oratorică”, Varlaam a lăsat un text de o mare importanță prin tipărirea acestei *Cazanii*, privită de el ca un „dar limbii românești... nu ca un lucru pementescu ce ca un odor ceresc” (ed. J. Byck, 1943, p. 3). Dată fiind orientarea culturală și religioasă a lui Varlaam către biserica Ucrainei și a Rusiei, specialiștii au căutat originile *Cazaniei* în Ucraina (de ex. Gr. Scorpan, *ap. Cartojan, op. cit.*, p. 194), unde literatura omiletică, în sec. al XVII-lea, era la mare preț. În prefața *Cazaniei*, Varlaam afirmă că aceasta e talmăcită „Din limba sloveniască din multe

scripturi” (p. 1). Gr. Scorpan crede chiar a fi descoperit unele părți comune cu o cazanie tradusă din ruse^ote de Udri^ote Năsturel, apărută în Muntenia, la Govora, în acela^oi an cu *Cazania* lui Varlaam. Adevărul este că, pînă astăzi – fără a pune la îndoială cele spuse de Mitropolitul Moldovei despre „tălmăcirea” sa – nu s-au putut identifica originalele *Cazaniei*; în acela^oi timp trebuie observat că aceasta cuprinde nenumărate construcții ^oi ritmuri inexistente în literatura română de pînă la Varlaam sau contemporană lui.

Virtuțile artistice ale *Cazaniei* lui Varlaam merg de la buna plasare a epitetelor la ingenioasa folosire a sinonimelor ^oi, mai ales, a antonimelor, pînă la comparații prelungite ^oi la fraze cu o sintaxă specifică narațiunii artistice dotate cu un ritm interior. În cele ce urmează – pentru a da la o parte perdeaua de peste unele dintre comorile mai puțin cunoscute ale textului *Cazaniei* – ne vom mărgini la cîteva exemplificări, rezervînd comentariului un spațiu înfim, spre a nu încărca expunerea.

Sub rezerva că, totu^oi, elementele artistice înregistrate mai jos ar fi tributare unor izvoare – asupra cărora planează însă multe dubii – se observă că în *Cazanie* se întîlnesc, de pildă, numeroase *epitete* – de obicei duble, pre- ^oi post-puse – cu o puternică funcție caracterizatoare:

A^oa vru a vorovi cu oameni *vicleni* ^oi *amăgei* (p. 238).

Nu cu inimă *îndoită*, nice cu inimă *întinată* ^oi *necurată*, ce cu inimă *deplin curată* ^oi *neîndoită* (p. 301).

Cu o deosebită măiestrie, Varlaam utilizează calitățile *sinonimiei*, servindu-se atît de sinonimia numită de noi „obiectivă”, cît ^oi de cea „subiectivă”. Desigur că, de cele mai multe ori, ne întîmpină sinonimia „obiectivă”, adică cea dintre doi termeni ce acoperă (aproape) aceea^oi semnificație, indiferent că ei se află la distanță, de ex.:

Să împlu de *durere* inima ^oi trupul ei ^oi cu *jele* începu a plînge (p. 85).

Moartea cea *veacinică* ^oi viața cea *nesfârșită* (p. 161).

sau grupați binar, separați numai prin conjuncția și:

N-am a^oteptat să trag atîta *scrăbă* ^oi *dosadă*, fiiul meu, nice atîta *amar* ^oi *durare* (p. 85).

Într-aceaste *fumuroase* ^oi *înșelătoare* lucruri (p. 160).

Chiar dacă cele mai numeroase sînt sinonimele nominale, nu lipsesc nici cele verbale, ca în:

Cinsti-l ^oi-l *mări* (p. 467).

Cre^otinii în toate *să bucură* ^oi *să veselesc* (p. 482).

O mențiune specială pentru sinonimele „subiective” dintre cuvinte care, luate independent, au semnificații distincte în plan cognitiv dar, în contextul dat, devin sinonime, de ex. *curat* cu *luminat* sau *orbit* cu *întunecat*:

Atunce va hi ochiul *curat* ^oi tot trupul va hi *luminat*. Iară de va hi cu unele ca aceastea *orbit*, tot trupul va hi *întunecat* (p. 161).

Prezența acestor sinonime se poate explica – chiar în cazul unei traduceri – prin dorința unei exprimări mai deosebite, mai elocvente, pentru a suscita anumite efecte stilistice.

Enumerările bogate sînt un procedeu mult utilizat în *Cazanie*:

Frașilor, curățîți-vă păcatele cu *ispovedania*, cu *milostenia*, cu *rugă*, cu *lacrămile*, cu *paza besearecei*, ca să scăpați de muncile de veaci și împărășia ceriului să dobândiți (p. 25).

Să cade a tot omul creștin să-^o ferească ochiul menșei sale de *gândurile păcatelor*, de *lăcomii și de apucări cu nedreptul*, de *strămbătăți și de asuprele*, și de *tălușaguri și de curvii*, și de *alte necurății de toate* (p. 161).

Frecvent ne întîmpină enumerări antonimice care sînt de două feluri:

a) cele în care fiecărui termen îi succede un antonim, a^oa încît se pot în^oira, ca în textul de mai jos, grupuri de cîte ^oase antonime:

Ochiul ce iaste în trupul nostru, *veade* chiar toate faptele: ceriul, pămîntul, munșii, marea, nălușimea, adîncul, lumina, întunerecul și toate fealiurile copacilor și pomilor, fierilor și pe^otilor, toate ochiul le vede și le cunoa^ote (p. 161).

De menșionat că în acest paragraf antonimele sînt „precedate” și „închise” de verbul *a vedea* (urmat, la sfîrșit, de verbul „conștientizării” *a cunoaște*).

b) cele în care se succedă grupări de „defecte”, de „negru”, opuse grupărilor de „calități”, de „alb”. Trebuie observat că grupul elementelor „negative” cuprinde, de obicei, un număr de cuvinte aproape dublu față de cel al elementelor „pozitive”:

Să-^o ferească inima curată de gânduri de păcate, de curvii, de ucideri, de furti^oaguri, de mînie, purure să aibă în gură rugă, laudă, mulșumită cătră Dumnedzău (p. 239)

Să ne părăsim de faptele noastre cele de mainte, de strămbătăți, de fășării, de asuprele, de scumpete, de curvii, de beșii și de alte scărnavii. Să prăznuim cu curăție, cu rugă, cu trezvie, cu milostenie (p. 285).

Meșter în arta antitezei, procedeu specific retoricii „convîngerii”, Varlaam o utilizează des în fraze special structurate pentru a fi cît mai „persuasive”. Uneori numărul termenilor folosiți este relativ redus, ca în:

Lasă locul cel strein și negătat, și vino în locul tău cel gătat; lasă amărăciunea eadului și vino în dulceașă reaiului; lasă scărba și vino în bucurie (p. 89).

Alteori intervin însă adevărate „cascade” antitetice în care simetria termenilor nu poate fi întîmplătoare și în care se recunoaște o aplicare fericită a figurii retorice numite amplificare:

În loc de bucurie, fiul meu, iau scrăbă; în loc de veselie, amar; în loc de desvătare, nevoie; în loc de iușurare, greutate; în loc de dzi bună, fiul meu, vâdz dzi rea și cumplită; în loc de căt bine am nedejduit să aib, fiul meu, pentru nașterea ta, acmu atăta rău și dureare am (p. 85).

Tot antiteza stă și la baza unor repetiții ternare anaforice, a paralelismului de fraze ca în următorul monolog:

Îghîșitu-l-am prins ca pre un mort, și mă cutremur dins ca de un fără-de-moarte. Îghîșitu-l-am ca pre un om, și mă tem dins ca de un Dumnedzău. Apucatu-l-am ca pre un slab și mă întrestedz dins ca de un puternic. Luatu-l-am ca pre un vinovat, și mă spariu dins ca de un giudeș. Îghîșitu-l-am prins ca pre un rob, și mi-i frică dinsul ca de un-părat (p. 88).

Rolul retoric al repetițiilor și organizarea simetrică a membrilor frazei pot fi ilustrate prin următoarele texte în care se remarcă gradajia expunerii:

și vor plânge toți oamenii pre lume. Plânge-vor necredincioșii și cei ce l-au răstignit că n-au credzut svânta evanghelie. Plânge-vor și creștinii ceia ce n-au purtat asupra sa omorâciunea ce de păcate a sventei cruci, ce s-au chemat numai cu numele creștinii. Plânge-vor și cei buni, că n-au nevoit mai mult pentru binele său acel vecinic (p. 24).

Eu pentru tine am venit pân' aicea, pentru tine m-am întrupat, pentru tine am fost om, pentru tine m-am smerit, pentru tine am fost ocărât și cu palma preste obraz lovit, și chiuopit și muncit și rănit, mai apoi și răstignit și îngropat (p. 89).

Pasajelor de mai sus, în care se evidențiază repetiția anaforică verbală de o rară intensitate emoțională, ar fi greu să nu li se recunoască efectul estetic, la care ritmul lor interior a contribuit nu de puține ori!

În comparațiile introduse prin *ca, așa și* (noi), termenii sînt luași din lumea întemperiilor (cum a observat G. Călinescu, *op. cit.*, p. 11), dar și din aceea a naturii înconjurătoare, a apelor în mod special:

Călătoria noastră în ceastă lume iaste foarte sărguitoare, ca o apă repede ce cură. Așe și noi curăm și ne apropiem de moarte, și dzilele noastre trec ca o umbră de nuăr fără de ploae. Ca corabia pre mare ce o bate vântul spre margine, ca o piatră din deal la vale când să răntună și nu poate opri, așea merge de tare și viașa noastră cătră moarte (p. 231).

Cine din credinșii nu să va mira de binele cel mare a lui Dumnedzău, carele ca nește răuri dintr-un izvor mare se varsă și adapă și oameni, și dobitoacele, și fieri, și curate și necurate. Așea și de la Hristos, izvorul binelui de veci, să varsă răuri mari de mântuinșă sufletelor, nu numai Jidovilor, ce și păgânilor celora ce merg la dâns (p. 292).

De la astfel de fraze bogate și pînă la cele cu anumite intenșii moralizatoare, de largă respirație, dar caracterizate prin simplitate, nu e decît un pas:

Când petrece omul în fum, atunci-i lăcrămadză ochii și de iușimea fumului doru-l ochii și orbăsc; iară deca iase la văzduh curat și la vreame cu senin, de să primblă pre lăngă izvoară de ape curătoare, atunci sămtu mai veseli ochii și mai curași, și sănătate dobăndesc din văzduh curat. Așea și noi, frașilor, deaca întrăm în fumul păcatelor lumiei așeștea, întru măncări fără vreame și în beșii, în lăcomiea așușiei aurului și argintului satelor și a vecinilor, și într-alte pohte de păcate, atunci și noaș foarte lăcrămadză ochii sufletului nostru, și de iușimea acelui fum înșelătoriu durere și orbie foarte cumplită rabdă ochii noștri. Că a nimică altă nu să asamănă isprăvile noastre într-așeastă lume, numai fumului. și nu numai isprăvile noastre, ce și dzilele și anii și viașa noastră, toate ca un fum trec (p. 160).

De altfel, analizînd simplitatea stilului din *Cazanie*, trebuie remarcat că fundamentul lingvistic și artistic al lui Varlaam este cel de inspirație populară; filonul popular răzbate în diverse forme:

- prin cuvinte specifice, referitoare la realități de pe meleagurile noastre: *boier* (întilnit sub forma *boiari*, la p. 394) ^oi, mai ales, sub forma mai apropiată de etimon, *boiarin* (p. 292, 293 etc.); *moșie* (p. 322, 442), *giupîn* (p. 446), *țarină* (p. 160), *șerb* (p. 394) etc.;

- prin formula de adresare *Măria Ta* (p. 295); de menționat că această formulă, cît ^oi *Măria Sa* (p. 293, 295), apare exclusiv în comentariu, deci acolo unde Varlaam putea să scrie după pofta inimii; în pericopa biblică figurează pentru *Măria Sa* pron. *el*;

- prin formule populare precum: *căci că deaca iaste sănătos ochiul* (p. 161); *să-l vâdz încai acmu* (p. 85); *Căci și pentru ce?* (p. 398);

- prin exclamații, ca următoarea, cu caracter tînguitor ^oi care ne aminte^ote de bocetele române^oti: Oh, oh, mare nevoe! Vai, vai, mare greutate! Amar amar de Isus Nazoreul, feciorul Mariei! (p. 88);

- prin povestirile cu o construcție simplă în care uneori intervine dialogul, al cărui caracter popular este evident:

^ai pentru multe milostenii ce făcea, ascultați una mare ^oi minunată. Într-aceea vreme era un om bogat foarte, ^oi avea trei fete frumoase foarte ^oi nemăritate. Iară pentru o nevoe oarece, să tîmplă de sârăci, ^oi în sârăcie ca aceea cădzu, cît nu mai avea ce face ^oi cu ce să hrăni. Ce gândi să-^oi dea fetele la curvie, ^oi ce vor dobândi de la ceia ce vor merge la dinse să ia să să hrănescă ^oi el ^oi fetele. Iară în dzua aceea ce să ^otiu sfatul lui, prinsă de veste ^oi svântul Nicolae, ^oi puse într-ânuma sa să izbăvască acele trei suflete din mînule diavolului. ^ai abātu de legă într-o măhramă 300 de galbeni ^oi să duse noaptea de-i aruncă în casa omului aceluia pre o fereastră. ^ai de sîrg fugi deacolea, că nu-i era voia să să vădescă lucrul lui cela bun (p. 387).

Cătră dzuă, să arată svântul Nicolae lui Constantin împărat ^oi-i dzice: „Împărate, cumu-i mai de sîrg să slobodzi pre cei 3 oameni ce veri să-i pierdzi, iară de nu, eu mă voiu ruga lui Dumnedzău ^oi-și va curma viața ta”. ^ai dzise împăratul: „Cine e^oti tu de mă înfrico^oedzi? ^ai cum ai întrat a^oea de sîrg în case împărate^oti?” Svântul răsponse: „Eu sîmt mitropolitul de Mirlich Nicolae ^oi m-au tremis Dumnedzău să-și dzic să slobodzi pre cei trei” (p. 394).

- Alteori apare monologul presărat ^oi el de formule familiare, în special de vocative (*Pilate, domne Pilate*), precum ^oi de imperative care, pentru ca predica să fie cît mai elocventă, se repetă. În special este de subliniat în textul următor succesiunea ascendentă, pur ^oi simplu amețitoare, a zece propoziții imperative:

Atunce veni Iosif ce era din Arimatei, om bogat ^oi denainte din svatul Jidovilor, credincios întru Domnul Hristos. Acesta, deaca vâdzu despuitoriul ^oi învățatoriul său pre cruce răstignit ^oi de toți părăsit, atunce să obidui ^oi să dusă la Pilat de grăi: „Dă-mi, Pilate, mortul acela ocărățul ^oi urătul, ce iaste ca un vinovat răstignit ^oi ca un strein părăsit. Dă-mi sârăcul acesta ^oi răstignitul, c-au avut ucenici ^oi l-au părăsit de-au fugit. Nemică lucru mare nu ceiu, ce pușină rugămente mă rog. Dă-mi trupul lui Isus cel bătut ^oi fără de milă ucis, ^oi ^ochiuopit, ^oi cu cunună de spinii încununat, cu oșat ^oi cu

hiare adăpat 0i cu cue pre cruce pătruns. Sosea0te-i, domne Pilate, muncile; sosea0te-i moartea ce-au luat. Iată să potoli zavistia Jidovilor 0i să ostoii mâniai fariseilor, 0i să împlu voia cărtularilor. Dă-mi acest trup fără de păcate a lui Isus, ce-au îmblat pre mare ca pre uscat, 0i vin dintr-apă au făcut 0i cu pușină pâine pre mulți au săturat. Dă-mi trupul acesta ce-au făcut orbii cu ochi, ologii cu picioare, dracii din oameni au gonit 0i morșii au învins. Ascultă pușină rugămente 0i-mi dă golul acesta, că pentru noi să goli; dă-mi mortul acesta, că pentru noi muri; dă-mi necunoscutul acesta, că eu-l cunosc cine iaste”.

Se întâlnesc deseori în *Cazanie* fraze cu un anumit ritm, punctate de propoziții interogative retorice:

Cumpărat-am sat. Dară ce-am dobândit, când cu strămbul 0i rău l-am dobândit 0i pentru dânsu pre Dumnedzău 0i ceriul am pierdut? Pentr-un măr, ca coconii, ai vândut mo0iia ceea veacinică; pentr-un blid de bucate, ca Isav, Ț-ai vândut blagoslovenia. Ce ai dobândit, astăzi caoși prinse, iară mâine sau poimăine de nevoe-ți caotă să te duci de la dâns. Unde-s curșile, îmbrăcămintele? Unde să duce omul gol spre frig, flămând spre foamete, bolnav spre boale, neputincios spre neputințe? Boii 0i dobitocul pentru carile pre Dumnedzău au mâniai, neșătorii 0i banii ce folosu-i vor aduce, deaca piarde mila lui Dumnedzău! (p. 322).

De asemenea, după cum observă pe bună dreptate L. Onu, la Varlaam fraza se desfăoară „liber, foarte naturală 0i e mult deosebită de fraza forșată a traducerilor române0ti din sec. al XVI-lea” (*De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucure0ti /1958/, p. 51). În partea a doua a *Cazaniei*, unde se prezintă vieșile unor sfinți, apar narașioni simple din care se degajează o anumită familiaritate prin adresări directe, fire0ti pentru predicatorul care vorbe0te la amvon, nemijlocit, ascultătorilor săi:

Apostol Petru iaste de semenșie jidov, dintr-un sat mic ce se chiamă Vitsaida. Pre tatăl lui chema-l Iona, însă nu prorocul acela de carele audzim că l-au înșipit chitul 0i iară l-au dat sănătos, ce altul pre numele aceluia. Avea 0i alt frate de-l chema Andrei, pre carele toșii-l 0tișii, că au fost 0i el în cei 12 apostoli. Deci Petru luă muiare 0i făcu cu nusă un făt 0i o fată. Iară Andrei iubi curășia 0i, pentru că într-acelea dzile era Ioann Cărșitel de mărturisia pocăinșă 0i botedzul, dusă-să 0i să dede lui ucenic. Iară deaca botedză Ioan pre Hristos 0i-l mărturisi pre dânsu mai mare decât pre sine 0i audzi Andrei, lăsă pre Ioan 0i să dede ucenic lui Hristos (p. 465).

Memorabilă este scena muceniciei Sântului Gheorghe:

Ce deaca vădzu că nu-i bagă cuventele nice într-o samă, negri de mânie 0i dzise slujitorilor să ia pre svântul în sulipe 0i să-l arunce în temnișă. 0i deaca-l băgară în temnișă, întinsără-l prins la pământ 0i picioarele-i bătură în gro0, iară deasupra pre pieptul lui pusără o piatră mare 0i grea. 0i a0ea rămasă svântul până a doa dzi.

Când fu a doa dzi, învășă împăratul de-l scoasără din temnișă. 0i de sârg dzise împăratul de adusără o roată mare. 0i era împregiurul ei bătute cușite ascușite, 0i prinsă legară svântul. Iară cea roată era între doi stâlpi

sus, ^oi dedesuptul ei era scânduri încheiate, ^oi într-acelea scânduri era bătute piroane de hier lungi, unele drepte, altele strâmbe ca ne^ote undiþe, iară altele ca ne^ote coase. ^ai când învârtiea roata, să apropiea de scândurile acelea ce era cu acele piroane, ^oi a^oea să tăia trupul svântului în mici fărâme. Iară svântul, dintăiu cu glas mare, dup-aceea cătinel, mulþămi lui Dumnedzău. ^ai atunce^o de năprasnă să arătă un nuăr mare, ^oi tunuri ^oi fulgere mari să făcură, ^oi să audzi glas din ceriu dzicându: „Nu te teme, Gheorghie, că eu sămt cu tine!” ^ai după acel glas fu senin ^oi între ochii tuturor veni îngerul lui Dumnedzău ^oi-l dezlegă. ^ai fu sănătos de toate ranele (p. 443).

De asemenea portretele din *Cazanie* sînt pregnante: din cîteva trăsături imaginea personajului ni se zugrăve^ote colorat. Iată cum este înfăþi^oat Sfîntul Nicolae:

De mitiutel arătă cum va hi ^oi deaca va cre^ote mare. Căci că într-alte dzile a săptămănei sugea ca ^o-alalþi prunci, iară miercurea ^oi venerea nu lua þăþa în gură numai dănăoară într-o dzi, ce ^o-aceasta când apunea soarele. Iară deaca crescu îl dederă părinþii de învăþă ^oi carte. Iară voroavele ^oi cuventele tinerilor cele de glume ^oi de ^oagă nice leac nu le iubiia. Numai un lucru ce avea pururea: a merge la besearecă ^oi a să aduna cu bătrăni ceii înþelepþi pentru învăþătura ^oi pentru folosul sufletului. ^ai era cinstit de toþi pentru înþelepciunea lui.

Într-aceea vreme era vlădic un frate a tătăine-său de-l chema ^oi prins Nicolae. Deci vădzându-l unchiu-său cu atîtea bunătăþi înfrăm^oat îl hirotonisi de-l puse popă. ^ai acolo unde-l hirotonisi, proroci unchiu-său din duhul svânt ^oi dzise: „Să ^otiþi, boiari, că acesta ce să hirotonisi astădzi preut va să hie ^oi arhieru, ^oi pre mulþi obiduiþi va mângăia ^oi multe suflete va duce îm părăþia ceriului”. Deacii, deaca fu preut, căde bunătăþi, căte fapte bune făcu, ce cuvânt de om poate să spue? Nedormirea, postul, ruga! Pentr-aceea, vădzându-l unchiu-său atăta de mare întru lucrurile cele bune, vrând să margă la Ierusalim să să închine, lăsă-l socoþitoriu în mănăstirea sa, ce o chema Sion (p. 386-387).

Sau Sfîntul Dumitru:

Ce nu era cinstit ^oi iubit atăta pentru părinþi, căt pentru bunătăþile sufletului lui, că biruia pre toþi dintr-aceea vreme cu înþelepciunea ^oi cu blăndeþele, ^oi era ^oi mai frumos decăt toþi vărstnicii lui. Din cucunie să arăta cum va hi ^oi deaca va cre^ote. Un lucru numai ce avea pururea să înveþe: a face lucruri bune ^o-a să iscusi în tocmelele ceale de războaie, că într-aceasta să nevoia tinerii dintr-aceea vreme. Era mai ales de alþii ^oi cu statul ^oi cu vârtutea, iară mai mult să nevoia întru lucrurile cele suflete^oti, că pohtele trupului le călca ^oi le biruia, curăþie þinea, dreptatea iubiia, de nedreptate ^oi de strămbătate să feriea. Atăta era lăudat pentru bunătăþile lui întru toată oblastia lui Maximilian împărat, căt ^oi însu^oi împăratul, audzând de înþelepciunea lui ^oi de vitejie ce făcea la războaie, cinsti-l prins ^oi-l făcu mai mare decăt toþi boiarii Solunului ^oi-l pusă prins domnu pre toată þara Rumele (p. 371).

Oricum, trebuie recunoscut că proza lui Varlaam este, din perspectivă estetică, net superioară stihurilor din *Cazanie*, dintre care sînt de luat în seamă următoarele, cu inversiuni cîrturare^oti în primele două versuri:

Valuri multe rădică furtuna pre mare,
mai vrătos gîndul omului întru lucru ce are.
Nu atîta grijea ^oi frica începutului,
cât grijea ^oi primejdea svăr^oitului (p. 498).

Am vrea să se reîņină că „recolta” de pînă acum nu s-a datorat nici unui efort special de „căutare”: pasaje ^oi pagini asemănătoare celor prin care am ilustrat afirmațiile de mai sus se găsesc în *Cazanie* foarte multe „à livre ouvert”. Acesta este specificul lui Varlaam, începutul unei caracteristici ce se va reîntilni în multe opere din epoca socotită „veche”: dacă în textele anterioare, pînă a descoperi un pasaj demn să figureze într-o antologie a literaturii artistice române^oti trebuie căutat (mult!), în *Cazanie* se întîlnesc nemărate pasaje asemănătoare celor citate mai înainte.

Fie că a tradus, că a compilat sau că a lucrat fără un model, Varlaam a jucat un rol considerabil în dezvoltarea limbii române literare. Dacă a tradus sau a compilat, trebuie apreciată arta tîlmăcirii sale într-o perioadă cînd a traduce nu se învăța nicăieri ^oi cînd această activitate rară, presupunînd un imens efort, era aproape echivalentă cu a crea. Iar dacă măcar unele dintre elementele discutate anterior nu se explică printr-un izvor străin ^oi, deci, se datoresc sensibilității ^oi penei lui Varlaam, ele sînt suficiente pentru a-l considera pe marele cîrturar unul dintre primii no^otri literași adevărași. *Cazania* are multe pasaje în care se poate dovedi intenția celui care a scris-o pentru a varia ^oi înfrumuseța expresia, intervenția sa conștientă, creatoare. Dacă în *Palia de la Orăștie* am putut desluși afirmarea incipientă a unui stil literar retoric (v. studiul din acest volum), în *Cazanie* putem considera că întîlnim un artist deja format. Poate că G. Iva^ocu a exagerat (*Istoria literaturii române*, 1969, p. 149) cînd a susținut că Varlaam a creat primul nostru stil cîrturăresc, *Cazania* avînd în cultura română locul deținut de *Biblia* lui Luther în aceea germană, dar alți cercetători ai epocii vechi a culturii române^oti au subliniat cu exactitate rolul *Cazaniei* ^oi al lui Varlaam: L. Găldi vedea în *Cazanie* „începutul stilului specific prozei ritmice române^oti” (LR, X, 1961, nr. 5, p. 472), Al. Rosetti, B. Cazacu ^oi L. Onu considerau *Cazania* ca reprezentînd „cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române literare din prima jumătate a secolului XVII” (ILRL, ed. 2, 1971, p. 117–118), iar N. Manolescu îl socotea pe Varlaam „primul nostru povestitor” (*Istoria critică a literaturii române*, 1990, p. 34). Oricum, *Cazania* lui Varlaam este extrem de prețioasă prin împrejurarea că, răspîndită pe întregul teritoriu românesc, a devenit, la rîndul său, un model mult imitat, contribuind la vehicularea unei limbi literare structurate artistic.

NOUL TESTAMENT DE LA BĂLGRAD

Valoarea lingvistică

În 1648 a apărut la Alba Iulia (Bălgrad) prima traducere integrală în limba noastră a *Noului Testament*. Acest monument al limbii române literare este legat de activitatea excepțională în Transilvania a mitropolitului ortodox Simion ^atefan, contemporan cu alți luminași cărturari ca Mitropolitul Moldovei Varlaam ^oi ca vestitul învățat muntean Udri^ote Năsturel.

Rolul Transilvaniei în cultura românească ^oi în edificarea limbii literare este cu totul deosebit. Să ne amintim că aici *s-au tradus* în române^ote primele texte literare ^oi că aici *s-au tipărit* primele cărți în limba română: este vorba de două catehisme, tipărite, primul la Sibiu în 1544, al doilea la Bra^oov în 1559. Din primul nu s-a păstrat pînă acum nici un exemplar, dar existența lui este dovedită prin diverse izvoare contemporane ^oi dintr-o însemnare din socotelile Sibiului. Cel de-al doilea a fost tipărit de diaconul Coresi. Nu este întîmplător că tocmai catehismele sînt primele noastre tipărituri, o dată ce se ^otie că texte de acest tip erau considerate ca fiind cele mai potrivite pentru a familiariza pe români cu principiile noii confesiuni, luteranismul, către care voiau să-i atragă - fără reu^oita scontată însă - atît sa^oii, cît ^oi unii dintre unguri¹ ^oi care avea ca normă „slujba Domnului în limba poporului”. Norma aceasta a avut consecințe extrem de importante pentru impunerea limbii române, de^oi, în fond, factorul hotărîtor al acestei schimbări revoluționare era de ordin intern, propriu românilor. Trebuie subliniat că românii reprezintă singurul popor de limbă latină care, ortodox prin tradiție, era pus în situația de a folosi în cult limbi sacre - slavona, apoi greaca -, ceea ce constituia o problemă pentru popoarele înconjurătoare, toate ortodoxe, dar care î^oi înțelegeau în limbile lor atît liturghia, cît ^oi cărțile sacre. Aceasta a fost, de fapt, rațiunea proprie pentru care românii au schimbat limba de cult, de cancelarie ^oi de corespondență înlocuind-o cu limba vernaculară.

1 C.C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Bucure^oti, 1967, p. 106.

Pe bună dreptate a arătat G. Iva^ocu¹ că secolul al XVII-lea ^oi, în mod special, prima sa jumătate „înseamnă pentru cultura română transformarea ei dintr-o realitate încă medievală, într-o cultură națională ca direcție ^oi ca modalitate de expresie. Fie, deocamdată, ^oi într-o fază incipientă, conștința unității de neam, de limbă ^oi de origine ^oi pune pecetea pe gândirea ^oi acțiunea personalităților celor mai reprezentative ale epocii. Hotărâtoare în personalizarea națională a culturii române este ^oi limba, mai precis, profilarea în secolul al XVII-lea a unui «stil național» al limbii române ca instrument de cultură”.

Într-adevăr, în secolul al XVII-lea – secol care pe plan cultural coincide cu sfârșitul epocii vechi ^oi începutul celei moderne – unele dintre fenomenele cele mai importante pe plan cultural sînt dezvoltarea învățămîntului ^oi întemeierea unor tipografii cu o rodnică activitate, care vor avea ca rezultat impunerea limbii române. În 1635 se înființează tipografia din Para Românească, iar ^oase ani mai tîrziu, în 1641, se pun bazele primei tipografii în Moldova. Cărțile ieșite de sub teascurile acestor tipografii (în primul rînd ca timp – 1643 – cît ^oi, mai ales, prin calitățile artistice, trebuie menționată *Cazania* lui Varlaam), dau un mare impuls dezvoltării limbii române literare ale cărei începuturi, după cum se știe, sînt legate de numele diaconului Coresi. Alături de alți tipografi din secolul al XVI-lea, el – dar numele lui Coresi a rămas ca un simbol al întregului curent de traducere ^oi tipărire din secolul al XVI-lea – a răspîndit cuvîntul românesc scris prin tipărirea cărților fundamentale ale bisericii. Iată care este opinia lui O. Densusianu în această privință: „Oricum ar fi, textele tipărite la Brașov ^oi în alte părți au dat limbii române o viață nouă, îndrumînd-o spre o soartă mai bună. În special cărțile lui Coresi au avut cea mai mare influență, contribuind într-o mai mare măsură la dezvoltarea ulterioară a limbii române literare”². Mai tîrziu, discutînd problema originii limbii literare, J. Byck afirmă: „Urmărind cursul fluviului care este limba noastră literară, pașii ne duc pînă în secolul al XVI-lea, la tipăriturile lui Coresi. În aceste tipărituri descoperim nu limba literară – cum afirmă unii – ci izvorul, faza primitivă a limbii literare de azi, cu aproape toate particularitățile care deosebesc limba literară de azi de ceea ce numim graiuri regionale”³.

Datorită largii circulații pe care le-a dat-o tiparul ^oi grație faptului că s-au bucurat de exclusivitate – ca o reacție slavonă contra răspîndirii cărților bisericești în limba română, o bună bucată de timp a încetat întregul curent de traduceri – tipăriturile lui Coresi au impus limba din nordul Munteniei ^oi sudul Ardealului ca bază a limbii române literare, mai ales că diaconul făcuse efortul de a folosi o limbă lipsită de regionalisme ^oi arhaisme. Ne interesează deci nu atît numărul ^oi varietatea, cu adevărat surprinzătoare pentru o epocă de început, ale tipăriturilor coresiene, cît

1 *Istoria literaturii române*, București, 1967, p. 164.

2 *Istoria limbii române*, ed. J. Byck, vol. II, București, 1961, p. 11.

3 „Gazeta literară”, 3 (1956), 10 mai, nr. 19 (113), p. 2.

faptul că diaconul Coresi a contribuit la punerea temeliei limbii noastre literare, a^oa cum arată N. Iorga: „Prin ele, cărțile tipărite de Coresi, aceste cărțuli urite, păstrate astăzi în puține exemplare ferfenișoase, prin găurile cărora se plimbă cariul, s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci surprinde în sine ceea ce va da formă gândului și simțirii generațiilor care se vor urma: limba literară”¹. Fără a exagera totuși importanța acestui inițiator al tipăriturilor în limba română, trebuie recunoscut că, privită prin prisma contemporaneității sale, activitatea diaconului Coresi este cu totul remarcabilă. Trebuie menționat însă că activitatea lui Coresi de difuzare a cuvântului în limba română nu apare izolată. Pe de altă parte, alături de Coresi sau independent de el, întâlnim în secolul al XVI-lea numele tipografilor Mănăilă, Tudor diacul, ^aerban (fiul lui Coresi), Marian, diacul Călin, diacul Lörinș, care lucrau sau în Brașov sau în alte centre culturale din Transilvania, contribuind astfel la procesul de culturalizare. Pe de o parte, nu trebuie trecută cu vederea importanța acțiunii de afirmare a limbii poporului în acte, documente, scrisori particulare etc., care cresc cantitativ către sfârșitul secolului al XVI-lea², fenomen cultural ce poate fi explicat numai prin dezvoltarea societății românești³.

Am făcut această scurtă incursiune în trecutul nostru cultural pentru a se vedea că textul care ne preocupă acum – *Noul Testament* de la 1648 – are o tradiție și înaintași și pentru a sublinia că operele legate de numele cărturarilor citați nu sînt decît puncte de răscruce în complexul și îndelungatul proces al constituirii limbii noastre literare.

În secolul al XVII-lea nu numai că se înmulțesc textele originale prezentate prin documente de toate felurile, dar se lărgește considerabil evantaiul scrierilor tipărite sau manuscrite. Astfel apar, pe lângă lucrări cu caracter religios, în limbile română, slavonă și greacă, o serie de cărți de altă natură, care pun bazele unor stiluri diferite: texte juridice (*Pravila de la Govora*, 1640, *Pravilele împărătești*, 1646, *Îndreptarea legii*, 1652), cărți populare (*Alexandria*, *Floarea Darurilor*), lucrări de factură istorică, *cronicile*, texte care „constituie un progres în privința exprimării artistice, marcînd începutul artei narative și descriptive”⁴.

Alba Iulia a fost, la începutul secolului al XVII-lea, sediul Colegiului academic, înființat de Gabriel Bethlen, singura instituție de învățămînt superior din Transilvania, colegiu strămutat apoi la Aiud și a cărui activitate s-a desfășurat – în ciuda condamnărilor pronunțate de sinoadele bisericești reformate din 1646 și 1673 – sub semnul ideilor filozofiei raționaliste enunțate de Descartes și Joan Koch (Coccejus).

1 *Ist. lit. rom.*, p. 192: v. și Alzati, *Terra*, p. 103.

2 Vezi volumul *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979.

3 Florica Dimitrescu, în *Introducere la T*, p. 20.

4 *ILRL*, p. 88.

De altfel în Transilvania, alături de °colile sãte°ti °i mãnãstirile mai vechi, î°i continuã activitatea °i chiar este în cre°tere numãrul °colilor romãne°ti calvine. Aici, în Transilvania, se constata °i întãrire a propagandei calvine, care urmãrea, pe de o parte, subjugarea popula°iei romãne°ti din Ardeal °i pe de alta, ruperea legãturilor dintre romãni ardeleni °i romãni din Principate, împiedicându-se astfel unitatea la care tindeau voievozii, potrivit cu condi°iile economice °i politice.

Aceastã propagandã calvinã care începuse în secolul al XVI-lea ia forme mai consistente în secolul al XVII-lea °i, în afarã de *Catehismul calvinesc* (Bãlgarad 1642), trebuie amintit ca un rezultat al acestei tendin°e de convertire a romãnilor *Noul Testament de la Bãlgarad*. Trebuie însã subliniat cã, de°i acesta era sensul ac°iunii întreprinse de Rákoczi, romãni, începînd cu Simion °tefan, care nu au avut deloc inten°ia de a trece la calvinism, au profitat de aceastã primã posibilitate de a avea în întregime *Noul Testament* în limba lor.

Astfel, se °tie cã Gheorghe Rákoczi I, sprijinitorul bisericii calvine, l-a îndemnat pe mitropolitul Ardealului sã se ocupe de transpunerea în romãne°te a *Noului Testament*. Mitropolitul a încredin°at sarcina traducerii în limba romãnã ieromonahului muntean Silvestru. Acesta a dat o tãlmãcire de care însã mitropolitul Simion °tefan n-a fost deloc mul°umit, din cauzã cã traducãtorul nu în°elesese bine limba originalului („neîn°elesul limbiei °i cãr°ii grece°ti”), a°a încît a trebuit sã fie refãcutã. În aceastã nouã prezentare cartea apare la Alba Iulia în 1648. Istoricul traducerii figureazã în dedica°ia adresatã de Simion °tefan prin°ului Gheorghe Rákoczi, *Predoslovie cãtre mãria sa Craiul Ardealului °i în Predoslovie cãtre cetitori*.

Predoslovie cãtre cetitori prezintã un interes special prin formulãrile teoretice pe care le con°ine, °i anume în legãturã cu felul cum începe sã-°i facã loc printre cãrturarii secolului al XVII-lea con°tiin°a limbii literare, a unei limbi care sã fie în°eleasã de romãni de pretutindenii. Se întvede pentru întiia oarã aici necesitatea de a unifica °i de a norma limba literarã. Se pune în aceastã *Predoslovie* problema neologismelor destinate sã dea expresie unor no°iuni pe care romãni nu le cuno°teau, ca °i problematica unificãrii limbii °i a îndepãrtãrii a ceea ce e dialectal fa°ã de ceea ce e literar. Apare astfel teoria dupã care limba literarã urmeazã sã cuprindã acele cuvinte care au circula°ie comunã la to°i romãni. În regretul pentru faptul cã romãni sînt împrã°tia°i, vedem o mentalitate exprimatã °i de alte cãpetenii biserice°ti în legãturã cu nevoia de unificare a romãnilor.

Dacã nu se reu°e°te totdeauna în întreprinderea de a se face traduceri bune, motivul rezidã în diferen°ele dialectale existente între vorbitorii limbii romãne. „Noi drept aceia ne-am silit den cît am putut, sã izvodim a°ea cum se în°elegã to°i, iarã sã (= dacã) nu vor în°elege to°i, nu-i de vina noastrã, ce-i de vina celuia ce-au rãsfirat rumãni printr-alte þãri, de °-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grãescu to°i într-un chip”.

Într-adevãr, unul dintre elementele cele mai de preþ ale *Noului Testament* de la Bãlgarad constã în valoroasele vederi teoretice con°inute în

Predoslovia către cetitori, unde se dezbate necesitatea de a se folosi o limbă literară unitară ^oi care nu sînt foarte departe de cele expuse în prefața în care Luther motiva traducerea *Bibliei* în limba germană.

În predoslovia amintită se abordează, cu multă justețe, ^oi problema neologismelor, pentru prima oară la noi. Astfel, deplîngînd absența din română a unor cuvinte apte să traducă unii termeni speciali, traducătorii arată că au fost constrînși să recurgă la împrumutul unor cuvinte noi. „De aceasta încă vom să ^otiți că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-altul, iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, vâzînd că alte limbi încă le țin a^oea, cumu-i *synagoga* ^oi *poblican* ^oi *gangrena* ^oi *pietri scumpe*, carele nu le ^otiu rumînea^ote ce sînt, nume de oameni ^oi de leamne ^oi de ve^omente ^oi altele multe carele nu ^otiu rumînea^ote ce sînt, noi încă le-am lăsat grece^ote, pentru că alte limbi încă le-au lăsat a^oea”.

În scopul realizării unei limbi unitare, traducătorii propun, cu o remarcabilă intuiție, să se utilizeze o limbă cît mai aproape de uzul comun „a^oea cum să înpeleagă toți” ^oi ca lexicul să fie alcătuit din cuvinte cu o amplă circulație. ^ai pentru a se face mai u^oor înpele^oi se recurge la cunoscuta comparație a cuvintelor cu banii. „Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate pările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip; pentr-aceaia cu nevoe poate să scrie cineva să înpeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip, au ve^omînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine ^otim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii împlă în toate pările, a^oea ^oi cuvintele acelea sînt bune carele le înpeleg toți”.

Trebuie subliniat, pentru a se înpelege caracterul ^otiințific al ideilor ^oi atitudinilor din *Predoslovia către cititori*, că sugestiva comparație între cuvinte ^oi bani va fi reluată ^oi, evident, îmbogățită ^oi argumentată de marele savant B.P. Hasdeu cu mijloacele proprii epocii sale, dar ^oi datorită geniului său creator, în celebra sa teză privitoare la *circulația cuvintelor*¹.

Unele preocupări privitoare la problemele limbii române, la necesitatea scrierii în limba română au mai fost exprimate sporadic, chiar în secolul al XVI-lea, de către Coresi, care, de exemplu, în prefața la *Întrebarea creștinească* (1559) discută despre introducerea limbii române în biserică, introducerea care nu se va realiza decît prin hotărîrea sinodului – de la aceea^oi Albă Iulie către care ne îndreptăm gîndurile acum, cînd cercetăm *Noul Testament* – din 1675 prin care se suspendă preoții ce continuă să slujească în limba slavonă. A. Oșetea² explică aceasă hotărîre care asigură triumful limbii naționale, prin dubla aspirare din Transilvania (socială ^oi națională). Cum Patriarhia ecumenică de Constantinopol era foarte atentă la păstrarea

1 În *Cuvente den bătrîni*, t. III, partea I, București, 1881, p. 95-105, republicat în *Etymologicum magnum Romaniae*, t. I, București, 1886 (cf. ed. Gr. Brîncuș, vol. I, București, 1972, p. 32-42).

2 *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 206.

purității textului, inovația tipăririi în limba română¹ trebuia prezentată ca fiind necesară credincioșilor necunoscători ai limbii slave pentru înțelegerea slujbei în biserică. Iată un text în acest sens din „Epilogul” *Tetraevanghelului* lui Coresi: „Am scris aceste sfente cărți de învățatură să fie popilor românești să înțeleagă să învețe rumâni cine-s creștini, cum grăeaște și sfântul Pavel apostol către Corinteni, 14 capete: sfânta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă striină”², sau din „Epilogul” *Psaltirii slavo-române* din 1577: „eu diacon Coresi, deca văzui că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba (lor), numai noi, Rumâni, n-avăm... drept aceea frații miei preușilor scri-su-v-am aceste Psaltiri cu otvet, de-am scos den psaltire srăbească pre limba rumânească să vă fie de înțelegătură”.

În aceste fraze de explicare a scopului pentru care s-au tipărit cărțile în românește, Coresi nu uită să-și asigure cititorii că el nu s-a îndepărtat de la dogma creștină ortodoxă; de exemplu, în „Epilogul” *Psaltirii slavo-române* din 1577 se precizează că această carte „e cu adevăr” și, pentru a preîntîmpina orice bănuială că în cărțile românești pătrund erezi, le pune sub oblăduirea mitropolitului Ardealului sau Pării Românești; iată de exemplu un fragment din *Catehismul* din 1559: „După aceea nește creștini buni socotiră și scoaseră carte de în limba srăbească pre limba rumânească, cu știrea Măriei lu Crai și știrea episcopului Savei țărăei ungurești... și închinăm cinste și dăruim sfinției tale arhieru mitropolit Efrem și creadem că va fi cu blagoslovenie sfinție lu Isus Hristos mântuitoriu nostru, amin”.

Tipăriturile în limba română ale lui Coresi se deosebesc de cele slave prin intenția vădită de a pune la îndemîna credincioșilor cuprinsul scripturii în românește și deci de a lăsa pe planul al doilea cărțile de rugăciune și de slujbă românească.

Trebuie însă imediat subliniat cu tărie că niciodată, pînă la *Noul Testament*, nu ne-au întîmpinat exprimate mai clar și mai răsplat aceste idei. Pe drept cuvînt se poate afirma că Simion Ștefan este „primul cărturar român care acordă o atenție specială problemelor limbii literare”³.

În secolul al XVII-lea este de remarcat, ca o continuare a unei „mișcări” începute în secolul al XVI-lea, o anumită deplasare a centrelor care iradiu cultura⁴. În acest sens trebuie înțeleasă și schimbarea centrului cultural din nordul Transilvaniei spre sud, la Bălgrad, ceea ce nu este lipsit de consecințe pe plan lingvistic: în cazul nostru, deplasarea către Bălgrad echivalează cu stabilirea unui „Punkttreffung” între graiurile nord-transilvănene, bătășene vestice și muntenești sudice, ceea ce a determinat într-un anumit fel profilul limbii literare și a uorurat procesul de „unificare” precizat în celebra prefășă amintită. În acest context trebuie văzută și o altă

1 V. Căndea, *Rațiunea dominantă*, București, 1979, p. 321.

2 T, p. 167.

3 *ILRL*, p. 91.

4 I. Gheșie, *Baza dialectică a românei literare*, București, 1975, p. 322.

caracteristică a epocii: transferul literaturii de la o zonă lingvistică la alta, de la o provincie la alta, circulație interzonală care se va intensifica în viitor¹. A^oa cum unele texte moldovene^oti sînt imprimate în Muntenia, în secolul al XVII-lea unele lucrări muntene^oti se tipăresc în Transilvania. Este chiar cazul *Noului Testament* de la Bălgrad, a cărui traducere s-a elaborat măcar parțial de munteanul Silvestru. Se ajunge astfel la tendința de a se accepta ^oi răspîndi ceea ce era comun în limba literară scrisă în zonele dialectale diverse ^oi deci de a se opri penetrarea unor elemente divergente, diversificatoare, cu caracter regional. În acest fel trebuie să înțelegem unul dintre punctele „programului” enunțat în predoslovie, ^oi anume acela în care se vorbește despre strădania elaborării unei traduceri accesibile unei mase de vorbitori cît mai largă, folosind cuvinte cu o circulație cît mai mare. Această atitudine progresistă apare ^oi la alți traducători, de exemplu la Radu Greceanu cînd traduce *Mineele* tipărite la Buzău, în 1698, de episcopul Mitrofan. Acesta, ca ^oi predosloviea *Noului Testament*, atrage atenția asupra absenței în limba română a unor termeni necesari redării unor noțiuni: „că sînt cuvinte eline^oti ^oi vorbe dupre locuri, care unele nici la lexicoane nu sã aflã; altele, de sã ^oi aflã ^oi sã înpãleg, iarã pentru îngustarea limbii române^oti, nu pot veni la tãlmãcit”. Radu Greceanu aratã cã s-a străduit sã dea o traducere cît mai pe înțelesul cititorilor: „Iarã eu am iscodit ^oi în tot chipul m-am nevoit a nu lãsa nici un cuvînt ca sã nu dea întru înțelegerea limbii noastre cei rumâne^oti”².

Totu^oi trebuie amintit cã la numai 35 de ani dupã scoaterea de sub teascu tipografiei a *Noului Testament*, popa Ioan din Vinț „om mai pușin cult”, cum îl caracterizeazã Ov. Densusianu³, profereazã, în *Sicriul de Aur* (1683), idei opuse celor ale celebrei predoslovii, considerînd cã este normal sã respingã cuvinte de mare circulație, cum ar fi *pricinã, adeverintã, împotrivã, folos, blagosloveni*, preferîndu-le cuvinte regionale, specifice graiului local: „li-am pus dupã obiceiul cum grãesc pre aciaste locuri tocmai pentru cã rumânii nu grãim toși într-un chip”. Astfel el preconizeazã utilizarea unor termeni regionali precum *oca, în alian, hazna, alduialã* în locul celor mai răspîndiți amintiți mai sus.

Din ce limbã s-a tradus *Noul Testament*? Care este originalul/originalele acestui text atît de prețios? De^oi problema *izvoadelor* este extrem de complicatã ^oi urmeazã sã fie rezolvatã de cercetãri amãnunțite ulterioare, ne rezumãm sã facem cîteva precizãri:

Un prim rãspuns îl întîlnim pe prima paginã a *Noului Testament*, în care se spune cã acesta a fost „izvodit cu mare socotințã din izvod grecescu ^oi slavonescu pre limbã rumãnescã, cu îndeminarea ^oi porunca denpreunã cu toatã cheltuiala a Mãriei sale Gheorghe Rákoczi, Craiul Ardealului”.

2 Niculescu, *Individualitatea*, p. 99-115.

2 *ILRL*, p. 23.

3 *Limba română în secolul al XVII-lea. Curs universitar*, București, 1935-1936, p. 17.

În predoslovia către Măria Sa Craiul Ardealului informația noastră despre izvodul grecesc și cel slavonesc se întărește și, în plus, se lărgeste, menționându-se și un original în limba latină: „mi-ai poruncit să caut în popii miei preuși cărțulari și oameni înțelepți, carii să ție izvodi Testamentul cel nou, a Domnului nostru, a lui Isus Hristos din limbă grecească și slavonească și lătinească”.

Despre „persoana” traducătorilor se cunosc totuși relativ puține lucruri. Se ție, sigur, din predoslovia către cititori că transpunerea în limba română a fost începută și realizată într-o primă formă din limba greacă de călugărul Silvestru: „Acest testament l-au început a-l izvodi eromonah Selvestru, din porunca și chelougul Măriei sale și el s-au ostenit cît s-au putut și curînd îi s-au tîmplat lui moarte”. Acesta este unul și același cu „Silvestru, eromonah”, egumen la Govora, care a avut o largă activitate atît de tipograf cît și de traducător; el a tipărit în 1641 *Sinaxarul* de la sfîrșitul *Psaltirii* slavone de la Govora (1638) și, sub controlul lui Udriște Năsturel, a tradus, „a scos-o și a primerit-o” în 1638 din slavona rusă, *Evanghelia învățătoare* de peste 600 de pagini, tipărită patru ani mai tîrziu (1642) tot la Govora. După Iorga¹, tot sub Silvestru s-a tipărit și *Psaltirea* din 1641.

Traducerea lui Silvestru, *taha* "chipurile, a^oa zis"², tipograful lui Matei Basarab³, fiind socotită, după moartea sa, imperfectă, „iară noi socotind și luînd aminte găsit-am multă lipsă și greșiale în scriptura lui pentru neînțeleșul limbiei și cărții grecești. Pentru-aceia noi am început dintîiu a-l posledui ("a-l confrunța") și unde n-au fost bine am isprăvit (am îndreptat) și am împlut și am tocmit diîncît am putut”.

Mai departe se arată că traducerea nu s-a făcut numai din limba greacă: „Ce numai aceasta să țieși că noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate cîte am putut afla, grecești și sârbești și lătinești, carele au fost izvodite de cărțulari mari și înțelegători la carte grecească, le-am cetit și le-am socotit; ce mai vîrtos ne-am ținut de izvodul grecescu și am socotit și pre izvodul lui Eronim, carele au izvodit dintîiu din limbă grecească, lătinește și am socotit și izvodul slovenescu carele-i izvodit sloveanește din grecească și e tipărit în țara Moscului. și socotind acestea toate, varecarea au îmblat mai aproape de cartea grecească de pre aceia am socotit, însă de cea greciască nu ne-am depărtat, țieind că Duhul Sfânt au îndemnat evangheliștii și apostolii a scrie în limbă grecească Testamentul cel nou și cartea grecească iaste izvodul celorlalțe”.

Traducerea a fost – după Silvestru – refăcută și sfîrșită de alte persoane despre care însă nu se mai ție nimic direct din punctul de vedere al numelui, dar se pot face deducții atît din cele expuse în prefața către

1 *Op. cit.*, p. 259.

2 Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, partea a II-a, București, 1939, p. 506-507.

3 S. Puocariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiu, 1930, p. 106.

Rákoczi, cît 0i propriu-zis din traducere despre regiunea cãreia îi aparțineau, ca 0i despre cultura lor.

Despre cei care au tradus aflãm în prima predoslovie cã: „Mãriia ta, cu mult chel0ug în toþi anii trimiþi cãrtulari în þãri streine sã înveaþe cu de-adinsul cuvîntul lui Dumnezeu din scripturã jidoviascã 0i greceascã, 0i venindu acasã sã sã vesteascã cu de-adinsul cuvîntul lui Dumnezeu”... „înþelegînd Mãria ta cã noi rumânii care sîntem în þara Mãriei tale nu avem nici Testamentul cel nou, neci cel vechiu deplin întru limba noastrã, Mãriia ta te-ai milostivit ca un craiu milostiv 0i mi-ai poruncit sã caut în popii miei preuþi cãrtulari 0i oameni înþelepþi, carii sã 0tie izvodi Testamentul cel nou, a Domnului nostru a lui Isus Hristos din limba greceascã 0i slavoneascã 0i lãtineascã; carea vãzînd porunca Mãriei tale, am 0i fãcut 0i Mãriia ta încã te-ai milostivit de ne-ai adus me0teri streini de ne-au fãcut tipografie 0i le-ai dat platã din vistiariul Mãriei tale”.

Traducãtorii erau deci „preuþi cãrtulari 0i oameni înþelepþi” cunoscãtori ai limbilor greacã, slavonã 0i latinã, probabil localnici ardeleni care au folosit relativ u0or un original latin 0i care utilizeazã cuvinte sau forme regionale transilvãnene: *alean, aleþui, beseadã, alãmojnã, corfã, ciurdã, sudu, tãrnaþ, marhã, mire, nea, ocã, scriþca, sãcriu*.

Nu este exclus ca dintre ace0ti „preuþi cãrtulari” 0i „oameni înþelepþi” unul cel puþin sã fi fost originar din regiunea Banatului, de la Caransebe0 sau Lugoj sau din Hunedoara, ceea ce ar explica prezenþa în *Noul Testament* a unor cuvinte întîlnite (0i) în Banat: *foale* "burtã", *poroboc*, *priatnic*¹; de asemenea prezenþa formelor verbale *a scria* 0i *a prenoi*, "a restaura, a reface" îndreptãþe0te presupunerea cã printre traducãtori ar fi existat 0i „cãrtulari” bãnãþeni². Înclinãm sã credem cã termenii de origine turcã (*mahramã, hangeriu, divan*) se datoresc primei traduceri, a munteanului Silvestru. Existã cel puþin trei argumente în favoarea ideii cã *Noul Testament* a fost tãlmãcit de mai multe persoane:

1. În *Noul Testament* apar unele clare diferenþe de traducere de la un text biblic la altul, de exemplu între tãlmãcirea *Evangeliei de la Marcu* 0i a *Evangeliei de la Luca*.

2. Notele marginale, atît cantitativ cît 0i calitativ, diferã de la un text la altul: „Examiniînd frecvenþa explicaþiilor constatãm cã ele sînt mai numeroase la evangheli0tii Matei 0i Marcu, sînt cîteva la Luca 0i douã la Ioan. În cadrul *Faptelor Apostolilor* 0i a epistolelor, beneficiazã iarã0i de explicaþii ample, Epistolele lui Pavel”³.

3. Un al treilea argument al numãrului mai mare de traducãtori l-ar putea constitui 0i împrejurarea cã, în diferite locuri, acela0i cuvînt este glosat altfel: „În *Evangelia dupã Luca* o *stadie* este explicatã prin 125 de

1 I. Gheþie, *op. cit.*, p. 304.

2 G. F. Peþelea, în LR, 13 (1964), nr. 2, p. 155.

3 G.T. Pop (Gabriel F. Peþelea), *Sinonimele în Noul Testament de la Bãlgad*, în „Biserica Ortodoxã Romãnã”, 80 (1962), nr. 7-8, p. 756.

pa^oi, la Evanghelia după Ioan *stadtile* sînt echivalente cu «alergături», iar la *Faptele Apostolilor*, termenul este explicat atît prin cei «125 de pa^oi» cît ^oi prin comparații numerice cu mila nemșească. Din urmărirea explicațiilor marginale se poate vedea că acesta nu e singurul caz¹. ^ai, desigur că numai o cercetare foarte atentă, comparativă a textului – care, evident, nu poate fi întreprinsă în limitele studiului de față – ar putea duce la stabilirea numărului (aproximativ) al traducătorilor.

Terenul pentru o traducere de mare anvergură ca aceea a *Noului Testament* era de mult pregătit prin ^ocoli ^oi prin tipografie. Astfel, după cum am văzut, se ^otie că Gabriel Bethlen înfiinșase un Colegiu Academic de confesiune protestantă la Alba Iulia, unde sînt adu^oi profesori vestiți din Apus. Tot Bethlen reorganizează tipografia cu litere latine de la Alba Iulia, tipografie care va fi dată sub oblăduirea lui Gh. Rákoczi din 1629; acesta continuînd șelurile culturale înalte ale lui Bethlen dore^ote să doteze tipografia de la Alba Iulia cu me^oteri din Olanda ^oi se adresează lui Matei Basarab pentru a înfiinșa o secție tipografică cu litere chirilice: „Prin 1636, el aduce din Olanda, prin Hamburg, tipografi care aveau asupra lor un pa^oaport eliberat de regele Poloniei. În 1637 îl vedem în continuare pe Rákoczi în căutare de tipografi străini. În 1638 se pare că terminase organizarea tiparului cu litere latine. Dar el voia să mai instaleze o tipografie, rezervată tipăririi de cărți române^oti. La 22 martie 1639, episcopul de Alba Iulia se duse deci la Bra^oov ^oi, cu această ocazie, pare-se că ar fi cerut valahilor «^orifturi» deci caractere chirilice pentru tipărișă lui Rákoczi. La rîndul lor, ^oi valahii ceruseră aceste caractere de la ru^oi”². Pe de altă parte, după cum reiese din predoslovă citată, trimite, pe cheltuiala lui, în fiecare an „cărțulari în țări streine” să înveșe „cu de-adînsul cuvîntul lui Dumnezău”. În fine, tot principele se preocupă de înfiinșarea unei ^ocoli cu trei dascăli în care să se înveșe, pe lingă limba română, latina ^oi greaca³.

În lumina celor de mai sus este clar că textul principal după care s-a „izvodit” este cel grecesc, menșionat în enunșărea titlului, în predoslovă adresată principelui Gh. Rákoczi ^oi în predoslovă către cititori, subliniindu-se că în primul rînd izvorul grecesc a fost urmat. De altfel, argumentele se vor înmulți în analiza comparativă care urmează. Din pasajul de mai sus rezultă că în tiparul româno-transilvănean se afla cultura valahă din sud, de la care sînt cerute ^orifturile. Deci în tiparul ardelean care a realizat *Noul Testament* de la Bălgarad trebuie neapărat subliniat rolul *românilor*.

Cei care au tradus după Silvestru, criticat tocmai pentru „neînșelesul limbiei ^oi cărții grece^oti”, încep a „posedui” ^oi a „tocmi” traducerea acestuia. Este firesc să se înșeleagă că cei care au continuat traducerea erau persoane cu o anumită experienșă, cu bune cunoștinșe de limbi străine, căci ei nu se

1 *Ibidem*.

2 Drăganu, *Hist.*, p. 42.

3 ^atefan Mete^o, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 196.

mulțumesc numai cu repro^oul amintit adus lui Silvestru, ci invită la sfîr^oit pe cititori să compare traducerea lor cu originalul pentru a vedea „pre care cale au îmblat”.

Traducătorii indică sursa principală a lucrării lor – „izvodul grecesc” – și sursele secundare – adică tot ce au fost ei convin^oi că porne^ote de la originalul grecesc. Ne întîmpină deci traducători cu un anumit „trecut” ^otiințific, care consideră necesar ca în prefață să enumere izvoarele, care se gîndesc să facă rezumatul fiecărui capitol. Împărțirea capitolelor în stihuri (versete) pentru a putea fi găsite cît mai u^oor se datore^ote, însă, probabil unei ediții străine a *Noului Testament*.

Dovezi că s-a utilizat ca „izvor primordial” textul grecesc al *Noului Testament* mai avem, pe lîngă predosloviile menționate și pe lîngă concepția despre traducere care reiese de aici, și din alte trei împrejurări:

1. menționarea expresă a folosirii textului grecesc: „grecea^ote a^oea-i acest vers”, „la grecească nu era” etc., precizări marginale din care se deduce normal că traducătorii confruntau diversele traduceri pe care le aveau în fața ochilor cu originalul grecesc;

2. împrumutul de cuvinte grecești și explicarea lor marginală pentru a le face accesibile: *areopag*, *canon*, *chimbol*, *condrat*, *diacon*, *evrochilidon* (vînt), *filosofi*, *gangrenă*, *gazofilachia* (termenul care apare o singură dată și în *Tetraevanghelul* lui Coresi), *gheena* (< v. sl. *geena* < gr.), *iotă*, *isop* (< sl. *isopu* < gr.), *maghi* (<gr. *magos*, lat. *magus*), *mintă* (< v. sl. *menta* < gr.), *nardos*, *sinagogă*, *statir*, *stihie* (<sl. *stihija* < gr.), *teatron*, *tetrarh*, *typografie*. După cum se vede, unii dintre acești termeni au pătruns în limba română prin intermediul limbii slavone; iată și explicațiile marginale ale unora dintre acești termeni¹:

„Atuncea Irod pre ascuns chemă pre *maghi*” (Matei, f. 4, c. 2)

"filozofi"

„Atunci Irod vîzînd că fu batjocurit de *maghi*” (Matei, f. 48, v. 16)

"găcitori"

„...*Iotă una nu treace...*” (Matei, f. 7, a. c. 5, v. 18)

"sau certă sau o slovă care-i mai mică"

„Intru aceea vreme auzi Irod *tetrarha biruitoriu...*” (Matei, p. 18, b, c. 14, v. 1)

"al patrulea biruitoriu de lume"

„^ai iacă veni unul de î(n) mai marii *sinagoget*” (Marcu, f. 46, b, c. 5, v. 22)

"a săborului"

„...” – Ce vă pîziți voi în^oivă că vor da pre voi î(n) *sinagogle* lor” (Marcu, f. 59, b, c, 13, v. 9)

"pre unde sînt strîn^oi de ascult cuvîntul lui Dumnezău"

1 Gabriel Pepelea, *Cîteva precizări în legătură cu izvoarele și glosele Noului Testament de la Bălgrad*, în LR, 12 (1963), nr. 3, p. 274-276.

„Iară nu preste multă vreme să lovi î(n)tru ea vânt cu vihor carele să cheamă *evrochilidon*” (Fapte, f. 170 b, c. 27 v. 14).

"numele vântului despre răsărit cu viscol reapede"

„... fire-a^o ca o aramă răsunătoare ^oi ca un *chimbol* nerăsunînd” (Fapte, f. 234 b, c, 13, v. 1)

"Chimbol canon sau harfă cu strune"

„^ai cuvîntul lor pa^ote ca *gangrena*” (Fapte, f. 285, a, c. 2, v. 17)

"gangrena iaste boala ce mănăncă carnea omului"

„Ce vai de voi fariseilor ce zeciuiși *mintă* ^oi ruta ^oi toate legumile” (Luca, f. 84, b, c. 11, v. 42)

"izma"

„Iară ei împlură burătele de oșăt cu *isop*” (Ioan, f. 131, b, c. 19, v. 29)

"trestie"

„... Vai de voi cărturari ^oi farisei făpărnici că zeciuiși *mintă*, cimbrul ^oi cheminul” (Matei, f. 30, b, c. 23, v. 23)

"izma"; "molotrul ce-i ca mărariul"

„... faceși pre al fiului *gheenei*” (Matei, f. 30, a, c. 23, v. 15)

"matca focului"

„... căutînd văzu pre cei bogași aruncînd darurile lor î(n) *gazofilachia*” (Luca, 7, 97, c. 21, v. 1)

"vistiariul besearicii"

„... ^oi prinzîndu-l pre el îl duseră î(n) *ariopag* zicînd... (Fapte, f. 158, a, c. 17, v. 19)

"ariopag iaste casa ora^oului unde să strîngea deregătorii"

„... vei afla un *statîr*” (Matei, f. 23, a, c. 17, v. 27)

"ban sau aspru”.

Cuvintele *teatron* ^oi *teatru* se glosează "celor ce luptă în mijlocul ora^oului unde să strîngeau oamenii să vază lucruri de minuni" (în pasajul corespunzător din *CV* ^oi *Pravila* lui Coresi apare *prăvîre*, iar în 1688, în *Biblie, priveală*). Despre *rută* (< lat. *ruta*) Densusianu (*op. cit.*, p. 108) arată că a fost introdus prin intermediul altei limbi, pentru că acest cuvînt este cunoscut ^oi germanilor ^oi slavilor, fiind un termen botanic în legătură cu farmaceutica. De menționat că, într-un loc, termenul gr. *maghi* este explicat tot printr-un termen gr., *filozofi*; la fel sintagma *leagea lumiei*, alcătuită din două cuvinte mo^otenite din latină, este explicată prin gr. *stihie*, ceea ce ar putea constitui un indiciu că atît *filosof* cît ^oi *stihie* erau cuvinte cunoscute, cu o anumită circulație în epocă. Un alt argument în favoarea acestei idei îl poate constitui faptul că ^oi un termen de origine slavă ca *mândrii* (de la răsărit) este glosat tot cu *filosofi* (Matei, 4).

3. Folosirea unor nume proprii grece^oti, de exemplu *Elisafita*.

Un loc important printre izvoarele *Noului Testament* îl are traducerea latinească; se precizează că este vorba despre traducerea lui Ieronim (Hieronymus). Acest text este probabil cel editat la Veneția în 1587: „Această ediție, *Biblia ad vetustissima exemplaria*, Veneția MDLXXXVII” este bazată

pe traducerea din greacă în latină a lui Ieronim ^oi conține: 1. *Hieronymi prologus galeatus*; 2. *Epistola S. Hieronymi ad Paulinum presbyterum de omnibus divinae historiae libris*; 3. *Sancti Hieronymi presbiteri in Pentateucum Moysi (praefatio)* ^oi cite o prefață la fiecare evanghelist, precum ^oi prefețe la epistolele apostolilor, bazele pe extrase din Ieronim. (Versiunea lui Ieronim a devenit în urma Conciliului trentin (1545–1563) versiunea autorizată oficial de biserica catolică ^oi e cunoscută sub numele de Vulgata.¹)

Ca urmare, ^oi ca dovadă a folosirii acestei versiuni latine^oti, trimiterile din *Noul Testament* sînt aproape identice cu cele din *Biblia* din 1587. Ca ^oi aceasta, *Noul Testament* conține un mare număr de prefețe scrise în acela^oi stil sobru, didactic, bine argumentat, cu ideile sistematizate. Dar cercetarea acestor predoslovii ne arată că este vorba de influență exclusiv în organizarea materialului, ceea ce ne permite să considerăm că nu ar fi traduceri din latină, ci „că ne găsim în fața unor texte originale”². Trebuie însă privită cu o oarecare rezervă această afirmație, dat fiind că prefețele discutate seamănă cu altele din edițiile străine anterioare. În fine, din punct de vedere strict lingvistic, prezența în *Noul Testament* a unor termeni savanți latini precum: *pretor, libertin, varvari, stadiu, vers, summa, testament, țere monie, vistiaria, preazbiter, scriptură, ruta, publican* „căpitan” nu poate fi explicată altfel decît printr-un original latin. Un caz aparte îl constituie *urător* glosat prin „carele e *grăitor* sau *procator*”, căruia îi corespunde în pasajul respectiv lat. *orator*. Prin etimologie populară, dată fiind apropierea formală, s-a ajuns la *urător* de la *urá* + *-tor*. Neologismele de origine latină, cărora li se alătură ^oi unele nume proprii de zeități ca *Diana, Jupiter, Mercurie*, sînt ^oi ele explicate în notele marginale prin cuvinte populare de largă circulație, de exemplu³:

„... Iari curteanii dusără pre el î(n)lăuntru (î(n)) curte carea iaste *pretor*” (Marcu, f. 62, v. c. 15, v. 16)

„ce să zice *casă de leage*”

„*preazbiter*” (Fapte, f. 197, v. c. 1, v. 1)

„*cărstnic* au *țircovnic*”

„^ai rînduind lor *prezbiteri* î(n) toate adunările credincioșilor” (Fapte, f. 154, c. 14, v. 23)

„Preazbiterii să fie *popii diaconi* ^oi toș(i) ce-s î(n) cinul besearicii”

„Deci se sculară unii de î(n) sinagoga carea să chiamă a *libertinilor*” (Fapte, f. 142, c. 6, v. 9)

„*libertini* era carii îi făcea de î(n) slugi sloboda^oi”

„... iară *varvarii* făcea omenie multă cu noi, făcînd foc...” (Fapte, f. 172, c. 28, v. 2)

„*proști* (necivilizați n.n.), se chiamă *varvari*”

„... ^oasezeci de *stadii*” (Luca, f. 103, a, c. 24, v. 13)

1 *Ibidem*, p. 277.

2 G. Pepelea, în LR, 13 (1964), nr. 2, p. 151.

3 G. Pepelea, în LR, 12 (1963), nr. 3, p. 278.

„într-o stadie sânt 125 de paș(i)”

„... ca cincisprezece *stadii*” (Ioan, f. 120, a, c. 11, v. 18)

”*alergături*”

„*stadii* ” (Fapte, f. 314, a, c. 14, v. 20)

”„125 de pa^oi; 601 de stadii fac 8 de mii de mile niempe^oti”

„... a celui *Testament Nou*” (Marcu, f. 606, c. 14, v. 24)

”Ce să zice a *legii noao*”/

Alteori unii termeni latini erau socotiți mai cunoscuți, a^oa că cu ei se explică alte cuvinte, de exemplu gr. *corban*:

„... Iară mai marii popilor luară acei arginți, ziseră nu să cade ace^otia a-i pune în *corban* (Matei, f. 35, a, c. 26, v. 28)

”*vistieria besearecii*”.

Este interesant de menționat că un termen care este citat în predoslovie ca fiind de origine greacă este, de fapt, un cuvânt latin. Este vorba de *publican*, glosat prin *vameși* și *mitarnici*:

„au și *publicanii* fac aceea?” (Matei, f. 7, b, c. 5, v. 46)

”Ce erau atunci *vameși*”

„^ai fu când oădea î(n) casa lui și mulți *publicani* și păcătoși oădea cu Is.?

”*mitarnici*”

Cele de mai sus ar putea fi o dovadă indirectă că cei care l-au corectat pe Silvestru erau cărturari ardeleni ce au folosit cu precădere un text latin. De altfel traducătorii explică în note și unii termeni latinești mai vechi, moșteniți în limba română, ba chiar și unele formații pe teren românesc considerate probabil a fi insuficient răspândite:

„^ai samână *agrul* lui” (Matei, f. 17, a, c. 13, v. 31)

”„*holda* lui ”

„Iară după cinci zile pogori popa cel mai mare Anania cu bătrînii și cu un *urătoriu*, anume Terbulie” (Fapte, f. 167, a, c. 28, v. 8)

”carele e *grăitor* sau *procatâr*”

„^ai fu tatăl lui poplie cuprinsu de *friguri* și de vintre zăcînd”... (Fapte, f. 172, a, c. 28, v. 8)

”Când face omul sânge unii zic inima cea rea, ace îi boală”

„... Iară sosind la *treapte* tâmplă-să a-l duce nește viteaji pentru năvala mulțimei” (Fapte, f. 164, a, c. 21, v. 35)

”*grădice*, *stepene*, pre carele să sue sus au în foi^oor, au în besearecă”

”Că s-au copt *aua*” (Fapte, f. 314, a, c. 14, v. 18)

”*poama*”

„... *rotariu*” (Marcu, 7, 47, c. 6, v. 3)

”*cioplitor* ”

„Au nu e acesta feciorul cel al *rotariului*” (Matei, f. 186, c. 13, v. 55)

”*cioplitoriului*”

„^ai zise Domnul că aș(i) avea credința ca un grăunț de muștari zicereaș *murului* acestuia” (Luca, f. 93, a, c. 17, v. 6)

”*rugului*”

„Ce fum lini î(n)tru voi...” (Fapte, f. 274, a, c. 2, v. 7)

"blânzi "

„Alexandru, *faurul*, mult rău mi-au făcut...” (Fapte, f. 286, b, c. 4, v. 15)

"zlătariu de aramă"

În plus, a^oa cum a arătat G. Pepelea (*loc. cit.*, p. 280), comparînd textul latin cu cel al *Noului Testament*, unele pasaje sînt identice din punctul de vedere al lexicului utilizat:

1. „*Olice indicare ut non iudicemini. Im quo enim iudicio indicaveritis iudicabimini; in qua mensura, mensi fueritis, remetietur vobis. Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem in oculo tuo non uides...*”

2. *Noul Testament de la Bălgrad*, c. 7, f. 9 a.

„Nu giudecareþi ca sã nu fiþi giudecaþi, cã cu ce giudecatã veþi giudeca, giudeca-vã-veþi ^oi cu ce mãsura veþi mãsura sã va mãsura voao.

Darã ce cauþi ^otercul în ochiul fratelui tãu darã bãrna care-i în ochiul tãu nu o ai aminte”.

Se poate constata cã lexicul e aproape acela^oi, de^oi traducãtorii puteau utiliza pentru *iudeca* un termen sinonim ca *a osîndi*, iar pentru „cu ce mãsura”, puteau folosi locuþiunile *în ce chip*, *în ce fel*.

O altã sursã sigurã a *Noului Testament* a fost textul biblic slavonesc tipãrit la Moscova. Acesta explicã un numãr de slavonisme din *Noul Testament*, slavonisme care însã este foarte posibil sã fi fost rãspîndite ^oi mai dinainte (unele dintre aceste cuvinte apar ^oi în textele din secolul al XVI-lea). De exemplu: *craiu* s.m. (f. 4 5: *în zilele lui Irod craiu*); *dihanie* s. f. "mulþime" (Mat. 14, 14); *gubãvie* s.f. "leprã" (Mat. 8, 3); *isprãvi* vb. "a îndrepta" (f. V r: *noi am început dintîiu a-l posledui* (pe Silvestru) ^oi unde *n-au fost bine, am isprãvit și am împlut* ^oi am tocmit din cît am putut); *izvod* s.n. "versiune" (f. V r: *noi n-am socotit numai pre un izvod, ce toate cîte am putut afla; ibidem; mai vîrtos ne-am þinut de izvodul grecescu*); *izvodi* vb. "a traduce" (f. V r: *Eronim, carele au izvodit dintîiu din limbã greceascã-lãtineaște*); *nãemit* vb. part. "tocmit cu platã" (f. 119 r: */pãstorul/ cel nãemit*); *otapoc* < *otcupok*, *gubãvie* "leprã", *crãire* "regat", *izbãvi*; *pomanã* s.f. "pomenire" (f. IV r); *posledui* vb. "a urma; a confrunta" (f. V r; *noi am început dintîiu a-l posledui* (pe Silvestru) *și, unde n-au fost bine, am isprãvit și am împlut și am tocmit din cît am putut*); *sãbor* s.n. "adunare, consiliu" (f. 118 r: *îl lãpãdarã afarã den sãbor*); *soroc* s.n. "fazã, perioadã" (f. V r: *în toate capetele toate soroacele le-am pus cu numãr*); *vistiãriu* s.n. "vistierie" (f. IV r: *mãria ta... le-ai dat platã din vistiãriul mãriei tale*); *zmyrnã* s.f. "smirnã" (f. 4 r) etc.² ^oi cîteva sensuri vechi din sl: *ciude* "minuni", *viteþi* "soldaþi", *mîndri* "înþelepþi" (f. 4 r: *mîndrii venirã de sã închinãrã lui H(risto)s*; *ibid.* *mîndrii de la rãsãrit venirã la Erosalim*).

De asemenea se întîlnesc unele calcuri dupã slavonã: *leamne* s.n.pl. "copaci" (f. V v.: *nume de oameni și de leamne*); unii termeni tehnici ca *bîite*

1 *Ibidem*, p. 279.

2 *ILRL*, p. 110.

"facere, cartea facerii" (din Noul Testament (f. II v.)) etc. ^oi chiar formule stereotipe: *esteje i proc(ia)* (f. II e) etc. Oricum, cantitatea elementelor slave nu este foarte mare în raport cu textele literare din secolul al XVI-lea sau chiar cu slavonismele prezente în textele lui Varlaam ^oi Dosoftei¹.

În fine, cel de-al patrulea izvor indicat este cel ebraic. Evident, în acest caz, ar fi vorba numai de textul lui Matei, scris în aramaică, în timp ce restul – ca, de altfel, ^oi textele lui Matei de după anul 70 – a fost scris în limba greacă. Traducătorii, în erata de la sfîr^oitul căr^opii, scuzîndu-se pentru gre^oeli, le explică astfel: „am scris de cartea Estiriei că nu-i scris întru ia numele lui Dumnezău Savvaoth, căci la Biblia slovenească o au învăluit unii cu ne^ote adăusături, iar la Biblia jidovască nu iaste”². De asemenea, în sprijinul ipotezei că traducătorii vor fi folosit ^oi o versiune ebraică – pentru partea menționată – ar putea sta ^oi faptul că *Psaltirea*, tipărită în 1651 tot la Bălgarad ^oi tot de Simeon ^atefan, a fost, după cum se arată clar în titlu, „izvodită cu mare socotin^oă din izvod jidoviesc pre limbă rumânească”³; v. ^oi prefa^oța către principele Ardealului Raco^oși II⁴ ^oi prefa^oța către cititori⁵. În plus, cei trimi^oi de Raco^oși în țări străine aveau scopul de a învă^oța din „Scriptura jidovească ^oi grecească”.

În sfîr^oit, sînt foarte multe date de limbă care justifică presupunerea lui Ioan Bălan⁶, după care în afară de acele izvoare „mărturisite”, să fi fost utilizat ^oi unul nemărturisit: „^oi ceva ce nu ne spun, dar ne arată textul ^oi ne spune mintea: *Biblia* ungurească tipărită de calvini. Cuvintele de origine ungurească ^oi unele fraze întru totul slugarnice acestei limbi, ne conving pe deplin despre acest lucru”. Este vorba, probabil, de *Biblia* calvină a lui Heltai Gaspar (1562) care are la sfîr^oit un glosar cu explica^oția în maghiară a unor cuvinte precum *gheena, sinagoga, Rabbi, Mammon, publican*.

Într-adevăr, în *Noul Testament*, a^oa cum subliniază Al. Rosetti, B. Cazacu ^oi L. Onu, *ILRL*, întîlnim o serie – totu^oi nu foarte largă⁷ – de cuvinte de origine maghiară: *aldui* vb. (Rom. 6, 5); *beteag* s.m. (Fapte, 5, 16); *chelciug* ^oi *chelșug* s.m. „cheltuială” (f. IV r: *din demnătura și chelșugul mării tale*; f. V. r: *din porunca și chelșugul mării sale*); *leșui* ^oi *aleșui* (< magh. *lesni*) „a sta de pîndă”, *leșuitor* „cel ce stă la pîndă”; *cebălui* (specific Ardealului în „cebăluit de somn” ^oi „ame^oșit de somn” < magh. *csábolni* (Densusianu, *op. cit.*, 107); *făgădaș* s. (Fapte, 18, 18) „promisiune”, *făgădui* vb. (Fapte, 12, 34); *oca* „cauză, motiv”, *olosi* „italieni”; *ponos* s.n. (Fapte, 6,

1 G. Istrate, *Un monument important în istoria limbii române literare: Noul Testament de la Bălgarad (1648)*, în „Mitropolia Moldovei ^oi Sucevei”, 48 (1972), nr. 9-12, p. 753.

2 I. Bianu ^oi N. Hodo^o, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucure^oti, 1903, p. 170.

3 *Ibidem*, p. 184.

4 *Ibidem*, p. 188.

5 *Ibidem*, p. 189.

6 *LCB*, p. 138. Maria Rădulescu a identificat ca izvor de comparare maghiar *Biblia* lui S. Karoly din 1590 (SCL 3/1982, p. 241 ^o.u.).

7 G. Istrate, *op. cit.*, p. 754.

1) etc. Verbul *a părăsi* cu sensul de "înceta" este, evident, un calc după maghiară: *nu părăsește de a grăi* (Fapte, 6, 13); magh. *nem hagy fel; félben hagy* sau *abbangagy*; la fel „pre carii *stătură* înaintea soborului (= *elö allitottak* "a îngădui lui Dumnezeu" (a asculta pre Dumnezeu) (= *engedelmeskedni az Istenemek*)¹, sau *dă înainte* "prezintă"².

În plus unele cuvinte de altă origine au intrat în limba română prin intermediar maghiar, de exemplu *piață* (pentru *tîrg*) este luat din magh., unde, la rîndul său, se justifică din italiană. Se explică *tîrg* prin *piață*, de^oi *tîrg* era foarte cunoscut din texte anterioare, dar probabil s-a procedat a^oa fiindcă *tîrg* mai are ^oi sensul de *oraș*, nu numai de „loc unde se vinde ^oi se cumpără”.

Tot prin filiera limbii maghiare a pătruns ^oi *sumă* „rezumat”, de origine latină (*summa*). În *Noul Testament* este scris cînd *sumă*, cînd *summă* (iar în *Psaltire* totdeauna ca în limba latină, *summa*).

Simion ^atefan a tradus această operă monumentală de care este legat, indisolubil, numele său?

Se pare că răspunsul – cel puțin parțial – este negativ, chiar dacă, după T. Cipariu, de exemplu, Simion ^atefan ar fi participat ^oi el la traducere alături de preoți calvini. Sigur este că Simion ^atefan este autorul primei „predoslovii”, cea adresată Măriei sale craiului Ardealului, pe care el o semnează „Slugă mai mică ^oi plecată a Mării tale, Simion ^atefan, arhiepiscop ^oi mitropolit scaunului Belgradului, ^oi a Vadului ^oi a Maramură^oului ^oi a toată țara Ardealului”³ ^oi în care adesea apar formulări clare precum: „*mi-ai* poruncit să caut”, „în popii *miei* preuși cărțulari”.

Predoslovia citată se caracterizează printr-un stil greoi, avînd fraze lungi nu lipsite de pasaje confuze, în care abundă citatele din *Biblie* ^oi unele comparații. Aceasta spre deosebire de „predoslovia către cetitori” scrisă la pers. I pl. într-un stil mult mai simplu, sobru, metodic chiar, în care ideile apar foarte exact exprimate, în 5 „puncte” dintre care în ultimul se cere, cu un adevărat spirit ^otiințific, cititorului să judece „izvoarele” ^oi să ierte gre^oelile involuntare făcute:

„Mai apoi de toate, rugăm pre cetitorii ce^otii cărți să nu ne giudece numaidecît pînă nu vor socoti izvoarele ^oi veți afla pre ce cale am îmblat.

Adevăr ^oi noi oameni sîntem ^oi am putut ^oi gre^oi, să va că am silit den cît am putut, să nu gre^oim.

Mai virtos de toate pre aceasta ne-am silit să ținem înșelesul Duhului sfînt, că scriptura fără înșeles iaste ca ^oi trupul fără suflet”.

1 V. L. Gáldi în Acta Ig. (Budapesta) XIII, 1963, fasc. 1-2, p. 178.

2 G. Pepelea, în „Biserica Ortodoxă Română” 83 (1965), nr. 1-2, p. 122.

3 Despre rolul lui Simion ^atefan în redactarea uneia din predoslovii, v. pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 69-74.

Se poate pune întrebarea dacă au dreptate cercetătorii care, discutând ideile cuprinse în predoslovie a doua (de exemplu Rosetti, Cazacu, Onu¹), vorbesc despre „mărturisirea lui Simion ^atefan” sau despre faptul că în „predoslovie către cetitori”, S. ^atefan „acordă o atenție specială problemelor limbii literare”². Opinem că speciali^otii pot formula concluziile lor în acest fel, pentru că, indiferent cine a scris această predoslovie ^oi cine a efectuat traducerea întregului text, se poate considera că, în linii mari, concepția lucrării îi aparține lui Simion ^atefan, care, probabil, a ^oi revăzut traducerea, contribuind astfel la unificarea ei lingvistică. Aceasta ne face să nu putem fi de acord cu N. Iorga³ care crede că Simion ^atefan nu era un cărturar ^oi socotim mai nuanțată, ^oi deci mai aproape de realitate, aprecierea lui N. Cartoian⁴: „nu era om de cultură deosebită, dar avea un rar simț, care l-a călăuzit cu chibzuință în datoria grea pe care o avea de îndeplinit”. Eventual nu ar fi imposibil ca tot lui Simion ^atefan să-i fi revenit ^oi redactarea – măcar parțială! – a notelor marginale sau sistemului deosebit de liniatură, trimiterile etc. Totu^oi, cu titlu de ipoteză, s-ar putea emite ideea ca aceste operații complicate să fi revenit acelei persoane dotate cu un evident spirit metodic care a redactat predoslovie a II-a.

Pe lângă izvoadele amintite, *Noul Testament* a beneficiat, pentru o întinsă parte a sa, de o serie de modele, de texte deja traduse în limba română în secolul precedent ^oi, unele, mai puține, chiar în secolul al XVII-lea, texte „contemporane” deci. Într-adevăr, aproape în întregime „scheletul” traducerii este constituit din texte române^oti tălmăcite anterior, „umbra” acestora fiind prezentă pretutindeni. Astfel, printre textele din secolul al XVI-lea, *Noul Testament* s-a folosit pentru Evangheliile de *Tetraevanghelul lui Coresi*, poate ^oi de *Evangheliarul de la Sibiu*, iar pentru *Faptele Apostolilor* de CV ^oi de *Apostolul lui Coresi*. Într-o glossă din *Fapte* se menționează chiar un text pe care traducătorul „l-a întors”, deci este atestată existența unui „model”; pentru ilustrare, iată câteva fragmente paralele ale *Apostolului* ^oi ale *Noului Testament*:

APOSTOLUL

Atuncea Pavel luo-se cu bărbații ceia zi demâneaua cu nu^oii să se curățească, intrară în beserecă, vestindu-i sfră^oitul zilelor de curățit pînă cînd duse vor fi drept câte vreunul fie^ocui de ei aducere. Vtok 7 ned. în zilele acele atuncea Pavel.

^ai ca vre ^oapte zile să se sfră^oască a ceia de întru Asia, jidovi văzură el întru beserecă. Vădiră a toată gloata ^oi rădicară sprinsul mâinile strigând: bărbați izrailii, ajutați, acesta iaste omul acela ce spre oameni ^oi lege ^oi locurile aceste tutindine tot învață, iacă ^oi grecii aduse beserecă ^oi spurcă

1 *ILRL*, p. 92.

2 *Ibidem*, p. 91.

3 *Istoria literaturii religioase a românilor, pînă la 1688*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII 3, Bucure^oti, 1904, p. CLXXII.

4 *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, Bucure^oti, 1942, p. 105.

aceste locurile sf(i)nte. Era văzând Trofim efesenii cetate cu nusul e lui păru că în beserecă i-au dus Pavel. Rădică-se cetatea toată ^ai fură curând oamenii ^oi prinseră Pavel, trăgea-l el afară de în beserecă. ^ai aceea-^onchiseră u^oile ^oi socoti să-l ucigă el. Ce ^oi vesti cătră mieariul spire că tot smenti-se Ier(usa)limul ^oi aciea-^o luară voinicii ^oi sutariul; curseră la din^oii. Ei văzură meariul voinicii stătură de batere Pavel, apropiu-se ^oi-l luo el 164^r pusără spre el mîinile. 28. strigînd: „Bărbați israilteani, agiutați, acesta-i cel omu, carele împotriva oamenilor ^oi a legii ^oi acestui loc, pre toți, pretutindinea învață ^oi încă ^oi pre greci au adus în beserecă, ^oi au spurcat acest sfînt loc”. 29. (Că văzuse pre Trofim efeseanul în ora^o cu el, pre carele le părea că l-au dus în beserecă Pavel). 30. ^ai să turbură drept însul tot ora^oul, ^oi fu curărea oamenilor, ^oi prinzînd pre Pavel trăgea-l deîn beserecă ^oi numaicît închiseră u^oile. 31. ^ai căuțînd el să-l omoară, e^oi veastea la căpitanul ^oireagului, că s-au turburat tot Ierosalimu. 32. Iară el numai decît luînd vităji ^oi suta^oi cu el ^oi alergă la ei, iară ei deaca văzură pre căpitanul ^oi viteajii părăsiră de-a bate pre Pavel. Atuncea deaca să apropie căpitanul, prinse pre el, ^oi porunci să-l lege pre el cu două lanțuri, ^oi întrebă cine-ar fi ^oi ce au făcut ^oi zise să-l leage cu câte dooa lanțure de fier ^oi întrebă, ce ia^ote ^oi ce-au fapt. Alții alte oarece striga întru gloate, nu pute înșelege aiave de voroavă, zise că-l aducă el în plăc (p. 95–97, ap. *Crestomația romanică I*, p. 178–9). V. ^oi *Tetraevanghelul lui Coresi*, p. 98, 106^v–107^r. ^ai cu nusul răstigniră / doi tlăhari. Unul de-a dereapta / unul de-a stînga. ^ai se izbândi / scriptura ce se grăia „^oi cu ce fără / leage mă socotiră” ^ai mergea hu/liea, clăti capetele lor ^oi gră/iea „Ace/sta spârgea besereca 107^r ^oi a/ treea zi o zidiea. Mântuea^ote-te însu//și ^oi de^otingea de în cruce. A^oijde/rea ^oi mai marii preuși bățjocurea unul cătră alalt cu cărtularii / grăia: „alții mântuea^ote, pre el / u^oi nu putu mân/tui. Hristos împăratul / izraillilor să de^otingă acmu de / cruce să vedem ^oi să crea/dem lui” ^oi răstignitul cu nusul împuță lui.

Fură ^oase ceasure, un/tunearec fu prespre tot pământul pănă al noaole ceas ^oi întru al / noaole ceas strigă Isus, cu glas ma/re grăi: „Eloi, Eloi, lima / sava eani”, ce easte de se spune: „du/mnezeul meu, dumnezeul meu, / întru ce mă lăsa^oi?” Si unii de ceia / ce sta, auziră, grăiră: „Aceasta Ilie/strigă”. Curse unul ^oi împlu / bureatele de oșet, puse-l întru o / trestie, adăpa el, grăi: „Lăsați să vedem de va veni Ilie să-l ia el”. E Isus lăsă glas mare, răpo/să. Si podoaba besereciei sparse-se // în doaea de sus pănă jos. Văzu / vătahul sta langa el că a^oa stri/ga ^oi răposă, zise: / Adevăr omul aceasta fiul lu dumnezeu / era. Era ^oi mueri, căuta de depar/te; într-însele era Maria Magda/lina ^oi Maria lu Iacov micul ^oi a lu Iosie mumă ^oi Salomiia.

Sau 202^r, ed. p. 149:

Răspunse Isus: „Nece mine / ^otiși, nece părintele meu. De-ași fi ^otiind mine, ^oi părintele meu ași fi ^otiind”.

Aceste cu/vinte grăi Isus în gazofilachie, învâța / în besereca ^oi nimea nu prinse / el că nu era venit ceasul lui. Zise amu iara lor Isus. Zise domnul cătră ceia ce mearse/ra cătra el, iudeilor, „Eu / mă duc ^oi veși căuta mine ^oi

în păcatele voastre muri-veți. Un/de voi eu merge, voi nu veți putea / veni". Grăiră amu Iudeii: 202 „Au / doară însu^oi se va ucide că gră/ia^ote: „Unde voi eu merge voi nu veți / putea veni?" Zise lor: „Voi de jo/s sânteți, eu de sus sânt. Voi de în lume aceasta sânteți, eu nu sânt / de în lumea ceasta. Zic amu voao că / muri-veți în păcatele voastre. De amu // no veți crede că sânt eu, muri-veți în păcatele voastre" Grăiră lui: / „Tu cine e^oti?" Zise lor Isus: „Ca o cepătură grăesc voao. Mult amu / a grăi de voi ^oi să judec ceea / ce m-au trimes adeverit iaste / ^oi eu ce am auzit de la el, aceaia / grăesc în lume". Nu înpelege amu că / părintele lor grăiia. Zise lor Isus: / „Cându se va înălța fiul omenesc, a/tunce veți înpelege că eu sînt? / ^oi de mine^oi nu fac nemică, ce / cum m-au învățat părintele meu / aceea grăesc ^oi cine m-au tri/mes, cu mine iaste. Nu va lăsa mine singur părintele că eu în/godința lui fac pururea". Acea/sta lor grăi. Mulți crezură în/tru el.

Sau 123^r ^oi 123^v, ed. p. 107:

123^v în vremea aceea era Isus întru una de cetăți ^oi iată un bărbat plin de stricăciune ^oi văzu Isus, / căzu jos, rugă el, grăi: „Doamne, de-ai vrea, putea-m-ai curăți". ^ai tinse / mâna, pipăi el, zise: „Voiu, curăța^ote-te" ^ai aciia stricăciunea duse-se de / la el ^oi acela porânci lui: „Nemunuia // să nu spui".

NOUL TESTAMENT

27. ^ai cu El răsatingniră doi tîlhari, unul de-a dereapta Lui ^oi altul de-a stînga Lui. 28. ^ai să împlu scriptura carea zice, ^oi între lotri să numără. 29. Iară ceia ce trecea hulia pre El, clătindu cu capetele sale ^oi grîind, a, tu cela ce spârgeai besearca, ^oi în trei zile o zidiai. 30. Mîntuia^ote-Te singur ^oi pogor de pre cruce. 31. A^oijderea ^oi popii cei mari bătîndu-^oi gioc, zicea unul cătră alt, cu cărtularii: Pre alții au mîntuit, iară pre Sine nu să poate mîntui. 32. Hristos, craiul cela a lui Izrail, să pogora acum de pre cruce, să vedem ^oi să creadem, ^oi cei ce era răsatingniți cu El, cu mustrare huliia pre El.

33. Deci fiind ceasul al ^oaselea, întunearec fu preste tot pînă la al noale ceas. 34. ^ai în al noale ceas strigă IIsus cu glas mare, zicînd: „Eloi, Eloi lamma, savahtani ce să zice „Dumnezăul Mieui, Dumnezăul Mieui, că ce Mă lăsa^oi?" 35. ^ai unii deîn carii sta acoloa, auzind, zicea iaca pre Ilie strigă. 36. Iară aleargă unul, ^oi împlînd bureatele cu oțăt, ^oi-l puse în trestie, ^oi-l deade să bea zicînd: „Lăsașă să vedem veni-va Ilie să-L ia pre El?" 37. Iară Isus slobozi glas mare ^oi răpăosă. 38. Si catapeteazma besearicii să rupse în doao, de sus pînă gios. 39. Iară deacă văzu suta^oul carele sta înaintea lui, că strigînd a^oa răpăosă, zise: „Adevăr omul acesta fiul Lui Dumnezău era". 40. Iară era ^oi mueri de departe prevind: întru carele era Maria Magdalena ^oi Maria lui Iacov celui mic ^oi muma lui Iosie ^oi Salomia.

116^v Răspunse IIsus: „Nece pre Mine cunoa^oteți, nece pre Tatăl Mieui, că aș cunoa^ote pre Mine ^oi pre Tatăl Mieui aș cunoa^ote". 20. Aceastea cuvinte grăi Isus în gazofilachia învășînd în besearcă ^oi nime nu-L prinse pre El că încă nu venise ceasul Lui.

21. Zise drept aceeaia iară Iisus lor: „Eu voi merge ^oi Mă veți căuta pre Mine ^oi în păcatul vostru veți muri, unde merg Eu voi nu puteți veni”. 22. iară jidovii ziseră: „Doară să va omori Însu^o că zice unde mergu Eu voi nu puteți veni?” 23. Atunci zise lor: Voi de aicea de gios sînteți, eu de sus sînt, voi den lumea aceasta sînteți, eu nu sînt deîn lumea aceasta. 24. Drept aceeaia zic voao că veți muri în păcatele voastre, că de nu veți creade, că eu sînt acela muri-veți în păcatele voastre. 25. ^ai zisără lui: „Tu cine e^oti?” Atunci zise lor Iisus: „Acela ca dentiuu zic voao. 26. Multe am de voi a grăi ^oi a giudeca, ca cela ce M-au trimes adevărat iaste ^oi eu care am auzit de la El aceastea grăescu lumii”. 27. ^ai nu înșeasără că de Tatăl grăiia lor. 28. Zise lor Iisus: „Cînd veți înălța pre Fiul omenesc atunce veți înșelege că Eu sînt, ^oi de Mine nu fac nemică, ce cum Mă învață Tatăl Mieu aceastea grăescu. 29. Că Cela ce M-au trimes cu Mine iaste, nu Mă lăsă pre Mine Tatăl singur, căce eu ceale ce-I plac Lui fac în toată vreamia”.

30. Aceastea grăind El mulți crezură între El.

72^v ^ai fu cînd era El într-un ora^o ^oi iată atunci veni la El un om plin de stricăciune ^oi văzînd pre Iisus căzu spre fața Lui, ruga pre el grăind: Doamne, de-ai vrea, poți mă curăți. 13. ^ai tinzînd mîna, tinse pre el, zicînd: „Voiu, curățeate-te”, ^oi atunci^o să duse stricăciunea de la el. 14. Iară El porunci lui, nemurii să nu spue.

De asemenea se pare că traducerea a utilizat pentru citatele din *Facere* ^oi *Ieșire*, ^oi unele fragmente din *Palia de la Orăștie*:

PALIA DE LA ORĂȘTIE

Bitie 2, 24: Drept acéia omul va lăsa tatăl său ^oi muma, ^oi se va lepi muieriei, ^oi vor fi amîndoi un trup.

Ishod 9, 16: Drept cé iară am rădicat pre tine, cum pre tine să-mi arăt putearia mea, ^oi cu numele mieu să se povestuiască în tot pămîntul.

NOUL TESTAMENT

Efes. 5, 31: Pentracéia lasă omul pre tatăl său ^oi pre mumă sa, ^oi să lip^ote către muiare sa, ^oi vor fi amîndoi un trup.

Rom. 9, 17: Ci pre aciasta tém rădicat pre tine, ca să arātu întru tine puteria mé, ^oi ca să să vestescă numele mieu întru tot pămăntul¹.

În general însă, din pasajele comparate de mai sus reiese cursivitatea textului din 1648; aceasta se explică printr-o sintaxă ^oi o topică mai liberă ca ^oi printr-o serie de forme morfologice ^oi de cuvinte de asemenea „mai pre înșeles”, în care unui arhaism (^oi ca sens) îi ia locul un termen mai nou. Vom exemplifica aceste afirmații comparînd textul din *Tetraevanghelul* lui Coresi cu *Noul Testament*: *alții mîntuiaște – pre alții; să-l ia el – să-l ia pre el, nece mine – nece pre mine, veți căuta mine – mă veți căuta pre mine; nu va lăsa mine – nu va lăsa pre mine; cu nusul – cu el; să deștingă – să pogoară; pre eluși – pre sine; curse – alergă; pu-se-l – și-l puse; adăpă – și-i deade să bea; ogodință – ceale ce-i plac lui, lăsă glas – slobozi; podoaba – catape-teazma; sparse-se – se rupse; vătahul – sutașul. căuta – prevînd; Maria lu*

1 Apud I. Bălan, *op. cit.*, 141-142.

Iacov micul – Maria lui Iacov celui mic; ați fi știind – aț cunoaște; nu era venit – nu venise; muri-veți – veți muri; de mineși – de mine; pipăi – atinse.

Totu^oi, sînt unele locuri în care traducerea coresiană este mai izbutită ^oi mai apropiată de formele fixate ulterior de limba literară română în raport cu *Noul Testament*: *se izbîndi – se împlu; împăratul – craiul; am a grăi de voi – am de voi a grăi; se va înălța – veț înălța; căzu jos – căzu spre fața lui; nemunui – nemăru.*

Trebuie însă subliniat că sînt texte în *Noul Testament* care nu au cunoscut nici un model în limba română, care, deci, acum se traduc pentru prima dată în române^ote. În această situație este de ex. *Apocalipsul*, din care redăm pentru exemplificare următorul fragment pe care-l punem – pentru a se urmări accesibilitatea textului din 1648 – în paralel cu textul corespunzător din *Biblia* ed. 1968.

NOUL TESTAMENT

1. ^ai să arătă sâmnu mare în ceriu: muiare îmbrăcată în soare, ^oi supt picioarele ei era luna, ^oi în capul ei era stema a 12 steale.
2. ^ai greoaie striga în durere ^oi să muncia să nască.
3. ^ai să văzu alt sâmnu în ceriu, iată era un bălaur mare ro^oiu, avînd 7 capete ^oi 10 coarne ^oi în capetele lui era 7 steme.
4. ^ai cu coada lui trăgea a 3-a parte de stealele cerului ^oi le lepăda pre pămînt; iară stătu bălaurul înaintea mueriei carea nă^otea, ca să înghiță fiul ei dacă-l va na^ote.
5. ^ai născu fiu, carele are a pa^ote toate limbile cu toiag de fier: ^oi fu răpit fiul ei la Dumnezău ^oi la scaunul Lui.

BIBLIA, APOCALISPA CAP. 12

1. ^ai s-a arătat în cer un semn mare; o femeie înve^omîntată cu soarele; ^oi luna era sub picioarele ei ^oi pe cap purta cunună din douăsprezece stele.
2. ^ai era însărcinată ^oi striga, chinuindu-se ^oi muncindu-se ca să nască;
3. ^ai alt semn s-a arătat din cer: iată un balaur mare, ro^ou, avînd ^oapte capete ^oi zece coarne, ^oi pe capete ^oapte cununi împărâte^oti.
4. Iar coada lui tîra a treia parte din stelele cerului ^oi le-a aruncat pe pămînt. ^ai balaurul stătu înaintea femeii, care era să nască, pentru ca să înghită copilul, care îl va na^ote.
5. ^ai a născut un copil de parte bărbătească ^oi el avea să păstorească toate neamurile cu toiag de fier. ^ai copilul fu răpit la Dumnezeu ^oi la tronul Lui.

6. Iară muiarea fugi în pustie unde avea loc gătit Ei de la Dumnezeu, să o hrănească acolo pre ia, într-o mie ^oi doao sute ^oi ^oasezeci de zile.

7. ^ai fu război în ceriu: Mihail ^oi îngerii lui făcură război cu bălaurul, ^oi bălaurul încă se luptă ^oi îngerii lui.

8. Ce nu biruiră, nece locul lor mai mult să află în ceriu.

9. ^ai fu lepădat acel bălaur mare, ^oi arpele cel de demult, ce să chiamă diavolul ^oi Satana, carele amăgea^ote toată lumea: ^oi fu lepădat pre pământ ^oi îngerii lui încă fură cu el lepădași.

10. ^ai auziu glas mare în ceriu zicînd: „Acum fă spăseniia, ^oi puterea ^oi împărășia a Dumnezeului nostru ^oi putearea Hristosului Lui, că lepădatu-i vînzătorii frașilor no^otri, carele vindea pre ei înaintea Dumnezeului nostru, zua ^oi noaptea.

11. Ce ei biruiră pre el pentru sîngele Mielului ^oi pentru cuvîntul mărturiei Lui ^oi nu-^oi crușară viașă sa pînă la moarte.

12. Derept aceia bucurași-vă, ceriuri, ^oi ceia ce lăcuși întru iale, vai celora ce lăcuescu pre pământ ^oi pre mare, că au pogorît diavolul cătră voi, plin de minie mare, carele ^otie că are vreamă pușinea.

13. ^ai după ce văzu balaurul că fu lepădat pre pământ, gonia muiarea care născu fiul.

6. Iar femeia a fugit în pustie, unde are loc gătit de Dumnezeu, ca să o hrănească pe ea, acolo, o mie două sute ^oaizeci de zile.

7. ^ai s-a făcut război în cer: Mihail ^oi îngerii lui au pornit război cu balaurul. iar balaurul ^oi îngerii lui au stat în luptă.

8. Dar ace^otia n-au izbutit, nici nu s-a mai găsit pentru ei loc în cer.

9. ^ai aruncat a fost balaurul cel mare, ^oarpele cel de demult, care se chiamă diavol ^oi satana, cel ce în^oală toată lumea, aruncat a fost pe pământ ^oi îngerii lui aruncași au fost cu el.

10. ^ai am auzit glas mare, în cer, zicînd: Acum s-a făcut mîntuirea ^oi puterea ^oi împărășia Dumnezeului nostru, ziua ^oi noaptea.

11. ^ai ei au biruit prin sîngele Mielului ^oi prin cuvîntul mărturiei lor ^oi nu ^oi-au iubit viașă lor, pînă la moarte.

12. Pentru aceasta, bucurași-vă ceruri ^oi cei ce locuși în acestea. Vai însă, pămîntule ^oi mare, fiindcă diavolul a coborît la voi, avînd minie mare, căci ^otie că timpul lui e scurt.

13. Iar cînd a văzut balaurul că a fost aruncat pe pământ, a prigonit femeia care născuse pruncul.

14. Ce fură date muerii doao arepi mari de vultur, să zboare deînaintea °iarpelui în pustie în locul ei, unde să să hrănească într-acea vreme, °i în vremi °i giuământate de vreme.

15. °a i slobozi °iarpele din gura sa după muiare apă ca un rîu ca să o potopască rîul.

16. Ce fu într-agiutoriu pămîntul, muierii, °i deschise pămîntul gura sa °i înghiți rîul, carele slobozise bălaurul din gura sa.

17. Mînie-să drept aceaia bălaurul pre muiere, °i mearse să facă războiu cu rămă°ișele de sămînța ei, carii păzescu poruncile lui Dumnezău °i au mărturia lui Iisus Hristos.

18. °a i stătu spre năsipul măriei.

14. Dar femeii i s-au dat cele două aripi ale marelui vultur, ca să zboare în pustie, la locul ei, unde e hrănită acolo o vreme °i vremuri °i jumătate de vreme, departe de fața °arpelui.

15. Atunci °arpele a aruncat din gura lui, după femeie, apă ca un rîu ca s-o ia rîul.

16. °a i pămîntul i-a venit femeii într-ajutor, căci pămîntul °i-a deschis gura sa °i a înghițit rîul pe care-l aruncase balaurul din gură.

17. °a i balaurul s-a aprins de mînie asupra femeii °i a pornit să facă războiu cu ceilalți din seminția ei, care păzesc poruncile lui Dummnezeu °i țin mărturia lui Isus.

18. °a i a stat pe nisipul măriei.

De altfel, în general, indiferent de „model”, în *Noul Testament* ne întîm-pină nu puține pagini transpuse nu numai cursiv, ci °i cu spirit estetic, deci căroră nu li se poate nega o anumită valoare artistică, de exemplu:

„°a i iată fu cutremur mare pe pămînt °i soarele fu înecat ca un sac cernit °i luna fu toată ca sîngele. °a i stealele ceriului căzură pre pămînt cumu-°i leapdă smochinul poamele sale cîndu-l scutură vînt mare” (p. 308^r).

„Atuncea e°ind de grabă fugiră de la mormînt, că era cuprinse de tremur °i de mirare, °i nemică nemurii nu zicea, că să teama” (63^v).

„Fiți treazvi, prevegheați-vă, că pizma°ul vostru, diavolul, ca un leu rîcînd încungiură căutînd pre cine are înghiți” (p. 186^r).

„°a i deade pre ei să slujească °ireagul ceriului, cumu-i scris în cartea prorocilor” (p. 144^r).

„°a i auziiu glas din ceriu ca glas de ape multe °i ca glas de tunet mare, °i auziiu glasul lăuta°ilor lăutînd cu lautele sale. °a i cînta ca un cîntec nou înaintea scaunului” (p. 313^v).

În concluzie, transpunerea în limba română a *Noului Testament* a avut un mare număr de *izvoade* °i de asemenea cîteva modele în limba română.

Sursele sînt de două feluri: mărturisite °i nemărturisite; dintre cele mărturisite, una este principală – °i anume cea greacă °i celelalte secun-

dare: latine^oti, slavone; sursa nemărturisită, tot din categoria celor secundare, este cea maghiară.

Modelele sînt cîteva traduceri anterioare care au fost, desigur, puse la contribuție; există însă ^oi texte din *Noul Testament* care sînt, acum pentru înția dată, talmăcite în limba română.

Nu este lipsit de interes de remarcat că unele cuvinte rare întîlnite în *Noul Testament* se găsesc, cu foarte puține atestări, tocmai în texte traduse anterior care au servit ca „model” în secolul al XVI-lea¹. De exemplu *PO* (*răzmeriță* (1) (în plus în *DI*² 3 în *SI*³ 3), *paralipomen* (5), *ocă* (6), *corfă* (2), *șireag* (3), *poroboc* (38) (în *DI* – *poloboc*), în *T. șterc* (6), *cimbru* (1) (în *SI* numai ca toponimic), *făurar* (3), *gazofilachie* (1), *nardos* (2), *mărar* (1), *izmă* (2), *filozof* (1), *învița* (1), *pretor* (1), *traistă* (1), *fler* (3); în *C.Ev.* *grivină* (1) ^oi în *DI* ^oi *SI* *gubav* (4), *traistă* (1).

Alte cuvinte, atestate în *NT* se regăsesc numai în *DI*: *urșanic*, *hangeriu*, sau numai în *SI*: *săcriu*, *stih* sau în amîndouă (*DI* ^oi *SI*): *săcure*, *sabie*, *logofăt*, *divan*.

De asemenea, trebuie observat că unele cuvinte din *Noul Testament*, atît din categoria celor savante, împrumutate, cît ^oi a celor populare ^oi regionale, nu sînt înregistrate anterior în lucrările citate. În această situație sînt: *tipografie*, *apocalips*, *publican*, *statir*, *stih*, *catapeteasmă*, *căpitan*, *libertin*, *areopag*, *ruta*, *alabastru*, *agru*, *chibzuială*, *colțun*, *urătoriu*, *mahramă*, *opăci*, *tărhat*, *otapoc*, *alesui*, *alămojnă*.

Din punct de vedere etimologic, aceste cuvinte sînt de origine:

– latină: *invita*, *pretor*, *publican*, *făurar*, *căpitan*, *libertin*, *ruta*, *alabastru*, *agru*;

– greacă: *tipografie*, *filozof*, *apocalips*, *sinagogă* (poate lat.?), *statir*, *paralipomen*, *cimbru*, *gazofilachie*, *catapeteasmă*, *nardos*, *ariopag*, *colțun*;

– slavă: *săcriu*, *răzmeriță*, *stih*, *sabie*, *logofăt*, *grindină*, *gubav*;

– maghiară: *fler*, *șireag*, *alesui*, *alămojnă*, *tărnaț*, *tărhat*, *chibzuială*; aceste origini pot constitui o dovadă în plus asupra izvoarelor principale ^oi secundare ale *Noului Testament*.

În afară de acestea, alte cuvinte sînt de origine:

– autohtonă: *traistă*, *mărar*;

– turcă: *hangeriu*, *divan*, *mahramă*;

– germană: *corfă*;

– de origine necunoscută sînt: *urșanic*, *poroboc*, *șterc* (lat.?), *otapoc*, *ocă*, *izmă*, *moletru*, *opăci*.

Un deosebit interes lingvistic prezintă în *Noul Testament* predosloviile sale. Nu numai cele două, dintre care cea către cetitori este vestită prin principiile expuse, dar ^oi celelalte, pentru că trebuie subliniat că, în afară de cea amintită imediat mai înainte ^oi de cea semnată de Simion ^atefan, în

1 Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 121-245.

2 *Documente și însemnări din secolul al XVI-lea*, Bucure^oti, 1979.

3 *Dicționarul elementelor române din documentele slavo-române*, Bucure^oti, 1981.

cuprinsul *Noului Testament* mai există nu mai puțin de alte 23 de predoslovii care au format obiectul de studiu al lui G.F. Pepelea¹. Aceste predoslovii de mărime foarte diferită – mergînd de la cîteva rînduri pînă la 7 pagini ^{și} jumătate –, însumează circa 55 de pagini. Ele sînt deosebit de importante, pentru că reprezintă expuneri ale traducătorilor ^{și}, în acest caz, ar fi texte originale, eliberate de povara traducerii, desprinse de tutela oricărui text străin. La acestea trebuie adăugate *Summa apocalipsului a lui Ioan* ^{și} *Summa capetelor* (peste 30 de pagini), toate caracterizate printr-un stil lapidar, dovadă a capacității de conciziune ^{și} de sistematizare a celor care scriau (v. cu unele rezerve însă, la care trebuie adăugat tonul reformat al pasajelor citate). A^oa cum am mai amintit, în toate aceste pagini poate fi vorba de o influență latină ^{și} maghiară în modul de organizare a materialului, dar nu de o preluare de texte, de^oi o asemenea afirmație ar trebui verificată prin comparația dintre diversele ediții de Biblii ^{și} de fragmente de Biblii din secolele al XVI-lea ^{și} al XVII-lea. De altfel, în unele locuri, predosloviile par a aduce dovezi directe în sprijinul originalității lor, autorii exprimîndu-se la persoana I: a) „Derept aceea cum *am* ^{și} *sămnat* în *predoslovii* *rimleanilor* ^{și} mai adevărat să arată că 7 cărți au scris în Roma în prinsoare” (*Predoslovia galateani*, f. 250 r), b) „Cărțile grece^oti zic că-i scrisă în Efes ^{și} între aceasta *țin cu noi* ^{și} Hrisostom ^{și} Athanasie ^{și} Dionisie. depre acestea *am scris mai mult la predoslovia rimlenilor*” (f. 223 v)².

Un alt argument în favoarea tezei că aceste predoslovii sînt originale este că ele exclud posibilitatea reproducerii directe a unor izvoare latine (catolice), deoarece conțin atacuri violente la adresa „Jejuvîșilor” ^{și} a „papiților” (cf. p. 202 b ^{și} 279 a).

În fine, un important argument îl poate aduce chiar stilul acestor predoslovii, un stil foarte apropiat de cel întîlnit în „Predoslovia către cetitori”, caracterizată printr-o expunere simplă, clară, didactică.

În aceste predoslovii, a^oa cum arată G.F. Pepelea în articolul citat, se dezvăluie cunoștințele vaste – pentru vremea lor – ale traducătorilor, formația lor umanistă; de exemplu din *Predoslovia la corintheani* (fila 222 ^{și} urm.). „Scrisu-o-au corinteanilor. Corinteanii s-au chemat ahaei. Ahaia iaste pînutul mai den sus ^{și} mai frumos a lui Peloponis carele să chiamă acum Morea lîngă izmul grecesc, aproape de Atica. În izmu au fost făcut Corintul între doao mări; era loc de negușători mare ^{și} cu frămseașe ^{și} cu bogășie multă ^{și} în vare cum era înfrămșesat în bogătate ^{și} în frămseașe a^oa era vestit ^{și} în slăbiciune ^{și} în multe fealiuri de păcate. Era făcută în loc tare între doao mări pentruaceia să zice că nu poate merge fiete cine în Corint, fost-au ^{și} răsipită de Nummno împăratul Romei până în pămînt pentru că n-au priimit solii rimleanilor cu cinste. După aceeaia iară^oi o au prenoit August împărat ^{și} s-au întemeiat ca ^{și} nainte...” Sau *Predoslovia către coloseni*: „Cine au fost ace^oti coloseani ^{și} unde au fost orașul lor nu înșeleg toși

1 În LR, 13 (1964), nr. 2, p. 149-156.

2 *Ibidem*, p. 151.

cărtularii într-un chip; unii zic că au fost rodoseani pentru că în acel ostrov al Rodosului au fost rădicat un stîlp de piatră înaltu^o și minunat Soarelui, carele se chiamă Colos^o și acela-i unul de cele 7 minuni din lume. Despre acel Colos s-au chemat oamenii acelui ostrov coloseani, cum zic mulți. Iară alții că Colosul au fost Frighia în Asia cea mai mică; a^o înșealege Hrisostom^o și-și întărea^ote cuvîntul cu aceasta că apostolul zice cap. 4. Să cetească această carte ce-i scrisă la colaseani în Laodichia^o și care era scrisă în Laodichia, să o cetească în Colos. De aicea se veade că s-au fost vecini coloseanii cu laodichianii, care ora^o era în Frighia, pentru aceea și Colosul a fost în Frighia, a^oia zice și Eronim^o și Theofilact^o și alții mulți. De acest ora^o zic că după moartea apostolului supt Neron împărat depreună cu Laodochia^o și Erapoli, în cutremurarea pămîntului s-au răsipit^o și au perit...¹.

În plus, predosloviile acestea sînt interesante și din punct de vedere lingvistic, pentru că în ele se surprind o seamă de termeni care nu apar în cadrul traducerii: *eretici, epicurei, jejuviți, papiști, mirodenie*; de menționat și largă utilizarea a substantivelor abstracte în -ură: *îndoitură* "îndoială", *adevărătură, chemătură, usebitură, păgubitură, mărturisitură* care merge mină în mină și cu unele derivate din text: *secerătură, îndemnătură, chemătură, cursură, răpătură, smintitură* etc.

În fine, predosloviile ne relevă o anumită varietate de stiluri, un început de diversificare stilistică în cadrul aceluiași foarte întins text: astfel sînt relativ frecvente unele elemente ale stilului oral. În *Predoslovie de Pavel și cărțile lui* apar întrebări caracteristice acestui stil: „Aicea ară putea întreba cineva, pentru ce s-au pus Pavel numele lui la începutul cărților lui? ce nece Mosi, nece prorocii care au fost mainte de el în Leagea veachie, nece în Leagea noavă evangheli^otii Matei, Marcu, Luca, Ion n-au pus numele lor la începutea cărților lor? (f. 202), sau *Predoslovie la efeseani*: Scris-au mia multe de acealea, au ba? „^ai zice că au avut război cu fierile și au avut u^oă deschisă cătră propovedania evanghelii și pizma^oși mulți” (fila 256 b v., *idem* p. 155); de asemenea începuturi ale stilului *polemic*: „Jejuviții vrînd pre Antihristu a-l pune spre apostoli și pre scriptura sfîntă nu li-e ru^oine a întreba astăzi: de unde o^otim că-s cărțile lui Pavel scriptură sfîntă” (f. 202 v). Sau „*Ce noi lăsăm nebuniile acelora* și ne înșoșim cu cărtularii aceea carii învață depreună în besearca lui Dumnezău...” (f. 290) și ale stilului *didactic*, cel care, de fapt, predomină. Vom exemplifica printr-un fragment din întinsa „predoslovie de Pavel și de cărțile lui”, predoslovie caracterizată printr-un stil sobru, în care expunerea este împărțită în mod logic, foarte organizat, pe puncte: „Iară cărțile lui Pavel a fi a lui să cunoscu din doavă lucruri: întîiu, că toate cărțile lui au numele lui la începutea lor. A doavă toate epistoliile lui să pecetluescu cu acest cuvînt: „mila Domnului nostru Iisus Hristos să fie cu voi cu toți, amin”. Cum zice el c-au sîmnat toate poslaniile cu aceste cuvinte. 2. Solun 3 stih 17.

3 Pentru ce ispravă au scris aceste cărți și de ce?

1. Întii pentr-aceasta, că se învățase el de fașă cu cuvinte înaintea adunărilor credincioșilor, acealea lucruri au vrut să le aducă lor den cărși aminte pre scurt. 2. A doa oară carele zisease de taină mai închise și mai întunecoase despre credința, au nu le spusease unele, după aceeaia cu scriptura lui cea sfântă le-au arătat aiave cu de-adinsu și mai luminos și pentru aceastea, că în unele locuri iaste agiutor adunării credincioșilor, ca să nu fie amegit de prooroci mincinoși cândva. Uneori apără apostoliia sa de hula prorocilor mincinoși cândva. Uneori greșalele și năravurele ce era în adunarea credincioșilor cu ceartă le înderepta: iară alte ori învăță de deregătoria popilor și de obiceiul săboarilor, cum să rînduiască. Mai virtos pentru aceștia 7 lucruri au scris, 1. Învăță de învățătura credinței să creadem. 2. Greșalele și zmintelele le ceartă, crezînd să nu rătăcim din dereptate, au să luom strîmbătatea în locul dereptății. 3. Ceartă strîmbătările și răutățile să nu mîniem pre Dumnezeu cu viașă rea și să nu punem zmintelă priiatinului nostru cu viașă noastre cea rea. 4. Dojânește în dereptate despre viașă creștinească, să ne purtăm cum se cuvine Evanghelii, și cu curășia vieșii să lăudăm pre Tatăl carele-i în ceru. 5. Să-să întreameaze slabii să nu cază den credință. 6. Îndeamnă credincioșii să crească în credință și în milostenie. 7. Mîngîierea surumanilor să nu cază în năpaste. 8. Despre cuvintele lui cu ce cuvinte au scris: den scriptura lui să arată cuvintele lui că n-au scris cu cuvinte măiastre, carele nu să convenia Evangheliei ca să nu stea credința noastră în măiestriia cuvîntului sau în cuvintele amăgitoare, den mindriia oamenilor și să slăbească credința ce e în Hristos. Nece așă prost și netocmit au fost ce întru toate cum s-au convenit numai întru învățatură destoinică, carele cu învățătura și cu cuvintele cuviincioase au întrecut pre alalși pre toși și toate poslaniile lui le-au scris în limbă grecească. 8. De numărul și de rîndul cărșilor lui Pavel. Pavel are 14 cărși. Scris-au mai mult de acealea au ba? Acestea le-au ținut Dumnezeu prea hasna beserecii și-s destule. Rîndul cărșilor lui stă în doao lucruri: întiiu cumu-s puse pre rînd în Legea noaoa. A doua oară carele-s scrise de el mainte una de alaltă? Trebuiaște să știm, că nu-s scrise așă de Pavel cumu-s puse pre rînd // 204^r una după alta, că Athanasie ceale șapte cărși a celorlalși apostoli le-au pus înaintea celor 14 cărși ale lui Pavel, carele-s puse aici în rînd mainte de ceale șapte și pre ceaiă ce-i scrisă ovreailor o numără a zecea înaintea celor doao ce-s scrise la Timoteiu, carea aici în rîndu-i a 14. De rîndul scrisorii carea-i scrisă mainte una de alaltă, nu să arată aiave den poslaniie nece den istorii, derept aceeaia unde nu zice scriptura nece noi nu vom grăi.”

Spre deosebire de predoslovii, limba „sumelor”, care preced fiecare capitol, introduce în română un stil nou, concis, căruia îi sunt specifice unele elipse și dislocări: de exemplu Cap. 4: „Iisus ustenit de cale, ceare apă de la muierea samarenină. 21. Învăță rugăciunea dereaptă. 26. Spune că El e Mesia. 32. Mîncarea lui. 29. Samaritani cred în el. 46. Sluga unui om crăescu vindecă-l (198 v). Cap. 9¹ „Jărtvele legee vechi arată că-s nepuțicioase. 2. Că în toși anii să înoescu. 5. Iară una jărtva lui Hristos rămîne

pînă în veac. 6. Arată din mărturiia lui David. 19. După aceeaia ceartă pre ceia. 29. Cari leapădă mila lui Hristos. La săvîr^oit dă-le înainte răbdare. 30. Care na^ote din credin^hă”. (298^f.)

Prin marele număr de pagini netraduse puse cap la cap ale predosloviilor ^oi prin „sume” se poate considera că *Noul Testament* reprezintă cel mai întins text românesc original de pînă la 1648. Oricum, este absolut necesar ca în cercetările viitoare *Noul Testament* să fie urmărit în dublă ipostază: de text tradus ^oi de text original.

În fine, nu putem încheia această scurtă trecere în revistă a problemele-puse de textul *Noului Testament de la Bălgrad*, fără a sublinia importanța abundantelor „glose marginale” pe care le-am amintit ^oi cu ocazia discutării introducerii în limba română prin *Noul Testament* a unor neologisme de origine greacă sau latină.

„Glosele” din *Noul Testament* dovedesc efortul con^otient al cărturarilor-traducători, pe de o parte de a îmbogăți limba prin neologisme ^oi, pe de altă parte, de a le explica pe înțelesul tuturor.

Prin felul cum au fost alcătuite aceste glose, ele constituie începutul unui *dicționar de sinonime* în special ^oi al unuia *explicativ* în general, cu unele etimologii ale limbii române. Este adevărat că acest din urmă aspect ne întîmpină mai rar în glose, dar este de reliefat că, de exemplu la *teatru* în glosă apare „ce în grecea^ote se zice *teatron*”¹. Dar etimologii mai apar ^oi în alte pasaje, de exemplu în predoslovia *Evangheliei lui Svânt Mathei*: „*ev(ar)ghelie iaste cuvânt grecesc și în firea lui face veaste bună...*” (1¹). Într-adevăr, celor mai multe cuvinte li se dau „sinonimele”. Se procedează astfel pentru neologisme. Exemple de acest fel am dat în paginile precedente. În plus se explică ^oi unele *arhaisme* ^oi regionalisme, de exemplu *auă* „poamă”, *a via* echivalează cu „trup”, probabil pentru că traducătorul se gîndea la „a avea în trup via^hă”².

Uneori termenii considerați de traducători a fi literari sînt explicați prin termeni populari: *căpitanul* – „pîndariul”, *stadie* – „alergături”, *sabie* – „hangeriu”, *arvuna* – „zălogul”, *desfătare* – „buecie”; *ogor* – „holdă”, *mînta și ruta* – „izmă”, *poveri* – „tărhatului” sau invers, unele cuvinte ^oi sensuri populare, regionale, sînt glosate prin cuvinte cu o mai largă răspîndire: să nu-l *calce* pre el – *impresoară*, *betejește* este glosat cu sinonimul parțial *nebunește*.

Uneori însă se glosează cu sinonime probabil în mod egal cunoscute: *trîști* – *mîhniți*, *lîni* – *blînzi*, *stăpînitor* – *domnitor*, *vas* – *urcior*, *cu poticneală* – *cu îndoire*, *împărțirile* – *darurile*.

Se glosează uneori un verb cu o locuțiune: *nu-i pune* – *nu-i bagă* în *seamă* sau invers, o locuțiune cu un verb: *vru să bage seamă* – să le ia.

1 De fapt aici, după cum arată G. Istrate, *op. cit.*, p. 754, apare prima mențiune a cuvîntului *teatru* în limba română.

2 Ioan Iliescu, *Considerații asupra gloselor din „Noul Testament de la Bălgrad”,* în AUT, seria ^at. filologică, 2 (1964), p. 26.

Unele sinonime din glose sînt mai expresive în raport cu termenul din traducere, dovedind necontenința frămîntare a traducătorilor de a căuta cuvintele cele mai potrivite: *duh* – *nălucă*, *s-a întors de la mine* – *s-au lepădat de mine*, *au adormit* – *au murit*, *întru tăcere* – *în taină*, *leagea lumii* – *stihia*, *să-l prinzia cu cuvîntul* – *să-l amăgească*, *leapădă smochinul poamele* e glosat *cîrcele* (= poamele) *săci și vermănoase*, *fiul gheenei* – *matca focului*, *ieșirea* – *moartea*, *cei goniți* – *pribeagii*, *î(n) crucea (Domnului)* – *chinul*.

Nu de puține ori autorii nu se mulțumesc cu un singur sinonim ci dau două sau mai multe. Dintre exemplele citate mai înainte menționăm: *chimbol*, *iotă*, *statir*. Iată și alte exemple: *preazbiter* – "cîrstnic au jîrcovnic" (de menționat că într-un alt loc *preazbiter* este glosat "bătrînul"), *silesc* – o iau cu putere, o răpăesc, *besearecă* – săbor, adunarea credincioșilor; pentru *maghi* traducătorii găsesc chiar patru corespondenți: *filosofi*, *mîndri*, *văsvi* și *găcitori*.

Trebuie subliniat că uneori un cuvînt este echivalat cu ajutorul unui sinonim, de exemplu *mur* prin *rug*, dar într-un alt loc *smochin* este glosat: "alții zic mur".

și astfel de explicații „încruciate” sînt, credem, o dovadă că au fost mai mulți traducători, pentru că altfel nu s-ar putea explica de ce în locuri diferite din *Noul Testament* este folosit un cuvînt în text care este glosat cu un altul, iar în alte pasaje termenul cu care fusese glosat aparține acum *traducerii* și i se dă aceeași sau o altă *explicație*.

Foarte clare în această privință sînt diverse fragmente de text în care apare *săbor* de trei ori și se glosează *besearecî* și invers, *besearecă* este glosat cu *săbor* (alteori *besearecă* este glosat *adunarea*).

De observat că în unele cazuri cînd în text apare un cuvînt românesc este glosat cu un termen străin, de exemplu: *capră sălbatecă* grecește *doreasă*, *ceva surcele* – *povoii hrostura* (sl.), *stricatul* – *gubavul* (sl.), *scaun – potnojie* (sl.). Exemple ca acestea dovedesc că traducătorii, deși aveau la dispoziție o serie de cuvinte corespunzătoare în limbi străine, nu le-au folosit și nu au introdus neologisme decît cu pondere, numai atunci cînd erau strict necesare¹.

Nu de puține ori cuvîntul considerat „necunoscut” este explicat, chiar comentat uneori cam naiv, ca de exemplu *teatru* "ce să zice grecește *teatron* celor ce luptă în mijlocul orașului unde să strîngeau oameni să vadă lucruri de minuni"; *halca*: "halca iaste de pun vreun lucru scump într-un loc de aleargă carele sosește curînd ia dobîndă"; alteori destul de precis: "*vison* era ca giulgiul subțire și scump ce-l făcea din inu care era î(n)tru preș ca aurul"; *un cerdac* "loc de cină au prînz"; *împovărați* "îngreunași sub tărhatul păcatelor"; v. și cuvintele *sinagogă*, *evrochilidon*, *gangrena*, *ariopag*, *prezbiter*, *libertini*, *stadii*, *urătoriu*, *treapte* etc.

De menționat că uneori explicațiile se dau în mod special pentru a se evita unele omonimii, de exemplu expresia *aruncînd patru mițe* (F. Ap.

1 TRA, p. XLV.

XXVII, v. 29) este glosată la margine, unde putem citi următoarea lămurire: „Mîpăle de fier carele þin corabia în loc de nu merge că-s ca unghii de fier”. O. Densusianu¹ arată că această *mîtă* care apare cu sensul de "ancoră" se alătură lui *cătușe* care în româna veche înseamnă "încoră". În română s-a păstrat derivatul de la *catus* "pisică" cu sufixul *-ușă* cu același înþeles² din limba descîntecelor. De la sensul "pisică" s-a putut trece la cel de "ancoră" o dată ce se aseamănă ghearele unei pisici cu acele braþe de fier ale ancorei care se înfig în pămînt. La această evoluþie semantică un rol trebuie să fi avut și termenul sl. *kot* care cunoaște unele derivate cu sensul "ancoră". La fel termenul curent *tîrg* este glosat cu neologismul *piață*, probabil pentru a se evita omonimia cu *tîrg* "ora". De asemenea cuvîntul *judecată* nu avea numai înþelesul de "aserþiune logică", ci și "aula din instituþia unde se făcea judecata". Astfel sintagma *întru toată judecata* (Cart. Filip I, 15) e glosată "înþelege-să casa cea de giudecată ce era în curtea împăratului". În sfîrșit, termenul *a se închina* (Marc. IX, 15) are nu numai sensul cerut de ritual, ci și pe acela de bineþe: *să-i zică ziua bună*³.

Alteori explicaþiile aduc precizări necesare, ceea ce dovedește preocuparea pentru relatarea cît mai exactă a sensului cuvîntului: *stihia lumii* (Galat. II, 8): „Stihia se înþeleage obiceiul legii sub care le îndreaptă Dumnezeu biserica lui în legea veche ca și sub un dascăl”. În acest caz noþiunea de „lege” are nu înþelesul de *relaþie obiectivă*, de *element*, ci un sens moral juridic, de *normă*. Dorinþa de a se lămurii cît mai bine semnificaþia cuvintelor justifică și alte însemnări marginale, alte glose. Astfel, fraza confuză și eliptică: *nu avem puterea pre o soră muiare* (P. Corin., IX, 5) este oarecum întregită prin explicaþia care se adaugă: „muierii îi zice soră nu pentru frăþia, ci pentru cinstea muierescă”; la fel autorii arată că au folosit în mod intenþionat termenul *vîslim* și nu *înotăm*, motivînd, perfect just, că termenul *a înota* se referă la plutirea fiinþelor care înaintează în apă făcînd mișcări cu corpul și membrele. Fiind vorba de corabie, înaintarea se făcea prin utilizarea vîslelor: și *vîslim* în Siria (F. Ap. XXI, 13) cu explicaþia „întorsătura cea de mult zicea *înotăm*, iar noi am scris *vîslim* căci vîslim cu corabia pe apă”⁴; „întorsătura cea de mult” se referă, mai mult decît probabil, la traducerea lui Silvestru.

Din punct de vedere etimologic se poate observa că uneori se explică un cuvînt latin printr-unul sau mai mulți termeni slavoni: *treaptă* – *stepene* și *grădice*, *besearecă* – *săbor* (de 3 ori), *ia* – *omoară*, *tăcere* – *taină*, *desfătare* – în *buecie*, *lupta* – *viteji*, *împărțirile* – *darurile*, *să cunoașteți* – *să cînstiți*, *înger* – *văltur* sau *băltur*, *pîri* – *sorocind*; alteori însă un cuvînt de altă origine este explicat prin unul latin: *blagoslovi* – *ruga*, *săbor* – *besearecă*,

1 Cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 111.

2 GS, V. 1.

3 I. Iliescu, *op. cit.*, p. 28.

4 *Ibidem*, p. 28, 32-33.

duh – *nălucă*, *cină* – *prînz*, *stăpînii* – *domnii*, *tetrarh* – *al patrulea*, *rod* – *învățătură*.

Se întîlnesc ^oi cuvinte latine cu sinonime latine: *besearecă* – *adunare*, *întors* – *lepădat*, *sîn* – *cot* (de mare), *adurmi* – *muri*, *iesire* – *moarte*, *îchine* – *să zică bună ziua*, *sărutați* – *spuneți*, *au îmblat* – *au ținut*; ^oi de asemenea cuvinte slave explicate tot prin cuvinte slave: *surcele* – *hrostura*, *goniți* – *pribegi*.

Dacă de cele mai multe ori sinonimia este foarte clară, este adevărat că alteori sinonimiile sînt numai parțiale: *rotar* – *cioplitor*, *colibă* – *corturi*; *grăitoriu* – *împăcătoriu*; *lua* – *omorî*; *isop* – *trestie*; *înger* – *văltur*; *tăcere* – *taină*; *sărutați* – *spuneți*; *rod* – *învățătură*; *blagoslovi* – *ruga*; *au îmblat* – *au ținut*; *desfătare* – *în buecie*; *duh* – *nălucă*; *sabie* – *hangeriu*; *stăpîni* – *domnitori*, ^oi că unele explicații sînt greoaie, prolix, puțin fericite: de exemplu *bubos* (Matei, f. 8 a, c 8, v. 2) „acest feal de bun era de e^oia den lontrul omului ^oi nu sã putea curãþi”.

La fel, explicînd substantivul *îchinăciunea* (Ioan, I., 41), Simion ^atefan scrie la *sumă*: „Ce sã zice cã-i *voibinășie* și-i zice *ziua bună*”. I. Ilescu comentează acest pasaj: „Probabil termenul *voibinășie* (o creație lexicală proprie, pe care dicționarele n-o atestă) provine de la *voie bună*. De fapt trebuie să remarcăm că traducătorii în unele cazuri au creat ^oi ei cuvinte noi. A^oa de exemplu cuvîntul *învățătorisunîndu-le urechile* (F. Ap. IV, 15) este glosat la margine: „Mîncîndu-i urechile”. Încilinăm a crede că noul cuvînt *învățătorisunînd* a fost creat avîndu-se în vedere o anumită practică didactică. Obiceiul de a repeta mereu ceea ce trebuie însu^oit, de a trage de urechi pe cei care învățau, i-a determinat pe glosatori să creeze un cuvînt compus care este totu^oi străin spiritului limbii noastre. ^ai cuvîntul *frățâție* (F. Ap. III, 8) este o creație a glosatorilor”¹.

Primii care ^oi-au dat seama de „gre^oealele” posibile au fost chiar traducătorii, care, cu un înalt spirit de răspundere, notează (f. 329^v) că această carte „n-au scris-o îngeri din ceriu ce au scris mîna pãcãtoasã de-n þãrinã fãcutã”, subliniind chiar că traducerea s-ar putea „sminti” ^oi „împiedica” „în vro soroacî sau în vreun cuvîntu sau în vro slovã gre^oitã”².

Dar, lăsînd la o parte, ca periferice totu^oi, inexactitățile sau inadvertențele semnalate, vom putea conchide că traducătorii erau adevărați „cãrturari”, cu o pregătire temeinică pentru vremea aceea ^oi că glosele marginale, care ne introduc în „laboratorul traducerii”, cum îl numește G.T. Pop³ sînt un indiciu al posibilităților limbii române din secolul al XVII-lea; dacă traducerea este, oricînd, „legată” de un izvor, glosele sînt libere, personale. Cei ce au scris notele marginale se vede că cunoșteau atît graiul moldovelesc cît ^oi pe cel al muntenilor, în felul acesta explicîndu-se prezența unor

1 *Op. cit.*, p. 29.

2 Cf. I. Bianu ^oi N. Hodo^o, *op. cit.*, p. 170.

3 (G.F. Pepelea), în „Biserica Ortodoxă Română”, 80 (1962), nr. 7-8, p. 755.

cuvinte necunoscute în Ardeal – de exemplu se glosează *mintă* prin *izmä* sau *auă* prin *poamă*.

În fine, glosele discutate aici, dovadă certă a culturii traducătorilor ^oi a preocupării lor pentru varietatea limbii române literare constituie, în același timp, un început lexicografic de a cărui valoare documentară trebuie neapărat să se țină seamă.

Considerînd că ar fi o exagerare totuși a crede, precum I. Bălan¹, „*Testamentul Nou* de la Alba Iulia e a^oa de bine tradus încît își vine să zici că autorul a făcut studii academice”, trebuie constatat că pentru a se realiza această mare traducere s-au făcut multe ^oi remarcabile eforturi, încununată cu succes.

Într-adevăr, a^oa cum a arătat Iorga², „Într-un stil, a^oa cum este acesta era cea mai bună formă românească pe care pînă atunci o primise vreo parte din *Scriptură*”. De asemenea, dacă se înlocuiește termenul prea pretențios *savant* cu *cărturar*, sîntem de acord cu afirmația lui N. Drăganu: „În realitate, după traducere, se poate vedea că *Noul Testament* este rezultatul muncii serioase a mai multor savanți, bine pregătiți”³.

De altfel, chiar I. Bălan într-un alt loc recunoaște că „pe cît e de bună lucrarea cărturarilor români de la 1648, pe atît a fost de grea ^oi de obositoare. De aceea nu trebuie să ne mirăm că le-a mai scăpat cîte o greșeală ^oi îndreptînd textele vechi, ici ^oi colo, au stricat ce era mai bine”⁴.

Luată în tot însă, se poate trage concluzia că traducerea *Noului Testament* reprezintă un mare pas înainte, un salt chiar; acesta se manifestă printr-o mai mare libertate față de originale ^oi se explică prin cultura mai întinsă a traducătorilor, ca ^oi prin conștiința că această carte se adresa întregii suflări române^oti.

În *Predoslovie către cetitori* este răspicat expusă ideea depășirii greutăților determinate de deosebiri regionale ^oi – ca un factor corolar – a creării unui instrument lingvistic u^oor asimilabil de toți cei ce vorbesc române^ote; aceste enunțuri se referă însă nu la toate nivelele limbii, ci exclusiv la lexic. Întrebarea care se pune imediat este dacă în traducerea *Noului Testament* aceste idei noi, avansate, ^oi-au găsit aplicarea. Se poate răspunde în mare măsură afirmativ, de^oi sînt ^oi elemente din *Noul Testament* care ne arată că între ideile ^oi intențiile expuse în *predoslovie* ^oi transpunerea lor concretă se constată ^oi unele decalaje. Se observă astfel că în *Noul Testament* sînt ^oi o serie de cuvinte cu o răspîndire regională, deci contravenind principiului de a utiliza numai termeni „împerechi în toate părțile locuite de români”. Evident, văzute lucrurile prin prisma epocii respective, o situație ca aceasta – indiferent de principiile enunțate – trebuie socotită ca ceva firesc. Este vorba de

1 *Op. cit.*, p. 137.

2 *Istoria literaturii religioase*, p. CLXXII.

3 *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie*, București, 1938, p. 42.

4 *Op. cit.*, p. 143.

cuvinte regionale specifice sudului (Munteniei)¹: *curte, ginere, prah, scuiptură, scuiți* (de fapt *curte* și *praf* sînt comune Munteniei și Transilvaniei de sud-vest sau vestul Banatului; v. și cuvinte de origine turcă: *divan, mahramă, hangier*); de cele mai multe ori, cum este și normal însă, ne întîmpină cuvinte regionale specifice nordului.

Calitățile *Noului Testament*, succint prezentate în paginile precedente, îi conferă un loc aparte în ȳrul tipăriturilor românești și explică autoritatea de care s-a bucurat asupra scrierilor ulterioare, contribuind astfel la încheierea și la fixarea limbii literare. Astfel Îndreptarea legii (Țirgoviște, 1652) folosește sistemul tipăriturii *Noului Testament*, iar „preluarea de cătore *Biblia de la București*, 1688, a trei dintre predosloviile *Noului Testament de la Bălgrad*, cu neînsemnate modificări de grafie, precum și preluarea a celei mai mari părți a traducerii dovedește nu numai temeinica pregătire a cärturarilor de la Alba Iulia, ci și realizarea unei opere înțelese de toți românii”².

În efortul general de a găsi un mijloc de expresie comun, se detașează figura luminoasă de exponent cultural al epocii și al zonei transilvane a mitropolitului Simion Ștefan, a cărui comparație a cuvintelor cu banii ar trebui să fie mai bine cunoscută de generațiile mai noi, mai bine pusă în „circulație”. „Ca și cum Transilvania a fost predestinată să creeze filologia română, cercul de cärturari anonimi patronat de vlădica din Alba Iulia dă prima expresie acestui geniu filologic care se va prelungi mai apoi prin Samuel Micu, Cipariu, Densusianu și alții”³.

Ecoul al marelui eveniment de la 1 noiembrie, cînd Mihai Viteazul realizase, tot la Alba Iulia, prima etapă din unirea celor trei provincii românești, traducerea *Noului Testament* nu ne aduce numai satisfacția unei lucrări talmăcite cu deosebită grijă, ci și mîndria conștinșei unității românilor.

În concluzie, *Noul Testament de la Bălgrad*, prin calitatea traducerii sale, a jucat un rol de prim ordin în întărirea unității limbii și a culturii noastre, contribuind la impunerea unei norme, îndeosebi lexicale, supra-dialectale.

Document de mare preș, în special prin ideile cuprinse în *Predoslovia cătore cetitori*, prin aparatul explicativ, prin stilul cumpănit, didactic uneori, nervos, eliptic alteori, întîlnit în numeroase pagini originale, ca și prin excepționala prezentare tipografică și prin adoptarea unui sistem de linia-tură specială și, în general, prin valoarea traducerii, *Noul Testament* din

1 I. Gheșie, *op. cit.*, p. 304.

2 G. Pepelea, *Corelația limbă-literatură*, București, 1971, p. 157; același, în „Biserica Ortodoxă Română”, 83 (1965), nr. 1-2, p. 113 ș.u.

3 G. Ivașcu, *op. cit.*, p. 151.

1648 rămîne un monument de seamă al limbii române, o oglindă a stadiului atins de limba literară română la jumătatea veacului al XVII-lea.

Prefață la *Noul Testament de la Bălgrad*, Alba Iulia, 1988, p. 78-96

NOTE ASUPRA CUVINTELOR ROMÂNE^oTI DIN SFERA SEMANTICĂ A CULTURII

În general, în lucrările române^oti de istorie a limbii române (atît în cele care poartă acest titlu, cît ^oi în altele care, de^oi au altfel de denumiri, în substanțã sînt tot „istorii” – de obicei parțiale – ale limbii române) nu erau grupate în mod special, la capitolul dedicat elementelor lexicale mo^otenite din latină, cuvintele din sfera semantică a culturii; aceste cuvinte nu pot fi trecute cu vederea, o dată ce latina păstrată de inscripțiile dunărene releva – pe lîngă specificul ei rustic, dovedit printre altele de caracterul rural al terminologiei cre^otine române^oti¹ – o „trăsătură urbană, abstractă, livrescă”, aparținînd „unei pături sociale subțiri, suprapuse”². Termenilor de origine latină cu specific cultural li s-a rezervat un loc aparte, pentru prima dată, în *Istoria limbii române* (vol. II, Bucure^oti, 1969), lucrare elaborată sub egida Academiei, în capitolul *Lexic*, redactat de I. Fischer. Termenii ce aparțin domeniului cultural apar clasificați sub mai multe rubrici ^oi anume:

a) activitatea intelectuală (p. 135): **ad* – (*de*)*uerum* (> *adevăr*), *cogito* (> *cuget*), *cognosco* (> *cunosc*), *credo* (> *cred*), *intelligo* (> *înțeleg*), *inuitio*³ (> *învăț*), *mens* (> *mînte*), **oblito* (> *uit*), *pareo* (> *par*), *percipio* (> *pricep*), *scio* (> *știu*);

b) cultură (p. 171): *charta*⁴ (> *carte*), *scribo* (> *scriu*);

1 Pu^ocariu, *LR*, p. 361.

2 Mihăescu, *Lb. lat.*, p. 271.

3 Evoluția semantică a acestui verb (vezi *CDDE*, nr. 895) se poate încadra în ceea ce J. Malkiel numește „polarizarea lexicală” (vezi „*Language*”, 27, 1951, p. 494).

4 Înpelesul arom. *carte* „papier” poate fi mo^otenit din latină sau împrumutat din ngr. *carthz* sau alb. *Karte*, it. *carta* (vezi *CDDE* s.v. *carte*); Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 64, consideră *carte* un elenism ivit în urma unei influențe „directe” ^oi „locale” datînd aproximativ din sec. I-III.

c) muzică (p. 171): *bucino* (> *bucium* vb.), *canticum* (> *cîntec*), *canto* (> *cînt*), *cîtera* (> *cîteră*), *chorda*¹ (> *coardă*), *sibilo* (> *șuier*), *sono* (> *sun*), *versus* (> *vers*);

d) distracții (p. 171): *ioco* (> *joc* vb.), *iocus* (*joc* subst.).

Desigur, în fața acestei clasificări putem avea unele nedumeriri. Ne putem întreba de pildă în ce măsură *pareo* ar trebui încadrat neapărat printre verbele reprezentînd activitatea intelectuală sau de ce la cultură apar înregistrate numai *charta* ^oi *scribo*, în timp ce *inuitio* apare la activitatea intelectuală, dar considerăm că mai important decît asemenea observații de amănunt este faptul că, pentru prima dată, termenii din sfera culturii au fost luați în discuție, grupați într-o lucrare de istorie a limbii române.

Trebuie menționat că toate cuvintele mai sus citate se regăsesc ^oi în alte limbi romanice, multe dintre ele fiind chiar panromanice (*cognosco*, *credo*, *mens*, **oblito*, *charta*, *scribo*, *canto*, *chorda*, *sono*, *ioco*, *iocus*). De observat că în REW₃, nr. 9248, toate formele romanice ale lui *versus* sînt considerate livre^oti, cu excepția românescului *vers*.

După cum se poate constata, termenii amintiți nu numai că apar în număr relativ ridicat, dar sînt esențiali, reprezentativi pentru cîmpul semantic al culturii ^oi al învățămîntului, constituind tot atîtea dovezi clare de continuitate ^oi în acest domeniu. Totu^oi, pentru a realiza un tablou global al domeniului în cauză, trebuie adăugați ^oi alți cîșiva termeni. Astfel, alături de *scribere*², verb care poate constitui o dovadă a menținerii neîntrerupte a practicii scrisului pe teritoriul românesc³, locuit de o populație beneficiară a unei mo^oteniri culturale superioare, se poate avansa ipoteza – cu rezervele impuse de absența unor documente doveditoare – că, cel puțin o perioadă de timp, a persistat în limba română ^oi verbul complementar *legere*⁴. În mod

- 1 Considerat de Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 185, în categoria elenismelor „bine încetățenite în limba latină”.
- 2 Despre scrierea latină în Dacia romană, vezi S. Jako, R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 113-115; de altfel numărul de inscripțiilor din Dacia (peste 3.000) întrece numărul de inscripții găsite pe teritoriul provinciilor vecine (vezi Mihăescu, *Lb. lat.*, p. 29). Este ^otiut că în Dacia, la curtea regilor, a fost cunoscută limba ^oi scrierea latină înainte de cucerirea romană. De asemenea în Dacia se pare că au existat *litteratores* ^oi scribi care ar fi putut organiza ^ocoli particulare în care să se fi cultivat scrierea: unele cărămizi găsite în Drobeta, Porolissum, Sucidava, Sarmizegetusa poartă urmele unor exerciții de scriere, iar o stelă reprezintă un copil ce ține în mînă un *stylus* (v. Niculescu, *Individualitatea*, p. 14 ^oi 275-276). Vezi ^oi DLRV, p. 10-12; „Pontica” III, 1970 (Muzeul de arheologie din Constanța), p. 270-271.
- 3 Dar prezența verbului *scribere* în lexicul românesc ar putea constitui o dovadă a continuității practicii scrisului numai dacă este confirmată identitatea sensului referențial (rom. *scrie* “desena, zgîria pămîntul”) în latină ^oi română (Niculescu, *Individualitatea*, p. 14); despre derivatul *scripturā*, v. ^{at}. Pa^oca în CL I, 1956, 1-4, p. 79.
- 4 Despre cuvintele de origine latină absente din limba română, vezi S. Pu^ocariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 33-34; I.A. Candrea,

logic, se poate presupune că măcar un număr egal de persoane care Țiau să scrie erau deprinse Ți cu acȚiunea paralelă a cititului. AfirmaȚia aceasta se bazează pe de o parte pe faptul că în inscripȚiile din Dacia, în special în formulele finale, verbul *legere* este relativ des întrebuintat; pe de altă parte se poate considera ca o probă a conservării lui *legere* – verb menȚinut în principalele limbi romanice: fr. *lire*, it. *leggere*, sp. *leer*, pg. *lêr* (*REW*₃, nr. 4970) – prezenȚa în limba română a unui cuvânt care probabil face parte din aceeași familie: *lege* (< lat. *lex*, *-gis*), bine reprezentat în cele mai vechi texte din secolul al XVI-lea: S. 38 ocurenȚe; CV 26 ocurenȚe etc.¹. Legătura etimologică dintre *legere* și *lex* este înfășișată, de pildă, în Ernout, Meillet, *Dict. etym.* s.v. *lex*, în următorii termeni: „il est possible, mais non évident que ce nom (= *lex*) appartienne à la racine du lat. *lego, legere*”. Desigur că la un cuvânt ca *legere* se poate aplica afirmaȚia lui Sextil Pușcariu, după care lipsa contactului „prelungit cu latina a produs o împușinare a cuvintelor «culturale» de origine latină”². Faptul că s-au păstrat cuvinte culturale de origine latină nu vine în contradicȚie cu viașă păstorească a românilor, care, după cum arată Ov. Densusianu, GS II, fasc. 1, p. 14–15, trebuiau să Țtie carte pentru a citi unele sfaturi, pentru a ține socotelile la stână etc. Un argument important în favoarea păstrării lui *legere* îl constituie arom. *alêg* „lire” („cărtea... *u-alêapse* tută” – scrisoarea ... *o citi* toată), PB 3907, v. Papahagi, DDA s.v. *alêg* (cf. și Andreilu alu Bagavu, *Carte de alêgere*, 1887 – carte de *citire* – comunicat de Matilda Caragiu), considerat de Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 358, ca provenind din *lego*, *-ere* (v. și at. Pașca, în CL, I, 1956, 1–4, p. 80: arom. *aleadzire*, megl. *leziri* < *legere*; dispariȚia lui *legere* s-ar putea explica prin omonimia unor forme verbale cu forme ale lui *lex*, *-gis* sau *ligo*). Cu timpul, sensul lat. *legere* ar fi putut fi preluat de un alt verb tot de origine latină, aparȚinând aceleiași sfere semantice, (a) *număra*³. Probabil că, într-o epocă anterioară secolului al XVI-lea, a *număra* era folosit cu sensul „legere”⁴, o dată ce în sec. al XVI-lea îl întâlnim cu acest înșeles, ca arhaism, în cîteva texte: *Deaci numără gheemonu cartea și întrebă* (CV 56, 7); aici alăturarea verbului *numără* de substantivul *carte* este semnificativă pentru clarificarea sensului; o dovadă peremptorie o constituie traducerea textului corespunzător din *Noul Testament* din 1648: iară *cetind* deregătoriu cartea, întrebî... sau în *Biblia* din

Elemente latine dispărute din limba română (curs, 1932: aici lista alfabetică se oprește la litera C); I. Fischer, *Cuvinte pan-romanice absente din limba română*, în SCL, XVI, 1965, p. 441-447 (vezi și versiunea franceză, în RRL, IX, 1964, p. 595-602).

1 Vezi Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 178.

2 LR, p. 355.

3 În ILR II, vb. *număra* este clasificat în capitolul „dimensiunea, cantitatea” (p. 153).

4 În DLR se consideră că *număra*, cu sensul învechit „citi”, provine din lat. *nominare*; în ceea ce ne privește, socotim că etimonul este latinul *numerare*, mai apropiat din punct de vedere fonetic; cf. *numărătoriu de stele* „cititor de stele, astrolog”, Prav. 225 (Munt. *cetitoriu*) (DLR, s.v. *numărătoriu*).

1688: ^oi *cetind* domnul ^oi întrebîn-du-l... Un exemplu similar din T: N-aþi numârat ca feace de întâiu bărbeteasca parte ^oi mueareasca faptă easte? (40^r 8). În pasajul corespunzător celui citat din T, în C.Ev. apare, în textul românesc, verbul (a) *citi*: au n-aþ cetit că fapt iaste dentân barbatesc cin ^oi muearesc facut iaste? (70^r, zac. 78). De menþionat că în *Evangeliciarul* tipărit de Macarie (1512) – după care a fost tradus T – în textul corespunzător (zac. 78) apare tot verbul (a) *citi* ^oi tot perfectul compus.

Din cele de mai sus reiese că, în mod cert, poate fi adăugat la listele întocmite în ILR II verbul (a) *număra*, care, atît prin semnificaþia actuală ^oi cu atît mai mult prin sensul vechi "a citi"¹, î^oi justifică locul în sfera culturală. Aici trebuie amintit că s-au menþinut nu numai multe alte cuvinte din familia verbului discutat (*număr*, *numărător*, *numărătoare*, *nenumărat*, *numărătură*)², dar ^oi întreaga serie a numeralelor cardinale de la unu la zece³ – ca în toate celelalte limbi romanice –, pe baza cărora, în anumite combinaþii, se pot construi celelalte numerale cardinale sau ordinale.

În fine, credem că ar putea fi adăugat ^oi substantivul *pană* (< lat. *penna*). Acesta, desemnînd la origine o parte a corpului unei păsări⁴, a devenit, cu timpul, principalul instrument al scrierii⁵.

Cuvintele discutate, adăugate la cele citate în ILR II (vezi mai sus), întregesc imaginea sferei semantice culturale. Termenii care s-au suprapus, în decursul secolelor, peste cei deja existenþi, de origine latină, în categoria amintită, datorită diverselor contacte cu alte limbi – în special cu limbile slavă ^oi greacă –, sînt relativ numeroși, dar, după cum se poate u^oor remarca, au, cu puþine excepþii, o putere redusă de circulaþie. De menþionat că, în epoca feudală, în þara noastră, limbile de cultură erau trei: latina (încă de la începutul secolului al XI-lea – în jurul anului 1020 –, la Cenad (Morissenum) s-a înfiinþat prima ^ocoală de pe teritoriul þării noastre în limba latină, ^ocoală prin care învăþămîntul nostru se sincroniza cu cel din Centrul ^oi Vestul Europei⁶), greaca ^oi slava, ceea ce a însemnat nu numai achizi-

1 În lumina celor discutate aici, afirmaþia lui Mihăilă, *Împr. sud-slave*, p. 148, că „alături de verbul de origine latină a scrie limba română cunoaște un singur cuvînt pentru fr. *lire* - a citi, pătruns din slavonă”, este adevărată numai pentru faza modernă a limbii române.

2 CDDE, s.v. *număra*.

3 ILR II, p. 113.

4 ILR II, p. 150.

5 Vezi DLR, s.v. *pană*; vezi ^oi derivatul învechit *penu*^o (cf. *Anon. Car.*, ap. DLR s.v. *penu*^o); diminutivul *peniþă* a căpătat definitiv un sens care-l integrează în categoria rechizitelor ^ocolare. *Peniþă* este o formaþie relativ tardivă (vezi DLR, s.v. *peniþă*), avînd în vedere, pe de o parte, alcătuirea cu un sufix de origine slavă (-iþă) ^oi, pe de alta, împrejurarea că se referă la un obiect (tocul) pătruns prin intermediu maghiar.

6 Bărsănescu, P.N., p. 43; v. ^oi Þircovnicu, *Ist.*, p. 24, 25, 28.

ționarea unor cuvinte de cultură din limbile menționate, ci ^oi „avantajul de a lua contact cu trei mari culturi”¹.

Termenii de origine slavă, greacă ^oi maghiară din domeniul cultural ^oi al învățămîntului, care apar în lucrările dedicate special rezultatelor contactelor lingvistice dintre română ^oi limbile popoarelor învecinate², pot fi clasificați astfel: nume de cărți, părți ale diverselor cărți: *Cazanie* (sl.), *ceaslov* (sl.), *citi* (sl.), *hrisov* (gr.), *glavă* „capitol” (sl.), *izvod* (sl.), *letopiseț* (sl.), *molitvenic* (sl.), *pecete* (sl.), *pisanie* (sl.), *pravilă* (sl.), *predoslovie* (sl.), *tipic* (gr.), *tîlc(ui)* (sl.); ^ocoală, imprimerie: *buche* (sl.), *glagol* (sl.), *hîrtie* (gr.), *slovă* (sl.), *samă* „număr” (magh.), *socoti* (magh.), *teasc* (gr.), *tipar* (gr.); organizarea instruirii: *dascăl* (gr.), *diac* (gr.), *grămatic* (gr.), *pedagog* (gr.), *pedepsi* „a învăța” (gr.), *spudeu* „discipol, elev” (gr.), *ucenic* (sl.); furnituri ^ocolare: *alfavita* „abecedar” (gr.), *călimară* (gr.), *cerneală* (sl.), *condei* (gr.), *filă* (gr.), *filadă* „caiet” (gr.), *toc* (magh.)³.

După cum se poate observa cu u^ourință, cele mai multe cuvinte dintre cele amintite au sau un caracter arhaic (*cazanie*, *ceaslov*, *filadă*, *letopiseț*, *predoslovie*, *spudeu* etc.) sau o arie de circulație redusă, conservîndu-se în special în expresii (de ex. buchea *cărții*, *nu-i glagore în cap*, *nu știe să țină condeiul în mîină*). Este interesant de observat că termenii trecuți de D. Gămulescu, *Elem. sîrb.*, p. 209, sub rubrica „cuvinte referitoare la carte, scriere, cultură”, nu sînt cunoscuți românei comune actuale: *artie*, *chișită*, *criedă*, *crug*, *glavă*, *ispit*, *măștilă*, *noveale*, *novină*, *propis*, *rafoș*, *scoriță*, *slică*, *sunjer*, *țircus*. Dintre termenii împrumutați, cu adevărat importanți ^oi răspîndiți sînt *citi*, *cerneală*, *dascăl*, *filă*, *hîrtie*, *pedagog*, *pedepsi*, *socoti*, *tipar*, *ucenic* (azi frecvent înșă cu sensul „tînăr care învață o meserie”)⁴.

La acest strat mai vechi s-au adăugat, în ultimele două secole, o serie de termeni neologici, cei mai numeroși de origine latino-romanică-franceză ^oi, mai pușin, italiană; de exemplu: *elev*, *lectură*, (a) *instrui*, (a) *medita*, *universitate*, *student*, *facultate* etc., care se referă, cei mai mulți, la dezvoltarea unor forme superioare de cultură ^oi de învățămînt; termeni ca aceștia, din punct de vedere etimologic, întăresc caracterul romanic al limbii noastre.

Comparînd cuvintele din sfera culturii moștenite din latină cu cele adăugate în decursul anilor, se poate trage concluzia că, în ciuda condițiilor vitrege de ordin istoric ^oi social, termenii fundamentali ai culturii ^oi ai

1 ^at. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 27; vezi ^oi p. 142.

2 Djamo-Diaconiță, *Lb.*; Gáldi, *Néo-gr.*; Mihăescu, *Infl. gr.*; Mihăilă, *Împr. sud-slave*; Rosetti, *ILR*; Tamá, *Etym. ung.*

3 De menționat că, în *DEX*, *toc* este considerat a fi de proveniență maghiară ^oi sîrbă, dar în Gămulescu, *Elem. sîrb.*, nu este prezentă ipoteza originii sîrbeștii a acestui substantiv.

4 Mihăilă, *Împr. sud-slave*, p. 148.

învăpămîntului s-au transmis în limba română din latină¹, ceea ce atestă un proces de intensă romanizare °i din acest punct de vedere.

CL XXIV, 1, 1979, p. 17-21

1 P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Bucure°ti, 1965, p. 58.

UN DICȚIONAR DE NEOLOGISME „VECHI”

0. Neologismele, văzute din perspectiva istoriei limbii române, nu sînt numai cele de proveniență franceză sau engleză, adăugate (relativ) de curînd limbii noastre, ci și acele (mai) vechi straturi de cuvinte care s-au suprapus, în decursul veacurilor, fondului lexical moștenit din latină și termenilor autohtoni. Astfel, au trecut prin stadiul de neologisme vocabulele de origine slavă, maghiară, greacă etc. care au „acoperit” noțiuni noi sau au adus farmecul limbii române îmbogățindu-i paleta sinonimică. Pe lîngă acestea însă româna a primit, încă din perioada ei de „limbă veche” și o serie de termeni occidentali, latino-romanici.

1. Cu cercetarea și cu inventarierea *împrumuturilor* occidentale române s-a ocupat, timp de cinci ani, un grup restrîns de cercetători de la Institutul de Lingvistică din București – Gheorghe Chivu, Emanuela Buză și Alexandra Roman Moraru. Rodul activității lor a apărut sub forma unui *Dicționar al împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1471–1760)* (notat mai departe de noi prin *DIL*), Editura științifică, București, 1992. *DIL* are multe calități, printre care prima este că a fost conceput și dus la bun sfîrșit, chiar dacă realizarea sa nu corespunde totdeauna așteptărilor și baremelor științifice actuale. Trebuie remarcată îndeosebi *Introducerea*, de fapt un amplu (p. 7–70) și serios studiu datorat celor trei autori care și-au repartizat domeniile de cercetat. Din *Introducere* trebuie subliniată prezența capitolului dedicat *Clasificării semantice a împrumuturilor latino-romanice* (p. 22–26), din care reiese nu numai dezvoltarea treptată a vocabularului, ci și schimbările intervenite în cultura și în mentalitatea unora dintre vorbitorii limbii române în perioada supusă cercetării. Considerăm însă inoportună prezența aceluia restrictiv *etc.* aflat după unele grupuri semantice. Normal ar fi fost ca toți cei 1427 de termeni din *DIL* să fie supuși clasificării efectuate... Trebuie menționată, de asemenea, grija autorilor pentru primele atestări, reușite în multe cazuri, de ex. termenul *felucă* are în *DA* prima atestare în sec. al XIX-lea, pe cînd în *DIL* este

înregistrat pentru prima dată în 1695; *florin* este datat în *DA* în 1574 iar în *DIL* în 1431, *golf* în *DA* în 1863, în *DIL* în 1694 etc., deci uneori „predatări” care merg pînă la două secole, ceea ce reprezintă o lăudabilă scrutare a trecutului limbii noastre, urmare a progreselor făcute în cercetarea modernă a lexicului. De asemenea, *DIL* conține unele cuvinte în plus în raport cu operele lexicografice anterioare, de ex. cuprinde cuvintele *saxonesc* ^o *sarmatienește*, inexistente în *DLR* tomul X, partea 1, litera S – S – *sclabuc* –, apărut totuși relativ de curînd, în 1985. Alteori *DIL* a înregistrat forme inexistente în *DLR*, de ex. *sasafrasă* s.f. (formă gramaticală prezentă în mai multe contexte), în timp ce în *DLR* figurează *sasafras* s.m. invariabil, este adevărat, nesușinit de nici un citat! O altă caracteristică a Dicționarului neologismelor „vechi” este că a înregistrat, la paragraful „forme gramaticale”, exclusiv pe acelea care se află în text, ceea ce explică de ce unele substantive apar, în titlu, la forme de plural (de exemplu *avari*, *belghi*). În fine, trebuie specificat că forța acestui dicționar constă în bogăția materialului conținut, în numărul ridicat de citate ^o în împrejurarea că înregistrează o mare cantitate de variante, cum apar cu precădere la unele cuvinte, de ex. *comandant*, *gheneral*, *spital*.

Cu această ocazie constatăm cu bucurie că s-au aplicat în *DIL* unele dintre principiile preconizate de noi începînd din 1966 în legătură cu elaborarea *Dicționarului limbii române din sec. al XVI-lea*, ale cărui circa un milion de fișe au pierit în incendiul (^o și nici pînă acum nu s-au clarificat cauzele lui...) de la sediul Academiei Române din februarie 1975. Insistam în diversele articole scrise pe această temă atît în țară cît ^o în străinătate, asupra importanței primelor datări – de indicat imediat după titlu –, asupra reconstituirii seriilor paradigmatiche exclusiv pe baza atestărilor din texte, asupra atenției cuvenite variantelor¹.

2. În rîndurile de mai sus ne-am referit la calitățile *Dicționarului*, dar cum în ^otiință se merge înainte prin *discuții* ^o și prin *observații critice*, iată cîteva care sperăm să fie luate în considerație de autori pentru o eventuală ediție a doua sau de alți cercetători ai limbii române care se vor apleca asupra acestui fertil cîmp de lucru.

2.1. În primul rînd trebuie ridicată o problemă de concepție cu consecințe asupra proporțiilor *Dicționarului*: se poate vorbi de o influență latino-romanică atunci cînd un termen a venit prin filiera polonă, germană, maghiară etc.? Altfel spus, etimologia etimologiei, prezentă în toate cazurile – numeroase! – distinsă în *DIL* printrun semn la umărul cuvîntului-titlu, este o probă de împrumut? Etimologia indirectă este interesantă, dar oare poate fi pusă pe picior de egalitate cu etimologia directă, singura doveditoare

1 V. SCL 3/1966, p. 351-353; *Projet d'un dictionnaire de la langue roumaine XVIe siècle*, „Cahiers de lexicologie” 19, 1971 II p. 111-116; *Le Dictionnaire de la langue roumaine du XVIe siècle*, în *Tavola rotonda sui gradi lessici storici*, Firenze, 1973, p. 21-24; v. ^o și *Extrase din macheta Dicționarului limbii române din sec. al XVI-lea*, în Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 26-29.

a unei anumite influențe? De aceea credem că proporțiile *DIL* ar trebui să fie altele; în *DIL* nu ți-ar fi găsit locul cuvintele notate cu un semn la umăr, care ar fi trebuit adunate într-o *Anexă a Dicționarului*; aceasta pentru a face clar distincția între împrumuturile propriu-zise ți cele provenite prin diverse limbi non-romane ți care, de fapt, reprezintă împrumuturi din acele limbi-filieră! Numai împrumuturile directe justifică titlul *Dicționarului*! În categoria cuvintelor cu indicație specială intră enorm de multe vocabule care pot fi relativ ușor identificate după fonetismul sau după forma lor morfologică; astfel este sigur că un termen ca *paij* provine din magh. *pajsz* ți că nu are o legătură directă cu etimonul italian – *pavese* – al cuvântului maghiar, că *știucatur* ți are originea directă în magh. *stukatur* ți nu în etimonul italian al acestuia, *stuccatore*, că *harmată* se explică din pol. *harmata* ți nu din lat. med. *armata*, că *procator* provine din magh. *prokátór* care, la rîndul său, se explică prin lat. *procurator*, cu care româna din sec. al XVI-lea nu avea directă legătură, că *orălu* vine din magh. *orálni* ți nu din lat. *orare*, etimonul termenului maghiar. Uneori lucrurile sînt ți mai complicate, ca în cazul lui *bagdatelu*, la care întîlnim în *DIL* următoarea indicație etimologică: „Germ. *Bagatelle*, magh. *bagatell* (magh. < germ. < fr. *bagatelle*)”. Altfel spus, originea romanică (în speșă franceză) apare ca a treia, trecută prin două filiere, maghiară ți germană! În aceste condiții, cuvîntul românesc respectiv mai este oare un împrumut romanic? Faptul că autorii ne pun în gardă prin semnul pus la umărul cuvîntului nu schimbă prea mult lucrurile deoarece ți aceste cuvinte sînt socotite de autori în categoria împrumuturilor latino-romane... Or, după cum ne indică etimologiile lor directe, ele nu aparțin clasei pe care, conform titulaturii *Dicționarului*, ar trebui să o reprezinte. Încercarea artificială a dicționarului cu astfel de cuvinte reprezintă o evidentă eroare metodologică.

2.2. La fel nu au ce căuta în *DIL* cuvintele care poartă la umăr semnul * o dată ce nici un text din cele supuse cercetării de către autori nu le cunoaște... Termeni ca *academic* adj., *bagatelă* s.f., *padovean* s.n. nu ți justifică prezența în *DIL* o dată ce nu sînt înregistrați în documentele scrise ale epocii studiate.

2.3. În schimb, în zadar căutăm în *DIL* o serie de termeni considerați în lucrări în general bine informate a fi împrumuturi latino-romane. În această situație sînt cuvinte precum: *som*¹ < it. *sommo*; *prima*, care apare de 61 de ori în *PO*, de asemenea de origine lat; *calepin*, în Cantacuzino, *NI*, p. 112^r, din it. *calepino* (explicabil prin numele primului dicționar latin pentru coli tipărit la Reggio Emilia în 1502 de Ambrogio dei conti di Calepio zis ți Ambrogius Calepinus (1440-1510), umanist italian; de menționat că în biblioteca Stolnicului Cantacuzino a fost găsit *Perfectissimus calepinus parvus sive correctissimum Dictionarium* (Venezia 1672)²; *pedestru*³ din lat.

1 V. Djamo, *Elem. lex.*, p. 580-581.

2 V. Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 110.

3 Al. Rosetti, *Etudes lg.*, 1973, p. 212-216.

pedester; *popor*¹ din lat. *populus*; *deșira*, *gint*, *leu* tot de proveniență latină². De asemenea, trebuie amintite neologismele latino-romanice din NT (1648), discutate de Pepelea³ și de Fl. Dimitrescu în prefața lingvistică a ediției *Noului Testament de la Bălgrad* din 1988 (v. capitolul respectiv din acest volum).

Desigur, poate că autorii au avut rașiunile lor să nu introducă termeni precum cei discutați anterior în lista împrumuturilor latino-romanice, dar, dat fiind că despre ele s-a scris deja în acest sens, ar fi trebuit să fi fost măcar semnalate și să se fi dat o anumită justificare absenței lor din *DIL*, de ex. în *Introducere*. În ceea ce ne privește însă mărturisim că ne este greu să admitem că un termen ca *popor* nu poate figura printre împrumuturile latino-romanice și, în schimb, să fie inserat printre acestea un termen ca *proviant* deși, pînă a ajunge la ipotetica sa origine latină a trebuit să se treacă prin intermediul a două limbi neromanice; într-adevăr, iată ce citim la etimologia lui *proviant*: „Pol. *prowijant*, rus. *proviant* (rus. < pol. < lat. med. *praebenda*, *probenda*, *provenda*, it. *provianda*)”...

2.4. În acest punct al discuției atingem problema delicată a bibliografiei. Evident că dacă bibliografia consultată de autori ar fi fost ceva mai bogată și cunoștințele transmise prin *DIL* ar fi fost mai fiabile. Se poate aprecia că mai multe surse bibliografice au fost insuficient exploatate (din exemplele date mai sus s-a putut deduce că e cazul lucrărilor semnate de Lucia Djamo, Fl. Dimitrescu, G. Pepelea). În afară de acestea există altele care nu au fost deloc utilizate; printre ele cităm: *DHLR* II, 1938, I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905; idem, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I-II, București, 1913; apoi *Limba română literară în sec. al XVIII-lea. Lexical tipăriturilor blăjene din perioada 1750-1760*, Timișoara, 1982, red. coordonator Sergiu Drincu. Ce să mai vorbim de bibliografia referitoare la relațiile cu limbile non-romanice des citate în *DIL* și de la care româna a împrumutat relativ frecvent în perioada cercetată? Spre exemplificare vom cita doar câteva lucrări din bibliografia raporturilor lingvistice româno-polone: St. Wedkiewicz, *De quelques emprunts du slave occidental au roumain* în „Rocznik Slawistyczny” VII, Cracovia, 1915, p. 111-113; St. Lukasik, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris-Varșovia-Cracovia, 1938; Elena Deboveanu-Mălăescu, *Unele aspecte ale influenței polone în limba Letopisețului lui N. Costin*, în „Romano-slavica”

- 1 D. Bugeanu, în LR XVIII (1969), 3, p. 265-266; Al. Niculescu, *Rum. popor (popolo). Un problema di lingua dotta*, în *Scritti linguistici in onore di G.B. Pellegrini*, Pisa, 1989, p. 1363-1368.
- 2 Al. Niculescu, *Eléments culturels latins dans le roumain du XVI siècle* în *Lingua, immagini e storia*, Bologna, 1991, p. 167-171, unde se susține că distribuția socio-lingvistică a acestor termeni demonstrează că nu erau populari; în forma lor apropiată de latină sau de italiană s-ar putea străvedea intervenția unor cunosători cultivați ai limbii latine și ai creștinismului occidental.
- 3 LR 12 (1963), 3, p. 274-289 și *Opțiuni și retrospective*, București 1989, p. 148-149.

VI, 1962, p. 93–109; M. Mitu, *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenesti*, în „Romano-slavica” VIII, 1963, p. 155–224; Elena Lința, *Termeni militari de origine polonă în limba cronicarilor români*, în „Romano-slavica” X, 1964, p. 194–209; idem, *Wyrazy polskiego pochodzenia w języku rumunskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1974.

2.5. Tot o lipsă bibliografică explică de ce, de câte ori se citează Cantacuzino, *NI*, în loc să se indice pentru neologismul respectiv *un singur an*, în paranteza inițială, destinată primei datări, apar *trei ani*: 1667–69; dacă autorii ar fi utilizat ediția din 1973¹ a lui Cantacuzino, *NI*, ar fi putut constata că pe lângă textul propriu-zis în care s-au urmărit însemnările Stolnicului a^oa cum apar ele pe file, neordonate cronologic, s-a dat ^oi o a doua versiune în care s-a urmărit ^oirul firesc, cronologic². Acolo diversele împrumuturi latino-romanice apar, evident, cu o singură dată, de ex. în anul 1667 sînt înregistrate cuvintele *academic*, *adaghiu*, *filosofie*, *fizică*, *gramatic*, *gramatică*, *posterior*, *barbarezi*, iar în 1668 termenii: *gheometrie*, *matematică*, *sferă*, *palat*.

2.6. Am afirmat mai sus că *DIL* este valoros prin bogăția materialului cuprins, prin cantitatea citatelor. În general a^oa este, dar sînt ^oi unele cazuri în care citatele sînt puțin numeroase, de^oi ele ar fi putut fi îmbogățite prin introducerea altor izvoare. Lărgirea surselor ar fi fost utilă cel puțin din patru puncte de vedere:

a) Pentru a acoperi mai bine, în spațiu ^oi în timp, raza de folosire a termenilor neologici. Astfel, s.v. *sirenă* este citat doar Cantemir, dar, ca în *DLR*, se putea adăuga Dosoftei, Mol. 91; s.v. *silabă* în *DIL* se dau citate exclusiv din Corbea, *D.*, însă în *DLR* apar extrase ^oi din M. Costin, *O.*, 319, Cantemir I.I.J. p. 81; termenul *articul* este înregistrat ^oi în *Păstoreasca datorie* (1759)³, iar *florint* se află, în afara textelor citate în *DIL*, ^oi în *C₂* ^oi în *PO*, după cum reiese din *Indicele lexical paralel*⁴.

b) Pentru a aduce schimbări în date: s.v. *avgust* prima atestare este din 1700 în *DIL*, dar dacă s-ar fi luat în considerație următorul citat din Cantacuzino, *NI*, p. 129^v: „am sosit în Beci într-ale lu *avgust* 5, zi miercuri”, s-ar fi predatat cu un an, textul din Cantacuzino fiind din 1699; alteori însă primele atestări se pot împinge înapoi cu mult mai mult, ca în cazul lui *papist* – în *DIL* cu un singur citat din Tempea (1716–1742) – care se predatează în 1648, deoarece cuvîntul apare la plural (*papiști*, formă neînregistrată în *DIL*), în *NT* 279^r. Deosebit de interesant este că împrumutul socotit în *DIL* ca fiind cel mai vechi (*ducat*, 1421) ^oi care explică ^oi prima cifră din subtitlul *Dicționarului* (1421–1760) este datat în Bogdan, *Documente privitoare la relațiile...*, p. 3, în 1413, deci este împins înapoi cu 13 ani!

1 Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 106–120.

2 *Contribuții*, p. 116–120.

3 *V. Lex. tip. blăjene*, p. 86.

4 Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 156.

c) Pentru a descoperi ^oi alte forme morfologice, ca *papistași*, citat la b), sau ca forma de sg. *ducat*, care figurează la Cantacuzino, *NI*, p. 132^v, într-un context ignorat de *DIL* („*ducat unu*”); în *DIL* sub *ducat* este înregistrat doar singularul *ducato*, ceea ce evident că nu justifică forma *ducat* a cuvântului-titlu! Oricum, redatarea cuvântului *ducat* trebuie complet revizuită în *DIL*!

d) Pentru a înregistra sensuri care nu figurează în *DIL*, de ex. *publican* (1) are în *NT* 8^r înșelesul „vame^o” – cuprins în nota marginală „ce era atunci *vameși*” – neînregistrat în *DIL*, de^oi se face o trimitere (deci fără citat) chiar la *NT* 8^r, dar fără a se preciza că aici termenul-titlu are *această* semnificație, inexistentă în alte contexte¹.

2.7. Nu de puține ori întâlnim în paginile *DIL*-ului o serie de greșeli dintre care, măcar unele, se pot datora tiparului. Oricum, dată fiind importanța pentru limbă a fiecărui cuvânt înregistrat într-un dicționar, le notăm mai jos:

– la p. 91 apare adj. f. *altiera*, iar s.v. *siniora* numele propriu *Altiera* în același citat ca ^oi cel de sub *altiera* la p. 91;

– s.v. *fasticul*, la p. 187, este înregistrată forma de pl. *fasticulile*, iar la p. 321, s.v. *sicul*, pl. *fasticulele* (înclinăm să credem că forma corectă este *fasticulele*, cum apare ^oi în citatul de la p. 186 s.v. *fasticul*);

– s.v. *florin* figurează forma *florih*, dar la paragraful „forme gramaticale” este indicată forma *florint*, despre care credem că este cea corectă;

– s.v. *gramatic* este înregistrată forma *doauă* (cărți) într-un citat din Cantacuzino, *NI*, care nu înșelegem cum ar reprezenta forma din original, *doă*²;

– s.v. *matematică* apare n. propriu *Bonvivi*, dar corect este *Bonvici*, nume care se referă la Valerianus Bonvicinus († 1668), profesor de filosofie la Universitatea din Padova (1661–1667)³;

– s.v. *sferă* prezintă în textul din Cantemir, *D7 a opri*; în original însă este *a o opri*;

– s.v. *pretoriu* apare în *DIL* în citatul din *NT* 62^v cuvântul *dusără*, în timp ce în original este termenul *pusără*;

– la p. 78 sub Cantacuzino, *NI* se indică numai paginile 127^r–129^r și 131^r–132^r, adică un total de 8 pagini, în timp ce textul lui Cantacuzino este scris pe 18 file (o dovadă, în afară de cea furnizată de edițiile acestui text⁴ este că chiar în *DIL* s.v. *gramatică* se află un citat din *NI* de la p. 112^r)!

3. Înainte de a încheia, am dori să facem ^oi câteva *propuneri* pentru o viitoare ediție, care ar trebui să cuprindă:

– O listă cronologică a cuvintelor inserate în *DIL*, care să înceapă cu cele mai vechi înregistrări, deci cu *ducat* (1421 după *DIL*, dar 1413 după

1 V. Fl. Dimitrescu, *NT*, prefața citată, p. 85.

2 V. Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 119.

3 V. Fl. Dimitrescu *Contribuții*, p. 119.

4 N. Iorga, 1901; Fl. Dimitrescu, *Contribuții*.

Bogdan, *Relațiile*, p. 3), urmat de *florint*, datat 1431 etc., a^oa cum a procedat Gh. Mihăilă în *DLRV*, p. 213-218.

- Să se introducă un semn special pentru a se identifica u^oor cuvintele înregistrate pentru prima oară în *DIL* (v. p. 70).

- Să se noteze cu un alt semn cuvintele care reprezintă „contribuțiile lexicale și etimologice originale” ale autorilor (v. p. 70).

- Să se noteze cu un semn special cuvintele în situația de *hapax legomenon*, foarte numeroase, de tipul *florileg*, *liră*, *paij*, *palestră*, *sustentului* etc. etc.

- Să se indice bibliografia la cuvintele care au format anterior obiectul unor discuții cu caracter etimologic, semantic, cronologic etc; din compararea între semnalările făcute de autorii precedenți și cele ale autorilor *DIL* reiese în ce cazuri aceștia din urmă au propus predatări, sensuri noi etc., deci contribuția lor propriu-zisă.

4. Chiar dacă nu putem fi de acord cu calificările de tipul „model de rigurozitate” - contrazise de observațiile de mai sus - care apar în recenzia aproape lipsită de spirit critic din *LR XLI* (1992), nr. 11-12, p. 613-614, considerăm că, mai ales prin bogăția materialului și sistematizarea lui, care a cerut o mare cantitate de muncă, *DIL* reprezintă o contribuție meritorie la istoria vocabularului vechi românesc pe o întindere de 339 de ani; în această perioadă - și în special către sfârșitul ei - limba română a făcut un mare pas înainte către reintegrarea ei în lumea romanică.

În încheiere trebuie subliniat că dacă, în general, un dicționar se lucrează pe baza unui dicționar precedent care, la rîndul său, s-a elaborat pornind de la altul și mai vechi etc., acest *Dicționar al împrumuturilor latino-romanice* nu a avut un alt dicționar asemănător înainte. Numai și pentru curajul de a ataca frontal noul domeniu, activitatea autorilor săi - din categoria din ce în ce mai rară a specialiștilor atrași de studiul „limbii vechi și-nșepte” - trebuie salutată a^oa cum se cuvine!

CĂRPI REFERITOARE LA LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ

Lucia Djamo-Diaconișă – *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, Editura Academiei, 1971, 397 pag.

Cercetările de istorie a limbii române se lovesc de pușinătatea materialului de studiu dinainte de sec. al XVI-lea. Și totuși, se știe că, începând din secolul al XIII-lea, unele elemente de limbă românească apar atestate sporadic în textele redactate în limba cancelariilor, în majoritate slavona, dar și latina și maghiara. Din păcate, materialele anterioare secolului al XVI-lea nu au fost decât rareori supuse unei analize exhaustive. Lucrarea Luciei Djamo-Diaconișă, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV-XV*, umple tocmai golul menționat: acest volum masiv de aproape 400 de pagini reprezintă rezultatul unui examen serios și aprofundat al cărui obiect l-au format 467 de documente slavo-române emise de cancelariile Țării Românești între anii 1374 și 1500.

Unul dintre marile merite ale lucrării în discuție este faptul că se bazează – cu câteva excepții, dictate de cauze obiective – pe documente originale sau pe fotocopii ale acestora (v. p. 16, 23, 25). După cum se știe, există numeroase ediții de documente, dar, în unele dintre ele, nu s-a acordat, așa cum ar fi trebuit, prioritate aspectului filologic: în unele s-au strecurat greșeli de transliterare, în altele s-a operat asupra textului original, alteori a fost publicată numai traducerea etc., astfel încât nu întotdeauna prezintă garanțiile științifice necesare. Luând ca punct de plecare baza solidă a documentelor originale, Lucia Djamo-Diaconișă a întreprins o cercetare minuțioasă a limbii subtipului muntean al slavonei românești. Analiza astfel concepută este merită a contribui atât la cunoașterea aspectelor complexe ale redactării slavo-române, cât și aceleia a unor trăsături caracteristice ale limbii române din perioada studiată. De aici organizarea

lucrării în două părți, una menită a urmări limba documentelor slave în redactare valahă ca o limbă de cultură, străină poporului, iar cealaltă, unele aspecte ale limbii române vii reflectate în aceleași documente.

În prima parte se subliniază unele trăsături specifice ale limbii documentelor studiate, de exemplu, utilizarea pușin frecventă a prepozițiilor, folosirea la cazul general la substantiv, adjectiv, numeral, apariția comparativului analitic al adjectivelor și adverbilor, tendința trecerii de la sintetism la analitism, în special la nume, verb, adverb; lexicul este prezentat ca avînd un caracter compozit, constituit din forme variate de origini diverse.

Dar pentru istoria limbii române, de cel mai mare interes este înregistrarea, în capitolul *Elementele românești* (p. 269-324), a numeroase elemente de origine română cuprinse în documentele slavo-române. Cercetătorul este impresionat de marea cantitate a acestor elemente, ceea ce conduce la concluzia că, fiind în cea mai mare parte a cazurilor români, copiii românilor slavonă (v. p. 322).

În acest capitol, autoarea a întărit și ilustrat concluzia lui I. Bogdan, după care în manuscrisele cu conținut diplomatic „influența limbii române asupra celei slavone este atât de puternică, încît aceasta din urmă își schimbă formele și construcția după prima” (*Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena*, București, 1889, extras din A.A.R., seria a II-a, t. XI, p. 2). Printre elementele românești existente în documentele slavo-române din Muntenia sînt menționate o serie de alternanțe fonetice proprii limbii române (a/e, a/ă, e/ea), schimbarea genului unor substantive după genul cuvintelor corespunzătoare din română (de exemplu, *pol*, sub influența rom. *jumătate*, apare ca feminin (p. 319), sau masculinul *vinograd*, sub influența lui *vie*, devine feminin (p. 318)); prezența unor forme românești de articol (mai ales articolul -l) la numeroase nume de origine slavă, cele mai multe toponime și antroponime (*Bratul, Bobul*, p. 28), a unor forme flexionare românești (*Gura Jițului*, p. 298); de asemenea, sînt menționate cazuri de pronume românești (gen.-dat. sg. *ei*, p. 301), iar din domeniul verbului unele forme care atestă fie că diaconul a gîndit în românește, fie că i s-a dictat conținutul documentului în românește (v. p. 303). Numeroase sînt, de asemenea, propozițiile slave care imită construcțiile românești. Expresiile calchiate după cele românești continuă lungul șir al elementelor românești găsite în textele slave examinate, care se termină cu „elementele lexicale românești” (p. 359-376), subcapitol al „lexicului” (p. 325-376). Considerăm că în economia lucrării acest subcapitol ar fi trebuit să urmeze în chip firesc după „elementele românești”, deci înaintea „lexicului” și, de asemenea, pentru că discutăm poziția diferitelor capitole în lucrare, estimăm că „schimbarea genului unor substantive” (p. 313-321) și-ar fi găsit locul, bineînțeles, în capitolul consacrat numelui și nu, așa cum apare aici, după adjectiv, verb etc. Dar, desigur, nu locul acestor capitole este important, ci mai degrabă materialul extrem de prețios conținut de fiecare dintre ele. Trebuie subliniat că, în problema referitoare la data de apariție a anumitor fenomene sau cuvinte, cartea Luciei Djamo-Diaconișă

aduce o serie de contribuții remarcabile. Astfel, se antedatează fenomenul alternanței *a/ă*, întâlnit în documente începând din anul 1400 (p. 273), dar, mai ales, sînt împinse înapoi cu cîteva decenii sau chiar cu un secol atestări anterioare ale cuvintelor. Să ne oprim numai asupra cîtorva exemple edificatoare: *Micul* este înregistrat de autoare (p. 278) în 1441, în timp ce în *Glosarul...* lui D.P. Bogdan (p. 177) apare înregistrat 40 de ani mai tîrziu, în 1481. Lucia Djamo-Diaconișă antedatează cu aproape 100 de ani, în comparație cu D.P. Bogdan, substantivul *Puiul* (1453) (p. 279). Tot cu un secol este împinsă înapoi atestarea cuvîntului *Badea* (p. 283), în 1428 la Lucia Djamo-Diaconișă, comparativ cu D.P. Bogdan (*Glosarul...*, p. 126-127), 1521-1529. Fașă de *DLR*, care consideră pentru *oraș* că prima atestare este aceea conținută în *Scrisoarea lui Neacșu* (1521), Lucia Djamo-Diaconișă predatează cuvîntul, pe care l-a găsit într-un document cu aproape o sută de ani înaintea *Scrisorii lui Neacșu* (p. 364). *Mertic* este semnalat în lucrare într-un document din 1500 (p. 367), în timp ce primul citat din *DLR* trimite la anul 1620; pentru *Moldoveanu*, conform citatorului din *DLR* apărut în sec. al XVII-lea, se aduc atestări din 1431-1433 (p. 367).

Este regretabil că această carte utilă nu conține un *Index* de cuvinte ^oi de forme discutate, însoțit de primele atestări. În absența unui asemenea instrument de lucru indispensabil, textul lucrării trebuie parcurs de mai multe ori pentru a găsi ceea ce cauți, uneori cu riscul de a nu găsi forma dorită.

De asemenea, avînd în vedere faptul că autoarea a studiat documentele originale, analizîndu-le minușios, sîntem de părere că ar fi fost în măsură să ofere, în anexă, documentele cele mai interesante, dintre cele care conțin cel mai mare număr de cuvinte române^oti. Deoarece nu s-a făcut aceasta, cel mai firesc ar fi ca domnia-sa să prezinte, într-un viitor apropiat, textele studiate. Publicarea lor ar fi extrem de necesară; la fel de necesare ar fi studii similare - ^oi colecții de documente slavo-române - pentru celelalte provincii; de asemenea ar trebui cercetate documentele care conțin elemente române^oti redactate în maghiară sau în latină. Cercetătorii istoriei limbii române ar rămîne îndatorași confrășilor lor specializași în slavistică, maghiară sau latină, dacă le-ar pune la dispoziție lucrări de consistența aceleia a Luciei Djamo-Diaconișă. Numai cercetări minușioase de felul aceleia discutate aici pot aduce fapte noi într-un domeniu atît de vast.

Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în sec. XIV-XV este o lucrare valoroasă prin modul de explorare a materialului lingvistic ^oi prin rezultatele cercetării, interesînd istoria limbii române.

RRL, XVIII, 4, p. 381-388, București, 1973 - traducere din limba franceză

C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, Editura Junimea, 1973, 222 p.

După o serie de lucrări cu caracter general dedicate „romanității” noastre, văzută din perspectivă lingvistică (A. Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965) sau istorică (A. Armbruster, *Romanitatea Românilor*, București, 1972), în *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, de C. Dimitriu, același concept este urmărit în sfera mai restrânsă, dar prin aceasta nu mai puțin interesantă, a vocabularului. Inițiativa lăudabilă a publicării acestei ultime lucrări – la origine teză de doctorat – a avut-o, în 1973, editura Junimea din Iași.

Preocupat de multă vreme de problemele statistice ale vocabularului limbii române vechi, după cum a dovedit prin publicarea unei serii de articole – de ex. *Vocabularul Cazaniei a II-a a lui Coresi*, în AUI XVI (1970), p. 47–64; *Romanitatea vocabularului unor texte din limba română veche*, în SCL XXII (1971), nr. 6, p. 597–606; *Aspecte ale structurii vocabularului limbii române vechi*, în AUI XVIII (1972), p. 15–49 –, C. Dimitriu prezintă acum o lucrare laborioasă, în care după un capitol introductiv dezvoltat, urmează trei secțiuni dedicate aspectului evaluării cantitative a vocabularului limbii vechi, structurii etimologice a vocabularului din toate textele vechi cercetate, luate la un loc, și structurii etimologice a lexicului în fiecare text vechi supus analizei.

Cartea de față are meritul de a fi prima lucrare amplă cu caracter statistic consacrată aspectelor vechi ale limbii române. Ea reușește să scoată în valoare, prin furnizarea unor date exacte asupra compoziției lexicale pe origini, romanitatea vocabularului limbii române; în același timp, autorul pune în evidență și direcția evoluției lexicale române. Astfel, se arată că proporția cuvintelor-titlu formate pe terenul limbii române este în creștere în textele coresiene, în raport cu textele nordice (vezi p. 184). Pe de altă parte, procesul de modernizare a limbii române literare este caracterizat prin reducerea importantă a elementelor slave (de la cca 14% în toate textele vechi, la cca 5–6% în cele două dicționare ale limbii române moderne – vezi p. 202). C. Dimitriu arată, pe drept cuvânt, că raportul între proporția elementelor lexicale romanice (cuvinte moștenite din latină, formații pe teren românesc, neologisme latino-romanice) și neromanice apare în general neschimbat: se opune un număr de patru cincimi cuvinte-titlu romanice (cca 80%) la o cincime neromanice (cca 20%) (vezi p. 181).

De cel mai mare interes apar observațiile din volum care întăresc ideea „unității lingvistice” a traducătorilor ce lucrau sub conducerea lui Coresi, pe de o parte, și a grupului alcătuit din textele rotacizante, pe de altă parte (vezi p. 60–61). Argumentele se referă la probleme legate de bogăția vocabularului, de coordonare și subordonare, de proporția cuvintelor-titlu moștenite din latină și formate pe terenul limbii române, de proporția cuvintelor de origine slavă etc.

Un alt merit al lucrării constă în luarea în considerație a substantivelor proprii, interesante din multe puncte de vedere. Cercetînd limba cu ajutorul substantivelor proprii, C. Dimitriu face unele subtile observații privitoare la stil, de exemplu.

În comparație cu toate lucrările anterioare dedicate cercetării cantitative a lexicului limbii vechi (din acest punct de vedere surprinde absența din bibliografie a articolului Vioricăi Pamfil, *Observații cu privire la frecvența cuvintelor în limba secolului al XVI-lea*, în SCL XIX (1968), nr. 3, p. 297-302), cartea lui C. Dimitriu este nu numai cu mult mai amănunțită, dar și mai cuprinzătoare, deoarece operează cu comparații între limba secolului al XVI-lea și limba secolului al XVII-lea, adăugînd și elemente ale limbii din secolul al XIX-lea și al XX-lea. Totuși, privită chiar din acest unghi, considerăm că lucrarea are o carență metodologică: dintre diversele texte ale celor două secole studiate, C. Dimitriu s-a bazat pe oapte texte din sec. al XVI-lea (plus notele comparative din ediția *Psaltirii Scheiene* scoasă de I.A. Candrea) și trei din sec. al XVII-lea (vezi p. 47), care aveau indice complete în edițiile deja apărute sau în formă manuscrisă, la care autor sau colaborator este chiar C. Dimitriu. Desigur că, în momentul de față, cînd, din păcate, nu există indice pentru toate textele de limbă veche, aceasta era modalitatea cea mai comodă de abordare a lexicului limbii vechi. Dar ne putem pune întrebarea de ce, pornind exclusiv de la texte din sec. al XVI-lea cu caracter religios, comparația se transpune în sec. al XVII-lea asupra unor texte cu specific juridic (*Pravila Moldovei* și *Îndreptarea legii*) și numai asupra unui singur text religios, *Cazania* lui Varlaam? Deci, pe de o parte, din punct de vedere cantitativ se constată o inegalitate relativ ușor remedială la o nouă ediție, prin atragerea în discuție și a altor texte din sec. al XVII-lea – pentru că cele trei texte nu sînt suficiente pentru a contura o imagine cît de cît reală asupra lexicului din acel secol – și, pe de altă parte, nu se menține criteriul stilistic, texte de o natură confruntîndu-se cu texte de altă natură. De asemenea, pentru limba ultimelor două secole sînt luate ca eșantion doar texte aparținînd, de această dată, unui alt stil, cel beletristic. Fără aceste duble oscilații de metodă, credem că am fi fost în măsură să înțelegem mai bine mecanismul trecerii limbii române prin timp. Considerăm deci că rezultatele ar fi cu atît mai precise cu cît s-ar respecta, într-o cercetare de acest fel, criteriul cantității și criteriul unității stilistice. De asemenea, în comparații ar fi necesar să se țină seama de factorul tradus/original.

Baza teoretică a cărții ar fi cîștigat, desigur, dacă autorul ar fi recurs la lucrări moderne, de largă circulație, de ex. la Ch. Muller, *Initiation à la statistique linguistique*, Paris, 1968 (vezi, la noi, recenziile Alexandrei Roceric, în SCL XX (1969), nr. 3, p. 350-351). Singura lucrare cu caracter teoretic citată de autor la „bibliografie” este cartea de proporții reduse a lui P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954; de menționat că de același autor a apărut, oase ani mai tîrziu, volumul *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, lucrare meritorie pentru acel

moment, dar depășită astăzi (vezi aprecierile critice din *Guide bibliographique de linguistique française* de R. Martin, Paris, 1973, p. 43). Fundamentale pentru cercetarea statistică a vocabularului unui singur autor sînt cele două studii ale lui Ch. Muller, 1964, și *Etude de statistique lexicale. L'illusion comique de P. Corneille*, Paris, 1964, și *Etude de statistique lexicale. Le vocabulaire du théâtre de P. Corneille*, Paris, 1967. Este evident că lucrarea recentă - cu un profil similar - a lui Geir Kjetsaa, *Leksica stilotvorenii Lermontova, Opit Kolicestvennogo opisanija*, Universiteti Oslo, Slavisk-Baltist Institut, Meddeleiser, 1973, nr. 2, nu ar fi fost posibil să fie parcursă de autor, ea datînd din același an cu volumul recenzat, dar consultarea lucrării *Kvantitativni lingvistika. Bibliography of Quantitative Linguistics*, Praha, 1960, de Tesitelovă Marie, a *Actelor Colocviului de la Strassburg din 1964* dedicat statisticii și analizei lingvistice sau a volumului *Statistica reci*, Leningrad, 1968, publicat de secția de semiotică a Consiliului Țințific pentru cibernetică al Academiei de Științe a URSS, ar fi putut contribui la dezvoltarea bazei teoretice, a integrării limbii, în speșă a vocabularului, în teoria informației. Am adus aceste completări biblio-grafice în credința că îi pot folosi autorului la o nouă ediție a cărții: ele i-ar putea deschide și alte perspective în interpretarea statistică a lexicului în chestiune.

În concluzie, considerăm că ne aflăm în fața unei lucrări utile, care a necesitat din partea autorului un volum imens de muncă; C. Dimitriu, într-o expunere sobră, a înfățișat principalele probleme cantitative ale vocabularului limbii române din sec. al XVI-lea și mai puțin al XVII-lea, și a rectificat unele opinii anterioare. Analizele minuțioase, rezultatele precise la care se ajunge, interpretările de calitate îl recomandă pe autorul cărții de față ca pe un bun cunoscător de la noi din țară al metodei statistice aplicate la studiul limbii. Lucrarea sa constituie o serioasă bază de discuție pentru multiple probleme de limbă și, mai presus de orice, dovedește în mod convingător romanitatea vocabularului limbii române: „vocabularul limbii române vechi în textele cercetate este la fel de romanic ca și vocabularul limbii române moderne” (p. 206).

SCL, XXVI, 3, 1975, p. 283-299

Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltrile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976, 779 p.

Filologia românească înregistrează un nou succes prin apariția, în condiții editoriale excelente, a unuia dintre cele mai importante texte coresiene, *Psaltirea slavo-română din 1577* (CP) în comparație cu *Psaltirea românească* (CP1) din 1570 și cu *Psaltirea slavo-română din 1589* (CP2). Ediția de față, cuprinzînd o introducere bogată, textul Psaltirilor și un indice

exhaustiv, este rezultatul strădaniilor de ani ale Stelei Toma. Editoarea – căreia i se datorează și stabilirea textului și elaborarea indicelui din *Istoria hieroglică* a lui Dimitrie Cantemir (Editura Academiei, 1973) – face parte din grupul de cercetători format și îndrumat, încă din anii studenției, de regretatul profesor J. Byck, căruia, de altfel, îi este dedicată ediția în discuție.

Nu este prima dată când se editează textul psaltirilor coresiene: prima ediție a *Psaltirii* din 1577 îi aparține lui Hasdeu (1881), iar I.A. Candrea a avut-o în vedere în ediția *Psaltirii Scheiene* (1916). O cercetare atentă, precum cea întreprinsă de Stela Toma în lucrarea de față, scoate la iveală (vezi *Introducere*, p. 5–6), o serie de curenți în transcrierea lui Hasdeu a textului *Psaltirii*: omisiuni, cuvinte în plus, lecțiuni eronate, forme gramaticale înțelese greșit; câteva exemple: *căciu datu* pentru *că ciudatu* (ps. 8/2), *mînilor sale pentru mînile sale* (ps. 124/3), *topise* pentru *topi-se* (ps. 74/3). În ediția sa, după cum se știe, I.A. Candrea prezintă un text reconstituit al *Psaltirii Scheiene*, pe care îl compară cu alte psaltiri, printre care și cele coresiene. Nu întotdeauna însă (vezi *Introducere*, p. 6–7) I.A. Candrea a consemnat variantele prezente în Psaltirile coresiene. Din cele arătate mai sus, se poate deduce că de-abia acum, după patru veacuri de la data apariției *Psaltirii slavo-române* din 1577, textul acesta se bucură de o ediție critică realizată conform cu exigențele științifice.

Ediția de față are în vedere, așa cum am mai amintit, trei psaltiri, tipărite într-un răstimp de 20 de ani:

1) *Psaltirea românească* scoasă de Coresi la Brașov în 1570, prima psaltire tipărită în limba română, apărută din necesitatea ca românii să aibă „cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor”, după cum declară Coresi în epilogul lucrării sale;

2) *Psaltirea slavo-română* din 1577, una dintre primele scrieri bilingve, apărută pentru a pune la îndemîna preoților – care cunoșteau din ce în ce mai puțin slavona – textul *Psaltirii* în ambele limbi, și

3) *Psaltirea slavo-română* tipărită în 1589 de fiul lui Coresi, Șerban, prezentînd o versiune românească îmbunătățită (vezi mai departe observațiile privitoare la *Anexă*).

Dintre aceste trei texte, editoarea a luat ca text de bază *Psaltirea slavo-română* din 1577 din două motive: deoarece unul din exemplarele *Psaltirii* din 1577 aflate în Biblioteca Academiei are pagini mai multe și este mai bine păstrat în raport cu celelalte două ediții și din cauză că, situîndu-se cronologic între Psaltirile din 1570 și 1589, scoate mai evident în valoare diferențele dintre prima și ultima psaltire coresiană.

Din *Psaltirea slavo-română* sînt cunoscute două exemplare și, cum exemplarul de bază (de la Bistrița) are câteva lacune (vezi tabelul de la p. 12–13), editoarea a trebuit să-l reconstituie cu ajutorul celui de-al doilea exemplar, existent la Biblioteca Academiei. Astfel, caietul 34, în manuscris în exemplarul de la Bistrița, a fost completat – în facsimile – cu paginile corespunzătoare din dublete. Considerăm că ar fi trebuit să se procedeze în

aceea^oi manieră cu paginile deteriorate din exemplarul de la Bistrița – de exemplu 1^v sau 2^r –, ale căror corespondente erau mai bine conservate în dublet.

Ne aflăm în fața unei ediții elaborate după o metodă riguroasă, singura care poate satisface cerințele actuale; punerea în pagină a textului este excelentă: fiecare pagină cuprinde trei porțiuni distincte: în partea superioară a paginii sînt incluse (a) facsimilele textului din 1577 – cu completările menționate – în general clar lizibile (excepțiile nu sînt foarte numeroase: 303^v, 201^v, 146^r, 65^v, 66^r, 49^v) și (b) consemnarea diferențelor față de textele din 1570 și 1589, deosebit de prețioase pentru ulterioare cercetări comparative (pușinele cazuri în care secțiunea dedicată comparației nu cuprinde nici o indicație – de exemplu p. 4^v – se explică prin împrejurarea că în CP₁ și CP₂ pagina respectivă lipsește), iar, în partea de jos a paginii, (c) transcrierea interpretativă a textului românesc din pagina corespunzătoare.

Sistemul de editare folosit prezintă avantajul că prin transcrierea interpretativă se pune textul la îndemîna unui cerc mai larg de cititori, care-i pot face o lectură cursivă, iar prin prezentarea facsimilelor și a notelor comparative se dă specialiștilor – lingviști și filologi – posibilitatea să opereze confruntarea cu originalul și să întreprindă cercetări variate de grafie, de fonetică, de istorie a vocabularului etc. Nu putem decît să ne manifestăm satisfacția că ceea ce preconizăm, în linii mari, în 1972¹ s-a putut concretiza în ediția de față, care reprezintă un progres în comparație cu toate edițiile de texte vechi elaborate în ultimii 15 ani în țara noastră, datorate, cele mai multe, eforturilor Editurii Academiei.

Două inovații binevenite a adus Stela Toma în modalitatea de alcătuire a indicelui, lucrat cu multă acribie: a) a indicat, între paranteze drepte, la fiecare cuvînt în parte, frecvența lui în text, operație extrem de utilă pentru viitoare studii statistice, și b) a separat numele comune de numele proprii (făcînd, uneori, distincțiile necesare, de exemplu între *Hristos* n. pr. și *hristos* „uns”, „ales”). Trebuie, de asemenea, salutată ideea de a diferenția, în indice, cuvintele din textul psaltirii propriu-zise de cuvintele din textul nebiblic al lui Coresi. Din acest ultim punct de vedere este vorba de cele trei rînduri scrise de Coresi la sfîrșitul psalmului 76 (vezi p. 323) și de epilog (vezi p. 662). Toate cuvintele cuprinse în aceste două texte de limbă română *curentă* sînt prezentate separat de celelalte cuvinte ale textului *tradus*, prin notarea atestărilor respective cu litere și cu cifre cursive.

Considerăm că în indice sistemul glosării cuvintelor ar fi trebuit extins. Astfel, poate nu ar fi fost inutil ca, pentru cei mai pușin familiarizați cu limba română veche, ca și pentru unii cercetători străini, să se menționeze sensul unor termeni din limba veche, precum *bucina*, *ogodit*, *ogoditor*, *să-blaznă*, *zăprăți*, *zăpretire*, *zăstîmți* sau chiar al unor cuvinte care circulă astăzi, dar care în limba veche aveau o altă semnificație, de exemplu *ciudă* "minune". Uneori, însă, credem că n-ar fi fost necesară glosarea, de exemplu

clătire "mi^ocare", *domn* "stăpîn", *feri* "păzi", *lunecare* "cădere" etc. Tot în privința notării sensurilor în indice, considerăm că ar fi fost bine să se indice separat în ce contexte unele cuvinte au un sens ^oi în care un altul, de exemplu *întuneric* "lipsă de lumină" ^oi "zece mii", sau *judet* "judecată" ^oi "judecător" etc. Indicele are un deosebit preț pentru că pune definitiv în lumină relațiile dintre *Psaltirea Scheiană* ^oi *Psaltirea Coresi*, relații evidente, de exemplu, prin cuvintele rare care apar – cu aceea^oi frecvență – în cele două texte: *barnee*, *cucură*, *gimț*, *hălăstui*, *inie*, *istacti(e)*, *împremieză*, *încurți*, *întort*, *mojdan*, *năvodî*, *onagru*, *pazie*, *pănătos*, *peleş*, *pogrăzi*, *povelenie*, *povelî*, *povelire*, *prămândî*, *premiezan*, *slonovni*, *șchiopa*, *troscot*, *vihor*, *zăs-tîmpi*, *zăpretire*, *zăprăti*.

Prin realizarea acestei importante editări, Stela Toma a răspuns celor trei scopuri pe care ^oi le-a propus (vezi p. 8). Într-adevăr, ediția de față

1) oferă posibilitatea să se contureze mai precis profilul celei mai importante personalități a culturii române^oti din secolul al XVI-lea, Coresi;

2) scoate în relief drumul parcurs de limba română în decurs de aproximativ două decenii¹: în CP₂ limba este ceva mai cursivă, topica mai firească, construcțiile perifrastice verbale – de obicei greoaie – mai rare, ca să nu mai amintim de cele 198 de cuvinte în plus în comparație cu textele precedente ^oi

3) pune la îndemîna speciali^otilor un material variat de studiu pentru începuturile limbii literare. Ediția de față oferă un cîmp vast cercetării lingvistice, textul/textele punînd numeroase probleme atît în planul limbii literare, cît ^oi în acela al traducerii. Un „subiect” este sugerat de autoarea ediției în *Introducere* (p. 16 ^o.u.): raportul între textul român ^oi textul slav al *Psaltirii*, „fidelitatea” sau „infidelitatea” traducerii, despre care s-au făcut afirmații contradictorii. De altfel, chiar Stela Toma a schișat principalele probleme ale traducerii psaltirilor coresiene într-o comunicare ținută în ianuarie 1976 la simpozionul „Coresi” dedicat traducerii, organizat de Facultatea de Limbi Romanice a Universității din Bucure^oti.

Un loc aparte îl deține în ediția discutată *Anexa* de la p. 774-778, care conține cele 198 de unități lexicale aflate în CP₂ (plus 2 din CP₁) în raport cu textul de bază; într-adevăr, aceasta reliefează atît evoluția vocabularului limbii române în 20 de ani, cît ^oi strădania pentru o mai bună redare în române^ote a cuvintelor în original. Astfel, trebuie observat că sînt relativ rare situațiile cînd se înregistrează în CP₂ o serie de arhaisme de

1 20 de ani pot reprezenta o etapă în dezvoltarea unei limbi, în special a vocabularului ei; o dovadă o poate constitui împrejurarea că unele lucrări actuale iau în considerație dezvoltarea limbii în perioade chiar mai reduse, de exemplu 17 ani (1955-1971), în P. Gilbert, *Dictionnaire des mots nouveaux*, Hachette, 1971, sau chiar 10 ani (1949-1960), în J. Dubois, L. Guilbert, H. Mitterand et J. Pignon, *Le mouvement général d'après un dictionnaire d'usage* (vezi J. et Cl. Dubois, *Introduction à la lexicographie. Les dictionnaires*, Paris, 1971, p. 111-132).

proveniență slavă în raport cu termenii de origine latină din CP₁, de exemplu: *dosădi, zăstăvi, znamenie* pentru, respectiv, *învăța, pune, semn*.

În majoritatea cazurilor, în CP₂ se utilizează forme °i cuvinte pe care limba română le-a reținut, indiferent de originea lor. Astfel, în CP₂ se înregistrează *adăpost* față de *pristaniște* în CP, *adînc* față de *adîncat*, *băutură* față de *bere*, *fecioară* față de *jie*, *biruitoră* față de *vlădicie*, *boală* față de *lingoare*, *mîntuire* față de *spășenie*, *moșie* față de *ocină*, *oprire* față de *zăpreștenie*, *slăbiciune* față de *săblaznă*, *muștra* față de *oblici* etc.

Înlăturarea din CP₂ a unor cuvinte arhaice sau a altora de tipul celor semnalate, introduse printr-o traducere servilă, demonstrează că *Anexa* merită un studiu aprofundat, edificator pentru progresul limbii române în cei 20 de ani aveau în vedere.

De asemenea, *Anexa* prilejuiește studiul unor sinonime. De exemplu, lui *rost* (CP) îi corespunde în CP₂ atât *gură* (36^v₁₀), cât °i *buză* (58₁₀), °i în ambele cazuri contextul dovedește că alegerea cuvîntului este foarte adecvată. Evident însă (vezi *Indicele*), *rost* are o mare frecvență în toate cele trei texte. Socotim că, o dată ce s-a indicat categoria gramaticală a cuvîntului din CP₂, ar fi fost firesc să se noteze °i categoria gramaticală a celui atestat în CP, cu atât mai mult cu cât cuvintele diferă nu numai ca gen (de ex. *buză-rost*) sau conjugare (*cerca-socoti*), ci °i din alte puncte de vedere, unor unități lexicale corespunzîndu-le unități sintactice (*batjocorit - a-și bate joc, biruitoriu - ce ține, idumeesc - lu Idumei* etc.).

Trebuie observat că uneori autoarea arată că diferențele dintre cele două psaltiri se explică prin traducerea textului slav; vezi de exemplu: 125^v *tine* (pluralul substantivului *tină*) față de *lut*, traducînd sl. *bremia* sau 23^f *lumea* (*ochiul*) față de *geanele* "pupilă". Considerăm că ar fi fost deosebit de interesant dacă °i în alte cazuri editoarea ar fi dat astfel de explicații, de °i sîntem de acord că aceasta ar fi echivalent, în fond, cu începutul unui studiu amănunțit asupra lexicului, pe care - cel puțin în această ediție - nu °i l-a propus.

De asemenea regretăm că într-o ediție ca aceasta, rod al unei activități de o excepțională mîgală, s-au acordat unui singur semn, asteriscului, valori multiple (vezi p. 31). Mult mai clar ar fi fost dacă s-ar fi păstrat asteriscul pentru o singură situație, de exemplu pentru 1, iar pentru cazurile de sub 2, 3 °i 4 s-ar fi utilizat alte semne. În această ordine de idei semnalăm absența asteriscului de la p. 158^v. Alături de gre°eli de literă (de exemplu p. 243, r. 4 de jos, *depept* pentru *derept*), de natură puțin diferită sînt unele erori de transcriere; de exemplu, la p. 85, r. 2 de jos apare *silnic*, iar în facsimil *silnici* (de altfel la *Indice* apare, corect, forma *silnici*), sau la p. 330, r. 5-6 *greră*, în loc de *greșiră*.

Alteori însă în *Indice* apar interpretări gre°ite, după părerea noastră, ale valorii gramaticale a cuvintelor; de exemplu *au* (92^v₁₆), considerat adverb, este de fapt conjuncție. În privința înțelegerii lui *încungiuru* (229^r₁₇) ca gerunziu (notat cu semn de întrebare), considerăm că mai curînd poate fi interpretat ca adverb - "împrejur".

Evident însă că astfel de observații nu sînt în măsură să pună la îndoială valoarea ediției de față. Avînd în vedere proporțiile acesteia, ele nu sînt prea numeroase, iar unele dintre ele pot fi supuse unor interpretări diverse. Oricum, a^oa cum a arătat D. Cantemir în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, p. 316, „Cătră cèle aflate pre lesne iaste a adaoge”. Concluzia este că ediția Psaltirilor coresiene, elaborată sub egida Comisiei de texte române^oti vechi a Academiei, reprezintă o reu^oită a ^ocolii de filologie românească, a cărei reprezentantă de seamă se dovede^ote a fi Stela Toma.

CL XII, 1, 1977, p. 109-112

Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române,
Bucure^oti, Ed. Academiei, 1981, 370 p. + XL p.

În Editura Academiei, care de mulți ani se preocupă de apariția unor cărți destinate a fi ajutoare de preș ale cercetărilor de istorie a limbii române, a apărut în 1981 o laborioasă lucrare extrem de interesantă, rod al activității unui harnic colectiv al Institutului de Lingvistică din Bucure^oti: *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (DERS)*, elaborat în cadrul sectorului de slavistică al acestui institut; din sector fac parte toți autorii dicționarului: Gh. Bolocan (redactorul responsabil al volumului), Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Regu^o, Aspazia Regu^o, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Gușu, Cornelia Popescu.

Dicționarul se deschide printr-o amplă introducere redactată de Gh. Bolocan care cuprinde o serie de lămuriri referitoare la structura dicționarului, la principiile de lucru, la criteriile de bază care au fost folosite pentru identificarea cuvintelor române^oti din textele slavone, la dificultățile întâmpinate; urmează un capitol dezvoltat consacrat „materialului inclus în *DERS*” grupat în trei secții: A – Cuvinte comune – Terminologie administrativă; B – Toponime – Terminologie geografică; C – Antroponimie; din acest capitol se deta^oează aprofundata analiză întreprinsă asupra toponimelor din *DERS*.

Dicționarul propriu-zis cuprinde, cum este ^oi firesc, spațiul cel mai întins (p. 1-270) ^oi, de asemenea, în mod firesc asupra lui ne vom opri în paginile următoare.

O inovație binevenită o constituie *Anexa* cuprinzînd „elemente de morfologie”, în care se discută o serie de foarte importante elemente gramaticale române^oti din documentele slavo-române. Astfel, în textele cercetate art. -a este atestat în 1374, -ul în 1385, -i în 1400, -le în 1429 etc. Avînd în vedere că aceste articole apar adăugate la cuvinte de multe ori de altă origine decît latină, ele probează, printre altele, că scribii cancelariilor noastre erau vorbitori de limbă română (p. 273).

În final lucrarea cuprinde o „listă de documente, însemnări și inscripții”, în care sînt ordonate cronologic și pe regiuni (A – Moldova, B – Țara Românească) toate textele utilizate, cu indicații exacte asupra depozitului unde se păstrează originalul, eventual fotografia lui, edițiile în care au fost publicate etc.

Lucrarea conține, de asemenea, lista lucrărilor consultate, un reperoriu de sigle bibliografice și altul de abrevieri.

DERS cuprinde materialul de limbă română extras din documentele slavo-române din perioada 1374-1600 din care s-au adunat 1815 cuvinte-titlu, din care 869 sînt comune și 949 toponime și antroponime.

La unele cuvinte sînt reprezentate toate cele trei secțiuni, de ex.: *băiaș*, *birău*, *muntean*, *murg*, *gîrlă* apar și ca termeni comuni și ca antroponime și toponime. În alte situații însă cuvintele atestate figurează numai ca antroponime, de ex. *arbore*, *barză*, *bădiță* sau numai ca toponime, de ex. *adînc*, *albie*, *alun*, *aniniș*, *boboc*, *bordei*, *brădișor* etc.

Alte cuvinte apar atît ca antroponime cît și ca toponime de ex.: *alb*, *babă*, *bărbos*, *belciug*, *brînză*, *gard*, *gureș*, *mătase*. În fine, unele sînt înregistrate ca termeni comuni și ca antroponime: *bădică*, *bolovan*, *bucată*, *moldovean*, *moviliță*, sau ca termeni comuni și toponime: *ales*, *baltă*, *blidar*, *grădinar*, *gură*, *mal*, *muiere*, *muncel*.

Lucrarea discutată se caracterizează printr-o analiză în general riguroasă a cuvintelor românești din documentele studiate în *original*, deci nu în diferite ediții sau colecții de documente. Acordîndu-se o atenție specială aspectelor strict filologice ale documentelor, au fost respectate toate particularitățile textului, așă că imaginea cuvintelor românești din textele slave este fidel redată, în toate amănuntele.

Structura unui articol în *DERS* este următoarea: *cuvîntul temă*, categoria gramaticală a cuvîntului, traducerea sa în limba română și în limba franceză și apoi citatele din diferite documente în ordine cronologică sau, acolo unde este cazul, cu diverse sensuri dezvoltate.

Printre cuvintele prezentate în dicționar putem enumera un imens număr de termeni de origine latină, de ex.: *bun*, *galben*, *munte*, *mătușă*, *bour*, *gură*, *mijloc*, *morar*, *muiere*, *alb*, *bărbat*, *bărbos*, *bătrîn*, *bou*, *broască*, *gras*, *ac*, *acela*, *adînc* etc. Fiecare cuvînt este ilustrat cu citate după care urmează, pentru a ne face o idee despre răspîndirea cuvîntului respectiv și dacă este cazul, indicarea surselor unde mai poate fi întîlnit (v. de ex. **bouean*, *comis*, **gangur*, **mic* etc.).

O inovație demnă de apreciat a acestui Dicționar este că a notat cu * cuvintele care nu apar ca nume comune, ci doar ca toponime sau antroponime și că a separat prin • cuvintele românești care conțin desinența sau sufixul *-ov* și sufixul *-in*, ceea ce duce la uorurarea cercetării adjectivelor respective (v. p. XI). Regretăm însă că nu s-a acordat un loc special în *DERS unităților frazeologice* care apar înregistrate, dar nu separat, ci la rînd cu atestările de cuvinte independente. Credem că s-ar fi putut găsi un procedeu tipografic care să indice și secvențele frazeologice de tip românesc,

precum cele cercetate de Nestorescu, E., p. 253–265, de ex. *a da (bea) aldămașul, tată vitreg, a pune chezaș, a-și face milă* (de ceva), *a se ține de treabă*.¹ Și astfel de construcții atestă că scribii actelor emise în cancelariile din Para Românească² și din Moldova erau vorbitori de limbă română, o dată ce introduceau „românisme” în fraza slavă pe care o scriau¹. Sigur, nu ar fi exclus ca unii dintre scribi să fi fost chiar români, pentru că dacă unui străin nu-i e greu să strecoare cuvinte dintr-o altă limbă decât cea maternă în limba sa, este mai dificil de admis aceasta pentru elementele frazeologice despre care se presupune că sînt, în general, apanajul vorbitorului nativ.

Marele merit al acestui dicționar constă în *bogăția și varietatea* materialului extras dintr-un imens număr de documente: a^o se explică de ce unele articole sînt întinse, iar altele chiar foarte dezvoltate (v. de ex. *bucium, frate, gîrlă, hotar, măgură, negru, pîrcălab*).

O altă calitate a *DERS*-ului constă în împrejurarea că – drept consecință a mulțimii documentelor excerptate – reu^oe^ote să mute cu ani, decenii sau secole în urmă prima atestare a foarte multe cuvinte, aspect care îi conferă dicționarului discutat un loc aparte printre lucrările de profil lexicografic. De ex. în raport cu *DLRV* și *DA*, în *DERS* se evidențiază predatările: *buză*, *DERS* 1422, față de *DLRV* 1492 și de *DA* 1673, *caftan*, *DERS* 1485 față de *DLRV* 1509 și *DA*, N. Costin, *călugăriță*, *DERS* 1445, față de *DLRV* 1493 și *DA* 1682, *cămară* *DERS* 1431 față de *DLRV* 1508 și *DA* 1643, *cheie*, *DERS* 1500, față de *DLRV* 1517 și *DA* 1650, *aprilie* 1482, față de *DLRV* 1480, *aspru* 1482–1496, față de *DLRV* 1502, *iaz* 1515–1517 față de *DLRV* 1519 etc². În plus, ca o urmare a aceleia^oi cauze, în *DERS* figurează acum, pentru prima dată, o serie relativ largă de cuvinte atestate în perioada avută în vedere în *DLRV*. Este cazul cuvintelor: *canatic* (1486) (construit după modelul lui *paharnic* < *canata* „cânișă”, cu care are în comun sensul, ambele calcuri după *ceașnic* (v. p. XVI), *aprod* (1443), *argeșean* (1431), *azap* (1479) etc³.

Considerăm că în *DERS* s-a procedat foarte bine eliminîndu-se unele cuvinte de origine slavă, care apăreau în flexiune slavă, de ex. *iaz* în *et koneț iaza* „de la capătul iazului” sau *săs iazom* „cu iazul” (1479) (*DML* 1491, v. Bogdan, *Gl.*) și s-au reținut pentru acest cuvînt numai formele care atestă *integrarea* lui în limba română – de ex. *iazul* (1534), pl. *iazure* (1559) etc. Nu totdeauna însă s-a procedat la fel și, în ceea ce ne privește, credem că, a^oa cum am arătat în lucrarea noastră *Contribuții*, p. 9, atestările din documentele slavo-române constînd din cuvinte românești intercalate trebuie considerate cu mare prudență, mai ales pentru menționările de cuvinte slave. Aceasta din cauză că multe cuvinte de origine slavă pot fi bănuite că

1 Bărbulescu, C., p. 385.

2 V. lista din Nestorescu, D., p. 180, cu precizările lui Gh. Mihăilă, în LR 6/1975, p. 621-624.

3 V. și alte cuvinte în Nestorescu, D., p. 181-2, ca și precizările lui Gh. Mihăilă din LR 6/75, p. 621-624.

apar ca termeni *nu* ai limbii române, ci ca termeni slavi transmiși limbii române într-o formă încă apropiată de cea slavă; un exemplu din *DEERS*: *bolea* în *za zea bolea* "de o boală grea" 12 iunie 1584 cu o nediftongat, în timp ce în numeroase atestări, chiar anterioare acestei date, apare forma *boală*, de ex. în *C.Ev.*, *T, C, PO*¹, deci pentru aceste cuvinte trebuie separată atestarea în *DEERS* din 1561 (*boa(l)*) de acest *bolă*.

Creдем, de aceea, că termeni slavi cu flexiunea slavă sau de altă origine decât slavă dar cu flexiune slavă (de ex. *slujniku* v. p. 217 s.v. *slujnică* sau *buzesto(m)*, v. p. 30 s.v. *buză*) ar fi trebuit înregistrați separat de același cuvânt în flexiune românească: *slujnicele*, *Buzești*. La fel *bahnă* (s.v.) sub formele slave *bahnu* și *bahna*². Cu aceeași prudență trebuie înregistrată s.v. *stează* forma *stazami* (1570) o dată ce aceasta reprezintă o formă flexionară slavă. Un alt caz: *aprod*. În *DEERS* în 1586 figurează pl. *aprozi*, iar în 1596 sg. articulat *aprodul*. Numai dacă am și cu precizie că acest termen de origine maghiară nu a pătruns pe alte căi în slavonă am putea lua în considerație atestările celorlalte forme înregistrate; altfel, revelatoare pentru statutul *romănesc* al cuvântului nu sînt decât cele care apar în flexiunea românească.

În introducere se precizează: „*DEERS* nu își propune să explice cum s-a ajuns la formele atestate și nici de la ce etimon s-a pornit” și, mai departe: „Este adevărat că gruparea materialului în cadrul multor articole *pornește de la unele premise ale cercetării etimologice* (subl. n.), dar nu acesta este scopul final” (p. IX); explicațiile citate mai sus însă nu ne împiedică să regretăm absența din acest atât de bogat dicționar a oricăror indicații etimologice; acestea ne-ar fi putut permite să ne facem o imagine, de ex., despre numărul de elemente moștenite din latină, despre ponderea elementelor autohtone, a derivatelor românești sau a diverselor împumuturi prezente în documentele slavo-române din epoca studiată.

Aici trebuie făcută, imediat, o altă observație: dacă pentru data 1600, pînă la care se întinde epoca studiată, se dă o explicație, chiar dacă se admite că aceasta este „arbitrară” (p. VII), nicăieri nu se justifică în vreun fel de ce s-a început cu anul 1374. Considerăm util să se furnizeze o motivație explicită a alegerii acestei date; este adevărat că în lista de *documente, însemnări și inscripții* de la sfîrșit se arată că primul document cercetat în Țara Românească este din 1374 (p. 323), în timp ce primul document din Moldova este din 1392 (p. 259). Socotim însă că aceste indicații *nu* sînt suficiente o dată ce se știe că și înainte de aceste date în documentele slave – este adevărat, *nu* emise pe teritoriul nostru, se întîlnesc cuvinte românești.

Obiecția de principiu care se poate aduce Dicționarului este că, deși se dorește exhaustiv – „fixarea listei de cuvinte în *DEERS* s-a făcut după excerptarea în *întregime* (subl. n.) a textelor slavone” (p. XII) –, nu a exploatat

1 V. Fl. Dimitrescu, *Contribuții*, p. 133.

2 V. Gh. Mihăilă, LR 6/1975, p. 624.

suficient documentele avute în vedere ^oi deci nu a pus în evidență nici *totalitatea elementelor românești* infiltrate în documentele slave ^oi nici frecvența acestora.

Vom exemplifica aceste două situații cercetînd în ce măsură materialul cuprins în lucrări anterioare sau contemporane, dar care au pornit de la o documentare similară, conțin: a) înregistrări de cuvinte inexistente în dicționarul de care ne ocupăm ^oi b) atestări în plus la cuvintele prezente în *DERS*. Inserarea de noi cuvinte nu mai are, sperăm, nevoie de nici o justificare. A doua situație are valoare în primul rînd nu numai pentru că adaugă un alt citat, o altă înregistrare, ci pentru că cu acel nou citat se poate atesta extinderea în timp a cuvîntului (dintre care o mare importanță o are pentru eventualele predatări) ^oi extinderea sa în spațiu (deci cuprinderea unor regiuni mai largi), înregistrarea unor sensuri noi etc.

Categoria cuvintelor inexistente în *DERS* dar atestate în alte lucrări este în mod firesc, dată fiind excerptarea în general atentă a documentelor cercetate, restrînsă. În *DERS*, de ex., nu figurează cuvintele *bradel* ^oi *căsca*, atestate în *DLRV* la cca. 1348 ^oi, respectiv, cca. 1318. Este adevărat că, fiind vorba de documente de dinainte de 1374 – deci neluate în discuție de *DERS* –, n-ar trebui să avem pretenția să apară aici. Dar, în acest punct al discuției, se naște o problemă de principiu: în general considerăm că este regretabil ca în lucrările cu caracter strict ^otiințific să nu se preia informațiile adunate anterior, de la care, de fapt, ar trebui pornit. Evident, în cazul cînd există motive temeinice de *înlăturare* a unor anumite documente (care permit predatara cuvintelor) sau de *ignorare* a lor, aceasta ar trebui explicat, de ex. într-o paranteză finală a cuvîntului respectiv.

b) *Absența unor atestări* la cuvintele prezentate în *DERS*, cu privire specială asupra acelor care dovedesc *extinderea în timp* a cuvintelor pare a fi punctul mai puțin forte al Dicționarului discutat. Într-adevăr, comparația cu unele lucrări, beneficiind de o bibliografie în mare parte identică, ne indică o serie întregă de predatări. Iată cîteva exemple rezultînd dintr-o confruntare dintre *DLRV* – unde atestările sînt mai vechi – ^oi *DERS*:

	<i>DLRV</i>	<i>DERS</i>
<i>mal</i>	1445	1448
<i>moașă</i>	1480	1558

La aceste exemple se pot adăuga cele ce decurg din împrejurarea că în *DLRV* sînt consemnate 16 cuvinte înaintea anului 1374 (de cînd se încep datările în *DERS*). Dintre acestea, 14 (*august, bun, mic, singur, baci, copil, urs, vară, balaur, fecior, opărit, surd, mușat, voievod*) au atestări mai vechi, cu diferențe care merg de la 2 pînă la 300 de ani! Ca ^oi *căsca* ^oi *bradel*, aceste cuvinte sînt importante pentru că, fiind majoritatea moștenite din latină iar unele de origine autohtonă, apar în contexte slave. Nu sînt lipsite de interes nici cuvintele de origine slavă în contexte slave, de ex. de tipul *opărit*, deoarece în 1348 este înregistrat în *DLRV* sub forma articulată: *oparitul* (în *DERS* singura atestare este la 1590). O situație specială prezintă

voievod, termenul care îoi justifică postdatarea (în *DLRV* 1368 oî în *DERS* 1478) prin faptul că în *DLRV* a fost excerptat din documente latine, nu slavo-române, obiectul de studiu al cercetătorilor care au elaborat *DERS*-ul. Totuoi credem că, pentru înțelegerea *istoriei* acestui cuvînt – evident că nu este singurul în această situație în *DERS* – s-ar fi putut da, tot într-o paranteză finală, această predatăre, menționîndu-se prezența sa într-un text latin.

Alte predatări rezultă, de ex. din Mihăilă, *At.: brădet* 1491 – *DERS*, 1498, *bălaur* 1337–1340, *DERS* 1517, *mal* 1445 – *DERS* 1448. *Drag* (*DERS* 1414) este predatat de Gh. Mihăilă, *Addenda*, RRL 1/76, p. 64, în 1330 (în *DLRV drag* avea prima datăre din 1376 într-un text în limba latină).

La fel v. discuția despre cuvintele *cumătră*, *țap*, *agust*, databile în sec. IX–XI¹.

De altfel atestările în minus rezultă din absența utilizării oî a altor izvoare documentare, de ex. la *catastif* nu se atestă acest cuvînt la 3 apr. 1480; nici *diac* în 3 ian. 1500 oî nici *Lupul* de la 6 iulie 1569, Mold.²; la *perper* sensul "impozit" este ilustrat în *DERS* cu un prim document din 1467 cînd, de fapt, această semnificație apare în 21 nov. 1421³.

Demn de reliefat pentru valoarea lucrării este că, nu de puține ori, *DERS* surprinde semnificații noi, nesemnlate în lexicografia noastră, de ex. *desagă* figurează în contextul ocina boierului domniei-mele să nu i-o faceți *dăsăgi*" (*TR* <1579–81, 1585–86, 1590>, ian. 10) cu sensul "fiție de pămînt care împarte în două o proprietate", sens apărut probabil printr-o metaforă (v. p. XVII–XVIII, unde se dau multe asemenea cazuri).

O subliniere aparte pentru grija manifestată de autori pentru a pune în lumină atestarea cuvintelor prin *nume proprii*, ceea ce echivalează cu recunoașterea izvorului de formare a toponimelor oî a antroponimelor, deci atestarea existenței anterioare a cuvîntului comun prin tema derivatului, numele proprii derivate de la cuvinte comune române^oti reprezentînd rezultatul unei evoluții îndelungate.

Pentru *mester* (prima atestare în *DERS* 1476 sau 1470), se putea eventual aminti oî inscripția în piatră a sculptorului Petrilă din epoca lui ^atefan cel Mare, *Me(s)ter Petri*la, discutată oî comentată de Stănescu, *M.*, p. 365, s.v. *maistor*, se citează Olteanu, ^aerban, *M.*, dar, la p. 59, în aceea^oi lucrare în contextul Az Dosoștei *maistor* (text neutilizat în *DERS*), *maistor* are un alt sens oî anume desemna persoana care fereca în argint.

La *cenușar* s-ar fi cuvenit să se adauge oî toponimul *Cenușari*, menționat într-un document din răstimpul 1580 dec. 30–1582 iunie⁴.

Este de asemenea regretabil că într-o lucrare cu caracter exhaustiv ca *DERS* nu au fost exploatare cu o mai mare atenție unele documente care au

1 V. Mihăilă, *R.C.* p. 78–79.

2 Djamo-Diaconișă, *A.*, p. 409.

3 V. Djamo-Diaconișă, *Lb.*, p. 352.

4 *Doc.*, p. 498–9, ap. Giurescu, *Contribuții*, p. 210.

stat, totu^oi, în atenția autorilor; ne vom opri pentru ilustrare la documentul din 14 mai 1544 TR (v. p. 341 ^oi citat s.v. *strîmb, cocoș* etc.) unde apar noi atestări ^oi pentru cuvintele *deșugubină, coadă, paharnic* (sub forma *pe-harnic*).

În general considerăm că ar fi fost extrem de util pentru cei care se interesează de istoria limbii române, în mod special – dar ^oi de istoria limbilor slave sau a limbilor romanice – să figureze la fiecare cuvînt, în măsura posibilului, atît indicații bibliografice cît ^oi datele la care sînt atestate cuvintele în dicționarele limbii române sau la alți cercetători. Din acest punct de vedere credem că sistemul folosit de Gh. Mihăilă în *DLRV* este mai indicat pentru că aici se vede imediat, fără ca cititorul să fie pus în situația de a compara el însu^oi cu dicționarele noastre sau cu alte lucrări de istorie a limbii române ce etimologie s-a propus, care este „distanța” între data primei atestări prezente în *DERS* ^oi cea din alte lucrări. Pe scurt, de^oi autorii lucrării nu ^oi-au fixat acest obiectiv, ar fi fost de dorit ca în *DERS* să înțîlnim nu numai *biografia* cuvintelor, dar ^oi *bibliografia* lor.

Credem că nu ar fi lipsit de interes să se facă *trimiteri* între articolele în care apar contexte cu acelea^oi cuvinte, de ex. *cojocar v. curălar*. De asemenea, între variantele fonetice ale aceluia^oi cuvînt. Astfel, este foarte bine că pentru *viezure* s-a trimis la forma *viedzure* sau că pentru *taistră* există trimiterea la *traistă*, dar nu s-a procedat consecvent; astfel, nici paralel cu *ștează* ^oi nici cu *balaur* nu apar formele *șteadză* ^oi nici varianta fonetică cu *ă*: *bălaur*¹.

De asemenea la *jumătate* ar fi trebuit să existe trei trimiteri: *jümetete, jumetate, giunățate*, vezi *jumătate*, o dată ce toate trei formele sînt înregistrate sub *jumătate*. Aici nu este vorba de simple variante grafice ci de fonetisme extrem de interesante, unele fiind forme arhaice mai apropiate de prototip².

În fine, o propunere pentru o viitoare ediție: credem că ar fi indicat – cu toată „dilatarea” de spațiu pe care o implică – să se traducă nu doar cuvintele, ci ^oi partea din citatul ilustrativ în care este cuprins cuvîntul discutat, cu scopul de a fi mai la îndemîna celor interesați (cercetători români, români^oti sau romani^oti din întreaga lume).

Ajun^oi la capătul acestei dezvoltate recenzii izvorîte din respectul pentru autorii ei, care au depus o imensă muncă plină de dificultăți, răsplătită însă, în general de bune rezultate, ca ^oi pentru cititorii-speciali^otii, îndreptățiți să ceară unui astfel de dicționar o informație cît mai exactă ^oi mai bogată, – putem trage concluzia că ne aflăm în fața unei lucrări de referință care însă, ca orice lucrare lexicografică, „n’a point de fin”, cum susșinea perfect justificat Emile Littré.

Observațiile anterioare, vizînd în special organizarea materialului existent ^oi îmbogățirea documentară, nu reprezintă decît cîteva sugestii ^oi

1 V. Mihăilă, *At.*, p. 76.

2 V. Mihăilă, *At.*, p. 84.

deziderate menite să conducă, în cazul că vor fi puse în aplicare, într-o eventuală – dorită! – ediție a II-a, revizuită, la o mai rotundă imagine asupra ponderii cuvintelor, a formelor și a construcțiilor românești din documentele slavo-române. Cu regretul că documentele supuse cercetării nu au fost valorificate exhaustiv, fapt remediabil la o nouă ediție, nu putem decât saluta cu bucurie apariția acestei lucrări de forare în adâncimi încă prea puțin cunoscute ale limbii române. *DERS* reprezintă o contribuție substanțială la cunoașterea limbii române vechi, un nou și prețios instrument de lucru, util atât cercetătorilor români ai istoriei limbii române cât și românilor din țară și de peste hotare, interesați de compararea stadiului atins de limba română în sec. al XIV-lea – al XVI-lea în raport cu celelalte limbi romanice.

AUB, 1982, p. 96-104

II

LIMBĂ ACTUALĂ

TRĂSĂTURI SPECIFICE ALE COMPUNERII ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ

În faza actuală a limbii române literare, compunerea reprezintă un important mijloc de îmbogățire a lexicului¹, în special în limbajul cultivat, în stilul tehnico-științific și cel publicistic². Într-adevăr, astăzi, în româna literară există un mare număr de cuvinte compuse în care, în majoritatea cazurilor, al doilea constituent imediat este apozitia³ primului, ca de ex.: *actor-cetățean*, *an-lumină*, *angajat-mandatar*, *arhitect-șef*, *bloc-lamă*, *bloc-turn*, *cartier-satelit*, *casă-laborator*, *cifră-record*, *ciorap-pantaloni*, *club-bar*, *declarație-program*, *macara-turn*, *oraș-erou*, *pictor-decorator*, *raid-anchetă*, *sală-studio*, *spectacol-lectură*, *stradă-coridor*, *student-actor*. Termeni precum cei citați sînt des utilizați nu numai în vorbire, ci și în scris, ceea ce demonstrează vitalitatea procedurii în discuție, cel puțin în sfera lingvistică amintită.

- 1 Această observație, privitoare la aspectul actual al limbii române, întărește constatarea după care „evoluția compunerii românești se caracterizează printr-o neconținută creștere atât a numărului de tipuri, cât și a inventarului fiecăruia dintre ele, ceea ce demonstrează intensitatea procedurii compunerii în limba noastră” (Fulvia Ciobanu și F. Asan, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, București, 1967).
- 2 Vezi Florica Dimitrescu, în LR, XI (1962), nr. 4, p. 396-399, și în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*; ideea aceasta apare și la H. Mirska, în *SMFC*, București, 1965, p. 65, și cu unele rezerve, la Al. Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965, p. 65, și în *T.*, p. 268.
- 3 Despre ponderea acestui procedeu de compunere în limba română, vezi Halina Mirska, *op. cit.*, p. 174, 188; pentru limba franceză, productivitatea procedurii în discuție a fost studiată de Vlasák Václav, în „*Philologica Pragensia*” 9 (48), 1966, nr. 1, p. 34 și u.

În cele ce urmează nu vom discuta dacă anumite secvențe de unități lingvistice semnificative constituie un singur cuvânt sau o succesiune de cuvinte¹, nici nu vom examina productivitatea diverselor tipuri de compunere în limba literară actuală, ci vom semnala câteva dintre caracteristicile noilor formații, cuvinte recente (neînregistrate în lucrările de specialitate și dicționare), excerptate din presa cotidiană² în răstimpul 1960-1969 și, implicit, ale constituenților imediați din care sunt alcătuite acestea.

I. În limba actuală se manifestă o anumită preferință către compuse formate – prin juxtapunere³ – din două segmente echivalente ca forță, din constituenți imediați de un tip special, în care focarul și vecinătatea își pot „schimba” între ele locurile. Această situație există, ca tip, în limbile române⁴, dar ceea ce poate fi surprins ca nou astăzi este, pe de o parte, numărul crescând de formații de acest fel și, pe de altă parte, posibilitatea reversibilității raporturilor determinat-determinant⁵, capacitatea de permutare a elementelor formative fără ca sensul degajat de constituent să sufere vreodată modificare. De exemplu:

Actor-poet față de poet-actor:

a) ... prilej pentru a-l revedea în rolul Ion pe *actorul-poet* Emil Botta (Inf. Buc. XVII, 5007, 24.IX.1969, p. 2, col. 1)

- 1 Unele dintre formațiile noi semnalate mai jos corespund „sinapsei” (fr. *synapse*) discutate de E. Benveniste, *Formes nouvelles de la composition nominale*, în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris” (BSL), 61, 1966, 1, p. 90-96; termenul a fost reluat, de exemplu, de L. Guilbert în „Langue Française”, 2, mai 1969, p. 76, n. 1.
- 2 Vezi observațiile lui R. Criado de Val: „La influencia de los periódicos, revistas y radio en nuestro lenguaje actual y futuro es incalculable... diariamente sufrimos, para bien o mal, la lección indirecta de su lectura y nos contagiamos de sus modos de expresión” (*Fisonomía del idioma español*, ed. a II-a, Madrid, 1957, p. 13).
- 3 În LRA, p. 230, Iorgu Iordan nota că juxtapunerile în limba română „sînt pușin numeroase și imitate, toate, după formule străine, deși procedeul nu-i absolut necunoscut limbii noastre”. Pare surprinzătoare observația lui A. Sauvageot, *Portrait du vocabulaire français*, Paris, 1964, p. 111, despre „inaptitudinea de origine structurală a limbii franceze de a forma compuse prin juxtapuneri”, în raport cu germana și cu alte limbi, ca maghiara, estoniana, daneza, suedeza sau norvegiana, care calchiază compusele germane corespunzătoare, cînd se oție că mulți cercetători mai vechi ai istoriei limbii franceze (ca de ex. A. Darmesteter, *Cours de grammaire historique*, partea a III-a, Paris (f.a.), p. 9) sau mai noi (de ex. L. Guilbert, în „Le français moderne”, IV, 1959, p. 284 o.u.) consideră că formațiile prin juxtapunere sînt numeroase în această limbă.
- 4 Vezi Meyer-Lübke, *Grammatik der romanische Sprachen*, II, Leipzig, 1894, p. 585-586, în care tipul amintit este exemplificat prin it. *piantanimale, cassapanca*.
- 5 Pentru problema generală a raportului determinat-determinant, vezi Troubetzkoy, în *Mélanges de linguistique Charles Bally*, Geneva, 1939, p. 75 o.u.
- 6 Inconsecvențele în utilizarea linioarei în exemplele citate mai jos se explică prin felul de scriere întilnit în ziarele din care am extras citatele.

b) ... întâlniri - la granița dintre arte - cu *poetul-actor* Emil Botta (Săpt., VII, 38 (352), 19.IX.1969, p. 3, col. 3).

Bufet-bar este perfect echivalent cu *bar-bufet*:

a) Unul dintre autobuze destinat trupei de actori este prevăzut cu cabine cu du^ouri ^oi cu *bufet-bar* pentru public, iar o altă ma^oină transportă generatorul pentru energie electrică (Rom. lib., XXV, 6924, 21.I.1967, p. 3, col. 7, 8).

b) Cli^oeul de mai sus înfăși^oează un aspect din acest ultim *bar-bufet* (Rom. lib., XXV, 7118, 8.IX.1967, p. 1, col. 6).

De observat că, în exemplele de care dispunem pentru acest caz, termenii A+B deveniți B+A apar în numeroase cazuri chiar în același context mai larg, ceea ce constituie o dovadă a împrejurării că, semantic, conținutul segmentului a rămas același, deci că nu se pune problema „predominării”¹ unuia dintre cei doi constituenți; de exemplu:

actor-cîntăreț ^oi *cîntăreț-actor*:

În activitatea teatrului există căutări spre depășirea unor anumite cli^oee ^oi stereotipii, spre o formare mai complexă a unui *actor-cîntăreț* sau *cîntăreț-actor*, spre profesionalizarea interpreților (Sc., XXXV, 7057, 31. VII.1966, p. 4, col. 6-7; vezi ^oi Fl., oct. 1969 (titlu pe coperta a II-a): *Cîntărețul-actor* sau *actorul-cîntăreț*. Cum preferați...

clasă-laborator ^oi *laborator-clasă*:

Pe linia continuei perfecționări ^oi modernizării a procesului de învățămînt se înscrie ^oi punerea în funcțiune a primului *laborator-clasă* din regiunea Cluj, amenajat în incinta liceului din localitate. Sala-amfiteatru ce adăpostește *clasa-laborator* este înzestrată cu 40 de semi-cabine fonice, microfoane, difuzoare... (Rom. lib., XXIV, 6888, 9.XII.1966, p. 1, col. 4-5);

erou-copil ^oi *copil-erou*:

Silvia încetase să mai fie actrița întruchipînd toată gama *eroilor copii*, de la Gavroche la Nică Fără Frică. *Copilul-erou* era ea însăși (Inf. Buc., XVII, 5038, 30.X.1969, p. 2, col.7);

spital-policlinică ^oi *policlinică-spital*:

La Hir^oova s-a dat în folosință un nou *spital-policlinică*, cu secții de chirurgie, interne, radiologie, fiziologie, O.R.L., oftalmologie, ginecologie etc., în care se pot efectua lunar aproape zece mii de consultații... de asemenea *policlinică-spital* are un laborator ^oi o farmacie (Sc., XXXVI, 7202, 24.XII.1966, p. 3, col. 4).

II. O altă particularitate a compuselor limbii literare actuale este repetabilitatea constituentului secund. Această trăsătură specifică a fost sesizată de Iorgu Iordan în *LRA*, p. 230, cînd notează în paranteză în dreptul

1 Vezi Ch. A. Séchehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1950, p. 62.

juxtapunerii *casă-model*: „^oi alte substantive în locul lui *casă*”. Observații asemănătoare sînt făcute la p. 231, *op. cit.*, în legătură cu *locomotivă-tîp*, *regină-mamă*. Constituentul al doilea este, de cele mai multe ori, un substantiv (uneori adjectiv) care achiziționează cu timpul valoare calificativă.

În limba actuală ne referim la constituențele de tipul *scenă-cheie*, *întrebare-cheie*; *piesă-document*, *fotografie-document*; *stație-pirat*, *avion-pirat* etc., în care focarul asupra căruia se efectuează operația de substituție este, respectiv, *scenă*, *întrebare*, *piesă* etc., iar vecinătatea (contextul) *cheie*, *document* sau *pirat*.

În ordine descrescătoare, notăm în continuare, pe baza materialului care ne-a stat la dispoziție, următoarele clase de distribuție ale termenilor mai des întîlniți în situația descrisă:

Locul întii îl ocupă, ^oi nu numai în limba română, **cheie**, a cărui clasă de distribuție cuprinde 23 de membri în formațiile recent înregistrate:

factor-cheie, *film-cheie*, *condiție-cheie*, *conflict-cheie*, *operă-cheie*, *episod-cheie*, *cuvînt-cheie*, *capitol-cheie*, *imagine-cheie*, *silabă-cheie*, *poziție-cheie*, *scenă-cheie*, *frază-cheie*, *precizare-cheie*, *idee-cheie*, *ipostază-cheie*, *împrejurare-cheie*, *întrebare-cheie*, *secvență-cheie*, *replîcă-cheie*, *post-cheie*, *element-cheie*, *punct-cheie*.

Clasa de distribuție **școală** cuprinde 11 membri:

rol-școală, *traseu-școală*, *joc-școală*, *spectacol-școală*, *restaurant-școală*, *hotel-școală*, *atelier-școală*, *azil-școală*, *fregată-școală*, *bandă rulantă-școală*, *navă-școală*.

Clasa de distribuție **document** cuprinde 8 membri:

spectacol-document, *teatru-document*, *piesă-document*, *film-document*, *dramă-document*, *fotografie-document*, *peliculă-document*, *foto-document*.

Clasele de distribuție cu 7 membri:

anchetă: *film-anchetă*, *radio-anchetă*, *teatru-anchetă*, *buletin-anchetă*; *emisiune-anchetă*, *foileton-anchetă*, *documentar-anchetă*;

pirat: *radio-pirat*, *stație-pirat*, *emisiune-pirat*, *navă-pirat*, *avion-pirat*, *ediție-pirat*, *cisternă-pirat*;

model: *cinematograf-model*, *sat-model*, *structură-model*, *statut-model*, *lot-model*, *pășune-model*, *vînătoare-model*.

Clasele de distribuție cu 5 membri:

fulger: *spălătorie-fulger*, *interviu-fulger*, *turneu-fulger*, *replîcă-fulger*, *tur-fulger*;

pilot: *stație-pilot*, *liceu-pilot*, *plan-pilot*, *uzină-pilot*, *experiență-pilot*.

Clasele de distribuție cu 4 membri:

lecție: *conferință-lecție*, *film-lecție*, *concert-lecție*, *disc-lecție*;

gigant: *film-gigant*, *restaurant-gigant*, *local-gigant*, *cerb-gigant*;

etalon: *faptă-etalon*, *magazin-etalon*, *unitate-etalon*, *gospodărie-etalon*;

monstru: proces-monstru, film-monstru, uzină-monstru, copil-monstru;

simbol: sculptură-simbol, cap-simbol, întrebare-simbol, scenă-simbol.

Clasele de distribuție cu 3 membri:

fluviu: raport-fluviu, film-fluviu, interviu-fluviu;

record: cifră-record, timp-record, vîrf-record;

maraton: interviu-maraton, turneu-maraton, tele-maraton;

limită: clipă-limită, stare-limită, situație-limită;

mamut: spectacol-mamut, pod-mamut, film-mamut.

Clase de distribuție cu 2 membri:

bilanț: calcul-bilanț, discurs-bilanț.

Clase de distribuție cu un membru:

program: declarație-program;

șoc: fapt divers-șoc;

frînă: cauză-frînă;

vîrf: moment-vîrf.

În general, considerăm că termeni precum cei amintiți, fiind frecvent utilizați, îoi pierd treptat semnificația inițială și devin cu timpul, printr-un proces îndelungat, simple afixe¹. În exemplele discutate ne aflăm deci în fața unui caz de tranziție a unor segmente de la statutul de elemente de compunere (cu poziția II) la acela de afixe².

Desigur, ne putem întreba asupra rolului semantic deținut de elementul secund. După cum se poate remarca, în cazul în speță, *cheie*, *bilanț*, *fluviu* etc. sînt morfeme care, în analiza distribuțională, diferă de substantivele independente *cheie*, *bilanț*, *fluviu*³, astfel încît sînt clare „distanțele” dintre, pe de o parte, *condiție-cheie*, *rol-școală*, *film-fluviu* și, pe de altă parte, aceleași cuvinte în contextele: „am uitat cheia acasă”, „s-a clădit o nouă școală”, „podul de peste fluviu” etc. În formațiile amintite mai sus, elementul secund are rolul de a aduce o „modificare”⁴, de a introduce substantivul într-o categorie semantică deosebită; prevăzute cu „morfeme” de acest tip,

1 W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, ed. a II-a, Paris, 1963, p. 78, arată că trecerea de la compoziție la derivație se poate efectua prin slăbirea unui membru al compoziției, în cazul nostru, elementul al doilea.

2 Vezi articolul nostru, *Notes sur les suffixoïdes*, în RRL XIV, 1969, nr. 1, p. 5.

3 Cazuri asemănătoare vezi și în A. Sauvageot, *op. cit.*, p. 105, 109; în „Langue Française” 2, mai 1969, p. 65; aceste cuvinte, la care se adaugă și altele (*pirate*, *fiction*) sînt clasificate ca „mots pleins à fonction de suffixe”. J. Dubois, *La dérivation en linguistique et en linguistique transformationnelle*, în „Travaux de linguistique et de littérature”, VI, 1968, I, p. 30-31, analizează fenomenul acesta foarte activ în limba franceză dînd exemple ca *clef*, *pilote*, după ce în *Étude sur la dérivation suffixale...*, Paris, 1962, p. 3, afirmase: „ils sont issus certes des lexèmes *clef*, *pilote*, *moteur*, mais ils sont profondément différents d’eux par leur emploi syntagmatique”.

4 E. Coseriu, *Les structures lexématiques*, în *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 1968, 1, p. 13.

noile formații pot fi clasificate în diferite grupe din punct de vedere semantic, în care „numitorul comun” este tocmai segmentul secund. Astfel, se conturează arhisemantemul „model, ghid” care apare exprimat de morfemele *școală, lecție, model, etalon, pilot, simbol*. Substantivele *monstru, mamut, fluviu* (cărora li se adaugă adjectivul propriu-zis *gigant*) exprimă arhisemantemul „mare, gigantic, imens”. Arhisemantemul „rapid” are ca morfeme elementele *fulger, maraton*, iar arhisemantemul „extremitate” – morfemele *limită* ^oi *vîrf* (evident, situațiile expuse nu epuizează posibilitățile limbii; ne-am referit însă numai la materialul avut la îndemînă).

Trebuie făcute două observații la cele de mai sus. Mai întii, că în interiorul grupărilor operate după criteriul semantic nu trebuie absolutizată identitatea morfemelor, la fiecare putîndu-se releva note semantice suplimentare. De exemplu, în *pilot* se include ideea de „primat”, în raport cu *model* (astfel că o *uzină-pilot* nu poate fi „egală” cu o *uzină-model*, în timp ce aceasta din urmă este echivalentă cu o *uzină-etalon*). Un alt caz: unul dintre elemente poate avea sensuri diferite originar, păstrate ^oi în noile formații. Să se compare, de exemplu, *proces-monstru* ^oi *film-monstru* cu *copil-monstru* ¹; *maraton*, în raport cu *record* ^oi *fulger*, conține, pe lîngă ideea de lungime, nuanța de „obositor”².

A doua observație, legată de prima, este că, în cazurile amintite, „sinonimia” dintre diferitele posibilități de exprimare prin constituentul al doilea este totuși atît de mare, încît termenii pot fi, uneori, inter^oanjabili. De exemplu: în materialul citat se constată că în interiorul unei anumite sfere semantice elementele pot comuta. De exemplu: *film-monstru* ^oi *film-gigant* sau *turneu-fulger* față de *turneu-maraton*.

De asemenea, ne putem imagina o nouă formație de cuvinte de tipul *roman-gigant*, alături de formația mai veche ^oi deja introdusă în limbă – de ^oi neînregistrată de dicționare – *roman-fluviu*³; de asemenea în cadrul arhisemantemului „model, ghid” nu ar constitui o surpriză ca în loc de *unitate-etalon* să se întilnească **unitate-model* sau alături de *film-lecție* să apară **film-școală*.

Aceste cazuri, unele, după cum am văzut, deja consemnate în limbă, iar altele numai presupuse, ne permit să considerăm că avem de-a face aici cu un caz particular de derivație sinonimică⁴.

În fine, sîntem datori o explicație. De ce am introdus în categoria de care ne ocupăm, a cuvintelor cu un constituent imediat poziția II repetabil, termeni care apar, în exemplele noastre, numai de două ori (*bilant*) sau chiar o singură dată (*frîna, vîrf, șoc, program* etc.)? Nu am eliminat substan-

1 E. Coseriu, *op. cit.*, p. 10: „Un lexème peut fonctionner dans plusieurs champs à la fois”.

2 Cf., pentru limba franceză, *séance-marathon* („Langue française”, 2, mai 1969, p. 66).

3 Discutată de Iorgu Iordan în *LRA*, p. 230.

4 Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 344.

tivele citate din două motive: pe de o parte din cauză că, a^oa cum am menționat anterior, în articolul de față ne-am bazat exclusiv pe fi^oele extrase de noi, timp de nouă ani, din presa zilnică, ^oi este sigur că ne-au „scăpat” unele formații, ^oi, pe de altă parte, din cauză că cel puțin în limba vorbită este foarte posibil să apară noi creații în care să figureze *vîrf* sau *frînă* ca element secund în construcții de tipul **stare-vîrf*, **situație-vîrf*, **rezultat-frînă* etc. În aceste cazuri trebuie să considerăm clasa de distribuție deschisă¹.

III. O caracteristică larg răspîndită printre compusele actuale este complexitatea lor; într-adevăr, un număr relativ mare de formații noi poate fi analizat în mai mult de doi constituenți imediați sau dintr-un constituent imediat simplu ^oi altul complex². Din acest punct de vedere, materialul cercetat permite gruparea compuselor recente în două specii:

a) cuvinte supracompose, alcătuite dintr-un compus binar – de obicei existînd anterior în calitate de compus –, la care se asociază un al treilea termen; acestea pot fi prezentate schematic prin variantele:

1. (a1)
A (+) + B
(a2)

^oi

2. (b1)
A + B (+)
(b2)

după raportul dintre locul ocupat de termenul unic ^oi cel binar.

De exemplu, 1. inginer-metalurg-^oef

a1 a2
A + B

^oi

2. congres-adunare-plenară
b1 b2
A + B

1. După elementele alcătuitoare, supracomposele aparținînd variantei

1. (a1)
A (+) + B
(a2)

manifestă preferință pentru succesiunea SA/S

1 De observat că formațiile: *răstimp-fulger*, *dirijor-maraton*, *navă-gigant*, *termen-record*, *valoare-limită*, *caz-limită*, înregistrate ulterior (iunie 1970), întăresc ideea claselor de distribuție deschise; în mod special, exemplele *film-șoc* ^oi *rezumat-șoc* confirmă cele afirmate mai sus cu privire la clasele de distribuție monomembre.

2 Un tip similar de compoziție apare în franceza actuală, unde schema cea mai simplă ^oi mai frecventă este „substantiv + sintagmă”, de ex. *président-directeur-général*, *conducteur-chef de groupe*, care corespunde tipului 2 din schemele noastre (vezi „Langue Française”, 2, mai 1969, p. 66).

expoziție-agricolă / târg

s a s

vapor-gigant / pompier

bandă-rulantă / școală

fapt-divers / șoc

Destul de numeroase sînt 0i supracompusele alcătuite din SS/A:

stație-laborator / orbitală

s s a

mînigeamandură-satelit / automată

vapor-pompă / gigant

Uneori este înregistrată succesiunea SS/S:

inginer-metalurg / șef

s s s

arhitect-șef / de oraș

Într-un singur caz am întîlnit o formație alcătuită din SA/A:

teatru mobil / pliant

s a a

2. În supracompusele de tipul

(b1)

A + B (+)

(b2)

apar sau numai substantive de tipul S/SS:

meloman- / colecționar de muzică

s s s

film- / jurnal al păcii

student- / club bar

magazin- / expoziție de mobilă

femeie- / om de știință

sau substantive combinate cu un adjectiv de tipul S/SA:

clădire- / monument istoric

s s a

congres- / adunare-plenară

dezbateri- / masă rotundă

ore- / muncă patriotică

femeie- / om viu

inimă- / plămîn artificial

expoziție- / târg internațional

sau A/SS (într-un singur ex.):

alb- / lumina zilei

a s s

Uneori divizarea corectă  i clasarea unit apilor apar inind supracompuselor este dificilă; astfel, *magazin- / expozi ie de mobilă* considerat de noi susceptibil a fi integrat în categoria

(b1)
A + B (+)
(b2)

ar putea fi eventual interpretat ca *magazin-expozi ie de mobilă* (deci varianta 1), bine n eles adm i nd o altă  n elegere a con inutului, în primul caz „un magazin care serve te drept expozi ie de mobilă”, iar a doua situație „un magazin care de obicei are rol de expozi ie  i care, în cazul respectiv, a găzduit mobile”; în al doilea caz se poate substitui *mobilă* cu *sticlărie, stofe* etc. (**magazin-expozi ie / de sticlărie, *magazin-expozi ie / de stofe* etc.).

Alte cazuri sînt însă clare; dovada ne-o d  imposibilitatea unor enun uri reperate în cazul unei alte interpretări, de ex.  n *expozi ie-agricolă / t rg*, gruparea *agricolă-t rg* nu este acceptabilă în cazul segmentării *expozi ie- / agricolă t rg*, după cum *fapt-divers /  oc* nu admite interpretarea *fapt- / divers  oc* din cauză că por iunea a doua (*divers  oc*) nu este reperabilă.

 n decupajele admise de noi mai sus am pornit de la principiul după care cea mai bună  mp r ire e aceea în constituen i cu cea mai mare libertate de ocuren  ¹. Evident, în cazul în care un segment este deja un compus (de ex. *adunare-plenară, club-bar*), problema nu se pune expres; ea devine însă acută în situa ia grupărilor mai libere sau mai pu in libere, în care caz avem „de ales”, de exemplu între *clădire- / monument istoric*  i *clădire-monument / istoric*.  n fond, ambele interpretări sînt posibile, dar am ales-o pe prima deoarece *monument istoric* poate să apară într-un mai mare număr de contexte (**m n stire- / monument istoric; *statuie- / monument istoric* etc.) dec t *clădire monument*.

Nu trebuie să fim surprin i dacă un același termen, într-un context asemănător, o dată ocupă un loc  i altă dată un altul. De exemplu * ef*  n *inginer-metalurg /  ef*  i *arhitect- ef / de oraș*.  n primul caz * ef* apare independent ( i nu legat de *metalurg: inginer / metalurg  ef*) deoarece se referă la o persoană cu o func ie specializată (nu inginer, în general, ci inginer-metalurg).  n *arhitect- ef / de oraș*, * ef* se grupează cu *arhitect*  i se „opune” lui *de oraș*, care, eventual, ar putea fi comutat cu *de jude , de municipiu* etc.

 n fine, nu este lipsit de interes de observat că uneori etapele apari iei unui cuv nt supracompus pot fi surprinse în același context, de exemplu: *teatru mobil-pliant* provenit din *teatru-pliant*:

 n timpul discu iilor... a propus achiziționarea proiectului... pentru construirea unui *teatru mobil-pliant*, care să se poată deplasa la scurte intervale de timp în diferite col uri ale regiunii. Este format din cinci mari autoremorci în care este încărcată construc ia pliantă a sălii.

1 Vezi H.A. Gleason, *Introduction à la linguistique*, Paris, 1969, p. 111.

Construcția *teatrului pliant* oferă condițiile necesare unei audieri irepro^oabile publicului spectator, obi^onuit pînă acum cu spectacolele în aer liber (Rom. lib., XXV, 6924, 21.I.1967, p. 3, col. 7-8).

La fel *expoziție-tîrg internațional* provine din *expoziție-tîrg* sau *student-club-bar* s-a dezvoltat din *club-bar*, *vapor-gigant pompier* din *vapor-pompier* etc.

Contextele mai largi în care apar „originalele” permit un decupaj corect al supracompuselor.

b) Formații pluricompuse alcătuite din trei (eventual mai multe) secvențe independente juxtapuse (A + B + C (+c)). Materialul cercetat permite constatarea că în această categorie toate elementele componente sînt substantive (S + S + S):

vitrină-bar-comodă

baraj-stăvilă-deversor

actor-dansator-cîntăreț

pantomimă-balet-desen fără cuvinte.

Din exemplele discutate se poate trage o concluzie în legătură cu părțile de vorbire specifice constituenților imediați din formațiile citate ^oi anume predominarea tipului substantival propriu-zis ^oi existența unui tip caracteristic pentru specia a, varianta 1 (necunoscută nici variantei 2 ^oi nici speciei b), alcătuit din succesiunea SAS. Oricum, substantivul, cum este ^oi normal, are mai mare importanță în secvențele citate decît adjectivul, care, cel puțin în exemplele avute la îndemînă, nu ocupă decît într-un singur caz locul întîi, el apărînd, de preferință, pe locul 3, ca în S/SA, sau SS/A, sau, mai rar, pe locul 2, ca în SA/S sau SA/A.

A. Phal¹ remarcă, pe drept cuvînt, că astfel de compuse foarte lungi nu vor intra probabil în dicționare, de^oi pentru speciali^otii din domeniul ^otiinței ^oi al tehnicii (de exemplu, în medicină *inimă-plămîn artificial* sau în astronautică *stație-laborator orbital* sau *minigeamandură-satelit automată*) astfel de grupări au aceea^oi „coerență internă” ^oi acela^oi caracter de necesitate” ca un compus obi^onuit pentru limba comună alcătuit din două elemente, de tipul *floarea-soarelui*.

Cele cîteva trăsături specifice discutate (mobilitatea segmentelor formative, prezența unor elemente repetabile secunde ca poziție ^oi complexitate) se întîlnesc – după cum am avut ocazia să amintim în cursul expunerii – în

1 *La recherche en lexicologie au C.R.É.D.I.F.*, în „Langue française”, 2, mai 1969, p. 76.

proporții diferite și în alte limbi în aspectul lor actual¹. De altfel, unele dintre formațiile citate nu sînt create pe teren românesc, ele nu reprezintă inovații românești, ci formații după un model străin (de ex. *roman-fluviu* după fr. *roman-fleuve*; *scenă-cheie* după fr. *scène-clef*), așa după cum unele – poate cele mai multe – nu sînt combinații durabile, stabile în limbă, ci realizări efemere, dar importantă pentru limba noastră este tocmai asimilarea procedeelelor amintite, în care trebuie să vedem una dintre căile de modernizare a lexicului recent al limbii române.

SCL 3, 1970, p. 325–334

1 În special în limbile germanice; din bibliografia foarte bogată pentru problema cuvintelor compuse în aceste limbi desprindem Marchand Hans, *The Categories and Types of Present-Day English World-Formation*, Wiesbaden, 1960; vezi și articolele aceluiași din „Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft”, 70, 1, 1965, p. 57 o.u., și 2, 1965, p. 57 o.u.; Sparmann, H., *Neues im deutschen Wortschatz unserer Gegenwart*, în „Sprachpflege”, 13, 1964, 8, p. 161–165; Grosse Rudolf, *Entwicklungstendenzen in der deutschen Sprache der Gegenwart*, în „Deutsche als Fremdsprache”, Leipzig, 1, 1964, nr. 2, p. 1–6, dar și în limbile romanice, v., de ex., Fr. Tollemache, *Le parole composte nella lingua italiana*, Roma, 1945; J. Marouzeau în „Le français moderne” IV, 1957, p. 241–247, E. Benveniste, *art. cit.* etc.

ASPECTE ALE PSEUDOPREFIXĂRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ

(cu referire îndeosebi la limbajul presei)

În ansamblul procedeelelor de formare a cuvintelor, pseudoprefixarea² ocupă un loc aparte prin rolul ei în faza actuală a limbii române. Numeroase cuvinte recente s-au născut din compunerea unui cuvânt deja existent în limbă cu un pseudoprefix (sau prefixoid), element formativ provenind din teme care, în limbile de origine (greacă sau latină), aveau sens în sine (teme nominale, pronominale, verbale)³. Într-adevăr, în anumite aspecte ale limbii literare actuale (°i este în primul rând vorba de stilul presei, în accepția largă a termenului), procedeul pseudoprefixării, la origine savant, livresc, se bucură de mare succes. Iorgu Iordan a atras atenția asupra acestui procedeu în urmă cu aproape un sfert de secol °i a inventariat pseudoprefixele cele mai obi°nuite⁴.

- 1 Observațiile care urmează se bazează în exclusivitate pe materialul extras de noi din presa actuală, între 1961-1967. Aceasta explică de ce anumite cuvinte recente, dar care au fost înregistrate, de exemplu de *Dicționarul de neologisme* al lui C. Maneca °i Fl. Marcu, nu apar aici, de ce *tele-* apare doar în 41 de formații noi (altele fiind discutate de L. Seche în LR 3/1965, p. 407-412). Aceasta explică, de asemenea, de ce unele pseudoprefixe, discutate de Iorgu Iordan în *LRA*, nu sînt înregistrate în nici un exemplu recent: este cazul prefixoidelor: *cvadru-*, *dactilo-*, *pento-*, *porto-*, *steno-*, *dermo-*, *dinamo-*, *fizio-*, *grafo-*, *stereo-*, *vice-*, *mega(lo)-*, *neo-*, *omni-*, *plus-*.
- 2 A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1960, p. 135, °i H. Mitterand, *Les mots français*, Paris, 1963, p. 27-49, folosesc pentru pseudoprefixare termenul „recompunere”, pe care nu îl adoptăm aici pentru că implică ideea unei *duble compuneri*.
- 3 Iordan, *LRA*, p. 214.
- 4 Iordan, *LRA*, p. 213 °i urm. °i *LRC*, p. 318 °i urm., dar rolul pseudoprefixelor în formarea noilor cuvinte a crescut simțitor de atunci.

Putem afirma, fără teama de a fi contrazi^oi de fapte, că pseudoprefixele des folosite, precum: *aero-*, *auto-*, *bio-*, *cine(ma)-*, *electro-*, *foto-*, *hidro-*, *macro-*, *micro-*, *pseudo-*, *tele-*, *multi-*, *radio-*, *semi-*, *mini-*, au devenit productive în limba română actuală, procedeul impunându-se în ultima etapă de dezvoltare a acesteia. Pentru a explica acest proces, trebuie invocat, fără îndoială, împrumutul numero^olor termeni tehnici formați cu elemente latine^oti și grece^oti care au făcut ca nu numai elementele acestor formații, dar și principiile înseși ale combinării cuvintelor¹ să devină familiare în română.

Marele număr de pseudoprefixe din noile formații nu trebuie să surpindă; cantitatea relativ mică de cuvinte compuse cu ajutorul unui pseudo-prefix din limba română de pînă acum aproximativ 40 de ani și, mai ales, folosirea lor de către cercuri restrînse se datorau posibilităților de cultură mai reduse ale poporului. Astăzi, paralel cu procesul de culturalizare generalizată, pseudoprefixarea, modalitate savantă prin excelență, se amplifică și ea, ceea ce demonstrează că, cel puțin în sectorul limbii de care este vorba, nu se mai poate susține că pseudoprefixarea „aproape nu contează” în viața limbii².

Este evident că nu toate cuvintele compuse cu ajutorul pseudoprefixelor sînt creații stricte ale limbii române, unele fiind adaptări ale unor termeni străini, ca de exemplu *cosmonavă* după rusescul *kosmokorabl*, sau chiar împrumuturi propriu-zise, de exemplu *autogol* din englezescul *autogol*, însă cea mai mare parte a termenilor luați în discuție s-au născut pe teritoriul românesc.

E greu de făcut deosebirea dintre noile creații realizate pe teritoriul românesc și neologismele împrumutate, cu atît mai mult cu cît prefixoidele se ata^oează de preferință la neologisme. Dar acest lucru nu împiedică studierea tendințelor limbii în domeniul formării cuvintelor, căci, așa cum arăta H. Frey³: „Împrumuturile pot furniza indicii în privința sistemului și a tendințelor limbii care le folosește, devenind astfel reactivi capabili să dezvăluie caracteristici care nu ar fi atît de evidente dacă ne-am limita numai la studiul vocabularului autohton”.

Din punct de vedere al originii lor, noile formații atestă o vizibilă preferință pentru prefixoidele de origine grecească⁴: *aero-* < gr. *aer* "aer"; *arhi-* < gr. *arké* (în cuvîntul compus exprimă ideea de "primul"); *angi-* < gr. *angeion* "vas"; *astro-* < gr. *astron* "astru"; *auto-* < gr. *autos* "el însuși"; *bio-* < gr. *bios* "viață"; *cardio-* < gr. *kardia* "inimă"; *ciclo-* < gr. *kyclos* "cerc"; *cine(ma)-* < gr. *kinema* "miocare"; *cito-* < gr. *kytos* "celulă"; *crio-* < gr. *cryos*

1 Vezi Al. Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965, p. 65 (dar autorul vorbește aici de „compunere”).

2 Iordan, *LRC*, p. 320.

3 „Bulletin de la Maison franco-japonaise”, 8 (1936), nr. 1, p. 83.

4 H. Mitterand constată același lucru pentru franceză, în *Les mots français*, p. 5; J. Dubois, *L'évolution du lexique dans le français contemporain*, în „Le français dans le monde”, 6/62, p. 16, observă că elementul grecesc are rol de limbă internațională.

"frig glacial"; *cron(o)-* < gr. *khronos* "timp"; *cosm(o)-* < gr. *kosmos* "lume"; *electr(o)-* < gr. *elektron* "chihlimbar"; *esofag(o)-* < gr. *oisophagos* "care lasă mîncarea să treacă"; *fil(o)-* < gr. *phileo* "îmi place"; *fon(o)-* < gr. *phoné* "voce"; *foto(o)-* < gr. *photos* "lumină"; *ge(o)-* < gr. *gea* "pămînt"; *heli(o)-* < gr. *helios* "soare"; *hidro-* < gr. *hydro* "apă"; *higr(o)-* < gr. *hygros* "umed"; *hipno-* < gr. *hypnos* "somn"; *macro-* < gr. *makros* "mare"; *magnet(o)-* < gr. *magnes* "piatră magnetică"; *mim(o)-* < gr. *mimos* "mim"; *mon(o)-* < gr. *monos* "singur"; *melo-* < gr. *melos* "cîntec"; *micro-* < gr. *mikros*, *-e*, *-on* "mic"; *necro-* < gr. *nekros* "mort"; *pseudo-* < gr. *pseudo* "fals"; *psich(o)-* < gr. *psyché* "suflet"; *tele-* din tema nominală *telos* "extremitate, depărtat"; *termo-* < gr. *termos* "cald, căldură"; *zoo-* < gr. *zoon* "animal", comparativ cu pseudoprefixele de origine latină: *avio-* < lat. *avis* "pasăre"; *bi(s)-* < lat. *bis* "de două ori sau dublu"; *balisto-* < lat. *ballista* "ma^oină de război"; *cerealo-* < lat. *cerealia* "grăunþe"; *cornu-* < lat. *cornu* "corn"; *demi-* < lat. *dimidus* "jumătate"; *duo-* < lat. *duo* "doi"; *eredo-* < lat. *heres*, *-dis* "mo^otenitor"; *imuno-* < lat. *immunis*, *-e* "liber"; *lacto-* < lat. *lactem* "lapte"; *maxi-* < lat. *maximum* "cel mai mare"; *mondo-* < lat. *mundus* "lume"; *moto-* < lat. *motus* "mi^ocare"; *mili-* < lat. *mille*, *milia* "mic"; *mini-* < lat. *minus* "cel mai mic"; *pluri-* < lat. *plurimus* "mult"; *pluvio-* < lat. *pluvia* "ploaie"; *radio-* < lat. *radius* "rază"; *semi-* < lat. *semi* "jumătate"; *simili-* < lat. *similis* "asemănător"; *tri-* < lat. *trium* "trei"; *video-* < lat. *videre* "a vedea".

Dar prefixoidele de origine grecească sînt superioare nu numai cantitativ (38 de origine grecească ^oi 22 de origine latină); superioritatea lor se manifestă ^oi pe planul productivităţii; ceea ce poate fi dovedit în două situaţii: a) cea mai mare parte a formaþiilor prefixoidale sînt constituite cu prefixoide greceşti (în perioada în care am extras materialul discutat, am înregistrat 73 de formaþii noi cu *auto-*, 72 cu *micro-*, 41 cu *tele-*, 27 cu *pseudo-*, 18 cu *cine(ma)-*, 15 cu *electro-*, 12 cu *aero-*, în timp ce dintre prefixoidele latine doar *semi-* (35 de formaþii noi), *radio-* (24 de formaþii noi) ^oi *mini-* (16) se dovedesc productive); b) în cazul sinonimiei semantice dintre un prefixoid de origine grecească ^oi altul de origine latină, prefixoidele greceşti î^oi dovedesc prioritatea în cele mai multe cazuri: ex. gr. *macro-* (8 formaþii) ^oi lat. *maxi-* (1 formaþie); gr. *micro-* (61) ^oi lat. *mini-* (16). Prefixoidele *cinema-* ^oi *moto-*, *cosmo-* ^oi *mondo-* au fost, semantic vorbind, tot „sinonime”, dar ele au dezvoltat sensuri diferite în română, la fel ca în celelalte limbi moderne. (Noi am înregistrat 18 formaþii cu *cine-* ^oi 5 cu *moto-*, 6 cu *cosmo-* ^oi 1 cu *mondo-*.) Într-un singur caz un prefixoid de origine grecească înregistrează un număr mai mic de formaþii decît prefixoidele de origine latină: *poli-* (3) faþă de prefixoidul de origine latină *multi-* (6) la care s-ar putea adăuga *pluri-* (1).

Este de remarcat că, în formaþiile recente, prefixoidele sînt cîteodată alipite la cuvinte mai vechi, formate deja cu ajutorul prefixoidelor sau al prefixelor: *diacronic*, este deci vorba de termeni compuşi cu dublu prefixoid (*angiomicrocitografie*, *arhisupraclasic*, *balistocardiogramă*, *imunoelectroforeză*, *microautomobil*, *microhidrocentrală*, *mototurbopompă*, *semisuperproducţie*,

semitelecomandat, autosupraapreciere, pluviocinemascope) sau chiar triplu (*citospectrofotometrie, semiautobiografie, autocitoradiografie*), dar *sincronic*, în cuvintele mai vechi, prefixoidul nu mai este simplit ca atare, ceea ce face ca, din punct de vedere al vorbitorului actual, termeni recenți ca *microanchetă* și *microhidrocentrală* să fie considerați pe același plan (în cel de-al doilea exemplu, *hidrocentrală* fiind interpretat ca un cuvânt *simplu*).

Dovadă că a^oa sînt înțelese lucrurile în realitate este crearea de formații pseudoprefixate, cu un prefixoid sinonim cu cel deja existent: *microminiaturiza*, sau chiar identic: *micromicrofon, miniminifilm*.

Demn de remarcat este și faptul că într-o serie de cazuri prefixoidul nu se adaugă unui singur cuvînt, ci unei sintagme: *autoinducere în eroare, pseudocronică istorică, aerotaxi sanitar, microidee fixă, microindiferent ce*, aceste cuvinte (mai ales ultimele) fiind cu siguranță creații efemere, de moment, fără nici o șansă de a dăinui, dar ele sînt în măsură să demonstreze vitalitatea prefixoidelor.

Pentru a înțelege „vitalitatea” procedurii și tendințele de formare a cuvintelor, considerăm că sînt interesante nu numai formațiile *definitive* din limbă, ci și cele de moment, trecătoare, căci nu se poate și dinaintea cîte dintre formațiile pe care astăzi le considerăm efemere vor putea să cîștige teren în dezvoltarea viitoare a românei.

Frecvența anumitor termeni în presă sau în limbajul curent: *autosifon, autotaxare, autoironiza, fonoabsorbant, microuivers, microaion, microroman, microstagione, microantologie, micromonografie, microanchetă, microhidrocentrală, autoacuză, autocontempla, biocurent, cosmoviziune, fotoexpoziție, semisimfonic, hidroameliorare, minijupă, minifustă, paleospeolog, semicristal, semiartă, semiremorcă, radiostea, radioundă, teleanchetă, telecronică, telecran, telemisiune, teleanregistrare, telepublicitate, telesăptămînă, tele-speaker, telemisie, trifruct, trivaccin, videotelefon* și faptul că uneori prefixoidul se adaugă nu unui cuvînt, ci mai multor cuvinte din aceeași familie: *autopastișă* și *autopastișa, biotelemetric* și *biotelemetrie, autoironie* și *autoironiza, cineamator* și *cineamatorism, telepublicitate* și *telepublicistic*, demonstrează, de asemenea, forța de expansiune a pseudoprefixelor.

Faptul că procedeul s-a impus în limba comună, în ultima etapă de dezvoltare a românei, nu numai sub aspect propriu-zis cultivat, este dovedit și de prezența pseudoprefixelor într-o serie de cuvinte avînd caracter hazliu sau ironic¹, ca de exemplu: *lactociudățenie, miniscară, teleașteaptă, microbănuială, autointerviu, pseudonoutate, teleplictisit, micropoet, motocicletomanie*. Dacă acest procedeu nu ar fi fost atât de frecvent în limbă, asemenea construcții nu ar fi fost posibile. Cu tot caracterul efemer al unor construcții recente de acest tip, nu ar trebui să nesocotim remarcabila lor funcție de diagnosticare atunci cînd ne propunem să determinăm tendințele care se

1 Pentru cazuri similare în italiană, vezi Masetti, *Espressione e ritmo*, Messina, Firenze, 1965, p. 71.

manifestă în evoluția formării cuvintelor. Iar printre aceste tendințe una dintre cele mai puternice este chiar largă utilizare a pseudoprefixelor.

Din cele expuse mai sus putem trage următoarele concluzii:

- Pseudoprefixarea este, în limba română actuală, un procedeu viu; este prezentă îndeosebi în limbajul persoanelor instruite, dar a trecut ^oi în limba standard.

- Cuvintele formate cu ajutorul pseudoprefixelor sînt în număr tot mai mare comparativ cu faza precedentă a limbii, ilustrată în *LRA*¹. În această privință, Iorgu Iordan a observat, pe bună dreptate, că, în principiu, nu există limită pentru o creație lingvistică de acest fel².

- Cuvintele cu pseudoprefixe nu sînt doar împrumuturi, ci au fost adesea create pe teritoriul românesc.

- Pseudoprefixarea a pierdut cel mai adesea caracterul artificial, elementele ei de compunere fiind sesizate cu u^ourință de vorbitorii de limbă română.

În afara acestor concluzii, socotim necesar să exprimăm o serie de rezerve care ne-au fost impuse de natura materialului studiat ^oi pe care le supunem reflecției cititorului:

- cercetarea se bazează pe un număr restrîns de termeni, căci se înțelege că nu am avut posibilitatea să excerptăm toate cuvintele nou apărute în intervalul de 7 ani;

- cea mai mare parte a cuvintelor sînt în situație de *hapax*, dar noi am considerat necesar să le folosim, pe de o parte, pentru că orice cuvînt poate avea o anumită importanță în istoria unei limbi ^oi, pe de altă parte, pentru că este foarte posibil ca o parte din acești termeni să mai fi fost înregistrați fără ca noi să avem cunoștință de acest lucru;

- dată fiind natura domeniului din care ne-am impus să extragem exemple, am avut în prea mică măsură ocazia de a lua în considerare aspectul popular al limbii.

Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, I, 1970, p. 925-929 - traducere din limba franceză

1 P. 213 ^oi urm.

2 Iorgu Iordan, în *LRA*, p. 213 ^oi urm., înregistrează, pentru o perioadă anume de 10 ani, 360 de formații cu prefixoide, în timp ce noi, în 7 ani, am înregistrat peste 470. Numărul total al acestora este la ora actuală mai mare, dacă adăugăm aici ^oi formațiile recente cu pseudoprefixe înregistrate de *Dicționarul de neologisme*, ediția a doua, sau în articole independente (vezi LR 2/1962, 4/1962, 3/1965).

OBSERVAȚII ASUPRA PREFIXOIDULUI *MINI-*

În limba actuală, în aspectul ei cultivat, utilizarea frecventă a prefixoidelor ocupă un loc de frunte printre diversele procedee de formare a cuvintelor noi¹. Într-adevăr, în limba literară actuală întâlnim un număr foarte mare de cuvinte alcătuite cu prefixoide (pseudoprefixe) ca: *auto-*, *moto-*, *micro-*, *tele-*, *foto-*, *para-*, *radio-*, *semi-* etc., pentru a nu cita decît câteva dintre elementele cele mai active din acest punct de vedere. Desigur că, pentru a explica faptul că în ultima etapă de dezvoltare a limbii române s-a impus procedeul pseudoprefixării, trebuie invocată introducerea în limba noastră a numeroși termeni științifici și tehnici în alcătuirea cărora erau prezente elemente grecești și latinești, precum cele citate mai sus².

Indiferent dacă socotim secvențele alcătuite cu *electro-*, *hidro-*, *semi-*, *tele-* etc. compuse și deci prefixoidele „elemente de compunere”³ sau dacă privim prefixoidele ca simple prefixe⁴, esențială pentru perioada actuală pe care o traversează limba română este largă utilizare a acestor elemente.

- 1 Pentru prezentarea problemei în ansamblu, vezi capitolul precedent.
- 2 Vezi A. Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965, p. 65: „L'emprunt de nombreux termes techniques composés d'éléments latins et grecs a rendu familiers au roumain non seulement les éléments de ces composés, mais aussi les principes eux-mêmes de la composition, de sorte que maintenant le roumain commence à se créer lui-même des composés à partir d'éléments internationaux, et aussi à partir d'éléments indigènes”; id., T., p. 268.
- 3 De exemplu în A. Darmesteter, *Cours de grammaire historique de la langue française*, partea a III-a, ed. a 8-a, Paris /f.a./, p. 102; J. Marouzeau, în „Le français moderne”, 1957, nr. 4, p. 242 ș.u.; G. Pasquali, *Lingua nuova ed antica*, ed. III, Firenze, 1964, p. 173; Fulvia Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, București, 1958, p. 34; A. Graur, *La romanité...*, p. 65; id., T., p. 268.
- 4 De exemplu în L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 74; J. Dubois, *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, Paris, 1962, p. 142.

Dintre prefixoide, unul dintre cele mai răspândite este *mini*¹, de origine latină, dar pătruns în limba română prin filieră franceză. Formațiile cu *mini*-, foarte numeroase², au invadat de curînd limba română, fapt dovedit, pe de o parte, de numărul crescînd al acestora în ultimii ani³ și, pe de altă parte, de absența lui *mini*- dintre prefixoidele studiate pentru prima dată în limba română de Iorgu Iordan⁴.

Cercetarea limbii vii și a presei actuale ne pune față în față cu un număr impresionant de formații recente cu *mini*-. Exemplele citate mai jos⁵ sînt, cu o singură excepție, extrase din presa zilnică; se știe că presa poate surprinde, cu multă rapiditate uneori, meandrele limbii vorbite și că face să circule cuvinte din cele mai variate domenii⁶.

Materialul nou care ne-a stat la îndemînă permite gruparea formațiilor cu *mini*-⁷ în două categorii mari:

I. Cuvinte aparținînd limbajului tehnic în sensul general, referitoare la obiecte de uz comun, de obicei, și

II. Cuvinte din patrimoniul limbii comune, chiar familiare.

I

Mini-aparatură s.n.: *Mini-aparatură* de televiziune în culori, cu ecran de 34 cm, Cont., nr. 48 (1155), 1968, p. 11;

1 Dintre lucrările care s-au ocupat în special sau tangențial de *mini*-, cităm, pentru limba română: N. Mihăiescu, în Inf. Buc., nr. 4479, 1968, p. 2- 3; M. Gheorghiu, în LR XVIII (1968), nr. 2, p. 132-133; Luiza Seche, în PN XIII (1968), nr. 7 (147), p. 30-32 și în SMFC V, p. 71-81; pentru limba franceză: R. Le Bidois, în „Le Monde”, 1967, nr. 4, p. 10; P. Gilbert, în „Langue française” 1969, nr. 2, p. 63; pentru limba spaniolă: G. Haensch, în „Español actual”, nr. 11, 1968, p. 1 ș.u.

2 Vezi articolele privitoare la limba română citate în nota precedentă.

3 G. Haensch consideră că în spaniolă este o adevărată epidemie a formațiilor cu *mini*-.

4 *Mini*- nu apare citat nici în *LRA* și nici în *LRC*.

5 Este vorba de termeni neînregistrați în lucrările anterioare dedicate lui *mini*-, în special, sau altor prefixoide, în general.

6 Din acest punct de vedere notăm aici, cu titlu informativ, câteva dintre lucrările de lingvistică mai recente bazate, aproape exclusiv, pe excerptarea presei: J. Dubois, *lucr. cit.*; L. Guilbert, *La formation du vocabulaire de l'aviation*, Paris, 1965; *id.*, *Le vocabulaire de l'aéronautique*, Rouen-Paris, 1967.

7 În scrierea cuvintelor cu *mini*- am respectat notarea cu cratimă sau fără aceasta din textul original.

Mini-autoturism s.n.: La viitorul salon internațional de automobile de la Bordeaux va fi prezent un *mini-autoturism*¹ considerat vehiculul cel mai lejer pentru ora°. Greutatea lui nu depășește 50 kg. Lung de 1,80 m și lat de 1,40 m, microvehiculul este mai mult o motocicletă decât un autoturism. Inf. Buc., nr. 4458. 1967, p. 4/1;

Ultra-mini-car s.n.: A făcut senzație apariția *ultra-mini-carului* „Drolette”, care, afară de faptul că este foarte urât, ocupă o suprafață de un metru pătrat. Cont., nr. 20 (1179), 1969, p. 10/3;

Minicrater s.n.: Armstrong semnalează că a descoperit în jurul modului o mulțime de „*minicrater*”, pe care le compară cu „găurile făcute de gloanțele unei arme cu aer comprimat”. Sc., nr. 8133, 1969, p. 8/4;

Minigeamandură s.f.: Construirea celei de a doua geamanduri-laborator ce va fi înconjurată de o rețea de *minigeamanduri*-satelit automate... Rom. lib., nr. 7461, 1968, p. 6/8;

Mini-mașină s.f.: *Mini-mașina* electronică corespunde unei profunde mutații tehnologice – suprimarea mecanicii – în istoria auto. Cont., nr. 41 (1147), 1968, p. 8/5);

Mini-serie s.f.: Au participat aproape 1200 de expozanți, de la producătorii-giganți din lumea întreagă, pînă la atelierele mici, dar foarte pretențioase, care lansează mașini scumpe, în *mini-serii*. Cont., nr. 20 (1179), 1969, p. 10/3;

Minispeolog s.m.: Pe publicistul ceh Vladimir Starka l-am cunoscut cu cîva timp în urmă la Praga, ca pe unul dintre pasionații îndrumători ai tineretului °colar în tainele speologiei. Atunci, și în schimbul de scrisori ce a urmat, noul prieten relatează amănunte interesante din activitatea „minispeologilor” cehi. Sc., nr. 464 (5898), 1969, p. 2/1;

Mini-vehicul s.n.: Un *mini-vehicul* urban, conceput de frații Jarret. Două locuri, trei roți, fără volan, fără pedale... Cont., nr. 41 (1147), 1968, p. 8/5.

II

Miniacord s.n.: Întîlnirea de la Basel nu s-a soldat decât cu adoptarea unor măsuri procedurale, fără a lua nici o hotărîre de fond. De aceea, agenția „France Presse” îl denumește *miniacordul* de la Basel. Sc., nr. 7973, 1969, p. 6/6;

Mini-gonă s.f.: Morga academică scandalizează astăzi în fond mai mult decât *mini-gona*. Cont. 1968 (nu am înregistrat celelalte date);

Mini-jubileu s.n.: *Mini-jubileu* (titlu). Inf. Buc., nr. 4907, 1969, p. 2/6;

1 Uneori, paralelismul formațiilor cu *mini-* și *micro-* se manifestă în existența a doi termeni cu aceeași semnificație alcătuiți unul cu un prefixoid, al doilea cu celălalt. De exemplu: față de *mini-autoturism*, *micro-automobil* (Mag., nr. 466, 1966, p. 3/1); la fel *mini-vehicul*, față de *micro-vehicul* (v. *mini-autoturism*).

Mini-miniatură s.f.: Notații, improvizații, „miniaturi” și *mini-miniaturi* (ciclul „Distihuri”), iată cuprinsul acestui volum, a cărui notă generală e facilitatea. Rom. lit., nr. 21 (33), 1969, p. 3/4;

Mini-pasăre s.f.: „avion de proporții reduse”: 21 mai 1927: Deasupra Atlanticului pustiu, o *mini-pasăre* de pînă și oșel, cu aripi drepte, largi, imaculate, biziia de 28 de ceasuri, pe un cer fără nori. Cont., nr. 24 (1183), 1969, p. 12/1;

Minihotel s.n.: Hotelul, de fapt un „minihotel”, dispune doar de cinci garsoniere a câte patru paturi. Inf. Buc., nr. 4450, 1967, p. 4/6;

Mini-ruladă s.f.: „ruladă de dimensiuni mici” (denumire care apare pe ambalajul ruladelor de format mic).

Avînd în fașă aceste exemple, sîntem tentați să facem „pronosticuri” și deci să încercăm să întrezărim care va fi evoluția viitoare a noilor formații, dacă au șanse de durabilitate sau dacă nu reprezintă cumva creații efemere, pe măsura rapidității cu care au fost „create”. Din punctul de vedere al „perenității”, credem că nu sîntem prea departe de adevăr dacă vom considera că majoritatea termenilor din prima categorie, probabil, vor rezista timpului¹, în timp ce, în general, termenii din categoria a doua – poate cu excepția² lui *mini-hotel* și *mini-ruladă* – vor dispărea curînd, dacă nu cumva au fost uitați și de cel care i-a utilizat chiar din momentul cînd i-a aternut pe hîrtie, actul lor de naștere fiind în același timp și actul de deces. Printre creațiile spontane, de moment se numără, desigur, și formațiile cu sens voit glumeș sau ironic, de tipul *mini-miniatură*.

O dovadă în sprijinul ideii că formațiile cu *mini-* sînt foarte recente o constituie împrejurarea că – deși ne bazăm pe extragerea materialului din presa zilnică timp de nouă ani (1960–1969) – cele 16 formații prezentate aici aparțin exclusiv ultimilor trei ani, și anume numai două au fost înregistrate în 1967, cinci aparțin anului 1968, iar majoritatea (8) au fost excerptate în timpul anului 1969³ (la acestea se adaugă *mini-ruladă*, înregistrat tot în 1969).

În toate exemplele de mai sus, *mini-* are statutul de adjectiv invariabil cu sensul general de „mic, minuscul”⁴; cîteodată apare la „superlativ” în asociere cu *ultra-*, ca de exemplu în *ultra-mini-car*.

Prin sensul său fundamental, *mini-* vine în concurență cu prefixoidul *micro-*, de origine greacă, introdus mai demult în limba română printr-o serie întregă de formații. *Micro-* este utilizat de obicei pentru a alcătui termenii strict științifici (de exemplu, dintre cuvintele înregistrate foarte

1 De remarcat prezența, printre aceștia, a nu mai puțin de trei termeni care se referă la dimensiunile reduse ale autovehiculelor, deci la o realitate acută a timpului nostru; vezi Luiza Seche, în PN, p. 32; id., în SMFC V, p. 78.

2 O situație specială o are *mini-gonă*.

3 De menționat că, pentru limba franceză, *Nouveau Dictionnaire Etymologique*, Paris 1964, înregistrează formații cu *mini-* (s.v.) din 1963, extrase tot din limba presei.

4 Cf. L. Seche, în PN, p. 30-31; id., în SMFC V, p. 77; P. Gilbert, loc. cit.

recent: *microbacterie, microelement, micromodul, micrometeorit, micromotor, microfossilă, micropunct, microzonă, a microimprimă*¹. Discutînd acest prefixoid în *LRA*, p. 220, Iorgu Iordan comentează: „exclusiv în termeni °tiințifici”; de la apariția *LRA* °i pînă astăzi, însă, *micro-* s-a extins °i la termeni ai limbii comune, de exemplu: *microstadion, microclub, microgară, microbalet, microgrăvură, microinstalație, microobservație, microportret, micropremieră, microreportaj, microroman, microschiță, microstagiuine*, fiind uneori utilizat cu sens glumeș, de exemplu în: *microbănuială, microflașnetă, microinterviu, microideefixă, microindiferențe*, sau chiar ironic-peiorativ, *micropoet*². Prin urmare, *micro-* a pornit din limbajul °tiințific °i a trecut apoi în limbajul comun, fără a-°i pierde capacitatea de a fi utilizat în noi formații cu caracter pur °tiințific, în timp ce *mini-* a aparținut de la început limbii comune, de un anumit nivel, este adevărat, dar în nici un caz limbajului °tiințific; aceasta – poate – se explică prin faptul că, spre deosebire de *micro-* °i de alte prefixe, *mini-* nu a fost °i nu este prezent în numele nici unei invenții, nu este legat de nici un aparat °tiințific de largă circulație (ca de exemplu: *tele-* de *televizor, auto-* de *automobil* sau *automat; micro-* de *microscop* sau *microfon*); după cum am văzut, *mini-* nu apare propriu-zis în termenii °tiințifici, ci în termeni tehnici °i în formații ale limbii comune; se poate să fie acesta motivul pentru care nu există °i nici nu putem imagina creații °tiințifice precum cele citate la *micro-* alcătuite cu *mini-* (sau, cel mult, în acest caz ele °i-ar schimba profilul strict °tiințific; de exemplu **minifilmare* nu ar însemna același lucru ca *microfilmare* „acțiunea de a realiza microfilme”; un **minimotor* ar avea, față de *micromotor*, un u°or sens peiorativ, iar o **minisecundă* ar părea, probabil, o formație glumeașă, în orice caz aproape pleonastică, în tip ce *microsecunda* este un termen °tiințific avînd sensul de „unitate de timp egală cu o milionime de secundă”).

Este clar că în majoritatea exemplelor citate este inutil să căutăm „modelul”, pentru că, chiar dacă acesta poate fi u°or detectat, în momentul de față aproape orice vorbitor al limbii române – cu un anumit grad de instrucție, totu°i³ – „simte” sensul lui *mini-* °i poate crea, cu ajutorul lui, o diversitate de noi cuvinte⁴. De°i „concurat” de *micro-*, prefixoid instalat de mai mult timp în limbă, *mini-* continuă să fie foarte productiv, deoarece este mai popular, în timp ce primul °i-a păstrat încă – cel puțin în anumite

1 *DLR* înregistrează substantivul *microimprimare*.

2 Aceste formații sînt recente, neînregistrate nu numai în dicționare, dar nici în alte lucrări de specialitate.

3 O dovadă că *mini-* nu a devenit accesibil chiar masei largi este transformarea lui *mini-ruladă* în *Mini* (nume propriu!), „ruladă” în limba vînzătorilor de piine, cornuri etc.

4 O excepție o constituie, dintre exemplele date, *mini-gonă*, în care tema cuvîntului este cu totul străină limbii noastre (din it. *gonna* „fustă”). De altfel, apariția acestui termen este o curiozitate în limba română, în care noțiunea respectivă este exprimată prin termenul de origine franceză *mini-jupe* „românizat” în *minijupă* sau chiar *minifustă*.

combinații - o semnificație cultă, savantă, ceea ce îi restrânge, desigur, posibilitatea de a fi totdeauna corect înțeles.

Caracterul mai popular, chiar mai „familiar” al lui *mini-*, în raport cu caracterul mai savant, propriu-zis științific, al lui *micro-* explică, credem, de ce prefixoidul *mini-* cunoaște, și probabil va continua să cunoască, un număr ridicat de formații noi¹.

SMFC VI, 1972, p. 137-141

1 După elaborarea acestui articol am mai înregistrat următoarele formații cu *mini-*: *miniaparitie* Săpt. nr. 43, 1971, p. 12/3; *mini-bătălie* Rom. lib., nr. 8425, 1971, p. 2/3; *miniextra* „un fel de chec”, formație interesantă deoarece prefixoidul se atașază unui alt element formativ (*extra-*); *mini-furtună* Rom. lit., nr. 27, 1971, p. 27/1; *mini-hovercraft* Inf. Buc., nr. 5555, 1971, p. 4/2; *mini-Maciste* Inf. Buc. XIX, nr. 5824, 1972, p. 4/2, în care *mini-* se atașază unui nume propriu; *minimaximă* Săpt., nr. 55, 1971, p. 12/2; *mini-orchestră* Rom. lit., nr. 11, 1972, p. 32/2.

OBSERVAȚII ASUPRA PREFIXOIDULUI *TELE-*

Tele- este astăzi, fără îndoială, unul dintre cele mai productive pseudo-prefixe internaționale, impus în ultima vreme ^oi în limba română.

Din punct de vedere semantic, ca ^oi alte prefixoide, de ex.: *auto-*, *foto-*, *moto-* etc., *tele-*, pe lângă sensul din limba de origine (gr. *teleo* "depărtare"), ^oi-a asumat sensul particular al celei mai importante aplicații¹, televiziunea, a^oa încît în multe dintre combinațiile actuale *tele-* are sensul general "prin televiziune", "despre televiziune", "cu ajutorul televiziunii" etc.

Multe dintre noile formații cu *tele-* – indiferent dacă sînt împrumuturi sau creații pe teren românesc – nu au ^oanse de stabilitate, cu atît mai pușin de durabilitate, ele fiind creații spontane, de moment. Totu^oi, înregistrarea lor este interesantă din două puncte de vedere: pe de o parte – teoretic – pentru a se sublinia vitalitatea într-adevăr extraordinară a acestui pseudo-prefix (trăsătură ce se încadrează într-o tendinșă mai generală manifestată în ultima vreme în limba română, de a se utiliza larg pseudoprefixe); pe de altă parte – practic – pentru că, probabil, cel pușin unele dintre cuvintele alcătuite cu *tele-* vor fi reșinute în limbă, de exemplu acelea legate de tehnica propriu-zisă a televiziunii sau de unele aspecte ale activității ^otiinșifice în special ^oi intelectuale în general.

În cele ce urmează vom înregistra o serie de formații recente cu *tele-*, nesemnlate în lucrările române^oti consacrate anterior acestui prefixoid, clasificîndu-le în trei grupe:

I) cuvinte ale limbajului ^otiinșific care denumesc aparate sau acșuni legate de noșiuinea de depărtare;

II) cuvinte referitoare la tehnica propriu-zisă a televiziunii;

1 Migliorini, Baldelli, *Breve storia...* Firenze, 1964, p. 337; A. Martinet, *Eléments...*, Paris, 1960, p. 135; pentru limba română, vezi Iorgu Iorgan, *LRA*, p. 215; L. Seche în *LR*, 3/1965, p. 408 ^o.u.; Fl. ^auteu, în *PN* 5/1967, p. 26-27; Iorgu Iordan, în *RLiR*, XXXI, 1967, p. 246 ^o.u.

III) cuvinte pe care încă de pe acum le putem considera ca efemere. Creațiile din această grupă au de cele mai multe ori valori stilistice speciale, caracter ironic, glumeț etc.¹

De remarcat că în grupa a II-a ^oi, cu o singură excepție, în a III-a toate formațiile noi pornesc de la sensul lui *tele-* detașat de la „televiziune”, în timp ce în grupa I, în termenii tehnici citați, este prezent înțelesul inițial al lui *tele-* (se adaugă aici creația glumeașă din grupa a III-a – *teleașteaptă*).

După cum se va putea observa cu ușurință, primele două grupe au fost stabilite bazându-ne pe semnificația lui *tele-*, pe când cea de a III-a a fost alcătuită pornind de la un alt punct de vedere ^oi anume acela al „durabilității”, ceea ce nu înseamnă că este absolut obligatoriu ca termenii înregistrați în grupele I ^oi a II-a să aibă o viață extrem de lungă.

Referindu-ne la criteriul „durabilității”, considerăm că, fără a încerca să facem pronosticuri, termenii cuprinși în grupa I au șanse mai ridicate de supraviețuire decât unii din grupa a II-a, prin urmare criteriul aplicat categoriei a III-a este valabil ^oi pentru primele două grupe.

Singur timpul ^oi va spune cuvântul în această problemă!

În continuare înregistrăm termeni noi excerptați din presa actuală, mulți fiind, ^oi de data aceasta², creația personală a Ecaterinei Oproiu, deținătoarea rubricii televiziunii la „Contemporanul”, scriitoare cu un remarcabil simț lingvistic.

I

telebatoscop s.n. Este numele unui aparat nou, conceput de tehnicienii sovietici, în colaborare cu medicii. Acest aparat este destinat detectării corpurilor străine din țesuturi. Mag., 12.XI.66, p. 3, col. I;

tele-deșteptător s.n. "aparat de măsurat timpul reglat pentru a deștepta persoanele de la distanță". În 1967 se creează *tele-deșteptătorul*, pentru țările în care posturile de televiziune încep în zori. Cont., 48 (1155), 29.XI.68. p. II, col. 6-7;

teledirigare s.f. "conducere de la distanță". Transporturile cunosc de asemenea un proces accelerat de automatizare. *Teledirigarea* automată a traficului feroviar cuprinde sectoare de linii de 200-300 km pe care circulația se desfășoară conform cu varianta optimă de scurgere a garniturilor de tren. Sc. XXXV, 7057, 31.VII.66, p. 4, col. 2;

teleînregistrare s.f. "înregistrare la distanță". Metoda *teleînregistrării* parametrilor biologici permite cercetătorilor să studieze comportarea

1 Vezi Iorgu Iordan, în *art. cit.*, p. 250; faptele de limbă pe care le-am avut la dispoziție au făcut ca grupele a II-a ^oi a III-a să coincidă cu cele stabilite de prof. Iorgu Iordan în articolul citat.

2 Vezi Iorgu Iordan, în *art. cit.*, p. 248 ^o.u.

organismului uman la excitațiile venite din mediul înconjurător. Sc. XXXV, 6828, 11.XII.65, p. 6, col. 7;

telemecanic adj. "care controlează și comandă funcționarea mecanismelor de la distanță". La Dnepropetrovsk (Uniunea Sovietică) a fost realizată o instalație *telemecanică* pentru una din minele carbonifere ale bazinului Doneț. (*DN₂* înregistrează s.f. *telemecanică*) Sc. XXXIII, 6207, 25.III.64, p. 3, col. 5;

telescaun s.n. "instalație de teleferic în formă de scaun". În anii 1969-1970 vor mai fi realizate: un teleschi la Sinaia și un *telescaun* la Predeal. Rom. lib. XXVI, 7485, 13.XI.68, p. 7, col. 4;

teleschi s.n. "instalație de teleferic în care cablul poartă omul pe schiuri". Elicopterul francez Super-Frelon 03 a realizat recent o performanță, transportând de la Nisa la stația *teleschi* din Auron (2500 m) un cablu de *teleschi*, cântărind cca 2 tone. Rom. lib. XXIII, 6372, 10. IV.65, p. 3, col 6-7; vezi și Rom. lib. XXVI, 7485, 13.XI.68, p. 7, col. 4.

II

teleanchetă s.f. "anchetă a televiziunii"; spicuim câteva rubrici: „*teleancheta*” (trei întrebări și firește... trei răspunsuri) Pr. Radio XIII, 538, 8.III.62, p. 8, col. 1;

tele-căsuță poștală s.f. "căsuța poștală a televiziunii" (rubrică permanentă în revista „Contemporanul”). Acest aplomb nu e, poate, pe gustul tuturor, dar din experiența mea de *tele-căsuță poștală* mi-am dat seama că numai aparițiile decolorate și fade pot aspira la unanimitate. Cont., VII, 69, p. 5, col. 1;

tele-centru s.n. "sediul central al televiziunii". Blocul redacțional de la viitorul *tele-centru*. Cont. 31 (1086), 1.VIII.67, p. 5, col. 4;

tele-ecran s.n. "ecranul mic al televizorului". M.N. de la Teatrul Național din București, semnatar al regiei și coautor al adaptării, este un încăpăținat pătimitor al dramaturgiei românești și numeroasele lui spectacole „de sală”, chiar dacă inegale uneori, i-au asigurat o experiență în lucrul cu actorii, o experiență care, mai ales aici, pe *tele-ecran*, s-a dovedit o condiție a reușitei. Gaz. lit. XIV, 9 (749), 2.III.67, p. 2, col. 1;

teleducație s.f. "educație făcută prin intermediul televiziunii”. Sintem într-un secol al *teleducației*. Vrem să ne educăm și prin televizor. Cont. 51 (1001), 17.XII.65, p. 4, col. 7;

teletransmisie s.f. "transmisie la distanță”. Corespondența trimisă din Moscova de inginerul Piotr Donețki, specializat în *teletransmisii*. Cont. 6 (904) 7.II.64, p. 8, col. 1-2;

telereclamă s.f. "reclamă prin intermediul televiziunii”. Iată o problemă care nu este „una dintre cele mai importante”, care nu „ne frământă” în mod deosebit, care nu trebuie „ridicată cu tărie și cu cea mai mare urgență”, dar

care este totu^oi „o problemă”, ea se nume^ote *telereclamă*. Cont. 39 (1989), 24.IX.65, p. 2, col. 1.

III

teleașteaptă s.n. "telegramă care se lasă a^oteptată mult ^oi bine" (creație glumeașă, de moment). Potrivit unei asemenea deserviri fără gre^o, la Călimăne^oti telegramei poși să-i spui *teleașteaptă*. Sc. XXI, 5314, 11 X 60, p. 2, col. 4;

tele-comentariu teatral s.n. "discuții la televiziune pe marginea unor piese de teatru". Este uimitor cum o emisie de *tele-comentariu* teatral (ce vreți mai atractiv decât scena?), predestinată să fie atractivă ^oi scăpărătoare, nu poate sparge mohoreala zilei de luni. Cont. 19 (1178), 9.V.69, p. 5, col. 1;

tele-erată s.f. "emisiune în care se îndreaptă unele gre^oeli strecurate în programul de televiziune". Pentru realizarea acestui deziderat elementar, am propune televiziunii măcar inițierea unei emisiuni de închidere a programului cotidian numită „*tele-erată*”, pe care vizionînd-o să putem spune lini^otiși: „Gre^oeală să fie, da' s-o ^otim ^oi noi” Inf. Buc. XV, 4364, 16 VIII 67, p. 2, col. 7;

tele-maraton s.n. "performanșă în lungimea de timp a unei emisiuni a televiziunii”. Un *tele-maraton* de ^oapte ore, iată un tur de forșă care pune la încercare capacitatea de producție a televiziunii, dar ^oi cea de recepție a spectatorului. Rom. lib. XXV, 6943, 12.II.67, p. 4., col. 7;

telemanie s.f. "mania de a urmări cu orice preș ^oi în orice condiții emisiunile de televiziune”. C.D. reu^oe^ote în „Munca silnică” o satiră elocventă a *telemaniei*. Sc. XXXVII, 30.VI.68, p. 4, col. 8;

telepărinte s.m. "părinte care urmăre^ote la televizor emisiunile destinate copiilor”. De pildă, nu poși să nu consemnezi că „Marek pistruiatul” e un nou serial de desene animate ingenios, fantezist, plin de poante, pe care vi-l recomand ^oi dvs., *telepărinșilor*. Inf. Buc., XVI, 24. VII.69, p. 2, col. 7;

teplectisit adj. "plictisit de emisiunile prezentate de televiziune”. Dar să-l azvîrli în arena publică, fără a-l înarma cu cel mai anemic spirit, cu care să poată lupta eroid împotriva a o mie de priviri plictisite ^oi a cîtorva sute de mii (cel puțin) *teplectisite*, ce cruzime! „Cronica” II, 5 (51), 28.I.67, p. 2, col. 4;

tele-talent s.n. "talentul manifestat în cadrul emisiunilor de televiziune”. Talentul, *tele-talentul*, cred eu, începe cu flerul de a începe să urci spre o temă nu pe cărările umblate, ci exact pe drumul ce duce spre centrul vital, pe drumul care traversează această imagine-^ooc. Cont. 41 (1147), 11.X.68, p. 5, col. 1.

În încheiere trebuie scoasă în relief importanșă formașilor înregistrate pentru cercetarea unui proces activ în faza actuală a dezvoltării limbii române literare ^oi anume utilizarea frecventă a prefixoidului *tele-*; prin

urmare, ne referim la însemnătatea creațiilor citate nu atât pentru „langue” – a^oa cum am mai subliniat, mulți dintre acești termeni nu au o viață lungă și nu ajung să capete un loc în dicționare –, cât pentru „parole”, în binecunoscuta terminologie saussureiană. Se separă astfel ceea ce este individual, periferic-efemer, de ceea ce este social, esențial și durabil¹.

Chiar dacă înregistrăm exagerările „modei” de a se crea noi termeni cu *tele-* (vezi categ. a III-a în special) nu e posibil să nu ne atragă atenția acele creații, probabil durabile, care corespund unei necesități obiective², dictate de progresul științei și al tehnicii în domeniul comunicării la distanță (categ. I și a II-a). Creațiile noi amintite au o deosebită valoare teoretică, deoarece se conformează unei mai vechi și generale tendințe a limbii către concentrare, către economie³, tendință care determină preferința către un compus (cu elemente alcătuitoare autonome sau cu prefixoide, ca în cazul lui *tele-*)⁴ în raport cu o perifrază mai lungă și deci mai greoaie.

LR, 2, 1970, p. 141-145

1 Fl. Auteu, în PN, 5 / 1967, p. 27, remarcă, discutând termenul *teleast*, că acesta „s-a dovedit mai util pentru lingvistică decât pentru limbă”.

2 Vezi Iorgu Iordan, în RLiR, p. 247.

3 *Ibidem*, p. 256.

4 În practică, între formațiile compuse propriu-zis și cele alcătuite cu prefixoide este greu de distins, cu atât mai mult cu cât, a^oa cum în *floarea-soarelui*, *floare* este determinat și *soarele* determinant, în *tele-jurnal*, *tele-anchetă* etc. *tele-* joacă rol de determinat și elementul al doilea de determinant *v. J. Dubois, *La dérivation en linguistique descriptive et en linguistique transformationnelle*, în *Travaux de linguistique et de littérature romanes*, Strasbourg, 1968, p. 30).

ASPECTE ALE PSEUDOSUFIXĂRII ÎN ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ

Primul lingvist care a studiat în limba română procedeul de formare a cuvintelor cu ajutorul prefixoidelor – „elemente formative provenind din alte cuvinte decât prepozițiile sau adverbele” – este Iordan în *LRA*. În afara prefixoidelor, există o serie de afixe complementare, pentru care împrumutăm de la B. Migliorini termenul de sufixoid¹ (pseudosufix), afixe asupra cărora vrem să atragem atenția în acest scurt capitol. Sufixoidele sînt segmente formative provenind din cuvinte independente (substantive, verbe, adjective), care funcționează ca sufixe, ocupînd locul al doilea în alcătuirea unui nou cuvînt.

Sufixoidele ca ^oi prefixoidele au caracter internațional ^oi apar mai ales în cuvinte care provin din domeniul tehnicii ^oi al ^otiinței².

Strînsa legătură dintre sufixoide ^oi prefixoide este atestată ^oi de faptul că o serie de elemente formative care funcționează ca prefixoide devin sufixoide prin schimbarea poziției lor în cuvintele nou create. Este cazul prefixoidelor *filo-*, *fono-*, *lito-*, *logo-*, *dinamo-*, *etno-*, *psih-* sau *termo-*³ etc. În

1 Termenul a fost pus în circulație de B. Migliorini, care îl folosește totuși alături de termenul *sufix* (v. *Saggi sulla lingua del Novecento*, Firenze, 1963, ed. III, p. 160) ^oi, din cîte cunoaștem, nu a mai fost reluat; trebuie să menționăm că tot Migliorini este autorul termenului *pseudoprefix*, deja intrat în circuitul lingvistic (*Lingua contemporanea*, Firenze, 1938, p. 80). La P. Guiraud, *Structure étymologique du lexique français*, Paris, 1967, termenul *pseudosuffix* are cu totul alt sens (ca, de altfel, ^oi termenul *pseudoprefix*, p. 102 ^o.u.).

2 Această caracterizare coincide cu cea propusă de Iordan, *LRC*, p. 261.

3 Vezi Iordan, *LRA*, p. 190; autorul remarcă pe drept cuvînt că unele dintre prefixoidele citate îmi modifică aspectul ^oi deci categoria gramaticală atunci cînd sînt plasate după segmentul independent: *dinamo-* > *-dinamic*, *psih-* > *-psihic*, *termo-* > *-termic*, *etno-* > *-etnic*, *filo-* > *-fil(ie)*.

aceste situații, considerăm că ne aflăm în prezența unor prefixoide *mobile*: avînd la bază cuvinte independente, ele au posibilitatea de a ocupa un loc sau altul în raport cu segmentul principal la care se alipesc.

Această situație îndreptățește opinia potrivit căreia pseudoprefixarea ar fi o variantă a compunerii¹. În acest caz, se pune întrebarea dacă pseudo-sufixarea este variantă a sufixării² sau a compunerii³. În ceea ce ne privește, înclinăm pentru a doua soluție, în principal pentru motivul arătat mai sus⁴ și anume caracterul *independent* al acestor elemente de formare, spre deosebire de sufixe, care, precum se știe, trebuie să fie indisolubil legate de radicalul lor⁴. Acestei interpretări i se opune, totuși, capacitatea pseudo-sufixelor de a modifica, în unele cazuri – în general puțin numeroase – asemenea sufixelor propriu-zise, categoria gramaticală a cuvintelor-rădăcină, dar considerăm că dintre aceste două aspecte primul este mai important.

În româna literară actuală sufixoidele cele mai răspândite⁵ ar putea fi clasate în două categorii:

a) sufixoide care pot funcționa și ca prefixoide, deci segmente formative mobile bipoziționale, ca de exemplu: (-)fon(o)(-), (-)fil(ie)(-)⁶, (-)graf(o)(-), (-)log(ie)(-);

b) sufixoide monopoziționale care apar în exclusivitate în partea finală a cuvîntului (cel puțin în exemplele recente de care dispunem), de exemplu: -cultură, -drom, -duct, -gramă, -gen, -geneză, -genic, -gonic, -man, -manie, -metru, -metrie, -naut, -plast, -scop, -scaf, -tecă⁷.

Marea majoritate a radicalelor cu funcție de sufixoide sînt de origine grecească: -fon(o) < gr. *phoné* "sunet, voce", -fil(o) < gr. *phileo* "iubesc", -log(ie) < gr. *logos* "vorbă, cuvînt, știință", -crat < gr. *kratos* "forță", -drom⁸ < gr. *dromos* "cale", -gramă < gr. *grámma* "unitate de măsură", -graf < gr. *grapho* "scriu", -gen(ie) < gr. *gennáo* "aduc pe lume", -geneză < gr. *génésis* "naștere",

1 V. Fl. Dimitrescu, *Aspects de la pseudopréfixation dans le roumain littéraire actuel* în *Actes du XII-e Congrès de philologie et linguistique romanes*.

2 A. Darmesteter, *Cours de grammaire historique de la langue française*, partea a III-a, Paris, ed. VIII, p. 102 ș.u., consideră că rădăcinile grecești joacă rolul de sufixe – și aceasta în pofida faptului că sufixoidele sînt discutate în capitolul „compoziția grecească”; B. Migliorini, *Saggi...*, p. 34, 36 etc., tratează sufixoidele alături de sufixe.

3 H. Mitterand, *Les mots français*, Paris, 1963, p. 49 ș.u., înglobează sufixoidele în capitolul „compunere”.

4 H. Mitterand, *op. cit.*, p.33.

5 În acest articol, am folosit un material neînregistrat de dicționare sau de alte lucrări, care a fost extras, timp de șapte ani, mai ales din presă.

6 Pentru *filo-*, v. Jordan, *LRA*, p. 219-220.

7 Pentru capacitatea distribuțională redusă a sufixoidelor, v. N. Chomski, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, 1965, p. 182.

8 B. Migliorini, *Saggi...* p. 34, insistă asupra productivității lui *-drom* în italiana scrisă uzuală.

-gonic < gr. *goné* "na^otere", -*man(ie)* < gr. *mania* "furie", -*plast* < gr. *plastikos* "care se referă la modelaj", -*scop* < gr. *skopéo* "examinez", -*scaj* < gr. *skáphos* "barcă", -*tecă* < gr. *theke* "depozit", sau, în mai mică proporție, de origine latină: -*cultura* < lat. *cultura* "cultură", -*duct* < lat. *ductus* (part. lui *duco, ducere*) "condus", -*metru* < lat. *metrum* "metru", -*naut* < lat. *nauta* "navigator".

Aceste pseudosufixe apar în termeni recenți precum: *bîtocrat, stufultură, radiodrom, aeroduct, radiofon, taxofon, videofon, cinefilie, fotogramă, proteinogramă, psihoprofesiogramă, mildiograf, radiogenic, cancerogeneză, cancerigen, halucinogen, isterigen, sociogenic, reologie, aerolog, claustroman, procesoman, bazomanie, spectrometru, cronaximetru, curentometru, penetrometru, respirometru, brazdometru, econometric, astronaut, cronoplast, sticloplast, lignoplast, bronhoscop, ecoscop, gastroscop, laparoscop, magnetoscop, rectoscop, esofagogscop, fibroscop, demoscopie, mezoscaj, miniscaj, teatrotecă, vintotecă, cinematecă.*

Trebuie observat că în numeroase cazuri noul cuvînt este format dintr-un prefixoid plus un sufixoid, ca de exemplu: *radiodrom, radiofon, videofon, cinefil(ie), fotogramă, sociogenic, aerolog, aeroduct, miniscaj, radiogenic*; sudarea directă a celor două rădăcini¹ este una dintre caracteristicile noilor formații lexicale în limbile de cultură actuale².

Desigur, nu întotdeauna este posibil să se precizeze care dintre formațiile citate sînt realizate pe teren românesc și care sînt neologisme împrumutate. Dar, așa cum am arătat deja, reluînd ideile lui H. Frey³, noi am considerat că pentru a determina direcțiile de evoluție a limbii – în cazul nostru, prezența cuvintelor formate cu pseudosufixe –, ne putem adresa tuturor cuvintelor limbii, indiferent că e vorba de împrumuturi sau de creații recente ale limbii române.

În orice caz, trebuie observat că multe dintre aceste sufixoide au devenit într-o anumită măsură indigene, ceea ce face posibilă crearea cu ajutorul lor a unor cuvinte cu o oarecare frecvență, unele chiar cu caracter popular (cu nuanță ironică), de tipul *bîtocrat, brazdometru, procesoman* etc.

În română, procesul de „formare” a pseudosufixelor poate fi surprins în germene într-o serie de substantive care, frecvent folosite, își pierd încet-încet semnificația inițială, devenind astfel simple morfeme. Sînt termeni precum: *cheie, limită, fulger* care apar de exemplu în *convorbire-fulger, întrevedere-fulger, interviu-fulger, caz-limită, situație-limită, întrebare-cheie*,

1 A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1960, la fel ca și H. Mittelebrand, *op. cit.*, p. 49 și u., denumește aceste formații „recompuse”; noi nu adoptăm acest termen, căci el poate da impresia unei duble compuneri, ceea ce nu este cazul.

2 C. Schick, *Il linguaggio*, Torino, 1960, p. 61, consideră că termenii de acest fel sînt numeroși datorită faptului că „fixitatea proprie cuvintelor din limbile moarte se adaptează mai bine cerințelor de exactitate și de precizie din terminologia științifică și tehnică”.

3 „Bulletin de la Maison franco-japonaise”, 8 (1936), 1, p. 83.

răspuns-cheie, situație-cheie, poziție-cheie, replică-cheie etc. (în franceză ^oi în italiană există de asemenea nenumărate formații cu cuvintele *clef, limite*, respectiv, *chiave, limita, lampo*). În aceste cazuri, nu se poate vorbi de compuse propriu-zise, căci „compunerile adevărate sînt oarecum unice”¹ (pe cînd cele trei cuvinte sînt repetabile în mai multe formații, ca al doilea element), dar nici de sufixare, deoarece termenii citați sînt încă prea „vii”. Ne aflăm în fața unui caz de tranziție a unor segmente de la statutul de elemente de compunere la cel de afixe². Procesul în sine poate dura foarte mult, dar acestea sînt „fazele” lui.

Nu trebuie neglijată nici etapa următoare, pentru că, desigur, unele sufixoide pot să devină treptat, prin frecvența utilizare ^oi printr-un lent proces de gramaticalizare, sufixe propriu-zise. Este cazul vechiului radical de compunere *mente*³ (ablativul substantivului *mens* "minte"), care, de exemplu în franceză, s-a gramaticalizat în secolul XII⁴, devenind „morfem sintactic”⁵. Privită astfel, pseudosufixarea apare, din punct de vedere dia-cronic, ca un stadiu intermediar între compunere, prin juxtapunerea segmentelor, ^oi amalgamarea lor într-un singur element⁶.

Discuția aceasta a fost menită să scoată în relief unul dintre procedeele de formare a cuvintelor în româna literară, precum ^oi în alte limbi de cultură; ea ^oi-a propus totodată să pledeze pentru includerea situațiilor citate într-o categorie diferită de cea a sufixelor – deci pentru o distincție între sufixarea propriu-zisă ^oi pseudosufixare.

RRL, 1, 1969, p. 3-6 – traducere din limba franceză

1 Jordan, *LRA*, p. 190; v. ^oi J. Dubois, *Grammaire structurale du français contemporain*, Paris, 1965, p. 93.

2 V. A. Martinet, *op. cit.*, p. 134; o interpretare similară în J. Dubois, în „Travaux de linguistique et de littérature”, Strasbourg, 1968, VI, 1, 31.

3 V. I. Iordan, în BPh, VI (1939), p. 23-25 ^oi 55; v. I. Dănăilă, în SMFC, II, p. 185 ^o.u.

4 H. Mitterand, *op. cit.*, p. 40.

5 J. Kurylowicz, *Esquisses linguistiques*, Wroclaw-Krakow, 1960, p. 44.

6 V. A. Martinet, *op. cit.*, p. 133.

NOTE ASUPRA TERMINOLOGIEI ASTRONAUTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm tabloul sumar al unei sfere lexicale mai puțin intrate în raza de cercetare a lingviștilor români, terminologia astronauticii, oprindu-ne exclusiv asupra dezvoltării luate de acest important sector în ultimele decenii de evoluție a limbii noastre.

Este un fapt îndeobște cunoscut și remarcat că astăzi știința și tehnica constituie principalul factor al progresului social. În țara noastră s-a creat o bază materială corespunzătoare cercetării științifice și, evident, toate acestea n-au rămas fără ecou din punct de vedere lingvistic.

Mulți termeni specifici diferitelor specialități de știință și tehnică nu mai sînt, de mult, un secret pentru vorbitorii de azi ai limbii noastre. În procesul răspîndirii limbajului propriu fiecărui domeniu de activitate, un rol de prim ordin îl deține presa, care mînuiește o limbă deschisă inovațiilor. Într-adevăr, organele curente de informație, reflectînd realitățile interne și externe, se dovedesc a fi extrem de receptive față de vocabularul tehnic utilizat de fiecare dintre noi în domeniul său. Ziarele și revistele de larg tiraj difuzează termenii tehnicii aducînd vocabularul „specializat” la stadiul de „vocabular de masă”. Presa, născută din confluența unor aspecte stilistice variate (politic, administrativ, tehnic, beletristic), are ca factor distinctiv preocuparea de a se face înțeleasă de persoane de niveluri culturale diferite, înlesnind astfel fixarea unei limbi standard în care termenii tehnico-științifici au o pondere ridicată. Desigur că, în afara presei, radioul și televiziunea au un rol de seamă în răspîndirea și fixarea termenilor noi, dar cum cuvîntul scris are un mai mare prestigiu decît cel vorbit, funcția specifică a presei este deosebită. În acest fel cititorii și-au îmbogățit vocabularul activ reușind să înțeleagă corect sau chiar să mînuiască cu o anumită ușurință termeni a căror prezență este explicabilă prin marea amploare pe care a luat-o astronautica - o știință tînără dar într-un „urcuș vertiginos”; cum se

oție că limba „reacționează prompt la toate schimbările din gândirea oamenilor” și din viața societății¹, nu este deloc surprinzător că, datorită presei care i-a utilizat de atâtea și atâtea ori, ne-am familiarizat cu termeni ca: *aselenizare, amerizare, modul (lunar), cosmonaut, satelit* etc.

Specificăm că în rîndurile de mai jos vom lua în discuție numai termeni din domeniul astronauticii care nu figurează în dicționarele noastre apărute înainte de anul 1961 și că toți termenii au fost extrași, cu citate – pe care, aici, în lipsă de spațiu nu le reproducem și pentru care v. DCR – din presa zilnică apărută în ultimii 30 de ani.

Un moment de mare însemnătate în dezvoltarea terminologiei astronautice l-a marcat zborul lui I. Gagarin din 1961² care a adus cu sine – în același an – răspîndirea unor cuvinte precum *cosmonaut* (și *pilot*), *cosmonavă*, *cosmodrom*, *navă-satelit*. În anii imediat următori s-au înregistrat termenii: *amerizare, circumterestru, cosmoviziune, pilot comandant* (1962), *circumlunar* (1963), *biosatelit* (1964)³, *aerocosmic, NASA* (1965). Trebuie subliniat cu tărie aici că anii menționați nu echivalează – decît, poate, în cazuri extrem de rare – cu „nașterea”, cu „crearea” termenului respectiv și nici măcar cu anul pîntrunderii lui în limba română (dacă este – precum foarte mulți din categoria în discuție – de origine străină), ci reprezintă, pur și simplu, anii cînd au fost înregistrați de noi în presă. Ar fi deosebit de important, ca și în alte cazuri, de altfel, ca, în măsura posibilului, aceste date să fie împinse înapoi, să se predateze cuvintele înregistrate de noi pentru că trebuie înțeles că această inițiativă înseamnă numai un prim pas în încercarea de a stabili, pe cît posibil, datele de consemnare în limba română a unor cuvinte recente.

Al doilea moment extrem de important pentru domeniul care ne preocupă aici îl constituie anul 1969, cînd omul părăsește pentru prima oară pe Lună. Din acest an nomenclatura de profil se lărgește și în română sînt atestați termenii (cei mai mulți fiind direct legați de acest eveniment): *aluniza, alunizare, aselenizare, apunțizare, apunțare, cabină-mamă, echi-gravisferă, fiabilitate, lunaut, modul (lunar), navă-mamă, presurizare, presurizat, selenaut*. Ecourile acestui moment de vîrf se continuă în anul 1970, cînd sînt consemnați termenii: *aerospațial, aselenizabil, lunamobil, lunahod, selenosatelit*. Anii următori aduc atestarea în limba română a termenilor: *rachetomodel* (1971), *fizician-astronaut* (1972), *astronaută, planetoid* (1973), *avion-rachetă, cosmolog, cosmo-depanator, geostaționar, OZN, ozenist, shuttle, spacelab, venusonaut* (1974), *om-broască* (1975), *apunta, amartiza, amartizare, femeie-cosmonaută* (1976), *Intelsat, navetă (spațială), amarare* (1977), *bio-astronautică, venusian* (1978), *UFO, ufolog* (1979).

1 Graur, E., p. 72.

2 Pentru unele aspecte ale istoricului zborului interplanetar v. PC, p. 7-40 și despre preistoria acestora v. PA, p. 19 și u.

3 De fapt primul biosatelit a fost lansat în 1957 (v. E II, p. 328).

Termenii menționați mai sus sînt, unii, atît de recenți ^oi/sau atît de speciali, încît nu ^oi-au găsit un loc în dicționarele noastre curente; de ex. în DEX ^oi DN₃ întîlnim numai o pătrime din totalul termenilor înregistrați de noi.

Astfel, nu sînt inserați în DEX termenii: *circumlunar, biosatelit, selenaut, aerospațial, rachetomodel, geostaționar, amarare, fiabilitate, bioastronautică* ^oi nu sînt înregistrate nici în DEX ^oi nici în DN₃ cuvintele: *pilot-cosmonaut, navă-satelit, cosmoviziune, pilot-comandant, aerocosmic, NASA, apunțizare, apunțare, cabină-mamă, echigravisferă, navă-mamă, presurizat, aselenizabil, lunamobil, lunahod, selenosatelit, fizician-astronaut, pilot-astronaut, astronaută, avion-rachetă, cosmodepanator, shuttle, ozenist, spacelab, venusonaut, om-broască, amartiza, amartizare, femeie-astronaut(ă), Intelsat, comsat, venusian, UFO, ufolog.*

Un caz special îl constituie *planetoid* "satelit artificial" care este înregistrat atît în DEX cît ^oi în DN₃, dar nu cu sensul din astronautică, ci cu cel din astronomie, "asteroid".

Trebuie specificat că o serie dintre termenii discutați mai sus nu sînt specifici terminologiei astronautice, ci aparțin sferei mai largi a terminologiei aerospațiale¹; în situația aceasta sînt²: *amerizare*, legat de apariția hidroavionului³, *apunta, apunțare, apunțizare* relative la operația de coborîre a unui avion sau helicopter pe puntea unui vas purtător de avioane⁴, *avion-rachetă, fiabilitate, NASA, om-broască* (noțiune despre care ing. C. Opri^oiu afirmă că a fost cunoscută încă din timpul celui de-al doilea război mondial), *pilot-comandant, presuriza, presurizat*. Am luat însă în discuție aceste cuvinte pentru că sînt larg utilizate ^oi în astronautică, iar ceea ce a contribuit, de fapt, la răspîndirea lor în limbajul maselor este tocmai prezența lor ^oi în sistemul lexical astronautic.

Printre îmbinările fixe care apar frecvent în contextele cuvintelor amintite, putem cita: *sondă spațială, stație spațială, navă spațială, navetă spațială, laborator (centru) de medicină spațială, a lansa în spațiu; mare lunară, modul lunar, orbită lunară, sol lunar, material selenar, orbită geostaționară; misiune orbitală / laborator orbital; satelit natural, satelit artificial, satelit geostaționar, satelit meteorologic; navă (cosmică) satelit, rachetă cu trei trepte, treaptă de aselenizare, modul laborator, spațiu extraterestru, a lansa în spațiu, operațiune de amarare, pistă de apunțizare, zonă de amartizare, zbor cosmic, dispozitiv de cuplare, stație automată*. Se observă că adj. *spațial, lunar, orbital* ^oi *cosmic* se adaugă la mai multe substantive ^oi că substan-

1 Menționăm că nu am adus în discuție aici termenii generali de fizică, de meteorologie etc., foarte frecvenți în terminologia descrisă.

2 Mulțumim ing. C. Opri^oiu de la INCREST pentru indicațiile date în separarea celor două serii de termeni.

3 V. Gușu Romalo, C.G., p. 233.

4 *Ibidem*.

tivele *orbită*, *satelit*, *spațiu*, *treaptă* apar în mai multe secvențe fixe cu specific astronomic.

Numărul termenilor specifici astronauticii este foarte mare, dar, după cunoștința noastră, nu există dicționare care să separe această terminologie de cea aeronautică, în care de altfel se cuprinde. Un dicționar aeronautic precum *AAMD* dă echivalente (în 8 limbi), pentru 15.718 termeni (cuvinte și sintagme), dintre care numai unii aparțin astronauticii. De asemenea, prima încercare românească de a cuprinde lexicul aviatic (în sensul larg) al termenilor într-un dicționar bilingv, româno-francez (*DAv*) cuprinde circa 20.000 de termeni și o anexă cu circa 1.000 de prescurtări uzuale. Diferența față de *AAMD* se explică, desigur, și prin prezența a numeroși termeni de astronomică apăruiți între anul de apariție al dicționarului în 8 limbi (1960) și anii de elaborare a dicționarului românesc, predat la tipar în 1981; cu această ocazie aducem călduroasele noastre mulțumiri autorilor care ne-au pus la dispoziție manuscrisul dicționarului și prof. univ. V. Pimsner pentru informațiile bibliografice furnizate.

De menționat că în *DAv* grupurile fixe cu termeni precum cei citați mai sus sînt mult mai numeroase, fapt explicabil prin caracterul tehnico-științific propriu-zis al terminologiei cuprinse în dicționar.

Pe de altă parte, se poate constata că în *DAv* lipsesc o serie de cuvinte cu specific astronomic, dar aceasta nu este un lucru foarte surprinzător, dat fiind caracterul predominant aviatic al dicționarului. Printre termenii de astronomică absenți menționăm (evident, fiind vorba de un dicționar francez-român vom trimite la echivalentul francez): *aérospatial*, *alunir*, *alunissage*, *apponter* (dar *apontage* apare), *bioastronautique*, *circumlunaire* (apare însă ca o complinare la *satellite*), *circumterrestre*, *cosmodrome*, *cosmologie*, *cosmonaute*, *géostationnaire*, *lunaute*, *module*, *navette /spatiale/*, *planétoïde*, *satellite lunaire*.

Dacă urmărim originea cuvintelor aduse în discuție mai sus, se constată că ele se datoresc, cele mai multe, cum este și firesc pentru lexicul noii științe care ne preocupă, unor influențe străine. Dacă însă unele au un etimon sigur, în cazul altora este greu de precizat sursa principală. Sînt de origine franceză cuvintele: *aerospațial* < fr. *aérospatial*, *apunta* < fr. *apponter*, *circumlunar* < fr. *circumlunaire*, *cosmolog* < fr. *cosmologue*, *extraterestru* < fr. *extraterrestre*, *navetă spațială* < fr. *navette (spatiale)*, *planetoid* < fr. *planétoïde*, *ufolog* < fr. *ufologie*, *venusian* < fr. *vénusien*; pentru *fiabilitate* cf. fr. *fiabilité*¹ *aluniza* după fr. *alunir*²; de menționat că în *PR* s.v. *alunir* se notează „recomm. offic. *atterrir*”; pentru două cuvinte compuse există în fr. compuse identice, așă încît se poate considera că termenii românești s-au orientat după corespondentele din franceză: *cabină-mamă*, după fr.

1 V. LRC II, 105; L. Seche, în LR 2/1975, p. 177; A. Beyrer, în SCL 5/1976, p. 537; Fl. Auteu, în LR 5/1980, p. 557-558.

2 V. Fl. Dimitrescu, în LL X/1965, p. 239; V. Gușu Romalo, C.G., p. 234; FC II, p. 34, 36.

cabine-mère (DML), iar *om-broască* după fr. *homme-grenouille* (L, PR), la care trebuie adăugat °i it. *uomo-rana*. Un caz aparte îl constituie *femeie-astro-naut(ă)*, noțiune exprimată în fr. prin *femme-cosmonaute* (DMN).

Numeroși termeni, în special dintre cei atestați în 1961 sau în 1962, sînt de origine rusă, de ex. *lunahod* din rus. *lunohod* (cf. engl. *lunokhod* °i *lunar rover* (1971)). Aceași noțiune este redată în română prin *lunamobil*, alcătuit desigur tot după model rus. Cele mai multe cuvinte din această categorie sînt calcuri, de ex. *cosmonavă* după rus. *Kosmokorabl* (cf. °i fr. *cosmonef*¹, *pilot-cosmonaut* după rus. *liotcik kosmonavt*², *navă-satelit* după *korabl sputnik* (cf. fr. *vaisseau-satellite*)³ sau *cosmoviziune*, probabil după rus. *kosmovidenie*.

Un mare contingent de cuvinte (înregistrate în română, cele mai multe după 1969) î°i are originea în engleză (unele fiind americanisme). La observația lui Th. Hristea, P.E., p. 114, „Terminologia cosmonauticii a fost împrumutată, în limba română, în primul rînd din franceză °i rusă”, valabilă pentru anul apariției lucrării sale, 1968, trebuie deci adăugată pentru anii următori neapărat limba engleză. Multe se explică prin abrevieri realizate fie din inițiale, de ex. *UFO* din *U/nidentified + F/lying + O/bject*, *NASA* din *N/ational A/eronautics and S/pace A/dministration* (*DAm*), fie din silabele inițiale: *Comsat* din *Com/munication Sat/ellite consortium/* (*BD*), *Spacelab* din *Space lab/oratory*; engl. *Space* este eliminat, în schimb, în *shuttle* (navetă spațială) care provine din (*Space*) *shuttle* (*BD*). De origine engleză este °i *biosatelit* < engl. *biosatellite* (*BD*, v. °i M. Gheorghiu în LR 2/1968, p. 133), iar pentru *navă-mamă* contextul din Sc. 7.VII.69, p. 4, face posibilă presupunerea unui model englez.

Explorarea spațiului cosmic a adus în limba română o serie de termeni °i de sintagme cu etimologie multiplă, fiind vorba de neologisme pătrunse în limba română prin cel puțin două filiere diferite⁴: *bioastronautică* din germ. *Bioastronautik*, fr. *bioastronautique*; *cosmonaut* din rus. *kosmonavt*; fr. *cosmonaute*, engl. *cosmonaut*⁵; *cosmodrom* din rus. *kosmodrom*, fr., engl. *cosmodrome*⁶; *circumterestru* din fr., it. *circumterrestre*⁷; *geostaționar* din fr. *gèostationnaire*, cf. engl. *geostationary*; *farfurie zburătoare* este calchiat după engl. *flying saucer*, fr. *soucoupe volante*; *modul* din engl., fr. *module*,

1 V. Th. Hristea, P.E., p. 168.

2 Denumire sub care a apărut V. Tere°kova, prima femeie care a zburat în spațiul cosmic la 16-19 iunie 1963 (v. E. vol. I (v. Th. Hristea, P.E., p. 160).

3 Th. Hristea, P.E., p. 169.

4 V. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucure°ti, 1960, p. 67 °u.

5 V. L. Seche, LR 1/1960, p. 60; Fl. Dimitrescu, LR, 2/1962, p. 135; 4/1962, p. 398; Th. Hristea, P.E., p. 114; Al. Graur, T., p. 44; FC I, p. 141; V. Gușu Romalo, C.G., p. 234.

6 V. Fl. Dimitrescu, LR 2/1962, p. 135; LR 4/1962, p. 398; Th. Hristea, P.E., p. 114; FC II, p. 41, 150, 284; Graur, C., p. 21.

7 FC II, p. 63, 271.

germ. *Modul*, rus. *Modul*, engl. americ. (lunar) *module*¹; *selenosatelit* considerăm că se explică prin fr. *satellite lunaire*, engl. *lunar Moon satellite*, germ. *Mondsatellit* (AD); *lunaut* prin fr. *lunaute*, engl. *lunaut*².

Numeroase cuvinte din domeniul discutat se explică în interiorul limbii române, cele mai multe fiind derivate ale unor cuvinte la origine de sursă străină, de ex. *alunizare* din *aluniza* (cf. fr. *alunissage*); *amartiza* s-a născut din *a-* + *Marte* + *-iza* după modelul *aluniza* (FC II, p. 11), iar *amartizare* este infinitivul lung al verbului citat anterior; *apuntizare* presupune un verb alcătuit din *a-* + *punte* + *-iza* (după fr. *apponter*); *amarare* se explică prin *amară* din *ameriză*³, la fel *apuntare*, prin *apun-tă*⁴, *aselenizare* prin *asele-niză*⁵, *aselenizabil*, *-ă* din *aseleniză* + *-bil*, iar *astronaută* din *astronaut* + suf. moșional *-ă*⁶.

Un caz aparte îl constituie formația românească *OZN*, abreviere din *O*/biect *Z*/burător *N*/eidentificat, mod de alcătuire în care putem identifica tipul din *UFO*⁷. *Ozenist* este derivat cu suf. *-ist* din *OZN*, *presurizat* și *presurizare* se explică prin *presuriza* (fr. *préssurisation*), *rachetomodel* este alcătuit din *rachetă* + *model* după tiparul *aeromodel*.

Despre alte cuvinte din domeniul aerospațial nu putem afirma decât că probabil nu s-au născut în limba română, dar despre existența lor concretă într-o anumită limbă străină pînă în momentul de față nu avem cunoștințe mai precise, cuvintele respective nefigurînd în dicționarele străine consultate. În această situație se află de ex. *selenaut* și *venusonaut*, care desigur au avut ca model pe *cosmonaut*: *venus* + *naut*⁸ și *selenaut* < gr. *selene* + *-naut*⁹.

În aceeași situație avem de a face cu formații alcătuite, fie cu prefixoide: *aerocosmic*, *cosmodepanator*, *echigravisferă*, fie cu elemente lexicale independente: *avion-rachetă*, *fizician astronaut*, *pilot-comandant*, *pilot astronaut*.

Avînd în vedere împrumuturile, nu este lipsit de interes să înregistrăm – cu tot caracterul arbitrar al oricărei prime atestări – „distanțele” în timp între momentul de cînd figurează în diverse dicționare cuvîntul respectiv și acela al consemnării în limba română. O comparație cu dicționarele limbii franceze indică diferențe care merg de la 28 de ani: *apunta*, PR 1948, rom. 1976, 27 de ani: *farfurie zburătoare* PR 1947, rom. 1974, 20 de ani: *om-broască* L. 1955, rom. 1975, 19 ani: *fiabilitate* DMN 1950, rom. 1969, 16

1 *DAm*, DC, p. 39.

2 V. Gușu Romalo, C.G., p. 233; Graur, C., p. 20; FC I, p. 156.

3 V. Gușu Romalo, C.G., p. 225.

4 SMFC IV, p. 310; V. Gușu Romalo, C.G., p. 236; FC II, p. 34, 35, 36, 281.

5 FC I, p. IX; V. Gușu Romalo C.G., p. 234.

6 V. Ec. Goga, *Lex.*, p. 51.

7 V. FC I, p. 156; S. Reinheimer-Rîpeanu, în SCL 4/1980, p. 466.

8 V. Gușu Romalo, în LR 3/1970, p. 268, intuiția apariției unui asemenea termen, înregistrat de noi în 1974 (v. DCR s.v.).

9 V. FC I, p. 156, 284; V. Gușu Romalo, C.G., p. 233; Al. Graur, în Rom. lit., nr. 30 și 37/1969).

ani: *presurizare* DMN 1953, rom. 1969, 12 ani: *bioastronautică* DMN 1966, rom. 1978, 11 ani: *aluniza* DMN 1958, rom. 1969¹, 10 ani: *aerospațial* DMN 1960, rom. 1970, 9 ani: *femeie-astronaut(ă)* în DMN 1967, rom. 1976, 7 ani: *navetă (spațială)* DMN 1970, rom. 1977 și pînă la 5 ani: *ufolog* DMN 1974, rom. 1979.

Unii termeni au fost înregistrați în același an în română și franceză, de ex. *cabină-mamă*, DMN 1969, rom. 1969, la fel *lunaut* (DMN și rom. în 1969).

Alte cuvinte au fost înregistrate mai întîi în presa română și mai apoi în dicționarele limbii franceze, de ex. *cosmonavă* rom. 1961, DMN 1963, *cosmonaut* rom. 1960, DMN 1961², *circumlunar* rom. 1963, DMN 1966, *circumterestru* rom. 1962, DMN 1967. Concluzia care s-ar putea trage din aceste ultime situații ar putea fi sau că termenul românesc s-a creat în interiorul limbii române, sau că dicționarele consultate ale limbilor străine au înregistrat numai foarte tîrziu o realitate dinainte existentă în limbă. Avînd în vedere domeniul de activitate specificat, înclinăm să considerăm mai aproape de adevăr a doua ipoteză și să subliniem o dată mai mult caracterul arbitrar al datărilor (pentru care este clar că nu a existat o preocupare specială), ca și necesitatea unor cercetări care vor conduce, în mod sigur, la unele predatări și în română și în alte limbi. Oricum, este preferabil să considerăm că avem de-a face cu pre-înregistrarea amintită în limba română și nu cu pre-existența cuvintelor în limba română, în raport cu franceza, în cazul de față, pentru că este foarte probabil ca înregistrarea în dicționarele străine consultate de noi să fi fost lacunară.

Cuvintele de origine engleză apar, cele mai numeroase, cu o atestare mai veche, cum este și firesc, în limba engleză în raport cu limba română – de ex. pentru *comsat* „distanța” este de 10 ani: BD 1968, rom. 1978, pentru *Intelsat* de 9 ani: BD 1968, rom. 1977, pentru *astronaută* și *shuttle* de 3 ani: BD 1970, rom. 1973 și respectiv BD 1971, rom. 1974, de 2 ani pentru *lunaut*: BD 1967, rom. 1969.

Două cuvinte, dintre care unul (*lunohod*) are de fapt etimologie rusă, au fost înregistrate în aceiași ani în română și în engleză: *biosatelit* în 1964 și *lunokhod* în 1970.

În cazul cuvintelor cu etimologie multiplă, dicționarele străine, de cele mai multe ori, au înregistrat cuvintele respective înaintea limbii române, de ex. *geostaționar* cu 8 ani pentru franceză și cu 6 pentru engleză: PR 1966, BD 1968, rom. 1974, *modul* cu 3 ani pentru engleză și franceză: BD și DMN 1966, română 1969, *lunaut* cu 2 ani pentru engleză și în același an în franceză: BD 1967, DMN și română 1969. În cazul lui *cosmodrom*, acesta este înregistrat în același an în franceză și română (1961), dar, în mod cu totul surprinzător, cu 9 ani mai tîrziu în engleză (BD 1970). Oricum, datele

1 În V. Gușu Romalo, C.G. se notează că *alunir* este atestat în fr. în 1930, fără a se indica sursa; în PR prima atestare este indicată în 1921.

2 V. L. Seche, LR 1/1960, p. 60.

de mai sus, cele mai multe, ne dau indicații asupra rapidității cu care româna a împrumutat termenii din domeniul aerospațial.

Privite din perspectiva semantică, cele mai numeroase cuvinte din sfera astronauticii desemnează navele cosmice ^oi părțile lor alcătuitoare: *avion, rachetă, biosatelit, cabină-mamă, cosmonavă, lunamobil, lunohod, modul, navă-mamă, navă-satelit, navetă spațială, planetoid, shuttle*, pe conducătorii lor sau personalul auxiliar: *astronaut-comandant, astronaută, cosmonaut, cosmodepanator, cosmolog, femeie-astronaut(ă), fizician astronaut, lunaut, NASA, om-broască, pilot-astronaut, pilot-cosmonaut, selenaut, venusonaut*. Alți termeni se referă la acțiunea de abordare a Pământului, a Lunii, a mării, a lui Marte, a punții unui portavion: *alunizare, amerizare, apunțare, apunțizare, aselenizare*, la diverse mijloace de comunicare: *intelsat, comsat*, la locul de aterizare: *cosmodrom*, la diverse acțiuni specifice (dar existente ^oi în alte situații decât cele relative la navele cosmice): *fiabilitate, presurizare*, la o nouă ramură a științei: *bioastronautica*. Unii termeni desemnează "obiectele zburătoare neidentificate", ca ^oi eventualele ființe care aparțin unei civilizații din afara Terrei: *OZN, UFO, farfurii zburătoare, extraterestri*, ca ^oi pe adepții ipotezei existenței UFO sau OZN: *ozenist o ufolog*; în fine, diverse: *cosmoviziune, echigraviferă*.

Prin natura lucrurilor, marea majoritate a cuvintelor citate mai sus sînt substantive; dintre celelalte părți de vorbire sînt reprezentate ceva mai larg adjectivele: *aerocosmic, aerospațial, aselenizabil, circumlunar, circumterestru, geostaționar, presurizat, venusian* ^oi, în sîrșit, într-o măsură mult mai mică, verbele: *aluniza, amartiza, apunța*.

Trebuie menționat că unii termeni discutați mai sus intră în relație de sinonimie¹; perfectă, în cele mai numeroase cazuri; cîteva exemple: *OZN – UFO – farfurie zburătoare; ozenist – ufolog; apunțare – apunțizare; lunaut – selenaut; lunamobil – lunohod; cosmonaut – pilot-cosmonaut, pilot-astronaut; astronaută – femeie-astronaut(ă); cosmonavă – navă spațială, shuttle*.

În unele cazuri, unul dintre cuvinte este mai savant, fiind fie străin (englez: *shuttle, UFO*, rus: *lunohod*), fie alcătuit cu elemente savante grecești – *selenaut* (alături de care V. Gușu Romalo, C.G., p. 232, a înregistrat ^oi forma *selenonaut*). Uneori sinonimia se realizează între un termen simplu ^oi unul alcătuit din două elemente: *cosmonavă – navetă spațială; cosmonaut – pilot-cosmonaut, pilot-astronaut, astronaută – femeie-astronaut(ă)*. Probabil, cu timpul, datorită necesității de „economie” a limbii, termenii compuși vor fi folosiți mai rar sau chiar deloc în favoarea celor simpli. Alteori cele două sinonime nu sînt, de fapt, decât rezultatul „ezitării” în formarea lor: *apunțare – apunțizare* (al doilea format tot din fr. *apponter*, dar cu suf. *-iza* este foarte rar în comparație cu termenul oficial *apunța*, după cum ne-a informat ing. C. Oprioiu).

1 Proces urmărit cu exemple mai puține, dată fiind epoca cercetării, de V. Gușu Romalo, LR 3/1970, p. 266-268.

Dată fiind semnificația celor mai mulți dintre termenii din astronaucică, nu putem fi surprinși că în alcătuirea lor – indiferent dacă sînt „împrumuturi” sau „creații interne” – figurează prefixoide precum: *aero-*: *aerocosmic*, *aerospațial*; *bio-*: *biosatelit*, *bioastronaucică*; *circum-*: *circumlunar*, *circumterestru*; *cosmo-*: *cosmonavă*, *cosmonaut*, *cosmolog*, *cosmodeparator*, *cosmoviziune*; *echi-*: *echigraviferă*; *geo-*: *geostaționar*; *seleno-*: *selenosatelit*; și sufixoide ca: *-drom*: *cosmodrom*; *-log*: *cosmolog*; *-naut*: *cosmonaut*, *selenaut*, *lunaut*, *venusonaut*; *-oid*: *planetoid*.

După cum se poate observa, în majoritatea lor, atît prefixoidele cît și sufixoidele sînt de origine grecească; aceasta vine să confirme concluzia¹ cu privire la vitalitatea acestora în raport cu prefixoidele și sufixoidele de proveniență latină.

De asemenea, se remarcă prezența unor termeni alcătuiți direct dintr-un prefixoid căruia i se adaugă un sufixoid: *cosmonaut*, *cosmolog*, *selenaut*, *cosmodrom*. Sudarea directă a două rădăcini (aici ambele de sursă grecească) este una dintre caracteristicile noilor formații de cuvinte în limbile actuale de cultură. Din acest punct de vedere trebuie amintit că C. Schick, *Lg.*, p. 61, consideră că termenii de acest gen sînt numeroși în virtutea faptului că „fixitatea proprie cuvintelor din limbile moarte se adaptează mai bine exigențelor de exactitate și de precizie ale terminologiei științifice și tehnice”.

În 1981, la 20 de ani distanță de la primele zboruri cosmice, limbajul astronaucicii a devenit și mai familiar publicului din țara noastră prin faptul că în luna mai, timp de o săptămînă, a participat la zborurile cosmice, alături de trei cosmonauți sovietici, și un compatriot de-al nostru, D. Prunariu.

Este știut că tradiții științifice și tehnice deosebite au plasat țara noastră printre națiunile care au contribuit decisiv la îmbogățirea patrimoniului național și universal cu soluții originale în drumul spre cucerirea cosmosului. Astfel, se poate vorbi de o tradiție a astronaucicii abia după cercetările și experiențele efectuate de Conrad Haas din sec. al. XVI-lea (celebru contemporan al nu mai puțin celebrului diacon Coresi), șef al arsenalului din Sibiu, autor al lucrării despre *Focurile de artificii* (în limba germană), în care autorul descrie rachetele formate din mai multe trepte, o noutate totală pentru acele vremuri și al căror act de naștere este Sibiu, 1529 (M. 304). Au urmat și alți cercetători. În această lungă și interesantă tradiție a tehnicii aerospațiale românești – ilustrată de nume din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat, printre care Ion Valahul (Românul), Alex. Ciurcu, care a brevetat în Franța o „butelie reactivă”, Traian Vuia, Aurel Vlaicu, Hermann Oberth, care în 1923 în *Racheta în spațiul interplanetar* a

introdus termenul de *astronavă*¹, H. Coandă, Elie Carafoli, ales pre^oedinte al Federației internaționale de astronautică în 1969 o dată cu prima alunizare – a intrat, de la 14 mai 1981, ora 20 ^oi 17 min. ^oi inginerul cosmonaut D. Prunariu. Evenimentul reprezentat prin acest zbor cosmic a avut ca urmare folosirea cu precădere în presa scrisă ^oi vorbită, în perioada respectivă, în special, a unei terminologii bogate în lexic ^oi sintagme proprii astronauticii, cuvinte ^oi frazeologie, evident, nu totdeauna mult deosebite de cele descrise de noi în cele precedente. Ceea ce a adus nou acest eveniment a fost: a) cre^oterea puterii de combinație a unor termeni cu alții variabili, de ex. adjectivul *cosmic* a apărut mai frecvent decât în anii precedenți ata^oat de foarte multe substantive, precum: *experiment, vehicul, radiații, perspectivă, aparate, tehnologie, echipaj, zburători, micrometalurgie; orbital* complete^ote substantivele *complex, stație, parametru*; substantivul *spațiu* apare complinit de adjectivele *interplanetar, circumterestru, extraatmosferic, sideral; solar*, de substantivele *baterii ^oi panouri* etc., iar *centru* este determinat de *terestru, de radiație, de dirijare*; b) apariția ^oi deasă utilizare a unor secvențe lexicale precum *modul de cuplare, satelit de telecomunicații, fotografiu cu teledetecție, procese extraterestre, câmp de radiații (cosmice), cuplarea navei cosmice, joncțiunea navei cosmice, capsulă de coborîre, cuplarea motorului de frînare, procesul de frînare aerodinamică, rachetă geofizică, echipaj (al navei)*.

După cum se ^otie, zborul menționat a avut ^oi scopuri ^otiințifice, legate de domeniile foarte noi ale medicinei ^oi biologiei spațiale. Aceasta explică mulțimea termenilor caracteristici celor două discipline, exprimate prin formații neologice, unele alcătuite cu prefixoide: *experimente biomedicale, protecție antivirus, activitate metalogenetică, teledetecție modernă, biosatelit, ulcerul de hipergravitație, fotografiere multispectrală, micrometalurgie cosmică, experiment medico-biologic, legitatea (evoluția) bolii de mișcare*.

Deci zborul din mai 1981, care a însemnat o importantă contribuție românească în domeniul cercetării spațiale, s-a tradus lingvistic printr-o vehiculare rapidă, în aproape toate straturile sociale, a unui mare număr de cuvinte ^oi de construcții mai mult sau mai puțin cunoscute înainte acestui eveniment, urmărit cu interes de toată suflarea românească. În organizarea terminologiei astronautice s-a manifestat astfel trecerea de la prima fază, absolut necesară, de acumulare cantitativă lexico-semantică, la o nouă etapă, caracterizată de dezvoltarea frazeologiei aerospațiale.

Totodată terminologia discutată ne face atenți asupra „treptelor” parcurse de cuvintele ^oi expresiile specifice; acestea, după „na^oterea” lor în limbile de largă circulație ai căror reprezentanți sînt de cele mai multe ori ^oi autorii inovațiilor în astronautică, au trecut, cu mare rapiditate – pe măsura necesităților de informare ale tuturor popoarelor, printre care ^oi al nostru – în alte limbi, dar, mai întii exclusiv în limbajul ^otiințifico-tehnic, ^oi, de aici,

1 De menționat că ideile din teza de doctorat a lui H.O. au ajuns să fie cunoscute prin filmul lui F. Lang, *Une femme dans la Lune* (1928), care a creat un vast curent de opinii în favoarea problemelor spațiale - v. C, p. 57-58.

ceva mai târziu totu^oi, în dicțioanele de specialitate. Apoi, în special, o dată cu evenimentele de larg răsunet precum cele evocate, s-au răspândit, prin presa scrisă ^oi vorbită, ^oi de-abia mai târziu au fost cuprinse, cum este ^oi firesc, în dicționarele generale. Aceasta explică de ce nu toate cuvintele discutate aici au pătruns în *DEX* sau în *DN*₃.

Ca ^oi rachetele cu mai multe trepte, după ce acestea din urmă se desprind, racheta cuvîntului porne^ote pe o orbită largă cuprinzînd limbi felurite...

Relațiile dintre țări privind informația, cercetarea, proiectarea, fabricarea navelor cosmice presupun o colaborare strînsă cu instituțiile de cercetare, cu fabricile similare etc. din alte părți ale lumii ^oi, pe plan lingvistic, un lexic cît mai exact care duce, după cum am putut constata, la împrumuturi directe sau la calcuri; se tinde deci spre o terminologie comună internațională, u^oor de înțeles ^oi de mînuit de toți speciali^otii; în primul rînd, nu trebuie să uităm că nu de puține ori echipajele navelor cosmice aparțin unor țări cu limbi diferite ^oi că aparatura este uneori furnizată, în colaborare, de state diferite, dar care au tot interesul să folosească o nomenclatură foarte apropiată sau, chiar, identică – dar ^oi de vorbitorii obi^onuiți, în al doilea rînd.

S-a ajuns astfel la intrarea în circuitul limbii române a unor cuvinte dintre care unele erau cunoscute mai dinainte, dar cele mai numeroase fuseseră utilizate pînă acum numai în sfera restrînsă a limbajului de specialitate al astronauticii.

Oricum, faptele discutate din domeniul astronauticii sînt o dovadă elocventă a adevărului axiomatic că ^otiința ^oi limba merg mîna în mîna ^oi, deci, cresc împreună.

OBSERVAȚII ASUPRA STRUCTURII BULETINELOR METEOROLOGICE

Este un adevăr îndeobște cunoscut că presa – puternic instrument de transmitere a informațiilor de toate tipurile în masă¹ are un stil caracterizat printr-o structură lingvistică eterogenă² specifică unor limbaje diferite³ și vehiculează un vocabular extrem de diversificat, corespunzător „tuturor varietăților limbii scrise”⁴. Așa cum remarcă un cunoscut cercetător al limbii presei⁵, aceasta, născută din confluența diverselor „sub-coduri” stilistice (politic, economic, științifico-tehnic, administrativ etc.), are ca factor distinctiv preocuparea de a se face înțeleasă de persoane din straturi socio-culturale foarte disparate, înlesnind astfel fixarea unei limbi standard. În această ordine de idei trebuie subliniat că presa are rolul de a duce vocabularul tehnic specializat la stadiul de vocabular „de masă”⁶. În rîndurile care urmează ne propunem să schișăm cîteva dintre problemele puse de structura lingvistică a unei rubrici cu numeroși cititori, buletinul meteorologic (b.m.).

Limbajul „meteorologiei”, ramură importantă a geografiei, și cel al buletinelor meteorologice, în special, după cîte otim, nu a format obiectul nici

1 M. Medici, *La lingua delle pagine gialle*, Torino, 1978, p. 17.

2 P. Diaconescu, în SCL, nr. 3, 1974, p. 277.

3 *I linguaggi settoriali in Italia*, a cura di G.L. Beccaria, Milano, 1973, p. 69.

4 B. Migliorini, *Lingua contemporanea*, Firenze, 1963, p. 6-7.

5 M. Dardano, *Il linguaggio dei giornali italiani*, Bari, 1973, *passim*.

6 L. Guilbert, *Le vocabulaire de l'astronautique*, Paris, 1967, p. 319; v. și G. Preti, *Linguaggio comune e linguaggio scientifico*, Roma-Milano, 1953.

unei cercetări române^oti cu caracter lingvistic¹, ^oi în general a atras puşini speciali^oti strâini².

Observaşiiile de mai jos se bazează pe un sondaj efectuat asupra buletinelor meteorologice apărute în „Scînteia” ^oi „România liberă” între 5 ^oi 15.V.1978.

După cum se ^otie, b.m. prezintă succint proprietăşii atmosferice ^oi fenomenele care au loc în atmosferă într-un timp determinat. Buletinele pot fi sincronice dacă aduc informaşii asupra stării vremii într-un moment precis (de ex. ora 8 sau ora 14 în diferite regiuni/localităşii) ^oi diacronice dacă furnizează date privitoare la evoluşia timpului într-o perioadă care se poate reduce la o zi sau se extinde asupra mai multor zile.

B.m. studiate aparşin timpului probabil pe trei zile, iar în Rom. lib. se dă „prognoza meteorologică” asupra stării vremii din ziua aparişiei ziarului. În Sc. b.m. are o structură bipartită: a) vremea din þară (cu date relativ amănunşite) ^oi b) în Bucure^oti (text foarte redus). În Rom. lib., b.m. (comunicat de un meteorolog al cărui nume este menşionat totdeauna) cuprinde constant patru paragrafe dintre care primele trei se referă la situaşia din þară: caracteristica vremii, precipitaşii ^oi temperaturi, ^oi ultimul la fenomenele meteorologice din Bucure^oti.

Limbajul b.m. se distinge prin lexicul utilizat, printr-un număr de sintagme specifice ^oi printr-o sintaxă simplă.

Ca lexic trebuie menşionat că în b.m. suscită interesul specialistului patru pârşii de vorbire: verbul, substantivul, adverbul ^oi adjectivul, la care se adaugă ^oi numeralul. Se remarcă absenşia din b.m. a pronomelui, cu excepşia celor relative, rar întîlnite.

În linii mari se poate constata că în b.m. se folosesc cîteva invariante lexicale, alături de care se înregistrează unele elemente variabile în funcşie de anotimp ^oi de fenomenele meteorologice ale momentului.

Verbele mai frecvent prezente în b.m. sînt dintre cele obi^onuite: *a fi*, *a avea*, *a deveni*, *a rămîine*; la acestea se adaugă alte verbe care semantic se referă concret la starea vremii: *a ploua*, *a ninge*, *a tuna*, *a se încălzi*, *a se răci*, ca ^oi unele sintagme verbale de tipul *a bate vîntul*, *a cădea ploaia*, *precipitaşii* etc. Avînd în vedere că în b.m. se anunşă ce timp va fi, în marea majoritatea a cazurilor verbele apar la timpul viitor: *va ploua*, *cerul va fi*

1 Cu notabila excepşie a capitolului privitor la termenii relativi la „atmosfera ^oi la fenomenele meteorologice” de origine latină, din *ILR II*, 1969, p. 141-142, capitol redactat de I. Fischer.

2 Dintre ace^otia cităm: B. Sanding, *Syntaktische Typologie der Schlagzeile, Möglichkeiten und Grenzen der Sprachökonomie in Zeitungsdeutsch*, München, 1971; *idem*, *Probleme einer linguistischen Stilistik* în „Linguistik und Didaktik”, 3, 1970, p. 177-184; v. ^oi S. Schödel, *Linguistik*, München, 1972, p. 107-115; R. Rath - A. Brandtsteter, *Zur Syntax des Wetterberichts und des Telegrammes* - „Duden-Beiträge zur Fragen der Recatschreibung, der Grammatik und des Stils”, 33, 1968, p. 9-22; Z. Muljacic, *La lingua dei bollettini meteorologici*, in *Italiano d'oggi*, Trieste, 1974, p. 315-327.

temporar noros etc. O situație aparte prezintă verbul *a deveni* care, exprimând prin el însuși ideea de transformare, de prefacere chiar când este folosit la prezent are sens de viitor: „vremea *devine* instabilă”, corespunde în cazul utilizării verbului *a fi*, construcției „vremea *va fi* instabilă”. Foarte rar apare indicativul prezent (la alte verbe decât *a deveni*): „timpul *continuă* să se răcească” sau forme gerunziale: *predominând, exceptând*; participiile trecute au de cele mai multe ori rol adjectival.

Dacă verbele nu sînt numeroase și nici variate în b.m., substantivele apar din abundență. Și aici trebuie operată o distincție între a) termenii generali referitori la starea vremii, de ex.: *grad, temperatură, cer, vreme, încălzire, răcire, maximă, minimă, creștere, altitudine, metru*, și b) termeni din zona lexicului meteorologic specific: *ploaie, vînt, aversă, senin, brumă, lapoviță, ninsoare, grindină*.

În afară de aceste două categorii esențiale, în b.m. apar des termeni substantivali ai limbii comune care situează fenomenele atmosferice în spațiu sau în timp: *șes, cîmpie, deal, munte, regiune, zonă, sector, noapte, zi*; un loc special îl dețin numele proprii desemnînd regiunile țării noastre: *Banat, Crișana, Oltenia, Cîmpia Dunării*. Prin alte substantive se fac aprecieri privitoare la durata unui fenomen meteorologic: (în) *curs* (de), (la) *începutul*, (la) *sfîrșitul*, (de) *durată, o parte*.

Trebuie remarcat că substantivele din b.m. apar, de multe ori, la formele de plural. Această situație este generată de împrejurarea că prognoza se dă (ca în Sc.) pentru trei zile. Așa se explică forme ca: *averse, temperaturi, brumele, minimele, maximele, condițiile* (atmosferice) pentru a nu mai aminti că unele substantive apar exclusiv la plural: *înnorări, intensificări, precipitații, descărcări* (electrice).

Adverbele au rolul de a exprima unele coordonate temporale: *acum, apoi, (de) astăzi, (de) azi, mîine, (pe) alocuri*. Deseori cu același rol circumstanțial apar unele substantive: (după) *amiază, (de/la) noapte, (în) rest*; tot cu valoare circumstanțială, de data aceasta pentru a fixa locul, apar punctele cardinale, aproape nelipsite din b.m. (în/din) *vest, est, nord*, sau (în) *S-E, N-E* etc. Alte adverbe (sau adjective cu funcție circumstanțială) exprimă diversitatea fenomenelor atmosferice: *ridicat, moderat, slab, îndeosebi, izolat, ușor, coborît*. De remarcat marea frecvență a adverbilor de mod: adv. *mai*, pentru a exprima „aproximația”: *mai coborît, mai ridicat, mai ales*, și adv. și folosit cu sensul „în plus, pe deasupra”: „ploile vor avea și caracter de aversă” (Sc. 9.V).

Ca și adverbele, adjectivele sînt foarte numeroase în b.m. Se poate afirma că aproape nu există substantiv neînsoțit de un adjectiv: *averse locale, vreme răcoroasă, vînt moderat, cer variabil, temperatură maximă*. Dintre adjectivele mai des utilizate sînt: *răcoros, noros, călduros, cald, senin, temporar, atmosferic*. După cum se poate lesne sesiza, adjectivele citate aparțin cîmpului semantic al meteorologiei. În afară de acestea se întîlnesc des și altele care numai în anumite îmbinări capătă o semnificație meteo-

rologică: *ușor, scurt, minim, maxim, favorabil, frumos, schimbător, trecător, acoperit, moderat, variabil, local, instabil, relativ, frecvent, slab, electric.*

Trebuie menționat că uneori același lexem este, în funcție de context, adjectiv sau verbul, cîteodată chiar în cursul aceluiași b.m.: *ploi locale* (Sc. 12.V) – *local va ploua* (Sc. 5.V); *vînt slab*; Rom. lib. 4.V – *vîntul va sufla slab*. Între valoarea adjectivală și cea adverbială a aceluiași termen, predomină cea adjectivală, din cauza numărului ridicat de substantive, număr net superior în raport cu verbul. Un corolar al acestei constatări este că adverbele apar în special în Sc., unde textele sînt mai dezvoltate, pe bază verbală, decît cele din Rom. lib.

Numeralele sînt nelipsite din b.m. Ele exprimă sub formă cifrică, de cele mai multe ori, numărul de grade (temperatura maximă între 19–21 grade – Rom.lib. 15.V), dar și alte elemente exprimînd parametri importanți meteorologici, de ex. „vînt moderat cu intensificări pînă la 50 km/h” (Rom. lib. 8.V); „la altitudine de peste 1500 m” (Sc. 11.V); „în Banat, 66 litri pe m.p. în 24 ore” (Rom. lib. 4.V); la acestea se adaugă în Rom. lib. cifrele indicînd zilele la care se referă buletinul: „timpul probabil pentru zilele de 5, 6 și 7 mai” (Rom. lib. 4.V.).

În frazeologia specifică b.m. se disting două tipuri de sintagme, după numărul elementelor componente:

1) În marea majoritate a cazurilor, sintagmele sînt alcătuite din subs. + adj., după cum am avut prilejul să exemplificăm anterior; la secvențele citate se pot adăuga și altele: *ploi temporare, descărcări electrice, vînt potrivit, condiții atmosferice, locale* etc. De menționat că aceste secvențe uneori sînt semifixe, fiind compuse dintr-un substantiv cu mai multe posibile determinări adjectivale, în funcție de starea vremii: *cer acoperit – cer senin – cer favorabil* (ploii).

Aici trebuie subliniat caracterul antonimic al unor sintagme determinate de specificul de moment al fenomenelor meteorologice: *temperatură maximă, temperatură minimă, temperaturi mai ridicate*. Uneori poate varia substantivul din sintagmă: *încălzire ușoară / răcire ușoară*.

De asemenea trebuie menționate structurile sinonimice: *cer schimbător, cer variabil; vînt moderat, vînt potrivit*.

2) Alteori sintagmele sînt mai dezvoltate: (*vînt*) *slab pînă la moderat, vreme ușor instabilă, ploi de scurtă durată, ploi cu caracter de aversă, litri pe metru pătrat*.^a Aici pot fi surprinse relațiile antonimice: *vremea va continua să se răcească / să se încălzească* sau sinonimice: *însoțite de averse izolate / locale / de ploaie sub formă de aversă / lapoviță*.

Din punct de vedere sintactic, se observă în b.m. preferința pentru structura nominală a enunțurilor¹, în special în textele în care se face prognoza unei singure zile. Astfel, pot fi citate nu numai fragmente, ci buletine în întregime fără nici un verb (v. de ex. Rom. lib., 15.V și 11.V).

1 Pentru prevalența stilului nominal asupra celui verbal în general în presă, v. M. Dardano, *op. cit.*, p. 300-320.

Propozițiile sînt scurte, eliptice și cel mai adesea, juxtapuse: „Vremea în curs de răcire, Cerul va fi temporar noros. Ploaie sub formă de aversă. Vînt moderat cu intensificări la începutul intervalului” (Sc. 7.V). Foarte rar apar fraze, și anume alcătuite din propoziții principale coordonate prin copula și: „Vremea va fi frumoasă și se va încălzi” (Rom. lib. 5.V); „Vremea va fi instabilă și se va răci ușor” (Rom. lib. 8.V). Uneori, pentru a exprima o schimbare în starea vremii se înregistrează propoziții copulative introduse prin conj. iar: „Temperaturile minime vor fi cuprinse între 5 și 15 grade, iar cele maxime între 15 și 25 de grade” (Sc. 9.V). Rar, intervin propoziții secundare, de obicei atributive: „vor cădea ploi locale care vor avea și caracter de averse” (Sc. 9.V).

Observațiile de mai sus reprezintă un simplu început, rezultat al unui sondaj în limbajul b.m. din presă, care nu conduce decît la concluzii preliminare, parțiale. Discutarea limbajului b.m. înseamnă și urmărirea buletinelor difuzate oral prin radio și televiziune, unde structura lingvistică este adeseori schimbată față de cea a textului tipărit în presă. În plus, pentru a se ajunge la conturarea limbajului meteorologic în general ar trebui excerptat materialul existent în lucrările speciale de meteorologie și nu ar trebui neglijate nici unele articole din ziare consacrate unor fenomene meteorologice specifice. În toate acestea vom întîlni un lexic mult mai bogat, uneori de strictă specialitate, mai puțin sau deloc cunoscut publicului larg. Astfel, un singur articol apărut în Rom. lib. la 4.V intitulat *Explicație meteorologică* ne pune în fața unei frazeologii deosebite și a unui lexic caracterizat prin abundența de neologisme: *gradient baric, contrast termic, zonă / masă depresionară, masă de aer de origine tropicală, evoluție rapidă afectînd și țara noastră, ameliorare a vremii, dintre care cîteva cu specific meteorologic: baric, termic, gradient, depresionar*.

În concluzie, lexicul b.m. este alcătuit dintr-un nucleu de cuvinte ce fac parte din sfera semantică a stării vremii; la acestea se adaugă un număr mare de alți termeni din limba standard, care numai în anumite combinații sintagmice capătă un sens meteorologic. Lexicul de bază folosit în b.m. este moștenit din latină¹: *cald, brumă, căldură, frig, ger, ninge, nor, ploaie, senin, vînt, a ploua, zi, noapte* etc. Peste acest prim și solid strat lexical s-au suprapus altele de diverse origini, dintre care predominant este cel alcătuit din neologisme latino-romanice: *temperatură, grad, aversă, intensificare, maxim, minim, zonă, altitudine, depresiune, instabil, temporar, local*. Astfel de cuvinte puse în circulație și pe calea presei, în b.m., au devenit familiare unor cercuri largi de cititori. Așa cum arată I. Iordan, „ceea ce interesează este faptul că terminologia nouă și care se înnoiește mereu... nu mai este, indiferent de ramura de activitate unde apare, un apanaj al specialiștilor și al oamenilor de cultură, să zicem universitară. Ea se găsește [...] la îndemîna maselor”².

1 V. ILR II, p. 141-142.

2 Iorgu Iordan, *Limba noastră în epoca actuală*, în LR, 4, XXIII, 1974, p. 263.

Cuvintele sînt folosite în b.m. în sensul lor propriu, pentru a nu da na^otere la ambiguită^{ți}; prin aceasta limbajul b.m. se apropie de limbajul ^otiin^țific. Cu excep^{ții} rare (*averse de ploaie*, Rom. lib. 9 ^oi 10.V, construc^{ție} pleonastică ce ar trebui evitată), b.m. sînt corect redactate.

Caracterizat prin sobrietate ^oi simplitate în lexic ^oi frazeologie ^oi prin raporturi sintactice exprimate predominant prin parataxă, micro sistemele constituite din b.m. corespund misiunii lor de a transmite rapid informa^{ții} u^oor inteligibile pentru cei interesa^{ți}.

Études romanes, 1978, p. 203-210

DESPRE VERBELE „DELOCUTIVE”

1. Într-un articol publicat în 1956¹, reluat apoi în *Locuțiunile verbale în limba română*², am arătat că printre derivatele de la locuțiunile verbale există o serie de formații ale unor noi verbe, pe baza locuțiunilor verbale (*a-și aduce aminte* > *a-și aminti*, *a-și bate joc* > *a batjocori*).

Ulterior, o idee asemănătoare acesteia a fost susținută de E. Benveniste, în articolul *Les verbes délocutifs*, apărut în *Studia philologica et litteraria in honorem L. Spitzer*³. Autorul, într-o fină perspectivă de sinteză, analizează problema verbelor provenite de la locuțiuni, pe care le numește delocutive, cu un termen analogic cu deverbativ, denominativ. Este deci cazul să revenim asupra acestor consecințe sintactico-lexicale ale locuțiunilor verbale, pentru a pune în discuție implicațiile noi, conceptuale și practice, ale acestei probleme, căreia E. Benveniste i-a dat acum fundamentul teoretic general. De prisos a mai spune că termenul *delocutiv*, propus de lingvistul francez, poate fi adoptat fără rezerve.

2. Din exemplele utilizate de Benveniste în articolul său și din cele folosite în lucrarea citată despre „locuțiunile verbale...” reiese că există două tipuri distincte de delocutive, după criteriul unităților lingvistice prezente în noul verb. Ținându-se că – exprimată schematic – orice locuțiune verbală este alcătuită, în linii generale, dintr-o unitate V (elementul verbal) + o unitate N⁴ (element non-verbal – substantiv, adjectiv în majoritatea cazurilor, rar adverb), derivatele verbale pot fi:

a) create exclusiv pe baza elementului N⁵,

1 Rolul locuțiunilor verbale în derivare, în SCL, VII, 1956, 1-2, p. 42 °.u.

2 Editura Academiei, p. 126 °.u.

3 Francke Verlag, Bern, 1958, p. 57-63.

4 E. Benveniste numește cele două unități „morfeme” ale locuțiunii (*art. cit.*, p. 62).

5 Topica nu este aceeași (V + N) în toate limbile și, uneori, nici în cadrul aceleiași limbi, de ex. în latină.

b) create pe baza îmbinării celor două elemente, V °i N.

a) Majoritatea delocutivelor se explică prin elementul dominant lexical care este totdeauna N (verbul are un rol minor din punct de vedere semantic, în interiorul locuțiunii). Astfel au apărut, de ex., verbele delocutive lat. *salutare* < *salutem dicere**¹, *negare* < *dicere* nec*, tc. *ha-tir-lamek* "a aminti" < *hatira getirmek* lit. "a aduce aminte", *arkalamek* "a sprijini" < *arka vermek* lit. "a da umăr", fr. *(re)mercier* < *dire merci**, *hommagier* < *rendre (ses) hommages*, rom. *a aminti* < *a-și aduce aminte*, *a amîna* < *a da (pune) în mînă*, *a îmbucătăți* < *a împărți în bucăți*, *a ocaziona* < *a da ocazie*², *a sita* < *a trece prin sită*³.

b) Mult mai puține delocutive sînt alcătuite din ambele elemente ale locuțiunii, de ex.: lat. *sacrificare* < *sacrum facere*, *participare* < *partem capere*, *benedicere* < *bene dicere**, fr. *chauffier* < lat. *calefacere*, rom. *batjocori* < *a-și bate joc*, *mulțumi* < *a spune (la) mulți ani*. În cazul acesta trebuie remarcat că, de cele mai multe ori, trecerea de la locuțiunea verbală la delocutiv se realizează prin intermediul unui alt derivat locuțional, de ex. *judiciare* < *judex jus dicere*, rom. *a mulțumi*, *mulțămi*, **mulțâni* < *(la) mulți ani* (CDDE s.v. *an*), *batjocori* < *batjocură*⁴ < *a-și bate joc*.

3. O altă problemă este legată de verbul din locuțiunea capabilă de a da na^otere unui delocutiv. Din exemplele utilizate de E. Benveniste, precum °i din afirmația sa finală, categorică, reiese că „Le trait essentiel et signalétique d'un délocutif est qu'il est avec sa base nominale dans la relation «dire»..., et non dans la relation «faire»... qui est propre aux dénominatifs” (p. 63). Cercetarea noastră asupra limbii române arată însă că s-ar putea extinde cîmpul verbelor capabile să creeze locuțiuni °i la alte categorii de verbe, în afară de a *zice*. Este, de exemplu, cazul verbelor: *a aduce* (*a-și aduce aminte* > *a-și aminti*), *a atrage* (*a atrage atenția* > *a atenționa*), *a bate* (*a bate în timpine* > *a întîmpina*, *a-și bate joc* > *a batjocori*), *a băga* (*a băga / a pune / în țepă* > *a înțepa*), *a da* (*a da în lături* > *a înlătura*, *a da / a pune / în vină* > *a învinui*, *a da la fund* > *a ațunda*), *a duce* (*a duce cu cobza*, *cu iordanul* > *a cobzări*, *a iordăni*), *a lua* (*a lua / da / împrumut* > *a împrumuta*, *a lua (da) în chirie* > *a închiria*, *a-și lua cîmpii* > *a se cîmpii*)⁵, *a mînca* (*a mînca de dulce* > *a dedulci*), *a pune* (*a pune pingele* > *a pingeli*), *a sta* (*a sta / a se pune / împotriva* > *a (se) împotrivi*), *a trece* (*a trece / da / prin sită* > *a sita*) etc.

Din exemplele acestea, unele vechi °i altele de dată mai recentă (*a atenționa*, *a sita*), chiar abstracție făcînd de faptul că nu toate cazurile sînt concludente în egală măsură, reiese cu prisosință largă capacitate a locuțiunilor formate cu verbe de diverse semnificații de a crea delocutive. Se

1 Exemplele notate cu * aparțin lui E. Benveniste.

2 Dacă nu cumva provine din fr. *ocassioner*, atestat încă din sec. al XIV-lea.

3 Termen frecvent în limba folosită în farmacie.

4 Creație obscură, discutată pe larg în *Locuțiunile verbale...*, p. 133-134.

5 Vezi Fl. Dumitrescu, *Observații asupra limbii personajelor lui C. Fața*, în LR IV, 1955, nr. 4, p. 30; vezi SCL III, 1960, p. 584.

poate afirma că, virtual, orice locuțiune verbală are posibilitatea de a sta la baza unui verb delocutiv.

Numeroase locuțiuni, cel puțin în limba română, î^oi au baza nominală într-o locuțiune verbală alcătuită cu verbul *a face*. Sensul factitiv al unor verbe se explică tocmai prin originea lor locuțională: *a roti* < *a face roată*, *a cheful* < *a face chef*, *a boți* < *a face boț*. Dacă totu^oi astfel de cazuri nu sînt suficient de edificatoare, altelei situația se prezintă deosebit de clar. Ne referim de exemplu la verbul *a mușamaliza*, al cărui sens figurat "aocolo^oi, a acoperi un lucru rău" arată că nu poate deriva exclusiv din substantivul *mușama*, deoarece acest cuvînt, luat izolat, înseamnă "bucată de pînză ceruită"; numai în locuțiunea *a face mușama* apare sensul figurat. Putem fi siguri deci că la baza delocutivului *a mușamaliza*, de dată mai recentă, stă locuțiunea citată, alcătuită cu verbul *a face*.

4. Trebuie să observăm că verbele delocutive nu î^oi au originea exclusiv în locuțiuni verbale, a^oa cum a reie^oit din discuția precedentă, ci ^oi în alte tipuri de unități, de pildă a) în locuțiuni adverbiale, de ex. lat. *obviare* "a sta în cale", creație tardivă din *obvia* < loc.adv. *ob via*, sau rom. *cu vîrf* > *covîrși* sau b) în grupuri de cuvinte de mai mari proporții, sudate între ele, de ex. *a albi* "a strînge bani, a economisi" < *a strînge bani albi* (pentru zile negre)¹.

5. În fine, propunem ca termenul *delocutiv* să fie extins:

a) asupra locuțiunilor verbale, provenite, la rîndul lor, din alte locuțiuni. Este de pildă cazul locuțiunii *a băga de seamă*, creată pe baza locuțiunii *a băga seama*, mai veche, prin intermediul derivatului substantival *băgare de seamă*; un caz similar îl prezintă locuțiunea *a purta de grijă*, trecut prin filiera locuțiunii substantivale *purtare de grijă*². *A băga de seamă* ^oi *a purta de grijă* sînt locuțiuni delocutive. A^oa cum *a-și aminti* este delocutiv din *a-și aduce aminte*, tot a^oa *a purta de grijă* este varianta delocutivă a locuțiunii verbale *a purta grijă*.

b) asupra oricăror părți de vorbire, în afară de verb, care au la bază locuțiuni. Astfel, conjuncția *basam* (că) este delocutivă din locuțiunea verbală *a băga de seamă*, iar locuțiunea substantivală *părere de rău* este delocutivă din locuțiunea verbală *a-i părea rău*.

Ajun^oi la capătul acestor observații de natură generală, trebuie să subliniem o dată mai mult rolul creator al grupurilor locuționale de cuvinte, ^oi în special al celor verbale. O asemenea constatare teoretică ne obligă, practic, să acordăm o mai mare însemnătate cercetării acestei modalități de formare a cuvintelor. Studiul locuțiunilor, privite din acest punct de vedere, duce, pe de o parte, la identificarea corectă a unor etimologii ^oi, pe de altă parte, la revizuirea altor etimologii, judecate de obicei ca denominative, fără legătură cu contextul general din care au fost desprinse. Alături de forma-

1 V. SCL IX, 1958, p. 265.

2 Amănunte despre acest tip de locuțiuni delocutive, v. în *Locuțiunile verbale...*, p. 127.

þile lexicale denominative  i deverbative, trebuie deci incluse  i delocutivele, ca o clasă aparte, cu caracteristici proprii.

SCL, 3, 1961, p. 307-311

DINAMICA VERBELOR NEOLOGICE DIN ROMÂNĂ ACTUALĂ

Studierea verbului, element fundamental al limbii, dar și al modului de gândire a unui popor, a atras un mare număr de savanți. Astfel, verbul românesc a fost analizat în multe lucrări - românești sau străine - printre care monumentală lucrare *Le verbe roumain* de Alf Lombard (I. 1954, II. 1955, Lund), care oferă și o bibliografie substanțială (II, p. 1132-41). Ulterior, acest subiect generos - prin problemele variate pe care le ridică - a atras și pe alți cercetători, care s-au oprit asupra diferitelor aspecte și faze din viața verbului românesc.

În cele ce urmează, ne propunem să analizăm numai verbele neologice adoptate de română în ultima sa perioadă de dezvoltare, de aproximativ 20 de ani, perioadă reflectată în *DCR*. *DCR* cuprinde doar cuvintele recoltate după 1960 care nu au fost înregistrate de dicționarele apărute între 1960 și 1975-1978 sau care au fost consemnate în acest interval de timp, dar fără exemple ilustrative; evident, erori de „absență” pot subzista într-o lucrare de pionierat cum este *DCR*, care propune date pentru primele atestări ale neologismelor...

Prima observație care se impune este că, din cele peste 3.000 de cuvinte înregistrate de *DCR*, numai 124 sînt verbe. Dintre aceste 124 de verbe, complet noi, atît ca formă, cît și prin sens, sînt 112, 12 fiind verbe deja cunoscute în română, dar al căror registru semantic s-a lărgit sau chiar s-a modificat în ultimul timp; este cazul verbelor: *mobiliza* "a face un bolnav să meargă" (med.), *transplanta* "a transfera" (fig.), *cola* "a combina" (fr.), *lifta* "a enerva" (fig.), *delesta* "a epura" (fig.), *a se confrunta (cu)* "a avea obligația de a face față unei greutăți, unei probleme", *viziona* "a vedea", *problematiza* "a sistematiza" (învăț.), *realiza* (care în ultima vreme s-a îmbogățit cu sensuri

foarte diferite)¹, *furaja* (agr.), *rigidiza* "a face să devină rigid sau mai rigid", *prelimina* "a prevedea"². După cum se poate u^oor constata, sensurile noi aparțin unor domenii speciale sau reprezintă sensurile figurate ale unor cuvinte care existau deja în română.

Să precizăm, de la început, că am avut în vedere, în cele ce urmează, numai verbele care apar în DCR la forme personale, nu ^oi infinitivele lungi sau participiile, care ^oi ele pot constitui uneori o dovadă a existenței unui verb neatestat încă în scris la o formă personală, dar existent, poate, în limba vorbită. De asemenea, nu au fost discutate verbele vechi care formează sintagme noi, de tipul *a trage la xerox*, *a împușca cuie*, *a (se) da mare* etc.

Studierea verbelor noi demonstrează că, din perspectiva *claselor de verbe*, acestea aparțin, de fapt, numai conjugărilor celor mai bogate, celor mai active din română, I ^oi a IV-a³. Singura excepție este un verb de conjugarea a III-a, *supraucide*, creat, după toate probabilitățile, în română după model englez, deoarece apare tocmai într-o traducere din engleză. Din punct de vedere cantitativ, există o diferență fundamentală între conjugarea I ^oi a IV-a: cea mai mare parte a verbelor noi (114) aparțin primei⁴ conjugări, în timp ce conjugarea a IV-a nu conține decât 9 verbe. Să mai precizăm că, dintre cele 114 verbe de conjugarea I, 18 sînt reflexive: *autopastișa*, *ironiza*, *acuză*, *intitula*, *contempla*, *adapăta*, *educa*, *documenta*, *denunța*, *observă*, *proclama*, *proteja*, *autohtoniza*, *confrunța (cu)*, *dezînșela*, *gondola*, *mezalia*, *robotiza*, iar dintre cele 9 verbe de conjugarea a IV-a, 4 sînt de asemenea reflexive: *autodefini*, *servi*, *cărămizi* ^oi *pisici*.

Trebuie să observăm că majoritatea verbelor noi sînt construite cu sufixe gramaticale flexionare: toate verbele de conjugarea a IV-a au sufixul flexionar *-esc*, iar, dintre cele 114 verbe de conjugarea I, 106 sînt formate cu sufixul flexionar *-ez*⁵; fac excepție 8 verbe de conjugarea I care nu primesc acest sufix (*autodenuța*, *autoeduca*, *autoacuză*, *autoobservă*, *autoprocama*, *confrunța (cu)*, *dezînșela*, *teleobservă*⁶).

Studiul *etimologic* al verbelor noi ne permite să constatăm că numărul verbelor formate în română este aproape de două ori mai mare decât cel al cuvintelor împrumutate, raportul fiind deci de 2 la 1 în favoarea creațiilor autohtone.

I. La rîndul lor, *formațiile românești* au fost create:

1 V. Fl. Dimitrescu, R., p. 333-336.

2 Unele dintre aceste cuvinte apar în DN₃ sau chiar în DEX, dar cu alte sensuri decât cele înregistrate în DCR.

3 Iordan, LRC, p. 437.

4 Graur, T., p. 235; Brîncu^o, V., p. 88.

5 Iordan, LRC, p. 436, afirmă că româna nu construiește verbe noi cu sufixul *-ez*; v. Brîncu^o, V., p. 88.

6 Verbele fără prefixoidele *auto-* ^oi *tele-* sînt discutate de Brîncu^o, O., p. 248.

a) majoritatea de la substantive la care se adaugă pur ^oi simplu semnul specific infinitivului sau un sufix flexionar (*gondola* 77¹ < *gondolă* + -a, *căminiza* < *cămin* + -iza, *pisici* 78 < *pisică* + -i, *cronica* 71 < *cronică* + -a, *furaja* 74 < *furaj* + -a, *direcționa* 74 < *direcție* + -ona, *smecea* 74 < *smeci* + -a (cf. engl. *to smash*, fr. *smacher*), *apologia* 74 < *apologie* + -iza, *simultaneiza* 75 < *simultan* + -iza, *cehoviza* 67 < *Cehov* + -iza, *panorama* 67 < *panoramă* + -a (cf. germ. *panoramieren*), *unghiula* 67 < *unghi* + -a, *chintesenția* 66 < *chintesență* + -(i)a, *cocktailiza* 79 < *cocktail* + -iza, *coregrași(z)a* 73 < *coregraf* + -(i(z)a, *erbicida* 76 < *erbicid* + -a, *etapiza* 70 < *etapă* + -iza, *folcloriza* 63 < *folclor* + -iza, *grăniceri* 74 < *grănicer* + -i, *igieniza* 71 < *igienă* + -iza, *litera* < *literă* + -a, *monodia* 72 < *monodie* + -a, *monografia* 76 < *monografie* + -a, *paradoxa* 78 < *paradox* + -a, *piluliza* 71 < *pilulă* + -iza, *repertoriza* 73 < *repertoriu* + -iza (cf. fr. *répertorier*), *robotiza* 73 < *robot* + -iza (cf. fr. *robotiser* DMC 60), *tensiona* 71 < *tensiune* + -ona² ^oi, mult mai puțin, plecând de la adjective (*autohtoniza* 74 < *autohton* + -iza (cf. it. *autoctonizare*), *externa* < *extern* + -a, *intimiza* 73 < *intim* + -iza, *mixta* < *mixt* + -a, *obscuriza* 79 < *obscur* + -iza (cf. fr. *obscurcir*), *problematiza* 75 < *problematic* + -iza, *rigidiza* 76 < *rigid* + -iza (cf. fr. *rigidifier* DMC 50)). Verbul *cărămizi* are un statut mai puțin clar, putând fi explicat fie prin substantivul *cărămidă* + -i, fie, mai curînd, prin adjectivul *cărămiziu*.

Oricum, verbele noi care derivă de la substantive sau de la adjective³ manifestă o preferință netă pentru anumite sufixe lexico-gramaticale: -iza apare în 17 cazuri ^oi -ona⁴ în două. Să notăm că aceste sufixe sînt mai frecvente la verbele noi decît simpla adiționare a sufixului specific infinitivului, această ultimă situație neîntîlnindu-se decît la 15 verbe recente.

b) Un mare număr de verbe noi sînt formate cu ajutorul *prefixoidelor*, dintre care cel mai activ este *auto*⁵ (*autopasta* 61, *autodefini* 65, *autoacuză* 66, *autointitulă* 62, *autoironiza* 63, *autoproteja* 77, *autosupraveghea* 66, *autoprocama* 66, *autoadopta* 62, *autodocumenta* 63, *autoincendia* 75, *autocontempla* 67 (cf. fr. *autocontempler*), *autodenunța* 63 (cf. it. *autodenunziare*), *autoeduca* 63 (cf. it. *autoeducare*), *autoobserva* 63 (cf. fr. *autoobserver*)); urmat apoi de *tele-*, cu două formații: *tele-ecraniza* 75 ^oi *teleobserva* 79, ^oi de *semi-*, cu o singură formație, *semiindustrializa* 74. E lesne de observat că prefixoidele se alipesc numai verbelor deja existente, întotdeauna neologice, dar atestate înainte de 1960.

c) Alte formații române^oti sînt construite cu *prefixe*: 4 cu *des-* (*dez-*): *despăcăli* 73, *dezactualiza* 65, *desfia* 75, *dezînșela* 73; 3 cu *re-*: *reaclimatiza*

1 Cifra care apare după verb precizează anul cînd acesta a fost înregistrat în DCR sau, dacă e cazul, într-un dicționar al uneia dintre limbile avute în vedere (franceza, engleza, italiana, germana).

2 Gușu Romalo, C.G., p. 168-169.

3 Purdela, D., p. 9-25; Zugun, C., p. 433-443.

4 Vasiliu, S.R., p. 117.

5 FC I, p. 213.

75, *relectura* 76, *reradia* 72; 3 cu *de-*: *defrîna* 76, *demixta*, *decoperta* 77; 2 cu *supra-*: *supratraversa* 75, *supraucide* 72; 1 cu *pre-*: *previziona* 67 ^oi 1 cu *sub-*: *subtraversa* 65.

Să precizăm că ^oi prefixele se alipesc numai la verbe deja existente în limbă, unele neologice, dar cu un statut mai vechi în limbă, altele foarte vechi (*înșela*, *păcăli*, *ucide*).

d) 6 verbe sînt create prin *derivare regresivă* de la substantive (*antologa* 63, *autoservi*, anii '60¹, *dezeroiza* 74², *fușera* 75 (< *fușera*), *vernisa* 74³) ^oi 1 de la un adjectiv (*prelimina* 73).

e) Alte verbe noi sînt formații *parasintetice*: *amartiza* 76 < *a* + *Marte* + *-iza*, după modelul *aluniza*⁴, *intuba* 77 < *in-* + *tub* + *-a* (cf. it. *intubare*), *împoma* 61 < *în-* + *pom* + *-a*. Trebuie să observăm că toate aceste formații parasintetice⁵ pleacă de la un element nominal la care se adaugă alte elemente formative.

f) În fine, cîteva verbe au fost construite de la anumite *locuțiuni*: *concluziona* 66 < *a trage concluzii* + *-ona*⁶, *lectura* 70 < *a da (face) lectură*⁷, *balota* 73 < *a face balot*, *melciui* 66 < *a face ca melcii* + *-ui*. Aceste noi formații *delocutive*⁸ se adaugă celor deja studiate de Fl. Dimitrescu⁹ și M. Vulpe¹⁰.

II. Dintre *împrumuturi*, cele mai numeroase sînt verbele de origine franceză: *apunta* 76 < *apponter* PR 48, *culpabiliza* 73 < *culpabiliser* DMN 66, *depolua* 78 < *dépolluer* PR 70, *antama* < *entammer*, *alegoriza* 75 < *allégoriser*, *cibernetiza* 74 < *cybernétiser* DMN 68, *dezeșua* 71 < *déséchouer*, *cola* 74 < *coller* DMN 68, *confrunta* 73 < *confronter* DMN 59, *delesta* 75 < *délester*, *erotiza* 67 < *érotiser* DMN 68, *expertiza* 77 < *expertiser*, *gafa* 69 < *gaffer*, *hanta* 74 < *hanter*, *marșa* 78 < *marcher*, *mezalia* 78 < *mésallier*, *melancoliza* 78 < *mélancoliser*, *implanta* 73 < *implanter* DMN 50, *racola* 77 < *racoler*, *reconverti* 78 < *reconvertir* PR secolul XX, *reveiona* 60 < *réveillonner*, *revigora* 74 < *révigor*, *solilocva* 73 < *soliloquer*, *surclasa* 74 < *surclasser*, *vermutiza* 61 < *vermouthiser*, *trufa* 72 < *truffer*, *transplanta* 73 < *transplanter*, *surdina*

1 Hristea, P.E., p. 190.

2 Gușu Romalo, C.G., p. 204.

3 Graur, C., p. 8.

4 FC II, p. 34, 36.

5 Asan, F.P., p. 89.

6 Gușu Romalo, C.G., p. 230.

7 *Ibidem*, p. 229.

8 Noțiune introdusă de Benveniste, V.D.

9 V.L., p. 311.

10 V.L., p. 1-3.

68 < *sourdiner*¹, *refrișa* 73 < cf. *rafraichir*². Cîteva verbe, precum *mobiliza* ^o *vizona* nu provin decît sub aspect formal din verbele franceze *mobiliser* ^o *visionner*³; tot astfel, *aluniza* 69 a fost creat în română după francezul *alunir* (DMN 59).

Trei verbe sînt de origine engleză: *computeriza* 75 < *to computerize* BD 65, *involve* < *to involve*, *reflectoriza* 71 < *to reflectorize*, ^o și unul de origine italiană: *augura* 77 < *augurare*.

În sfîrșit, 6 verbe au dublă etimologie – se întîlnesc ^o și în franceză ^o și în engleză: *prospecta* 74 < fr. *prospector*, cf. engl. *to prospect*, *contacta* 75 < fr. *contacter*, cf. engl. *to contact* PR 40, *miniaturiza* 74 < fr. *miniaturiser*, cf. engl. *to miniaturize*, PR 60, *optimiza* 69 < fr. *optimiser*, cf. engl. *to optimize* DMN 60, *realiza* < fr. *réaliser*, cu sensul de "a înșelege" < engl. *to realize*⁴, *lifta* 74 < engl. *to lift*, cf. fr. *lifter*.

^a și în cazul împrumuturilor, sufixul *-iza* apare destul de frecvent, dar – în general – el se explică aici prin prototipul romanic care se află la originea verbului românesc. Evident, orice bun cunoscător al limbii române i^o și dă seama că multe dintre împrumuturile din franceză au caracter livresc ^o și că nu au intrat în circuitul general al limbii noastre. Este, de exemplu, cazul cuvintelor *antama*, *cola*, *hanta*, *marșa*, iar dintre cuvintele de origine engleză, cazul lui *involve* sau *realiza* cu sensul "a înșelege", sens cunoscut de un mic număr de vorbitori de română.

Am precizat la început că lista noastră de verbe noi nu cuprinde cazurile din DCR în care apar doar infinitive lungi ^o și participii. Totuși, atunci cînd infinitivul lung apare alături de verb la forme personale, considerăm că este interesant să notăm această situație care dovedește că uneori infinitivele *precedă în timp* atestările verbelor respective – cu 12 ani (*autoincendia*) pînă la un an (*etapiza*). Iată cîteva exemple de acest fel: *aluniza* 69, *alunizare* 62, *apunta* 76, *apuntare* 69, *depolua* 78, *depoluare* 70, *directiona* 74, *directionare* 67, *lectura* 74, *lecturare* 71, *optimiza* 69, *optimizare* 66, *racola* 77, *racolare* 74, *autoincendia* 75, *autoincendiere* 63, *erbicida* 76, *erbicare* 75, *etapiza* 70, *etapizare* 69, *intimiza* 73, *intimizare* 69, *semiindustrializa* 74, *semiindustrializare* 73.

În ceea ce privește raportul dintre verb ^o și participiu, dintre cele două cazuri prezente în DCR, unul este în favoarea participiului: *computeriza* 75, *computerizat* 74, celălalt în favoarea verbului: *folcloriza* 63, *folclorizat* 71. Verbul *semiindustrializa* 74 reprezintă un caz special căci el apare atît

1 Iordan, LRC, p. 463, remarcă, pe bună dreptate, că verbele de conjugarea I împrumutate din franceză provin întotdeauna din verbe de conjugarea I.

2 Dintre toate verbele cuprinse în DCR, acesta este singurul care a primit în română forma conjugării I, modelul francez fiind în *-ir*; Gr. Brîncu^o dă, în Pr., p. 488, o lungă listă de verbe care în franceză aparțin conjugării în *-ir* (sau *-oir*), iar în română sînt incluse în conjugarea I.

3 Hristea, P.E., p. 140-141.

4 Dimitrescu, R., p. 335-336.

alături de infinitivul lung (a cărui atestare o precede pe cea a verbului) *semiindustrializare* 72, cât ^oi de participiul *semiindustrializat* 74.

Să notăm ^oi faptul că, dintre cele două decenii avute în vedere, cel din urmă, cel al anilor '70, a cunoscut na^oțerea mai multor verbe (78) decât deceniul anilor '60, în care nu s-au înregistrat decât 46 de verbe. Totu^oi, aceste cifre, precum ^oi concluziile pe care le tragem, trebuie să fie privite cu multă prudență, căci DCR nu a putut să înregistreze *toate* formele verbale noi din epoca studiată. În orice caz, DCR poate să ofere un tablou general al verbelor noi, dintre care cele mai multe nu au fost înregistrate de nici un alt dicționar al limbii române, de^oi folosirea lor anterioară apariției DEX-ului (1975) sau DN₃ (1978) ar fi putut permite consemnarea lor în aceste dicționare. De altfel, în această situație se află jumătate din totalul verbelor noi, ca de exemplu: *apologiza* 74, *antama*¹, *autoadapta* 62, *autodocumenta* 63, *autoincendia* 75, *autoproteja* 77, *autoservi*, anii '60, *autosupraveghea* 66, *balota* 73, *căminiza*, anii '60, *cărămizi* 74, *cehoviza* 67, *chintesenția* 66, *computeriza* 75, *coregrafia* 73, *cronica* 71, *despăcăli* 73, *deactualiza* 65, *dezeșua* 71, *dezeroiza* 74, *desfia*² 75, *dezișșela* 73, *erbicida* 76, *culpabiliza* 73, *decoperta* 77, *erotiza* 67, *etapiza* 70, *externa* 73, *folcloriza* 63, *fuşera* 75, *gafa* 69, *grăniceri* 74, *hanta* 74, *igieniza* 71, *intimiza* 73, *involvea*, *împoma* 61, *litera*, *melciui* 66, *monodia* 72, *monografia* 76, *piluliza* 71, *reflectoriza* 71, *refrișă* 73, *relectura* 76, *repertoriza* 73, *reradia* 62, *robotiza* 73, *semiindustrializa* 74, *subtraversa* 65, *supraucide* 62, *surdina* 68, *teleecraniza* 75, *tensiona* 71, *trufa* 72, *unghiula* 67.

Din perspectiva verbelor neologice, productivitatea fiecărei conjugări apare cu claritate: faptul că majoritatea verbelor noi aparțin conjugării I ^oi conjugării a IV-a demonstrează că limba urmează tendința mai veche de generalizare a conjugărilor regulate³. Mai mult, caracterul foarte pronunțat al occidentalizării noastre romanice⁴, pe care l-am subliniat în paginile precedente, determină preponderența verbelor la conjugarea I⁵, terminate nu numai în *-a*, dar ^oi în alte sufixe moderne ca *-iza* sau *-ona*. Destul de rar, se întâlnesc pentru acela^oi verb⁶ sufixe sinonime (*coregrafia* ^oi *coregrafia*, *surdina* ^oi *surdiniza*, *apunta* ^oi *apuntiza*). În orice caz, exemplele menționate mai sus pot confirma, o dată în plus, subordonarea verbului mai ales față de substantiv.

- 1 Aparținând limbii vorbite (argotice sau cultivate), verbele de acest tip nu au fost înregistrate în presă.
- 2 Th. Hristea ne-a comunicat că el cunoștea aceste verbe de cel puțin 40 de ani, dar dicționarele curente ale limbii române nu le-au înregistrat.
- 3 V. Al. Graur, în SCL 2, XIX, 1962, p. 136.
- 4 Pentru acest concept, v. Niculescu, *Individualitatea*, 2, p. 55-91.
- 5 Graur, T., p. 235-236, ^oi Brâncu^o, Pr., p. 485, au ajuns la concluzii asemănătoare plecând de la DLRM ^oi, respectiv, de la DEX.
- 6 Vezi ^oi alte exemple, dintr-o epocă anterioară celei pe care o studiem aici, în Vasiliu, S.R., p. 114-116.

Singurul tip într-adevăr productiv al limbii române din ultimele două decenii este, a^oadar, cel al primei conjugări, caracterizat prin sufixul *-ez* la prezentul indicativului¹; Gr. Brâncu^{o2} ajunge la alte concluzii, care au la bază totalitatea verbelor neologice din *DEX*. După el, o ^oesime din verbele neologice din *DEX* nu se formează cu sufixul *-ez*, p. 248. Cu toate acestea, verbele în *-ez* pe care le-am citat aici demonstrează că concluziile lui nu se verifică în cazul verbelor create în ultimii 20 de ani. Iată sub formă de grafic o comparație între tabelul statistic publicat de Brâncu^o, *O.*, p. 253, ^oi tabelul rezultat din studierea verbelor neologice din *DCR*, criteriul comun fiind terminația rădăcinii ^oi sufixul sau absența sufixului.

1. Brâncu^o

terminația rădăcinii	e	i	i	j	ș	s	cs	u	f	l	z
total	6	152	6	30	18	82	13	32	12	163	397
verbe cu sufix	6	152	6	30	18	82	13	31	11	160	392
verbe fără sufix	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	5

terminația rădăcinii	þ	p	b	v	d	n	g	m	r	t	c
total	30	32	19	48	116	236	38	76	225	342	184
verbe cu sufix	24	26	11	39	101	220	14	50	184	270	34
verbe fără sufix	6	6	8	9	15	16	24	26	41	72	150

2. Fl. Dimitrescu

terminația rădăcinii	e	i	i	j	ș	s	cs	u	f	l	z	þ
total	1	2	-	2	3	4	2	3	4	15	17	3
verbe cu sufix	1	2	-	2	3	4	2	3	4	14	16	2
verbe fără sufix	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1

terminația rădăcinii	p	b	v	d	n	g	m	r	t	c	o	x
total	1	2	6	4	11	3	5	13	22	2	1	1
verbe cu sufix	1	2	4	4	11	3	4	13	21	1	1	1
verbe fără sufix	-	-	2	-	-	-	1	-	1	1	-	-

Se poate observa că unele terminații ale rădăcinii comportă - proporțional - un mare număr de verbe în cele două tabele (*l, z, n, r, t*), dar că numărul verbelor noi fără sufix este foarte mic (8, v. p. 2).

O concluzie de ordin semantic: studiul verbelor noi dovede^ote că cele mai multe dintre ele (de exemplu: *aluniza, apunta, amartiza, autoservi,*

1 V. Graur, *T.*, p. 244-245.

2 *O.*, p. 24-25.

balota, cibernetiza, chintesenția, computeriza, cocktailiza, coregrafiza, erbicida, igieniza, implanta, intuba, depolua, miniaturiza, optimiza, panorama, piluliza, problematiza, prospecta, reviziona, robotiza, reaclimatiza, reflectoriza, racola, reradia, semiindustrializa, surclasa, simultaneiza, smecea, sollocva, subtraversa, supratraversa, transplantă, teleecraniza, unghiula) se raportează la realitățile actuale, la noile orizonturi ale omului de azi, la diferitele domenii ale științei moderne; ele sînt încă o mărturie a internaționalizării lexicale a limbii române.

Formațiile parasintetice au fost construite numai de la un substantiv nederivat; prin urmare, dintre diferitele situații luate în discuție de F. Asan¹, una singură se dovedește astăzi productivă.

Mai mult, tipurile de combinații sufix-prefix sînt diferite, căci nici $a^{-2} + s + -iza$, nici $in- + s + -a$ nu sînt înregistrate în tabelul final din *F.P.*

În sfîrșit, o concluzie cu caracter negativ: deși numărul substantivelor compuse este foarte mare în ultima perioadă de dezvoltare a românei, *DCR* nu a înregistrat nici un verb compus.

Se poate lesne observa că unele dintre concluziile noastre concordă cu cele ale cercetătorilor anteriori, în timp ce altele le corectează sau, uneori, le contrazic. Ceea ce, evident, nu arată nimic altceva decît că limba evoluează și că această evoluție este foarte rapidă, cel puțin în ultima perioadă de dezvoltare a ei, așă încît concluziile anterioare își pierd uneori validitatea; în general evoluția are loc făcînd ca vorbitorii să-și dea seama că asistă la anumite modificări sau că sînt ei înșiși autorii acestor modificări care pot avea consecințe foarte importante pentru viitorul limbii române.

Sperăm că această scurtă prezentare a rezultatelor să surprindă pe viu *dinamica* verbelor neologice din ultimele două decenii. Cele mai multe se explică în limitele limbii noastre; pe de altă parte, împrumuturile arată, o dată în plus, procesul foarte acut de occidentalizare romanică a limbii române.

Romanica Gandensia, 1983, p. 231-241 - traducere din limba franceză

1 *F.P.*, p. 89.

2 Reinheimer, *D.P.*, p. 153, vorbește chiar de slaba productivitate a prefixului *a-* în cazul verbelor parasintetice din română.

UN „VERBUM VICARIUM”: A REALIZA

Dicționarele relativ recente ale limbii române: Fl. Marcu, C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, București 1966 (DN₂) și A. Canarache, V. Breban, *Mic dicționar al limbii române*, București, 1974 (MD), atribuie acestui verb, primul – trei, al doilea – patru sensuri.

DN: 1. "a înfăptui, a face ceva". 2. "a crea, a plăsmui, a desăvîrși; a întruchipa; *refl.* a se dezvolta deplin; a se desăvîrși; a-și pune în valoare capacitățile creatoare". 3. "a obține, a câștiga ceva".

MD: 1. "a îndeplini, a înfăptui, a face să devină real". 2. "a crea (o operă de artă, o invenție etc)". 3. "a obține, a dobîndi". 4. *refl.* "a se dezvolta, a-și pune în valoare capacitatea, posibilitățile intelectuale".

Structura actuală a românei reclamă lărgirea acestui inventar; verbul *a realiza* mai are multe alte înțelesuri; structura semantică actuală a lui *a realiza* înregistrează modificări însemnate.

Frecvent folosit atât în limba scrisă cât și în limba vorbită, noi am înregistrat adesea acest verb în limbajul presei. Sîntem de acord cu Graur, T., p. 285, că limbajul ziaristic manifestă cea mai mare deschidere spre stilul colocvial; de preferință, cuvintele și sensurile noi în presă sînt vehiculate.

Exemplele de care dispunem arată că verbul *a realiza* are o mare extensie și o frecvență ridicată și, în plus, că este folosit cu semnificații nemenționate încă în dicționare:

– "a alcătui, a elabora": Emisiune-concurs *realizată* de Redacția pentru tineret (Pr. Radio, 4–10 iulie 1971, p. 7).

– "a lucra, a fabrica": „Un grup de cercetători francezi și-a propus, de pildă, construirea unui oraș în miniatură în care toate elementele – de la trotuarul străzii la acoperișul caselor – să fie *realizate* pe bază de materiale plastice.” (Sc., 3.XII.1966, p. 4).

- "a produce, a fabrica": „La fabrica de încălțăminte 0i mase plastice «Victoria» din Timi0oara se realizează un variat sortiment de produse.” (Rom. lib., 7.XII.1966, p. 1).

- "a se stabili": „/La Opera din Bucure0ti/ comuniunea dintre public 0i scenă se realizează încă din primele arii.” (Cont., 10.XII.1965, p. 7).

- "a publica": „Se va edita un ghid al ora0ului Bucure0ti 0i se vor realiza materiale de popularizare a obiectivelor importante din acest punct de vedere.” (Inf. Buc., 18.X.1966, p. 3).

- "a efectua": „În martie 1965, s-a realizat prima traducere automată în Bulgaria.” („Revista de referate 0i recenzii”, 1966).

- "a duce la capăt, a duce la bun sfir0it”: „Propunându-ne tema acestei anchete, am bănuit de la început dificultă0ile de a o realiza: vastitatea ariei sociale 0i bogă0ia practic ineputabilă a aspectelor concrete...” (Sc. 30.XII.1965, p. 7).

Trebuie să mai amintim încă două coloca0ii în care *a realiza* este puternic implantat: 1) *interviu realizat de X* (unde *a realiza* "a lua") (vezi defini0ia verbului *a intervieva* din MD: "a lua cuiva un interviu") 0i 2) *film (spectacol) realizat de Y*. Ex.: „T.D. a realizat un spectacol aproape corect, cu cîteva gre0eli.” (Cont., 17. XII.1965, p. 4), unde *a realiza* "a dirija toate opera0iile de preparare 0i executare a unui film (p. ext.: orice spectacol)”. În ce măsură aceste sensuri se află implantate în limbajul specific cinematografului (spectacolului) o dovedesc derivatele *realizator* (de spectacol) sau *realizare* "totalitatea opera0iilor necesare trecerii de la un proiect de scenariu la un film, la o emisiune”. „O *realizare* de seamă a cinematografului noastre.” Cele două cuvinte: *realizator*, *realizare* sînt inserate în DN 0i în MD, dar fără a se specifica aceste sensuri speciale, aproape tehnice, la care se apelează în împrejurări bine definite, sensuri legate de lumea filmului, teatrului, spectacolului în general.

Adesea se înregistrează, mai ales în vorbirea cunoscătorilor de engleză, două sensuri specifice al lui *a realiza*: 1) "a în0elege, a sesiza": „Am realizat prea tîrziu ceea ce mi-a spus” 0i 2) "a-0i da seama”: „Nu am realizat că a trecut atît de mult timp de cînd nu ne-am văzut”.

Multiplele sensuri ale lui *a realiza*, dintre care am amintit doar cîteva, precum 0i frecven0a ridicată a acestui verb au origini 0i explica0ii socio-culturale diferite, care se reduc în principal la două:

Influen0a unei limbi străine, în primul rînd a francezei, din care ne-a parvenit, de exemplu, construc0ia *a realiza un film*, dar 0i a englezei pentru sensul "a în0elege, a-0i da seama”. Într-adevăr, aceste două sensuri apar0in verbului *to realize* 0i ele au fost transmise, încă de la începutul secolului, francezei; PR, 1962, s.v., înregistrează în franceză sensurile men0ionate încă din 1900, cu observa0ia: „Cet anglicisme, assez courant dans la langue littéraire, a été violemment attaqué par P. Souday, Léautaud, etc., mais de nombreux philologues le tolèrent”. ^ai, citîndu-l pe H. Bazin, *Lettre à R. Georgin* (în *Jeux des mots*, p. 315): „Pour réaliser, au sens anglais de *to realize* depuis Bourget, il est difficile de le refuser. Car le mot exprime une

nuance particuliere...” Semnificațiile menționate mai sus sînt accesibile persoanelor cultivate, cunoscătoare ale francezei și englezei; ele s-au propagat, prin imitație, într-un cerc mai larg de subiecți vorbitori de română.

Ceea ce ține de evoluția specifică a limbii noastre, căci, ca în multe alte cazuri, prezența lui *a realiza* se explică prin tendința generală de a înlocui vocabularul tradițional cu termeni internaționali¹. În cazul nostru, neologismul *a realiza* învinge în competiția cu verbele mai vechi: *a lua*, *a lucra*, *a alcătui*, *a duce la capăt* (considerate, prin însăși vechimea lor, mai banale, dar a căror folosire ar fi trebuit să se impună în virtutea proprietății termenilor) al căror substitut, mai „elegant”, pare a fi. Verb la modă, *a realiza* ajunge uneori să înlocuiască alte neologisme (avînd o încărcătură specifică mai mare) ca de exemplu: *a fabrica*, *a elabora*, *a stabili*, *a efectua*. În orice caz, între verbul *a realiza* și alt verb care admite aceeași distribuție relațiilor semantice care se stabilesc sînt de ordin paradigmatic.

Situația este identică pentru franceză; PR notează s.v. observațiile lui Thérive, *Querelles de langage*, Tome II, p. 11: „*Réaliser* tend à remplacer accomplir, attendre, fabriquer, excécuter, exercer, pratiquer et dix autres verbes excellents. On réalise une œuvre au lieu de l'écrire!... On réalise n'importe quoi, même le but!”

Enunțul următor, aparținînd unei persoane necultivate – supuse unui interviu –, dar care, fără îndoială, manifestă dorința de a vorbi într-un mod distins, oferă dovada că verbul *a realiza* este utilizat în locul altui verb nu atît de nevoie, cît mai ales din rațiuni de „modă”: *a realiza* este deci folosit cu construcția specifică verbului pe care îl înlocuiește: „Nu am putut să o văd în ochi (pe prima soție). Nu mi-a mai trebuit de atunci. ^ai uite că totuși n-am murit. ^ai m-am realizat cu o femeie foarte cumsecade, foarte muncitoare: nevasta mea de-a doua.” (Rom. lit., 17. VIII. 1972, p. 19). Folosirea lui *a realiza* în loc de *a se alege (cu)* a atras după sine calcul construcției cu prepoziția *cu*. Acest exemplu izolat, ciudat, nu se va impune desigur la nivelul limbii, dar nu este mai puțin simptomatic pentru forța de penetrare a lui *a realiza* în mediile cele mai diverse, în diferite contexte.

Considerăm că se impune următoarea concluzie: *a realiza* a devenit astăzi un verb cu sens aproape nelimitat; prin aceasta se apropie de verbul *a face*, „verbum vicarium” prin excelență. Totuși, deosebirea esențială dintre cele două verbe trebuie căutată în „nivelul” atins; în timp ce utilizarea lui *a face* în locul altui verb „coboară” enunțul respectiv (într-adevăr, să exprimi prin *a face* sensurile lui *a construi*, *a elabora*, *a compune*, *a naște* dovedește puținătatea iscusinței și experienței în folosirea limbii române), utilizarea lui *a realiza* conferă o aură de eleganță, echivalează cu o „ridicare” a nivelului de limbă, care – trebuie s-o recunoaștem – nu este uneori decît aparentă (vezi cazul: *m-am realizat cu*).

Verbul *a realiza* a cucerit un loc de seamă în limba actuală; folosit cu măsură, cu discernămint, el impune o serie de semnificații pe care predece-

sorii no^otri nu le cuno^oteau; dicționarul este astăzi obligat să consemneze această polisemie, fie ^oi numai cu titlu documentar, pînă ce evoluția ulterioară a limbii va determina separarea sensurilor durabile de cele efemere.

RRL XX, 4, 1975, p. 333-336 - traducere din limba franceză

IMPACT

În fiecare moment al istoriei unei limbi există unele cuvinte cu o situație privilegiată, care sînt folosite cu predilecție. Astfel, în perioada actuală a limbii române literare sînt „la modă” termeni precum *problemă*, *context*, *coordonată*, *a (supra)solicita*, *a realiza* etc., cuvinte folosite de multe ori în mod abuziv, atît în sensul că apar mult prea des, cît și în sensul că sînt utilizate, uneori în contexte neadecvate, cu semnificații nepotrivite. Unul dintre cuvintele frecvent utilizate astăzi, în special în aspectul scris al limbii române și mai pușin în aspectul vorbit, este *impact*.

Cuvînt aparținînd la origine °tiinșelor exacte, *impact* este înregistrat ca atare în *DN*, care consemnează două sensuri: primul din fizică, "fenomenul de intrare în contact a două corpuri dintre care cel pușin unul este în mi°care; ciocnire" și al doilea din limbajul militar, unde apare în sintagma *punct de impact* "loc unde un proiectil atinge ținta"; aceleași valori semantice apar și în *DN*₃, cu completarea că la primul sens, "ciocnire", se adaugă două sinonime: "coliziune, tamponare". În *DEX s.v. impact* se specifică sensul "ciocnire a două sau mai multe corpuri", cu menșionarea *livr(esc)*.

Orice vorbitor al limbii române de astăzi întilne°te însă, pe lîngă sensurile de mai sus, o largă utilizare a acestui cuvînt, cu alte semnificații, figurate, în special în stilul publicistic, despre care acad. Al. Graur a arătat că este „cel mai însemnat dintre stilurile limbii...: în presa cotidiană se citeșc, la radio și televiziune se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot”¹. În cele ce urmează vom căuta să grupăm – pe lîngă sensurile devenite „tradiționale” – cîteva dintre accepțiunile mai noi ale cuvîntului *impact*, răsșindite în limba română literară actuală, bazîndu-ne pe contexte din presa de largă circulație.

– (Fiz.) "Fenomenul de intrare în contact a două corpuri dintre care cel pușin unul este în mi°care; coliziune": „După toate probabilitățile,

fenomenele amintite au fost rezultatul *impactului* dintre un meteorit gigant și Lună. Sc. 28.X.1976, p. 4; „Cosmonauții Vladimir Liahov și Valeri Riumin, aflați de patru luni la bordul laboratorului orbital «Saliut-6», au descoperit pe unul dintre hublourile acestuia urma *impactului* cu un meteorit”. Sc. 24.VI.1979, p. 6; „După cum a indicat unul dintre investigatori, studiile preliminare au indicat că toate cele trei motoare ale avionului funcționau în momentul *impactului*”. Sc., 6.XII.1979, p. 6.

- "aoc, surpriză": „În schimb C.G., la început timidă, ovaïelnică, în efort vizibil de colorare a personajului, are în încheierea destinului său momente de *impact* emoțional”. Rom. lib., 18.II.1975, p. 2; „Prima observație care își ia ochii este *impactul* sentimental. Acest serial a provocat, se pare, cel mai patetic curier din istoria T.V.” Rom. lib., 3.I.1978, p. 7.

- "Influență, efect": „Imensul *impact* actual al matematicii asupra întregii vieți sociale...”. Cont., 10.I.1979, p. 2; „Ceea ce, într-o manieră prudentă, e denumit, la Pretoria «Cazul de la Ministerul Informațiilor», se resimte, în fapt, ca un veritabil uragan. Revelațiile scandalului se precipită în cascadă și nu se oție deloc *impactul* acestei bombe cu explozie întârziată”. Sc., 31.V.1979, p. 5.

- "Contact, lovire": „În secunda *impactului* cu neprevăzutul am oțiut ce să fac...”. Rom. lib., 15.VI.1974, p. 2; „Viteza de lovire a ciocului ciocănitoarei este de 1.300 mile pe oră, forța de *impact* fiind de aproximativ 1.000 de ori superioară celei a gravitației”. Rom. lib., 23.VII.1979, p. 6; „În urmă cu cîțiva ani am remarcat o formație ce abia se afirma. Se numea «Song». Am avut atunci discuții lungi cu ceilalți membri ai juriului ce nu suportaseră *impactul* cu noutatea”. Sc., 31.X.1979, p. 6.

- "Relație, întîlnire": „Urmăresc polemica în jurul lui «Manase». Unul din ei trăiește direct *impactul* cu criteriile neadormite încă ale gherismului reactivat prin pana lui H.S.” Luc., 16.XII.1979, p.1; „Furtuna la «Bulandra» în regia lui Liviu Ciulei este un eveniment nu numai prin perfecțiunea artistică pe care o atinge, ci și prin *impactul* cu publicul: identificarea condiției actorului cu cea a spectatorului”. Sc. 7.II.1979, p. 4; „Adevărul e că excepționalul merit al scriitorului este tocmai acela de a fi realizat asemenea numeroase pagini pregnante prin revelatorul *impact* dintre «fond» și «formă»”. Luc., 21.IV.1979, p. 2.

- "Prezență": „Pe lîngă *impactul* minor al numelor străine în topuri, mai observăm două caracteristici ale vieții muzicale franceze”. Săpt., 28 VI.1974, p. 8.

Uneori lectura unor texte din presă dă sentimentul că termenul *impact* este folosit exclusiv pentru rezonanța sa modernă și nu din necesitate. Așa se explică împrejurarea că în unele contexte este destul de dificil de prins valoarea semantică exactă a acestui cuvînt. Ne limităm la un singur exemplu recent: „Selecția autorilor tratați, ca și preferințele estetice utilizate pe parcursul lucrării, vădesc orientarea predilectă a criticului-profesor spre ramificațiile poetice ale textului dramatic. Această perspectivă, utilizată și în discutarea dramaturgiei unor mari scriitori, justifică și interesul pe care V.

Mîndra îl acordă unor «dramaturgi uități». Demersurile de această factură sînt mai vechi în creația criticului, îl reprezintă. Fire^ote, *impactul* analizei estetice, la V. Mîndra, vizează prioritar, textul dramatic în ansamblul fenomenului teatral. Dar conexiunile cu arta spectacolului nu sînt, astfel, rupte, ci, dimpotrivă, autorul se arată preocupat permanent de stabilirea ^oi evidențierea relațiilor existente sau posibile”. Cont., 22.VI.1979, p. 11.

În limba vorbită, tot prin atracția exercitată de „sonoritatea” acestui cuvînt combinată cu necunoa^oterea semnificațiilor sale, s-a ajuns, de exemplu, la „oamenii în *impact* cu legea”, în care *impact* a împrumutat – nejustificat – sensul juridic de „conflict, contravenție”.

Din punct de vedere semantic-etimologic se poate remarca împrurarea că aproape toate sensurile înregistrate în română existau mai de mult în mod curent în limba engleză, din care au trecut în limba franceză. Cuvîntul este atît de frecvent, cu multe sensuri, în limba engleză, încît un dicționar al limbii engleze noi precum *BD* s.v. *impact* semnaleză un singur context recent: *impact crater*, cu atestări din 1970 înoace. În schimb, în franceză diversele sensuri ale lui *impact* („effet de choc, de surprise, influence”) sînt simplite ca „recente” ^oi într-un dicționar consacrat special lexicului francez nou (*DMN*) lui *impact* i se dedică un articol foarte dezvoltat (în care se semnaleză că înșelesul figurat are un „emploi très fréquent dans la presse, peut-être sous l'influence de l'anglais *impact*, et, parfois, critiqué”) cu atestări începînd din 1965 de tipul: *impact des augmentations*, *impact du cinéma*, *impact des événements*, *impact des informations*, *impact de la publicité*, *impact de la recherche*, *impact de Beethoven*, *impact émotif*, *la force d'impact*, *moment d'impact*. În 1978, în *PR*, *impact* este înregistrat cu sensul din limbajul militar în construcția *point d'impact* ^oi cu semnificațiile „efectul unei acțiuni puternice, brutale” ^oi „efect, influență” (despre care se menșionează, în paranteză, „emploi critiqué”), ilustrate cu cîteva citate din presă. Despre sensul propriu se precizează că a apărut în 1827, iar despre celelalte că au început să se difuzeze aproximativ din 1965.

Din perspectivă sintactică se observă că termenul *impact* se construie^ote cu prepozițiile: *dintre* (mai rar; aceasta pare a reprezenta uzul mai vechi: *impactul dintre un meteorit...* ^oi Lună; *impactul dintre „fond”* ^oi „formă”) ^oi *cu* (mai frecvent: *impactul cu criteriile*, *impactul cu neprevăzutul*, *impactul cu publicul*, *impactul cu noutatea*). O trăsătură caracteristică a construcțiilor cu *impact*, cel puțin în materialul de care dispunem, constă în împrurarea că, în general, substantivul care urmează după *impact* este non-animat. Deseori, substantivul *impact* apare determinat de unul sau de două adjective, pre- sau postpuse: *impact emoțional*, *impact sentimental*, *impact minor*, *imensul impact*, *impact actual*, *revelatorul impact*. O sintagmă specifică este *forța de impact*.

Observațiile de mai sus ne permit să desprindem cîteva concluzii:

Sensurile actuale ale cuvîntului *impact* ne îndreaptă către o etimologie multiplă¹ a acestui termen, franceză ^oi engleză (în dicționarele citate ale limbii române, *impact* este considerat a proveni din fr. *impact*, la care se adaugă lat. *impactus*); la origine, desigur că acest cuvînt provine din fr. *impact*, dar accepțiunile mai noi, dezvoltate în ultimii ani, pot avea o dublă proveniență, franceză ^oi engleză (direct sau indirect), după cum persoanele care cunoșteau o limbă sau alta le-au introdus în limba română (uneori, poate, prin traduceri). În același timp, nu este exclus ca unele dezvoltări semantice să se fi născut (poate paralel cu „împrumutul”) pe teren românesc. Înclinăm să credem că aceasta este situația pentru sensurile „relație, întîlnire, prezență” ^oi, desigur, astfel se explică semnificația din limba vorbită, discutată mai sus.

Exemplele avute la dispoziție ne conduc – evident, cu prudența cerută de asemenea cazuri – spre datarea perioadei cînd s-a profilat extinderea termenului discutat; se pare că acesta s-a răspîndit cu o anumită rapiditate în limba română literară, în special prin intermediul presei, în ultimii 5-6 ani (cea mai veche atestare a noastră este din 1974, dar probabil că o cercetare întreprinsă special ar putea descoperi atestări mai vechi).

Recomandînd măsură în utilizarea acestui neologism, se observă că ^oi-a lărgit considerabil gama semantică inițială (vezi *DN*), din care a menținut, pentru publicul larg, exclusiv semnificația din fizică (ceea ce nu înseamnă că accepțiunea din balistică nu ar mai fi cunoscută, dar, prin acest sens, cuvîntul *impact* rămîne un termen științific). Prin toate celelalte semnificații însă, *impact* „s-a revărsat” în limba română, cu precădere în aspectul ei literar ^oi scris, devenind unul dintre cuvintele „la modă”. Oricum, prin intrarea recentă a neologismului *impact* în circulația mai largă a limbii române, ca ^oi prin deasa folosire a sensului „coliziune”, considerăm că mențiunea „livresc” din *DEX* ^oi-a pierdut din actualitate.

Parafrazînd pe R. Le Bidois, care își intitulase un articol despre *mini-„Le préfixe qui monte”*, în „Le Monde”, 4.I.1967, p. 10, putem afirma despre *impact* că este „un mot qui monte”. Depinde de noi toți ca această „urcare” să nu devină exagerată!

LR 3, 1980, p. 210-214

ATRIBUTELE SPECTACOLULUI

Observații lexicale

În româna literară actuală, mai ales în aspectul ei cultivat, tendința de formare a cuvintelor noi prin compunere este tot mai accentuată¹. Într-adevăr, în limba actuală se înregistrează un număr mare de cuvinte compuse, formate din două (eventual, mai multe) elemente, dintre care al doilea este, în majoritatea cazurilor, apozitia primului², de exemplu: *bloc-turn*, *locuință-laborator*, *pictor-decorator*, *student-actor*, *articol-program*³ etc.

Într-un alt articol⁴, am luat în discuție această tendință care se manifestă în cazul a două cuvinte unite prin apartenența lor la aceeași sferă culturală, *film* și *piesă* (de teatru), care au, prin însăși natura lor, numeroase atribute noi ce tind, datorită frecvenței folosiri, să se fixeze ca atare. Desigur, ne aflăm în fața unui proces incipient, dar care nu este mai puțin interesant sub aspectul dinamicii limbii.

Pentru a putea demonstra vigoarea procesului de compunere în limba română, am continuat să înregistrăm atestări scrise – mai ales din presă – ale secvențelor în care apar sintagmele menționate, la care am adăugat încă două, din același domeniu semantic, *teatru* și *spectacol*, acesta din urmă fiind termenul general care înglobează toate tipurile de reprezentație.

1 V. Fl. Dimitrescu, LR XI, nr. 4, 1962, p. 396-399; SCL XXI, nr. 3, 1970, p. 325-334; FC I, p. 240; LRC II, p. 217.

2 În ceea ce privește amploarea acestui procedeu de compunere în română, v. Halina Mirska, în SMCF, I, 1959, București, p. 17-88; pentru franceză, productivitatea procedurii respectiv a fost studiată de Vlasak Václav în „Philologica Pragensia”, 9 (48), 1966, nr. 1, p. 34 ș.u.

3 În ceea ce privește tipul de compunere realizată prin două morfeme lexicale, El. Slave (*Probleme de lingvistică generală*, VII, București, 1977, p. 100) susține că aceasta poate fi considerată ca simplă motivare, spre deosebire de alte compuse, de tipul *untdelemn* sau *ultra-mini-car*, în cazul cărora intervine motivarea (supramotivarea).

4 „Beiträge zur Romanischen Philologie”, VII, 1969, Heft. 1, p. 166-169.

În urma comparării sintagmelor care conțin termenii *film* și *piesă*, atestate în româna literară pînă în 1966 (articolul citat la nota anterioară a fost redactat în februarie 1966 plecînd de la un corpus extras din presa română timp de 9 ase ani – din 1960 în 1966) cu cele care apar în următorii zece ani (1967–1977), prima observație care se impune privește creșterea numerică a compuselor lui *film* și *piesă*, creștere datorată noilor modalități de expresie scenică. Față de 17 termeni compuși cu *film*, înregistrați în 1967: *film-anchetă*, *film-antologie*, *film (de) artă*, *film- (în) culori (color)*, *film-dezbatere*, *film-gigantic*, *film-interviu*, *film-jurnal*, *film-lecție*, *film-mamut*, *film-meditație*, *film-monolog*, *film-monstru*, *film-mosaic*, *film-povestire*, *film-sketch*, *film-surpriză*, ne găsim astăzi în prezența a 47 de termeni compuși cu substantivul *film* – înregistrați în ultimii zece ani –, care exprimă fiecare alte caracteristici: *film-afiș*, *film-antologie*, *film (de) analiză*, *film-album*, *film-avertisment*, *film-balet*, *film-povestire*, *film-carte*, *film-catastrofă*, *film-cocktail*, *film-cheie*, *film-comandă*, *film-divertisment*, *film-document*, *film-epitaf*, *film-eseu*, *film-experiment*, *film-eveniment*, *film-experiență fundamentală*, *film-fluviu*, *film-evadare*, *film-ficțiune*, *film-foleton*, *film-gigant*, *film-invenție*, *film-manifest*, *film-muzeu*, *film-muzical*, *film-mărturie*, *film-operă*, *film-pilulă*, *film-politic*, *film-recital*, *film-mesaj*, *film-monolog*, *film-monografie*, *film-omagiu*, *film-pictură*, *film-pilot*, *film-pledoarie*, *film-poem*, *film-povestire*, *film-portret*, *film-radiografie*, *film-reportaj*, *film-spectacol*.

Tot astfel, raportul dintre atributele substantivului *piesă* este de 3 (*piesă-dezbatere*, *piesă-document*, *piesă-proces*) la 14: *piesă-anchetă*, *piesă-povestire*, *piesă-bazar*, *piesă-cheie*, *piesă-confesiune*, *piesă-feerie*, *piesă-gigant*, *piesă-mărturie*, *piesă-metaforă*, *piesă- (cu) probleme*, *piesă-radio*, *piesă-trofeu*, *piesă- (exemplar) unic*, *piesă-vestigiu*.

Celelalte două substantive luate în discuție, *teatru* și *spectacol*, apar, de asemenea, într-un mare număr de combinații, conturînd fiecare un alt aspect al înfățișării moderne a teatrului și a spectacolului; astfel, *teatru* este înregistrat în 13 compuși: *teatru-anchetă*, *teatru-atelier*, *teatru- (de) cabaret*, *teatru-cinema*, *teatru-cutie*, *teatru-gazdă*, *teatru-imagine*, *teatru-laborator*, *teatru-mărturie*, *teatru (mobil) pliant*¹, *teatru-muzeu*, *teatru-musical*, *teatru-vedetă*; cît despre *spectacol*, termenul este prezent în 29 de compuși: *spectacol-afiș*, *spectacol-colaj*, *spectacol-antologie*, *spectacol-compus*, *spectacol-concert*, *spectacol-concurs*, *spectacol-demonstrație*, *spectacol-dezbatere*, *spectacol-divertisment*, *spectacol-document*, *spectacol-epopee*, *spectacol-eveniment*, *spectacol-examen*, *spectacol-lectură*, *spectacol-laborator*, *spectacol-manifest*, *spectacol-maraton*, *spectacol-mamut*, *spectacol-meditație*, *spectacol-monolog*, *spectacol-oratoriu*, *spectacol-poem*, *spectacol-proces*, *spectacol-producție*, *spectacol-recital*, *spectacol-reconstituire*, *spectacol-serbare*, *spectacol-revistă*, *spectacol- (de) șoc*.

1 Supracompus pe care l-am discutat în SCL XXI, 3, 1970, p. 332.

Am renunțat la prezentarea unor citate care ar fi necesitat un spațiu prea larg, dar simpla enumerare a secvențelor în cauză – care, la origine, pot fi creații personale sau împrumuturi¹ – ne atrage atenția asupra a două fenomene:

a) Pe de o parte, se poate observa că unii constituenți din poziția a doua apar ca atribute ale mai multor termeni luați în discuție, de exemplu, a doi dintre aceștia: *teatru-laborator, spectacol-laborator; teatru-mărturie, film-mărturie; teatru-muzeu, film-muzeu; piesă-poveste, film-poveste; piesă-cheie, film-cheie; piesă-proces, spectacol-proces; piesă-gigant, film-gigant; spectacol-afiș, film-afiș; spectacol-antologie, film-antologie; spectacol-divertisment, film-divertisment; spectacol-eveniment, film-eveniment; spectacol-laborator, teatru-laborator; spectacol-manifest, film-manifest; spectacol-mamut, film-mamut; spectacol-meditație, film-meditație; spectacol-monolog, film-monolog; spectacol-poem, film-poem; spectacol-recital, film-recital.*

Cîteodată, în cazuri mai rare, același atribut este prezent chiar în trei combinații; este vorba de constituenții secundari *anchetă, document, dezbatere: piesă-anchetă, film-anchetă, spectacol-anchetă; film-document, spectacol-document, teatru-document; piesă-dezbatere, film-dezbatere, spectacol-dezbatere.*

Formațiile pe care le-am citat și care manifestă tendința folosirii unor atribute *comune* pentru a exprima particularități asemănătoare constituie o dovadă a strînselor relații care există în zilele noastre între diferitele modalități ale spectacolului.

b) Pe de altă parte, se poate remarca faptul că în noile formații înregistrate se manifestă efortul de a găsi termenii cei mai adecvați pentru a acoperi un conținut similar care reunește note distinctive ale spectacolului din zilele noastre. Astfel, pentru fiecare dintre cei patru termeni luați în discuție regăsim o anumită sinonimie în exprimarea caracterului de *dezbatere* (a se lua termenul ca factor comun) pe care îl presupune spectacolul actual. Uneori sinonimia (evident, parțială) se dovedește a fi ceva mai bogată: *film-analiză, film-dezbatere, film-document, film-manifest, film-meditație, film-mărturie, film-mesaj, film-pledoarie; piesă-document, piesă-demonstrație, piesă-meditație, piesă-proces; spectacol-dezbatere, spectacol-document, spectacol-demonstrație, spectacol-meditație, spectacol-proces*, alteleori, mai săracă: *teatru-anchetă, teatru-mărturie*. În cazurile menționate, constituenții secundari apar – date fiind nuanțele exprimate de fiecare dintre ei – ca interschimbabili în cadrul aceleiași sfere semantice.

O altă trăsătură caracteristică a unor nume de spectacol actuale este aceea de a fi compuse dintr-un anumit număr de unități care se unesc în jurul unui fir conducător. Această proprietate apare în formațiile: *film-mosaic, film-sketch, spectacol-compus, spectacol-cocktail*.

Alte formații au menirea de a exprima caracterul experimental al anumitor spectacole: *teatru-atelier, teatru-laborator, spectacol-școală, specta-*

col-laborator, film-experiment. Acestea sînt formate din substantive comutabile, precum: *atelier, experiment, laborator, școală*.

În sfîrșit, o altă tendință a spectacolului din zilele noastre este cea a *grandiosului*, a *giganticului*, atît în ceea ce privește distribuția – foarte numeroasă –, cît și durată în timp. Astfel, arhisemantemul *grandios* conține morfemul (morfemele) *colos, fluviu, gigantic, mamut, maraton*; *filmul* poate fi *colos, gigantic, mamut, spectacolul – mamut, maraton, piesa – gigantică*.

Așa cum observăm și în articolul din „Beiträge”, 1969, citat mai sus, este evident că nu toate formațiile menționate au aceleași șanse de a se impune în limbă și că ele se bucură de o răspîndire diferită. Unele sînt creații de moment, spontane, avînd un foarte pronunțat caracter perisabil (de exemplu: *spectacol-sărbătoare, film-pilulă, teatru-imagie* etc.). Prin conținutul lor strîns legat de realitățile epocii noastre, multe dintre ele și-au croit drum în limbă, iar unele s-au și impus deja. O dovadă este frecvența acestora, fără a mai vorbi și de difuziunea (foarte) largă în limba vorbită. Astfel, *film-anchetă* apare în opt contexte, *spectacol-dezbatere, spectacol-reconstituire*, în șapte contexte, *film-portret* și *film-document*, în cinci contexte, *film-recital*, în patru contexte, *film-poem, film-gigant, film-balet, film-antologie, spectacol-reconstituire* – fiecare în cîte trei contexte. Dat fiind faptul că cercetarea presei actuale în vederea stabilirii corpusului am făcut-o singură, este foarte sigur că numeroase atestări au fost omise; astfel, chiar dacă nu au fost înregistrate decît în două ocurențe, formații precum *spectacol-concert* sau *film-spectacol* se întîlnesc foarte des în limba vie, ca să nu mai vorbim de apariția lor pe afișele diferitelor instituții care se ocupă cu difuzarea spectacolelor.

Unele atribute ale spectacolului discutate în acest articol sînt atît de importante încît la un moment dat devin autonome, acumulînd, fără îndoială, „încărcătura” semantică a celor doi termeni. De exemplu, termenul *musical*, la origine atribuit, se substituie azi frecvent compusului *film-musical*; tot așa, *atelier* se întîlnește cu sensul *teatru-atelier* etc.

Observațiile de mai sus privitoare la atributele spectacolului în româna actuală dovedesc, o dată în plus, modul în care expresia lingvistică se „pliază” în funcție de exigențele realității sociale și spirituale. De altfel, nu ne-am propus decît o încercare de a contura vitalitatea procedului de compunere într-un anumit domeniu. Și sperăm că ne-am atins scopul.

„Beiträge zur Romanische Philologie”, XIII, 1978, Heft I, p. 203-205 – traducere din limba franceză

NOTE LEXICALE ŞI ETIMOLOGICE

a albi

Pe lângă sensurile înregistrate în dicționare, *a albi* are şi sensul "a strânge bani, a economisi": Constantin „a albit” şi el 18268 lei (Sc., 21 decembrie 1957, nr. 4093, p. 4, col. 1). Credem că sensul nou, atât de depărtat de înţelesurile obişnuite ale acestui verb, nu se poate explica decât prin criteriul grupului de cuvinte. S-a pornit, desigur, de la zicala *a strânge bani albi pentru zile negre*, din care s-a considerat că *alb* constituie elementul dominant lexical. Verbul nou creat prezintă avantajul practic de a rezuma lexical şi noţional întreaga sintagmă; din punct de vedere lingvistic, această formaşie nouă, izolată, atrage atenşia asupra importanşei rolului grupurilor de cuvinte în derivare¹ şi asupra unei modalităşii de creare a omonimelor.

bujbei, buşbei

Adjectivul *bujbei*, neînregistrat în dicşionarele limbii române, circulă cu o frecvenşă relativ mare în mai toate mediile lingvistice, cu sensul "năuc, buimăcit, surprins, descumpănit". Termenul provine din expresia franceză *bouche-bée*, probabil prin intermediul grupului *a rămîne bujbei* (din *rester bouche bée*²), din care cu timpul s-a desprins, la început cu forma *buşbei* (astăzi tot mai rar utilizată) şi, apoi, prin trecerea de la constrictiva prepalatală surdă la sonoră, *bujbei* (ca în *şmecher* > *jmecher*, *boşog* > *bojog*³, *cocoşneată* > *cocojneată*). Rămîne neexplicată adaptarea terminaşiei vocalice

1 Cf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, p. 28; am tratat asemenea cazuri în *Rolul locuşiunilor verbale în derivare*, SCL, VII, nr. 1-2, 1956, p. 42 ş.u. cu exemple de tipul *a-şi aminti* < *a-şi aduce aminte*, *a roti* < *a face roată*, *a muşamaliza* < *a face muşama*.

2 V. El. Pradez, *Dictionnaire des gallicismes*, 1927, p. 302.

3 Asupra etimologiei acestui cuvînt, v. discuşia din *DA*, s.v.

franceze (în române^ote neexistînd cuvinte terminate în *-é*) la *-ei* în limba română¹. Probabil că termenul nou a fost integrat în categoria adjectivelor terminate în *-ei*, de^oi aici apare o dificultate: majoritatea adjectivelor în *-ei* (cu excepția lui *rotofei*) sînt prea pușin cunoscute ca sã-^oi poată exercita influența.

Cucuiata

L. ^aăineanu, în *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucure^oti, 1887, p. 137, discutînd termenul din titlu îl glosează prin "ceva ridicat în sus", deoarece porne^ote de la „biserica în curtea căreia se înmormîntează morșii” (de aici, *du-te (sã te vãd) la Cucuiata*). Explicația nu pare satisfãcătoare sau, cel pușin, nu este completã; cred cã putem lãmuri etimologia acestui cuvînt dacã ne adresãm locușionii *l-a pus la Cucuiata* "l-a uitat", pe care o punem în legãturã cu locușiunea sinonimã *a o pune în cui* "a da uitãrii", "a uita"². Putem presupune cã s-a ajuns la numele fictiv de localitate **Cucuiata* (existã totu^oi *Cucuieti*) prin reduplicarea expresivã a primei silabe ^oi *-ata* ca în *Buzata*³, *Guruiata*⁴ etc.⁵. Aceastã explicație satisface ^oi sensul expresiilor *du-te (sã te vãd) la Cucuiata*, în care *Cucuiata* are sensul de "loc al uitãrii", prin extensiune, "mormînt, cimitir". Nu ar fi exclus ca aceastã reduplicare sã se fi realizat ^oi prin apropierea de substantivul *cucui* (cu etimologie incertã), dat fiind relativa asemãnare semanticã dintre termeni (atît *cuiul* cît ^oi *cucuiul* reprezintã un loc „ridicat”).

flãcãneață

Neînregistrat în dicționare, de^oi citat în lucrãrile de specialitate⁶, acest cuvînt circulã în limbajul familiar din Muntenia (poate ^oi din alte regiuni?) cu un sens dezmiardãtor, "copila^o cuminte, de^otept, frumos". Vorbitorul poate adresa termenul în discuție atît bãieșilor (de la care s-a pornit, cît ^oi fetișelor. Cuvîntul are la bazã substantivul *flãcãu* cãruia i s-a adãugat *-neață* (ca în *fișneață*, *coco(ș)neață*, *cotineață* etc., probabil în glumã, ironic la început. Sensul peiorativ al sufixului a fãcut ca acest substantiv sã devinã ^oi un termen dispreșuitoar pentru "flãcãu".

1 Asupra diverselor procedee de adaptare a numelor franceze cu terminație vocalicã, vezi Al. Graur, *Mélanges linguistiques*, II, p. 22-23.

2 ^aăineanu, *op. cit.*, o apropiere de locușiunea *l-a pus la ciochinã*, sinonimã ca înșeles, dar prea pușin cunoscutã. V. ^oi ^aăineanu, *I.O.*, II, p. 129-130.

3 Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești*, Bucure^oti, 1952, p. 4.

4 *Ibidem*, p. 14.

5 Pentru aceastã problemã, v. I. Iordan, *Rumänische Toponomastik*, II, 1926, Bonn-Leipzig, p. 179 ^o.u.

6 De exemplu în J. Byck, *Le féminin péjoratif*, în *Bull. Ling.* I, p. 50.

moși pe groși

Acad. Al. Graur a explicat cuvintele din titlu¹ din *moși păroși*, ceea ce nu ni se pare convingător (cum s-ar justifica consoanele inițiale din *groși* dacă îi derivăm din *păroși*?). Explicația dată de Al. Philippide² socotim că nu ²i-a pierdut valabilitatea: „moș este sărbătoarea mo²ilor la care, ca la o sărbătoare mare ce este, se spun pove²ti, fiindcă au oamenii vreme de pierdut, iar *groș* este moneda Groschen: adică «încălecai pe un cuco², ca să vă spun la mo², pove²ti pentru gro²i», ar vrea povestitorul să fie plătit pentru osteneală”. Un raport între *moși pe groși* ²i *moși păroși* este posibil să existe; totu²i se pare că prima expresie o explică pe cea de-a doua; pierzîndu-se sensul lui *de groși* ca îmbinare independentă, acesta a putut fi asimilat cu adjectivul *păroși*, printr-un fel de etimologie populară (ajutat fiind, în Muntenia, de prepoziția *pe*, pronunțată *pă*), mai cu seamă că *moși* sînt într-adevăr *păroși* (au barbă, părul mai lung etc.). În cazurile de „reconstituire” a formelor, nu trebuie pierdut din vedere că vorbitorii pornesc de la necunoscut către cunoscut³. În cazul nostru, *groși* reprezintă necunoscutul, ²i *păroși* cunoscutul, ²i nicidecum invers.

Expresia pe care *Dicționarul Academiei* o dă, ca stînd la baza locușunii „a spune mo²i pe gro²i”, *a afla groș pe groș*, „a afla comori ²i avere multă” este, credem, independentă ²i se explică în mod suficient prin etimologia lui *groș* (germ. *Groschen*). Cf. expresia *a strînge (pune, aduna) ban pe ban*.

sulhac, sulhar

Sulhac: „1) un fel de sulă lungă, cu sau fără mîner, pe care o poartă ciobanii ²i țărani la cingătoare, avînd diverse întrebuițări, 2) lemn² rotund cu care se împinge afară măduva din țeava de soc” (*CADE*), are „etimologie obscură”, după Tiktin⁴. Pascu⁵ îl derivă din *sulă* + suf. *-ac*. Etimologia propusă de Pascu lasă însă neexplicată consoana *h*. *CADE* compară rom. *sulhac* cu ucr. *sulhak* „par, prăjină”. Această indicație ne face să vedem în forma rom. *sulhac* o contaminare a rom. *sulă* cu ucr. *sulhak*, contaminare cauzată de sensul relativ apropiat al celor doi termeni.

Sulhar(tu) „lemn sau trunchi lung, subțire ²i drept”: Mo² Nichifor... taie un *sulharius* de fag ²i face un capăt minunat (Creangă, *Opere*, ESPLA, 1953, p. 111) este acela²i cuvînt cu *sulhac*, de care îl deosebe²te numai sufixul (*-ar* denume²te în mod obi²nuit instrumentul)⁶.

1 SCL, VII, 1956, p. 273.

2 În *Principii de istoria limbii*, Ia²i, 1894, p. 139.

3 Vezî F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, ed. V, p. 239.

4 *Dicționar român-german*.

5 *Sufixe românești*, Bucure²ti, 1916, p. 190.

6 Cf. Pascu, *Sufixe*, p. 81 ². u.

tavă

Alături de *tavă*, cu sensurile cunoscute (tigaie de fript ^oi tablă de servit), există un alt substantiv *tavă* (CADE 91 îl consideră adverb), care apare numai în locuțiunea *a da tava* "a trînti la pămînt pe cineva, a-l bate rău": Trage-i pumni, palme ^oi pe urmă... *dă-l tava* prin noroi (Caragiale, *ap. CADE*). Dicționarele îl înregistrează, fără însă a-i da etimologia. În ^aăinea-nu¹, locuțiunea amintită este inserată alături de *tavă* cu sensurile obișnuite, prin urmare se consideră, implicit, că provine din tc. *tava* (cf. bg., srb., ngr.). Cum sensurile celor doi termeni sînt prea deosebite pentru a fi socotite ca aparținînd aceluia^oi cuvînt, ele trebuie separate ca omonime. *Tavă* din locuțiunea citată mai sus pare mai curînd a fi un postverbal din *a tăvăli*² (ca *rică* din *a răcli*, *zulă* din *a zuli*, *roagă* din *a ruga*), cu care concordă semantic sensul locuțiunii (cînd bași pe cineva trîntindu-l la pămînt, îl *tăvălești* pe jos).

trompă

În graiul argotic circulă locuțiunea *a pune trompa* (cuiva) "a face pe cineva să plătească consumația", în care *trompă* a fost explicat ca un element deverbativ din fr. *tromper* "a în^oela"³. Explicația nu satisface, deoarece nu se cunosc cazuri în care postverbalele să fie modelate după verbe aparținînd altei limbi. Aceasta s-ar putea admite cel mult pentru un verb utilizat foarte frecvent ca neologism, ceea ce nu este cazul. Mai curînd, aici, *trompă* pare a fi substantivul *trompă*, prin aluzie la *elefant*, termen care are în argou sensul de "om adus anume (la jocul de cărți) spre a fi în^oelat"⁴.

SCL IX, 2, 1958, p. 265-269

1 I.O., II, p. 352.

2 Ideea aceasta ne-a fost sugerată de Al. Graur.

3 D. Florea Rari^ote, în BPh., V, p. 213.

4 V. Iorgu Iordan, „Buletinul Philippide”, IV, 173-174; L. Spitzer, BPh., V, p. 184; *id.*, *Über einige Wörter der Liebessprache*, Leipzig, 1918, p. 52-66.

ELEMENTELE LEXICALE ROMANICE RECENT INTRODUSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Statutul elementelor lexicale romanice, apărute ca urmare a contactelor pe plan economic, politic, științific și cultural cu popoarele romanice, a fost de mai multe ori studiat și pus în evidență în română, în diversele etape ale existenței ei, fie parțial, cercetându-se înrîurirea anumitor limbi în opera unui scriitor sau într-un stil funcțional, fie total, pornindu-se de la traduceri sau de la opere lexicografice, deci avînd în vedere o singură limbă romanică sau toate elementele romanice, judecate, de cele mai multe ori, prin prismă statică. Și într-un caz și în altul, locul elementelor romanice rămîne același: în fruntea tuturor celorlalte influențe. Cum se petrec lucrurile astăzi? Care este ponderea elementelor romanice în faza de azi a evoluției românei? Pentru a discuta acest aspect actual nu vom porni de la elemente răslețe, disparate, presărate în opere – traduceri și originale – și nici în stiluri diverse, ci de la un corpus constituit din *DCR*, care cuprinde cuvinte pătrunse în limba română după 1960. Această datare precisă reprezintă avantajul dicționarului amintit; dezavantajul lui în capitolul de față, care se dorește generalizator, este că nu conține decît termenii întîlniți – în principiu minimum de două ori – în presă, care are rolul de a reflecta limbaje eterogene, dar evident, nici toate limbajele și mai ales nici totalitatea cuvintelor posibile, deci nici a celor romanice. Dacă ne-am fi adresat unui limbaj anume, de exemplu stilului administrativ, sau unui aspect al stilului științific, de exemplu limbajului juridic sau celui al electronicii sau al medicinei cu subramurile ei etc., poate că rezultatele, în detalii, ar fi fost modificate, dar, în mare, considerăm că nu s-ar depărta foarte mult de concluziile detașate din analiza întreprinsă pe baza *DCR*. Motivul este că în presă se întîlnesc, măcar și ca e°antioane, elemente proporțional echivalente atît din stilul administrativ, cît și din cel științific al electronicii sau al medicinei, a°a încît dezavantajul amintit se convertește în avantaj. Oricum,

pentru a studia lexicul romanic de curînd intrat în română, prezent deci numai în stratul cel mai apropiat de limba de azi, nu ne putem adresa unei alte opere lexicografice, pentru că, după cum se  tie, de ex. în *DN₃* (ca  i în orice dicționar românesc pe specialități), nu se fac precizări privitoare la data pătrunderii  i cu atît mai pușin a implantării unor termeni în limba română, ci se înregistrează cuvinte introduse în limba română într-o perioadă foarte largă, chiar prea largă pentru noștiunea de neologism, cîteodată de 300 de ani.

Cîteva precizări preliminare:

Am preferat denumirea de *element*  i nu de *împrumut*, pentru că, a a după cum va reiești din cele ce urmează, nu tot ceea ce se datorește unei alte limbi – în speșă romanice – poate intra în categoria împrumuturilor, restrînsă, prin forșă lucrurilor, la un grup determinat de cuvinte. Există o gamă relativ largă de alte situașii care, neîncadrîndu-se la împrumuturile propriu-zise, deșin, totușii, o anumită poziție  i un anumit rol în limba română  i care, laolaltă, pot fi înglobate în seria elementelor lexicale romanice.

Mai trebuie precizat că un împrumut nu este obligatoriu să fie extern; el poate fi intern, pentru că în limbă există un sistem asemănător aceluia al vaselor comunicante care face ca limba comună să se îmbogățească cu termeni din graiuri sau din limbaje speciale, ca în limba literară să pătrundă termeni din limbajul  tiinșific, din argou etc., a a c a termenul *împrumut* reiese a fi ambiguu. Totușii, în virtutea tradiției  i pînă la găsirea altui termen nou mai adecvat, operăm cu acest cuvînt în sensul restrîns de „cuvînt nou într-o limbă, datorat unei influenșe externe”.

Nu avem deloc pretenșia c a termenii discutașii aici de noi epuizează lista elementelor romanice recente, dar este aproape sigur c a, fiind colectașii din paginile presei, au mai multe șanse a fi cunoscușii, mai r spîndișii în cercuri mai largi decît cuvintele de aceeașii origine întrebuiņate în texte de specialitate, cuvinte specifice, deci, cîte unui singur domeniu.

Am pornit de la ideea c a, indiferent de situașia din limba sursă, vorbitorul din masa limbii împrumutătoare privește termenul nou ca un segment lingvistic unic dotat cu o semnificașie unică, chiar dac a la origine este alcătuit dintr-un grup de cuvinte sau dintr-o parte a unui cuvînt; de ex., un vorbitor român nu credem c a se mai gîndește la actorul francez Alain Delon în momentul cînd spune „am cumpărat două *alendelonuri* beș”, termen la care atașează probabil numai semnificașia „tip de haină de piele împlănită”; un alt exemplu, poate mai clar, îl oferă un element englez: folosind sau, mai ales, auzind sau citind termenul *hold-up*, un vorbitor român îi îņșelege sensul global: „atac armat într-un loc public cu scopul de a jefui”, dar chiar dac a este mai cultivat nu știe (sau, dac a știe, nu se mai gîndește) c a e vorba de un verb (pentru c a în românește *hold-up* este un substantiv)  i nici c a *hold-up* este de fapt o prescurtare din *hold-up your hands* „ridicașii mîinile, sus mîinile!”

În mod deliberat nu am studiat, în această fază a cercetării, calcurile de structură, foarte numeroase, de altfel, din limbile romanice, și nici problemele – iarăși nu puține – puse de adaptarea fonetică și morfologică a elementelor recente; de asemenea, am lăsat la o parte, neavînd a face cu categoria împrumuturilor, derivatele pe teren românesc ale elementelor romanice de curînd intrate în română.

Elementele lexicale rezultate din contactul între limbi pot fi clasificate după diverse criterii. În ceea ce ne privește, am adoptat criteriul gradului de răspîndire, de implantare în limba română și astfel am distins trei grupe, cu toate riscurile implicate într-o asemenea delicată operație:

I. Cea a împrumuturilor propriu-zise (adaptate la fonetica și la flexiunea românească) în circulație sau în română în general sau în lexicul unor sectoare de activitate, pentru că reprezintă o necesitate în limbă. Aceste neologisme sînt și cele mai numeroase și, după un timp, funcționează ca elemente integrate sistemului limbii noastre.

II. Elemente cu o putere de răspîndire redusă, chiar foarte restrînsă, cele mai multe cuvinte în vogă la un moment dat, care, de obicei, nu își justifică existența în limba noastră; acestea aparțin, în terminologia lui L. Deroy, formei minimale a împrumutului, categoriei de „peregrinisme”¹.

Între cuvintele cuprinse în categoria I și cele din categoria a II-a este o deosebire uriașă, primele aparținînd, conform formulărilor clasice, împrumuturilor „de necesitate”, celelalte celor „de lux” (Tappolet); C. Tagliavini preferă pentru categoria a II-a denumirea „împrumuturi la modă”².

III. Cuvinte difuzate în special într-un sector anumit, neadaptate la sistemul românesc, deci avînd în momentul de față un caracter „extern” față de română, dar care, de cele mai multe ori, sînt chiar indispensabile pentru a desemna realități străine, stări de lucruri, obiecte, obiceiuri, elemente ale faunei sau florei etc. Evident că prezența acestui tip de cuvinte în traduceri, de exemplu, nu echivalează cu impunerea lor în limbă, deci cu împrumutarea lor. Ele își mențin caracterul de xenisme³ și ocupă același loc, de pildă, cu alte denumiri străine, precum numele proprii, aparținînd istoriei dintr-o țară străină, numele geografice de fluvii sau de munți, orașe etc. Aceste cuvinte, cele mai multe, ca și cele din categoria a II-a, se datoresc unor contacte culturale între română și alte limbi, dar, spre deosebire de „peregrinisme”, aparțin categoriei de termeni intraductibili folosiți ocazional pentru culoarea locală.

1. Elementele franceze

I. Cercetarea din perspectivă semantico-statică întreprinsă pe cuvintele împrumutate de origine franceză demonstrează că marea majoritate

1 *L'emprunt linguistique*, Paris, 1954, p. 4.

2 Tagliavini, O., p. 215.

3 L. Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, 1975, p. 93.

aparține ramurilor celor mai importante ale științei și ale culturii, acelor domenii în care s-au realizat, în ultimele decenii, cele mai mari progrese și inovații.

Totalul de 579 de termeni se repartizează pe domenii, după cum urmează (cifrele indică numărul de ocurențe în ordine descrescândă): 96 medicină; 34 biologie; 30 tehnică; 24 fizică; 22 circulație; 20 artă, chimie și cinematografie; 17 aviație; 16 alimentație; 15 literatură; 13 vestimentație; 10 electricitate și marinărie; 8 informatică, muzică și sport; 7 farmacie și geologie; 6 astronomică, psihologie și televiziune; 5 filatură, economie și foto; 4 astronomie și hidraulică; 3 construcții, electronică, învățămînt, radio, științe juridice, telefonie, unități de măsură și zoologie; 2 agronomie, comerț și meteorologie; 1 botanică, diplomație, mecanică, optică, sociologie, topografie și turism. În afară de acestea, la capitolul „diverse” au fost înregistrați 116 termeni.

Împrumuturile sînt de două tipuri: cele care servesc pentru a desemna realități franceze care astăzi nu există în țara noastră (și care, în mod natural, sînt relativ puține), de tipul: *visiofon*, *dactilofon*, *digicasetă*. Cele mai numeroase se referă însă la realități existente și pe alte meridiane, dar pentru care româna a împrumutat termenul (sau sensul) din franceză: *copilot*, *televizor*, *microbuz*, *parcometru*, *videofon*, *videoteatru*, *videotecă*, *dactilogramă*, *skai*, *alcooltest*, *autostop*, *bretelă*.

Aici trebuie precizat că aceste împrumuturi sînt sau denotative sau conotative¹. Cele denotative sînt denumirile conceptelor sau produselor create în limba franceză și introducerea termenului străin se face o dată cu „obiectul”, după formula lui Horățiu: „Res verba sequuntur” („cuvintele vin (urmează) după lucruri”). Cele conotative rezultă dintr-o adaptare la felul de viață străin, fiind produsul unui anumit mimetism. Acestei categorii îi aparțin cuvinte din domeniul alimentar, vestimentar etc.

Dăm în Anexa 1 listele ce cuprind termeni împrumutați de origine franceză, clasificări semantice și ordonări după frecvență, în ȋr descrescător. Menționăm că, prin * am indicat peregrinismele și xenismele și prin ** termenii care apar în franceză și în engleză, dar pe care i-am considerat a fi de proveniență exclusiv franceză în română.

La cei 579 de termeni împrumutați din franceză se adaugă 136 de cuvinte (vezi Anexa 2) care apar cu etimon multiplu², și anume cu 2-4 etimoane dintre care unul francez; de remarcat că în marea majoritate a cazurilor elementul francez a apărut în extensie maximă, deci la toate cuvintele din categoria semantică respectivă (aici joacă rolul de numitor comun). De fapt, din 29 de grupuri semantice, numai în 2 (aviație și biologie) franceza nu apare la toate cuvintele. Și aici, proporțional, categoriile semantice din fruntea listei la influența propriu-zisă se mențin pe un loc similar: 23 tehnică; 22 diverse; 13 fizică; 10 medicină; 8 chimie; 7

1 *Ibidem*, p. 91.

2 Concept introdus de Al. Graur în SCL, I, 1950, p. 13-21.

circulație; 6 astronomie; 5 biologie, geologie și unități de măsură; 4 astronautică și foto; 3 aviație; 2 artă, botanică, economie, educație, farmacie, muzică, sociologie, și sport; 1 agronomie, cosmetică, comerț, ecologie, informatică, literatură, marinărie, mecanică și telefonie.

Din punctul de vedere al raportului dintre vechimea cuvintelor în franceză și a împrumuturilor în română se pot stabili două categorii mari:

1) Cuvintele de curînd pătrunse în română din franceză pot avea la bază termeni vechi ori cu mult anterior perioadei luate în discuție pentru româna din 1960 încoaec.

În această categorie intră numeroși termeni: *aeroclub* este atestat în română în 1974¹, dar termenul francez este înregistrat în *DAn* în 1903; *terariu*, formație pe drept cuvînt criticată de Al. Graur², este înregistrată în română în 1958, iar în franceză cu mult înainte, 1873; *distanța* este și mai mare la *aide-mémoire*, atestat în română în 1977, iar în franceză cu 120 de ani în urmă, în 1853. Exemplele pot fi lesne înmulțite.

2) Cuvintele recente în română se explică prin termeni recenți și în franceză, *distanța* maximă fiind de 30 de ani. Din această perspectivă se detașează mai multe grupe cronologice:

a) la marea majoritate a acestor cuvinte depărtarea este între 30 și 20 de ani: 30 de ani: *electroacustic*, atestat în română în 1978 - atestat în franceză, după *PR*, în 1948; 29: *bozon* 79 - *PR* 50; *concentraționar* 75 - *PR* 46, *gaulist* 74 - *PR* 45; *heliomarin* 77 - *PR* 48; 28: *microchirurgie* 78 - *PR* 50; 27: *malnutriție* 77 - *PR* 50, *fitosanitar* 77 - *PR* 50, *gastroenterolog* 77 - *PR* 50; 26: *microfloră* 76 - *PR* 50, *antipolio(mielitic)* 76 - *PR* 50; 25: *electromenajer* 74 - *PR* 49, *interferometrie* 75 - *PR* 50; 24: *engramă* 75 - *PR* 51, *fermion* 79 - *PR* 55; 23: *hormonoterapie* 63 - *PR* 40, *implanta* 73 - *DMN* 50; 22: *audiovizual* 69 - *PR* 47; 21: *metabolit* 71 - *PR* 50; 20: *dialoghist* 68 - *PR* 48, *dopant* 75 - *DMN* 55.

La alte cuvinte, *distanțele* sînt între 19 și 10 ani: 19: *copilot* 79 - *PR* 60, *dactilogramă* 74 - *DMN* 55, *postcură* 77 - *PR* 48; 18: *fotomultiplicator* 65 - *PR* 57, *geriatrie* 79 - *PR* 61, *antiinflaționist* 77 - *PR* 59; 17: *econometrie* 67 - *PR* 50, *fotoconductor* 63 - *PR* 50, *alcoolemie* 77 - *PR* 60, *aliteratură* 75 - *DMN* 58; 16: *anticancerigen* 62 - *PR* 46; 15: *heliotehnică* 77 - *L* 62, *hepatectomie* 77 - *L* 62; *antipiesă* 63 - 1948 (vezi *infra*); 14: *anesteziologie* 67 - *PR* 53, *evenimential* 73 - *PR* 59; 13: *energoterapie* 74 - *PR* 61, *gerontolog* 78 - *PR* 65; 12: *glaciolog* 62 - *PR* 50, *grosplan* 76 - *DMN* 64, *hiperdens* 78 - *DMN* 66, *microbuz* 62 - *PR* 50; 10: *dopaj* 64 - *PR* 54, *aeronaval* 74 - *PR* 64, *aerospațial* 70 - *DMN* 60.

În fine, uneori *distanțele* sînt sub 10 ani: 9: *magnetotecă* 79 - *DMN* 70, *extraatmosferă* 75 - *DMN* 66, *antiproton* 65 - *PR* 56, *drog* 74 - *DMN* 65; 8: *gamaglobulină* 67 - *PR* 59, *apunta* 56 - *PR* 48, *cibernetică* 74 - *DMN* 66, *cicloturism* 73 - *DMN* 65, *defoliant* 74 - *PR* 66, *depoluare* 78 - *PR* 70; 7:

1 Vezi L. Seche, în *LR*, XXIV, 1974, p. 77.

2 *LR*, VIII, 1958.

antihistaminic 61 – PR 54, *alcooltest* 67 – DMC 60, *culpabiliza* 74 – DMN 66, *electroanestezie* 73 – DMN 66; 6: *culturism* 71 – PR 65, *geotehnic* 73 – PR 67; 5: *miniordinator* 75 – L 70, *antiparticulă* 63 – PR 58, *elitist* 73 – DMN 68, *iatrogen* 75 – PR 70, *imunochimie* 64 – PR 59, *ludotecă* 75 – L 70; 4: *aeroglisor* 68 – PR 64, *electropneumatic* 74 – DMN 70, *interdisciplinaritate* 72 – DMN 68.

b) Un mare interes prezintă cuvintele care cunosc distanțe mici, de ex. de doi ani, între atestarea din română ^oi înregistrarea din franceză; de ex.: *casetotecă* 74 – DMC 72, *eurocomunism* 77 – DMN 75, *festivalier* 67 – DMN 65, *cinefilie* 67 – DMN 65, *micromodel* 66 – DMN 64; sau chiar de 1 an: *deltaplan* 76 – DMC 75, *muzicotecă* 79 – DMC 78, *minijupă* 67 – DMN 66.

Aceste cuvinte sînt cele mai elocvente dovezi ale rapidității cu care româna a preluat o serie de noțiuni ^oi, o dată cu ele, ^oi denumirea lor ^oi, în același timp, proba că datarea din română este aproape sau chiar exactă.

c) Probleme speciale pentru etimologie pun cuvintele pentru care datarea în română precede cu mulți ani pe cea din franceză, de ex: *antiteatru* 1960 – DMN 65, *antitusiv* 1961 – PR 70, *fototelegrafe* 64 – DMN 68 sau chiar numai cu 1 an: *autocușetă* 67 – PR 68, *erotiza* 67 – DMN 68, *modernitate* 67 – DMN 68, *circumlunar* 65 – DMN 66, *lactoduc* 65 – DMN 66.

Dacă termeni ca *antitusiv* sau *modernitate* e posibil să fie considerați creații românești, nu același lucru s-ar putea afirma despre *antiteatru* (noțiune născută în mediul cultural francez), *autocușetă* (din context reiese că e denumirea unui obiect francez) sau *circumlunar*, *lactoduc*, *fototelegrafie*, cu circulație internațională.

În unele situații, nu cuvintele sînt împrumutate recent, ci anumite sensuri ale lor. Este vorba, în toate cazurile, de „foste” neologisme de origine franceză, oricum termeni care apar în română ^oi cu sensurile recente din franceză. Astfel se evidențiază calcul semantic la termenii *culoar* 74 – DMN 66, *complex* 76 – PR 50, *confrunța* 73 – DMN 59, *gamă* 77 – DMN 59, *bretelă* 74 – DMN 64, *mutație* 79 – DMC 55, *hemoragie* 76 – DMC 62, *treflă (stradală)* 78 – DMC 60.

Cazul lui *cancer* “flagel” este aparte, pentru că prioritatea de 3 ani în favoarea limbii române (63 – DMN 66) ar putea dovedi pînă la proba contrarie că nu este vorba de un împrumut ci, probabil, de o dezvoltare semantică paralelă.

De menționat că în absolut toate cazurile de datare, anii au valoare relativă, strict orientativă de ambele părți; este, astfel, foarte probabil ca în limba franceză să nu se fi găsit anul real al primei datări. De asemenea este mai mult ca sigur că nici toate datările din română nu corespund realmente cu primele atestări ^oi ceea ce am încercat în DCR este numai un prim pas făcut în această direcție. O dovadă ne-a dat-o verificarea unor cuvinte cu *-ing* în LR 2/1974 (L. Seche), unde am găsit multe datări anterioare celor din DCR.

ANEXA 1

ELEMENTE FRANCEZE

- Medicină 96: *alergologie, anesteziologie, antihistaminic, antipolio(mielitic), apendicectomie, audiofenologie, autism, autist, autogrefă, autoimun, balisto-cardiogramă, bilharzioză, biocompatibil, cancerigen, celulită, chimioterapie, cofochirurgie, colposcopie, conflictual, craniometrie, crenoterapie, cronaximetru, disproteinemie, ecogramă, electroanestezie, electroforegramă, endonazal, endodontic, **energizant, enegramă, ergoterapie, esofagoscop, focomelie, fonocardiograf, fosfenă, *fatigabilitate, *gheriser, gastroenterolog, gasteroscop, gava, geocancerologie, geriatrie, gerontolog, heliomarin, hemodializă, hepatectomie, heroinoman, hipodermic, hormonoterapie, iatrogen, imipramină, implanta, **imunoterapie, **interferon, intranazal, isterigen, microchirurgie, mobiliza, multimetru, narcoman, narcomanie, neoplazic, neurolinfă, onchocercoză, ortoptică, ortostatism, osteopetroză, otoscleroză, parodontologie, parodontopatie, paranormal, perinatal, policitemie, postcură, preanestezie, proteinemie, proteinogramă, psihokinezie, psihotrop, rectoscop, reflexogen, schizostomiazis, scopolamină, sensitometru, serodiagnostic, seroreacție, stresant, **suicidologie, talasoterapie, toxicoman, toxicomanie, toxinfecție, tranchilizant, ultrastructură, vasopresină.*
- Biologie 34: *acvacultură, anabazis, antigenă, antropo, **biodegradabil, bioluminiscent, biomasă, biomatematică, **bionică, biostimulator, **biotelemetrie, biotop, **criobiologie, ecologie, ergotamină, fotoenergetică, fitosanitar, gamaglobulină, hipotermie, homeostazie, izomeră, metabolit, micropaleontologie, oclă, protidic, radiostimulare, rodopsin, sapropelic, thanatologie, teleonomie, trisomie, umanoid, viral, virologie.*
- Tehnică 30: *audiovizual, auto, capsulă, casetotecă, dactilofon, dactilogramă, decodor, digicasetă, digicasetofon, *discoral, electrometrie, evaporare, lactofiltru, magnetotecă, oleoduc, polmar, reșapat, retroproector, *solunar, *sterimobil, teledetecție, telemecanic, termoacustic, termocolare, termorezistent, termician, transcontainer, turbosuflantă, videogramă, videomagnet.*
- Fizică 24: *ambiofonie, antielectron, antiparticulă, antiproton, asincron, atomoelectric, bozon, cronologie, cromatologie, *cyclomet, dozimetru, fermion, gigafon, insonor, interferometrie, piezoelectric, plasmotron, poliesteric, sincrotron, stereo, stereofonic, stroboscopic, supraconductibilitate, supraconductor.*
- Circulație 22: ***aerotren, alcoolemie, alcooltest, *ambuteia, *ambuteiaj, autocușetă, autorutier, autostop, *aveniu, *bipark, bretelă, culoar, eveniment, getaxist, **maxitaxi, microbuz, minimetru, minivehicul, parcometru, superexpres, transplanta, treflă (stradală).*
- Chimie 20: *cromatografie, defoliant, depolua, depanaj, drog, glicerol, halucinogen, heroină, imunochimie, naringină, oligoelement, pelicular, peptide, peliculogen, plasmochimie, poluant, skai, **teflon, vinilit.*
- Artă 20: ***antiartă, *café-concert, clownerie, *coupé, decorativism, fernerie, festivalier, *grand guignol, mimodramă, miniteatru, multivision, orfevru, realizator, simeză, spectacol coupé, tașist, teatrotecă, tutu, videoteatru, videotecă.*
- Cinematografie 20: *animator, animație, cameră-stilou, cascador, -oare, **cineast, cineclub, cinefilie, cinematecă, cinemiracl, cinepanoramă, cinerestaurant, **cineverité, dialoghist, filmografie, grosplan, panoramic, *policier, ralanti, scopochrome, spaghetti-western.*

- Aviație 17: ***aerobuz, aeroclub, aeroglisor, aerolog, aeronaval, aeroportuar, aerospațial, **airbus, apunta, copilot, deltaplan, helicostat, heliport, monomotor, naviplan, portelicopter, trireactor.*
- Alimentație 16: *aniset, bistro, brizură, cafea-filtru, *café-frappé, caserolă, cazeinat, cola, cuvertat, grile, malnutriție, *plat, *rotisor, nescafé, profiterol, propolis.*
- Literatură 15: *alegoriza, aliteratură, analogism, antimemorii, antițipesă, antiroman, antiteatru, cotabil, cronichetă, ironist, literaturitate, paraliteratură, tabletă, titra, volet.*
- Vestimentație 13: *alain delon, bikini, cagulă, compleu, confecționar, dezabié, maxi, midi, mini, minjupă, monokini, *ruban, sahariană.*
- Electricitate 10: *aerotermă, electroacustic, electrodinamic, electroforetic, electro-menajer, electropneumatic, electroosmotic, fotoconductor, heliocentrală, heliotehnică.*
- Marinărie 10: *acvaplan, batiscaf, calm-plat, dezeșua, dragor, ecosondă, mezoscaf, mineralier, naviplan, superpetrolier.*
- Informatică 8: *minicalculator, miniordinator, ordinator, taxofon, telematic, telematică, transpac, visiofon.*
- Muzică 8: ***casetă, claviolină, contrapunctic, cvadrifonie, discofil, electrofon, **etnomuzicolog, muzicotecă.*
- Sport 8: *cicloturist, culturism, divizionară, pistard, minibaschet, preolimpic, teleschi, tricolor.*
- Farmacie 7: *antitusiv, ergotoxină, primaquină, sorbitol, tuberculostatic, tusogen, *vasopresie.*
- Geologie 7: *aven, geodinamic, geooceanografie, geotehnic, glaciolog, mezotermal, uraniifer.*
- Astronautică 6: *circumlunar, cosmolog, extraatmosferic, hiperdens, planetoid, *telecom.*
- Psihologie 6: *parapsihologie, psihografie, psihoprofesiogramă, psihosociologie, subliminal, umoral.*
- Televiziune 6: *teleast, telecameră, telecinema, telefîl, telefilm, teletecă.*
- Economie 5: *antiinflaționist, bursier, econometrie, petrodolar, presalarium.*
- Filatură 5: *bataj, buclaj, buclé, tergal, terilen.*
- Foto 5: *aerofotografie, fotoelasticimetru, fotomultiplicator, hografie, microfișă.*
- Astronomie 4: *geostaționar, magnetosferă, radioastronom, venusian..*
- Hidraulică 4: *curentometru, hidroenergie, hidromineral, higroscopicitate.*
- Construcții 3: *diafragmă, nivel, platformă.*
- Electronică 3: *cibernetiza, micromodul, *silistor.*
- Învățămînt 3: *negație, parauniversitar, reabilitare.*
- Radio 3: *radioreportaj, radiotehnic, radiotelefonic.*
- ^atiințe juridice 3: *constraintinterogatoriu, culpabiliza, resortisant.*
- Telefonie 3: *prefix, telescriptor, telex.*
- Zoologie 3: *avian, drosofile, magot.*
- Agronomie 2: *cerealicultură, lactoduc.*
- Comerț 2: *complex, boutique.*
- Meteorologie 2: *climatologie, hidrometeorologie.*
- Unități de măsură 2: *nanosecundă, rand.*
- Botanică 1: *patată.*
- Diplomație 1: **aide-mémoire.*
- Mecanică 1: *hidropneumatic.*
- Optică 1: *catadioptru.*

Sociologie 1: *sociogenic*.

Topografie 1: *fotogrammetrie*.

Turism 1: *sejur*.

Diverse 145: *aleatorism*, **antama*, *anticipativ*, *antidrog*, *antitabac*, *autoreclamă*, *bic*, ***bidonville*, **briant*, **brianță*, *bronzaj*, **cache-radiator*, **cancanier*, *cancer* (fig.), *cartomancian*, *carură* (fig.), *cataclismic*, *catharsis*, *catastrofism*, *clasă* (argot.), **clou*, **colă*, *comă*, *concentraționar*, *confrunța*, *coordonată*, ***criminostat*, *cristalomanie*, *definisabil*, *delestă*, *deontologie*, *dificultă*, *dilematic*, *diminutiv*, *echipaj*, *elefantin*, *elitist*, *erotiză*, *escaladă*, *eșantionaj*, *eurocomunism*, *evenimential*, *expertiză*, *extrate-restru*, *festivalier*, *film*, *gafă*, *gamă*, *gaulist*, *gigantism*, *gonflabil*, *guvernorat*, **hantă*, **helicotecă*, *hemoragie* (fig.), *imobilism*, *inaudibil*, *inconfort*, *indeformabil*, *indiferentism*, *interdisciplinaritate*, *intruziune*, **tramplasabil*, *irecuperabil*, *labirintic*, **lentoare*, *ludotecă*, *manevrier*, **marș*, *melancoliză*, **mezaliă*, *microfișier*, **milieu*, (de) *milioane*, *miniacord*, *minutaj*, *mutație*, *obsesional*, *octuplu*, *operațional*, (pe) *parcurs*, *patronat*, *peisajer*, **perdant*, *precolumbian*, *premieră*, *previzional*, *profil*, *pubelă*, *pyrex*, *racolă*, *reconverti*, **refontă*, **refrișă*, *retro*, *reveionă*, *revigoră*, **sachet*, *sahel*, *semidesertic*, *sigilografie*, *sol-aer*, *solilocvă*, *specios*, *stilist*, *supercarburant*, **surclasă*, *surdină*, *ufolog*, *ultrarapid*, *vermutiză*, *vizionă*, *volumetrie*, **voyeur*.

ANEXA 2

CUVINTE PROVENITE DIN MAI MULTE SURSE

Tehnică 23: *albedo* fr.engl.rus.germ., *antifurt* fr.it., *atenuator* fr.engl.germ., *auto* fr.it.germ., *conveior* fr.engl.rus., *delco* it.engl., *dictafon* fr.engl., *electrofiltru* fr.engl., *evaporimetru* fr.rus., *laringofon* fr.engl.rus., *magnetogramă* fr.engl.rus.germ., *monitor* fr.engl.germ., *penetrometru* fr.engl.germ., *perspectograf* fr.engl.rus.germ., *radio* fr.engl.lat., *radiotelefon* fr.engl.rus., *reper* fr.rus., *reprografie* fr.engl., *tensionat* fr.engl., *termoșofat* fr.rus., *termogramă* fr.engl.germ., *video* fr.it., *videocaseta* it.engl. (fr. 23, engl. 17, germ. 8, rus. 9, it. 4).

Fizică 13: *criogenie* fr.engl., *electrocaloric* fr.germ., *electroforeză* fr.engl.germ.rus., *electronvolt* fr.engl.rus., *lepton* fr.engl.rus.germ., *luminofor* fr.engl.rus.germ., *microundă* fr.it., *neutrino* fr.engl.it., *picosecundă* fr.engl., *reologie* fr.engl.rus.germ., *reometru* fr.engl.rus.germ., *termistor* fr.engl., *termocuplu* fr.engl. (fr. 13, engl. 11, rus. 6, germ. 6, it. 2).

Medicină 10: *elongație* fr.engl.rus.germ., *implant* fr.engl., *imunologie* fr.engl., *intradermic* fr.engl., *laparoscop* fr.engl., *microbucid* fr.engl., *parodontoză* fr.it.rus.germ., *psihosomatic* fr.engl., *postglandină* fr.engl., *transsexual* fr.engl. (fr. 10, engl. 9, rus. 2, germ. 2, it. 1).

Chimie 8: *can(n)abis* fr.engl., *copolimer* fr.engl.rus., *etanol* fr.engl.rus.germ., *microporos* fr.engl., *polimetan* fr.engl.rus.germ., *termoplastice* fr.engl., *caprolactama* fr.engl.rus.germ., *mescalină* fr.engl. (fr. 8, engl. 8, rus. 4, germ. 3).

Circulație 7: *autodumper* engl.germ., *electromobil* fr.germ., *electrobuz* fr.germ.rus., *minibuz* fr.engl., *monorail* fr.engl., *poligon* fr.germ., *transmediteranean* fr.engl. (fr. 6, engl. 4, germ. 4, rus. 1).

Astronomie 6: *cronosferic* fr.it., *extragalactic* fr.engl.germ., *micrometeorit* fr.engl.rus., *prestelar* fr.engl.it., *protoplanetă* fr.engl.rus.germ., *supernovă* fr.engl.germ. (fr. 6, engl. 5, germ. 3, rus. 2, it. 2).

Biologie 5: *areal* germ.it., *bioastronautică* fr.germ., *fitotron* fr.germ., *humeră* fr.it., *nucleotid* fr.engl. (fr. 4, engl. 1, it. 2, germ. 3).

- Geologie 5: *geomagnetic* fr.engl., *geotermic* fr.engl., *magnitudine* fr.engl., *microfloră* fr.engl.germ., *rift* fr.engl. (fr. 5, engl. 5, germ. 1).
- Unități de măsură 5: *decimalizare* fr.engl., *kilotonă* fr.engl., *megatonă* fr. engl., *microsecundă* fr.engl.rus.germ., *wattsecundă* fr.germ. (fr. 5, engl. 4, rus. 1, germ. 2).
- Astronautică 4: *circumterestru* fr.it., *cosmodrom* fr.engl.rus., *cosmonaut* fr. engl.rus.germ., *modul* fr.engl.rus.germ. (fr. 4, engl. 3, rus. 3, germ. 2, it. 1).
- Foto 4: *fotocompoziție* fr.engl., *fotografism* fr.germ., *heliografie* fr.engl., *hologramă* fr.engl. (fr. 4, engl. 3, germ. 1).
- Aviație 3: *aerolog* it.engl., *hidroplan* fr.engl., *ornitopter* fr.engl. (fr. 2, engl. 3, it. 1).
- Artă 2: *practicabil* fr.germ., *replică* fr.engl. (fr. 2, engl. 1, germ. 1).
- Botanică 2: *hibiscus* fr.engl.lat., *terariu* fr.engl.lat.germ. (fr. 2, engl. 2, lat. 2, germ. 1).
- Economie 2: *recesiune* fr.engl., *reconversiune* fr.engl. (fr. 2, engl. 2).
- Educație 2: *autodisciplină* fr.it., *prof* fr.engl.germ.it. (fr. 2, engl. 1, germ. 1, it. 2).
- Farmacie 2: *placebo* fr.engl., *procaină* fr.engl. (fr. 2, engl. 2).
- Muzică 2: *discotecă* fr.engl.it., *etnomuzicologie* fr.engl. (fr. 2, engl. 2, it. 1).
- Sociologie 2: *demoscopie* fr.germ., *polemologie* fr.engl. (fr. 2, engl. 1, germ. 1).
- Sport 2: *cart* fr.engl.germ.it., *simultan* fr.germ. (fr. 2, germ. 2, it. 1, engl. 1).
- Agronomie 1: *hidroponic* fr.engl.
- Comerț 1: *prospecta* fr.engl.
- Cosmetică 1: *spray* fr.engl.it.
- Ecologie 1: *ecosistem* fr.engl.
- Informatică 1: *programator* fr.it.
- Literatură 1: *proză* fr.it.
- Marinărie 1: *trauler* engl.germ.rus.
- Mecanică 1: *micromotor* fr.it.
- Telefonie 1: *videotelefon* fr.engl.germ.
- Diverse 22: *competitiv* fr.engl., *contacta* fr.engl., *ergonomie* fr.engl., *forum*, fr.engl., *geometriza* fr.engl., *gitan* fr.sp., *holocaust* fr.engl., *impact* fr. engl., *mască* fr. germ.rus., *memorial* fr.engl.germ., *miniaturiza* fr.engl., *monobloc* fr.engl.rus.germ., *multidisciplinar* fr.engl., *neocolonialism* fr. engl., *optimiza* fr.engl., *patronal* fr.engl., *pucist* fr.germ., *revanșism* fr. germ., *spațialitate* fr.it., *telecabină* fr.it., *telescopat* fr.engl., *transgresie* fr.engl. (fr. 22, engl. 16, germ. 5, rus. 2, it. 2, sp. 1).
- Cuvinte internaționale cu 2, 3, 4 etimoane: 23 tehnică; 22 diverse; 13 fizică; 10 mecanică; 8 chimie; 7 circulație; 6 astronomie, 5 biologie, geologie, unități de măsură; 4 astronautică, foto, aviație; 2 artă, botanică, economie, educație, farmacie, muzică, sociologie, sport; 1 agronomie, comerț, cosmetică, ecologie, informatică, literatură, marinărie, mecanică, telefonie. Ca origine, dintre acestea sînt: 136 it., 106 engl., 48 germ., 31 rus., 23 it., 2 lat., 1 sp.

II. Categoria a II-a, franțuzismele sau peregrinismele franceze, cuprinde elemente cu o sferă mai restrînsă de circulație și cele mai multe aparțin grupului de împrumuturi conotative. În cadrul acestei categorii pot fi distinse trei subtipuri, în funcție de gradul de adaptare. Faptul că aici trebuie să ținem cont de acest factor nu este în contradicție cu atitudinea prezentată la început față de „adaptare”; cuvintele din categoria a II-a pun o serie de probleme specifice: astfel, se manifestă o poziție ostentativă uneori de non-

adaptare din partea celor care utilizează aceste cuvinte, ele fiind o „marcă” a limbajului „distins” folosit. Cele trei subtipuri sînt:

a) gradul 0, în care cuvintele apar întocmai ca în franceză, atît ca scriere cît ^oi ca pronunțare; de ex: *boutique* (există însă ^oi o variantă adaptată *butică*), *-milieu*, *grand-guignol*, *-cache-radiator* (aici franțuzismul apare exclusiv la primul element al compusului), *coupé* (în terminologia spectacolelor), *-voyeur*, *-voyeurisme*, *café-concert*, *policier*, *-café-frappé*, *clou*. Cuvintele precedate de „-” nu au mai fost înregistre în dicționarele limbii române sau au apărut, dar cu alte sensuri (*clou*, *milieu*); *clou* a fost discutat însă de I. Gheșie, în LR, VII, 1957, nr. 4, p. 21.

b) gradul 1, care se evidențiază printr-o adaptare morfologică (la cuvintele din această categorie există o adaptare morfologică, dar ea e implicită, deoarece categoriile morfologice ale cuvintelor respective din franceză sînt identice cu cele din română), cele mai multe prezentînd o vocală nazală redată în română prin voc. + cons. nazală, dar ^oi alte fonetisme, de ex. *ill* > *i*, consoanele *-r* ^oi *-t*, nepronunțate în franceză, pronunțate în română: *ambulateij* < *embouteillage*; *briant* < *brillant*; *cancanier* < *cancanier*; *perdant* < *perdant*;

c) gradul 2, la care se constată adaptarea deplină, fonetică ^oi morfologică; fiind vorba de cuvinte mai numeroase, ^oi aspectele adaptării fonetice sînt mai bogate; în afară de cele prezentate sub b), *-s* > *-z*, *ü* > *u* etc; la fel ale adaptării grafice: *ch* > *ș*, *ss* > *-s*, *ll* > *l*, *ou* > *u*, *ff* > *f*; verbe: *cola* < *coller*, *-hanta* < *hanter*, *-marșa* < *marcher*, *-mezalia* < *mésallier*, *refrișa* < *rafrachir*, *surclasa* < *surclasser*, *trufa* < *truffer*; substantive: *fatigabilitate* < *fatigabilité*, *-plat* < *plat*, *-brianță* < *brillance*, *gheriser* < *guerisseur*, *compleu* < *complet*, *șaleu* < *chalet*, *lentoare* < *lenteur*, *-dezabié* < *deshabillé*, *aveniu* (argotic) < *avenue*, *-refontă* < *refonte*, *rotisor* < *rotissoire*, *ruban* < *ruban*.

Caracterul recent ^oi, în același timp, străin al acestor cuvinte se exprimă uneori, în limba scrisă, prin indicarea articolului sau a desinențelor după liniuță (*clou-ul*, *boutique-uri*) sau prin notarea între ghilimele a cuvîntului: „*clou*”, „*perdant*”, „*hanta*” „*mezalia*”, iar în limba vorbită printr-o pronunțare voit „à la française” de ex. *ăta* „*hanta*”. Se poate observa că din categoria peregrinismelor nu toate sînt realmente necesare. Asumîndu-ne riscul de a discuta în numele limbii române din viitor, credem că sînt sortite să se menșină în română unele cuvinte din limbajul modei, de ex. *compleu*, pentru că noșiiunea respectivă cere, exprimată altfel, un număr prea mare de cuvinte: „costum alcătuit din 2-3 piese asortate”, sau *dezabié*, „ve^omînt u^oor purtat de femei în casă”, *butică*), pentru că, în raport cu magazin, prezintă o specializare, o restrîngere a sensului: „magazin ^oic (^oi mic uneori) în care se prezintă ^oi se vînd confecții elegante de serie mică”. Situația este similară pentru *rotisor*, care nu numai că este „ajutat” să se menșină în limbă de derivatul *rotiserie* (prezent azi în numeroase firme ^oi care credem că este derivat în română după modele bine cunoscute ^oi nu provine direct din fr. *rôtisserie*), dar ^oi exprimă o specializare față de clasică „frigare”, fiind vorba de o „frigare electrică cu raze infraroșii”. Tot din domeniul culinar este

°i *café-frappé* "băutură preparată din cafea (nes), cu înghețată, fri°că °i, eventual, alcool". °i *cache-radiator* credem că se va menține din cauză că, de asemenea, ar trebui exprimat printr-un lung °ir de cuvinte: "mobilă tip paravan care ascunde caloriferul". În lumea artei °i a sportului au °anse de durabilitate termenii *coupé*, fiind vorba de o exprimare lapidară pentru "spectacol alcătuit din două sau mai multe piese scurte" (s-a înregistrat °i *spectacol-coupé*, °i *spectacol-tăiat*), *voyeur* "persoană care se complăce în a privi pe ascuns (scene erotice)", *perdant* "care pierde într-o competiție", iar în limbajul circulației, *ambuteia* °i *ambuteiaj* (de°i există °i în române°te *gîtuire* °i a *gîtui* (circulația)).

Alte franșuzisme însă nu î°i justifică prezența în limba română decît printr-o anumită tendinșă de a utiliza cuvinte mai deosebite, o dată ce, pentru ele, există sinonime perfecte, exprimate fie a) prin cuvinte vechi ale limbii române, de ex: pentru *a antama* – a deschide, a începe (o discuție), *briant* – strălucitor, *brianță* – strălucire, *sachet* – săculeș, *cancanier* – bîrfitor, *hanta* – bîntui, chinui, *lentoare* – încetineală, *ruban* – panglică, *gheriser* – tîmăduitor, *iramplasabil* – de neînlocuit, *plat* – fel de mîncare, *fatigabilitate* (cu conotația /+ medical/) – oboseală, fie b) prin neologisme (mai) de mult intrate în șesătura limbii noastre: *surclasa* – depă°oi, *aveniu* – bulevard, *clou* – °pil, specific, *colă* – asorta, *a mezalia* – a face o mezalianșă, *milieu* – bandă (de hoși), *grand-guignol* – marionete (teatru de păpu°i), *policier* – (film, roman) polișist. O situație aparte considerăm că are *refrișa*, cu cele două sensuri ale sale – "a se răcori": „am făcut o baie °i m-am refri°at” °i "a împrispăta", "a face ca nou": „am călcat bine haina °i am refri°at-o”, în care dacā în primul caz neologismul este inutil, în al doilea, cu acest sens specializat, oarecum tehnic, are °ansa de a se instala în limbă. Tot specializat este șaleu pentru "vilă, de obicei, la munte", *refontă* "refacere", *a marșă* "a fi de acord". În legătură cu introducerea unor termeni de prisos, este interesantă poziția lui E. Cioran, care arată că „acela care, pentru a înlătura o dificultate sau a rezolva o problemă, inventează un cuvînt pur °i simplu, este, în mod incon°tient, necinstit” (Luc. 5.V.1984, p. 12), la care credem că am putea adăuga „°i pe cel care introduce un împrumut fără rost”. °i pentru a întări această atitudine, E. Cioran aduce în sprijin un fragment dintr-o scrisoare a lui P. Valéry către F. Brunot: „pentru a te lipsi de un cuvînt, își trebuie mai mult spirit decît pentru a-l introduce”, atitudine cu care nu putem fi decît de acord.

Din punctul de vedere al datei cînd au pătruns în română aceste cuvinte, se observă că, cu foarte pușine excepții (°i anume *clou*, discutat în 1957 în LR, nr. 4, p. 21, *sachet*, înregistrat în 1961, *cache-radiator*, atestat în 1964, *briant* °i *lentoare*, ambele consemnate în 1969), toate celelalte „franșuzisme” datează din anii '70. Mai trebuie observat că *antama* nu a fost înregistrat în limba scrisă, ci doar auzit, relativ frecvent, în limba colocvială a vorbitorilor cultivași; în acela°i mediu, °i tot predominant în limba literară, circulă °i *a marșă*, dar acesta a fost atestat în scris în 1978.

III. În categoria xenismelor franceze sînt cuprinși termeni care denuesc realități interne franceze sau invenții franceze. ^ai într-un caz ^oi în celălalt, aceste elemente au un caracter tehnic ^oi toate sînt denotative.

Astfel, se referă la realități franceze *bipark* "dispozitiv pentru parcare a două vehicule prin suprapunere", *criminostat* "sistem informațional al poliției franceze de criminologie statistică", *helicotecă* "colecție de imagini filmate, în Franța, din helicopter", *scopochrome* "procedeu francez prin care filmele vechi în alb ^oi negru vor putea rula ca producții în culori", *taxofon* "aparat de telefon care stabilește automat legătura interurbană", *telecom* "numele unui satelit francez", *transpac* "rețea franceză de trimitere a datelor". Alte cuvinte franceze reprezintă invenții: *cyclomet* "dispozitiv realizat de un francez pentru recuperarea peliculei de hidrocarburi de pe suprafața mării" (de specificat că mai de curînd în Franța a fost realizat un produs pentru înlăturarea petrolului deversat, denumit *Inipol*, Rom. lib. 27.IV.1984, p. 6), *discoral* "aparat descoperit de un inginer francez care asigură o mare economie de benzină", *sîlistor* "dispozitiv electronic cu funcții diverse, inventat de un francez", *tribolit* "peșătură specială, creată după patent francez, care produce electricitate statică". Tot „cuvinte franceze” denumesc ^oi unele invenții din țări în care se vorbește franceza, ca Elveția ^oi Belgia. Astfel sînt *solunar* "ceasornic elvețian care afișează timpul solar ^oi timpul lunar", *sterimobil* "instalație inventată de belgieni, care poate furniza apă potabilă ^oi electricitate în zone calamitate” ^oi *vasopresin* "spray nazal produs de compania elvețiană Sandoz”.

De menționat că, cu o singură excepție, pentru nici unul din cuvintele amintite mai sus nu cunoaștem exact etimonul, în sensul că nu l-am văzut înregistrat nicăieri în lucrările franceze, nici în dicționare recente, nici în altfel de opere lexicografice cunoscute nouă. Putem însă bănui că etimonul este identic cu forma înregistrată în românește; la unele cuvinte apar chiar indicii fonetice, de ex. scrierea la *scopochrome* sau *cyclomet*, iar altele reflectă o formație franceză: *criminostat* < *crimino*(logie) + *stat*(istique), *helicotecă* < *hélico*(ptère) + *-thèque*, *sterimobil* < *stéri*(le) + *mobil*(e). În fine, excepția pentru care avem o indicație etimologică este *tribolit* prin faptul că există subst. *tribologie*, provenit din fr. *tribologie*, engl. *tribology*; în engleză termenul este înregistrat în *BD* în 1968 ^oi în franceză în *PR* în 1972. *Tribolit* se mai detașează de celelalte xenisme prin împrejurarea că, dintre toate, este singurul înregistrat într-un dicționar al limbii române, în *DN*₃. Faptul că, cu trei excepții (*scopochrome* 1964, *sîlistor* 1965, *taxofon* 1966), cuvintele din această categorie au fost atestate după 1975 explică de ce n-au putut fi înregistrate în *DEX* ^oi nici în *DN*₃. De altfel – pină acum! – scurta lor viață ^oi în franceză justifică de ce n-au fost inserate în listele de cuvinte pentru *PR* sau pentru *DMC*.

2. **Elementele italiene** în limba română prezente în *DCR* se pot clasifica în două categorii: I) împrumuturi, II) cuvinte italiene.

I. Împrumuturile sînt reprezentate printr-un număr de 28 de termeni, la care se adaugă 9 cuvinte care, de^oi au un corespondent ^oi într-o altă limbă romanică (de fapt numai în franceză), pot fi considerate de proveniență italiană, ele trimișînd la realitățile italiene. Astfel, provin din italiană, după cum ne-o indică fonetica lor, cuvintele *cinerama*, *tranzistorizat* (în franceză ^oi engleză formele corespunzătoare sînt mai îndepărtate: *transistorisé* ^oi *transistorised*) ^oi substantivul *travestit* "homosexual" (cf. francezul *travesti*, care în română stă la baza adjectivului *travestit* cu sensul bine cunoscut sau, cînd devine substantiv, se menține sub forma *travesti*: „joacă în travesti”, ^oi englezul *transvestite*: PR '50, BD '67).

Cuvintele care se explică din italiană se referă la: circulație: *autoutilitară*, *stradal*, *zebră*; alimentație: *pizza*, *mandora*, *expres(so)*; vestimentație: *giacă*, *terital*, *borsetă*; muzică: *cantautor*, *operetistic*, *virtuoz* (adj.); literatură: *epopeic*, *fantascientist*, *eruditism*, *inițiativ*; construcții: *cupoletă*, *copertină*; medicină: *sofrologie*, *sonat*; botanică: *filariozis*, *rozariu*; tehnică: *silențiator*, *tranzistorizat*; zoologie: *gatopard*; cinematografie: *cinerama*; geologie: *bradisism*; cosmetică: *mascară*; arme: *lupara*; diverse: *augură*, *incitativ*, *respiro*, *situațional*, *regal*, *silențios*.

Un cuvînt ca *gondolă*, de origine italiană, mai de mult instalat în limba română, ^oi-a lărgit sensul în interiorul românei, devenind un termen din domeniul comerțului.

După cum se poate remarca, aproximativ jumătate dintre aceste împrumuturi se referă la realități la origine italiene, unele dintre ele răspindite apoi ^oi pe alte meridiane: *expres(so)*, *pizza*, *borsetă*, *autoutilitară*, *cupoletă*, *copertină*.

II. Cuvintele italiene, deci xenismele italiene ^oi-au păstrat scrierea ^oi pronunțarea din limba de origine. Cu timpul, unele dintre ele au ^oanse să se instaleze în română. Astfel, nu e foarte mare distanța dintre *pizza*, considerat deja împrumut (pentru că în ultimii 20 de ani a apărut nu numai acest preparat la noi, ci ^oi restaurante specializate în *pizza*; de altfel termenul, devenit obișnuit, *pizărie*, poate că nici nu este împrumutat din italianul *pizzeria*, ci creat pe teren românesc din *pizza* + *-ărie*, după tipul *cofetărie*, *gogoșerie*, *simigerie* etc.), ^oi termenii sportivi *azzurro* ^oi *tifoso*, răspîndiți azi în română – ^oi nu numai în lumea sportului propriu-zis, ci în mase mai largi.

Cuvintele italiene denumesc realități italiene specifice din categoriile: alimentație: *mozzarella*, *pandoro*, *panettone* (aceste ultime două existente la noi ca tipuri speciale de cozonac ^oi încă neînregistrate în dicționarele limbii române, inclusiv în DCR); sport: *tifoso*, *azzurro*; literatură: *fantascienza*; diverse: *schippo*, *tombaroli*, *borgata*, *ragazza*, *indossatrice*.

Se poate constata că numărul cuvintelor italiene este relativ ridicat ^oi că, dintre acestea toate (47), un număr de 30 de cuvinte nu au fost înregistrate pînă în 1982 în dicționarele limbii noastre. (Dintre acestea, la trei nu li s-a consemnat sensul recent: *regal*, *rozariu*, *virtuoz*.)

Din punctul de vedere al părților de vorbire, se remarcă numărul predominant al substantivelor (35), urmate de adjective ^oi de un singur verb (*augură*).

Elementele italiene sînt prezente ^oi printre unele dintre cuvintele cu 2-4 etimoane. Este vorba de un număr de 23 de cuvinte care se integrează în următoarele categorii semantice: 4 tehnice, 2 fizică, 2 astronomie, 2 biologie, 2 educație, 2 diverse, 1 cosmetică, 1 mecanică, 1 sport, 1 muzică, 1 aviație, 1 literatură, 1 informatică, 1 medicină, 1 astronomică.

În total, din italiană în română au provenit 47 de cuvinte, plus cele 23 de cuvinte cu etimologie multiplă, deci 70 de cuvinte.

3. **Elementele spaniole**, care în 1978 au format obiectul a două lucrări¹, sînt reprezentate în limba română în DCR prin 17 termeni.

Dintre ace^otia, I. împrumuturi propriu-zise, deci acceptate social ^oi cu o anumită circulație, credem că nu pot fi considerate decît două: *marijuana* ^oi *poncho* (acesta netratat în DEX), chiar dacă integrarea lor s-a realizat în special sub raport semantic; grafic nu sînt adaptate sistemului românesc; morfologic, dacă *marijuana* nu a căpătat (încă!) *-ă* la forma nearticulată, *poncho* (integrat în categoria mai veche reprezentată prin *radio* sau *metro*, de ex.) se articulează uneori chiar fără a se mai marca, în scris, separarea articolului de temă, la fel ca în cazul desinenței de plural (*ponchouri* subțiri). De menționat că ambele aceste cuvinte se găsesc ^oi în franceză.

Mult mai numeorase sînt II. cuvintele spaniole, xenismele spaniole: unele dintre ele par a nu mai circula ^oi în alte limbi, după cum reiese din lucrările lingvistice consultate: *cabalerie*, *citrolina*, *maracás*, *vicuña*, *avenida*, *leucanea*. La acestea trebuie adăugat *canabicultor*, despre care aflăm din context că se folose^ote în Columbia ^oi este o abreviere din *can/n/abi/s/ + /agri/cultor*; alte xenisme spaniole apar ^oi în franceză, dar cercetările mai noi au arătat că provin direct din spaniolă cuvintele *jota*, *seguidilla*, *zapateado*²; în fine, cîteva sînt hispanisme cu etimologie multiplă, de ex. *fiesta*, *sol*, *patio* (apar în franceză ^oi engleză), *marimba* (în engleză), iar *selva* se regăse^ote încă în două limbi romanice în afara spaniolei, în portugheză ^oi în franceză.

La termenii împrumutați din spaniolă ^oi la xenismele hispanice (de altfel calitatea lor de a aparține unei categorii sau celeilalte este relativă!) se observă că ^oi-au menținut multe dintre caracteristicile grafice ^oi fonetice ale limbii de origine, chiar ^oi cînd provin printr-un intermediar străin, de ex.: *ñ* – *vicuña*, *j* – *h* (*jota*, *marijuana*) (în DN₃, „rar hotă”), substantive feminine în *-a*, *seguidilla*, *jota*; plurale în *-s*: *marimbas*, *patios*, *avenidas*, în plus, caracterul „extern” al acestor cuvinte este marcat în scris, uneori, prin notarea lor între ghilimele.

1 Elena Toma, în ER, ^oi Tudora ^aandru-Olteanu, în SCL, nr. 5, 1978.

2 Vezi Elena Toma, p. 475.

Semantic, cuvintele din spațiul hispanic (la care includem, în afară de *selva*, care am văzut că apare în comun în spaniolă, portugheză și în franceză, subst. port. *favela* – înregistrat în 1970 și în engleză în BD) aparțin următoarelor categorii: muzică și dans: *marimba, seguidilla, fiesta, maracas, zapateado, jota*; chimie, zoologie, botanică: *selva, marijuana, leucanea, canabictolor, vicuña*; unități de măsură: *cabaleria, sol*; circulație: *avenida, citrolina*; arhitectură, construcții: *patio, favela*; vestimentație: *poncho*.

De relevat (ca o particularitate a elementelor recente din italiană și spaniolă în raport cu cele franceze) că, în timp ce influența franceză s-a exercitat atât pe cale scrisă cât și pe cale orală, printr-un contact lingvistic direct și indirect, deci – pentru că există un mare număr de vorbitori români care cunosc (relativ) bine limba franceză (însușită prin coală în general) –, nu a o se petrec lucrurile cu italiana și spaniola. Cu prea rarele excepții ale celor care vorbesc și citeșc aceste limbi, elementele spaniole și italiene au fost introduse printr-un contact la distanță¹, în marea majoritate a cazurilor, pe cale scrisă, prin traduceri, în cărți sau în presă, sau oral, prin limba vorbită și auzită în filme în primul rând, la televizor și radio în subsidiar. A o se explică de ce multe elemente italiene și, în special, spaniole, nu sînt accesibile semantic celor din afara cercului restrîns care cunosc aceste limbi și de ce multe cuvinte au conotațiile /+ cult/ și chiar /+ livresc/².

De menționat că pentru italiană și spaniolă nu am făcut observații privitoare la raportul dintre prima atestare în limbile de origine, pentru că, la cei mai mulți termeni, lipsesc datele necesare în limbile respective.

4. **Elementul latin** este prezent sub mai multe forme în lexicul recent înregistrat în DCR. Pe de o parte, apare în cuvinte precum *cvadruplu, flexibil* sau *plinar*, care au o dublă etimologie (lat. *quadruplus*, fr. *quadruple*; lat. *flexibilis*, fr. *flexible*; lat. *plenarius*, fr. *plénier*), sau în cuvinte provenite din engleză, dar care pornesc de la un etimon latin, de ex. *campus, hibiscus, terariu, serpentarium, digital, terminal* etc. și, pe de alta, în termeni noi denumind uneori invenții românești precum *lavoterp* sau *luxomat*, unde nu se poate să nu observăm în prima parte pe *lav(are)* "a spăla", *lavoterpul* fiind un detergent românesc, sau pe *lux* "lumină", în *luxomat*, care este un dispozitiv de iluminat. Este clar că creatorii acestor cuvinte sînt români și că cei doi termeni discutați au o temelie latină, deci au fost îmbrăcate într-o formă latină denominații concepute în română.

Elemente latine întîlnim și în cazul altor cuvinte cărora nu li se cunoaște originea exactă și despre care nu se știe precis în ce limbă au fost create, de ex. denumirea noii cereale *triticale*, ce are la bază combinația între cuvintele latine *triti(cum)* + (se)*cale*; alte cazuri similare sînt adjectivul *odorologic*, în care se observă în prima parte lat. *odor* "miros", substantivul

1 Vezi Iorgu Iordan, în SCL, nr. 2, 1973, p. 134.

2 Vezi Elena Toma, în ER, p. 473.

holodentografie, printre elementele de alcătuire ale căruia se degajă lat. *dent*, substantivul livresc *choreautor*, în care partea a doua este constituită din lat. *autor* sau substantivul *scientică*, ce are la bază, desigur, latinul *scientia*.

În fine, elementul latin mai apare în româna de azi ^oi sub alte două forme, ^oi anume: 1) în etimologia unor cuvinte mo^otenite care, de curînd, au dezvoltat noi semnificații, de ex. *treaptă* "partea I sau a II-a a liceului" < lat. *tracta*; 2) în plus, ^oi aici rolul elementului latin este foarte puternic, el este prezent într-un număr de prefixoide sau de sufixoide de aceea^oi origine. La început aceste elemente de compunere s-au impus într-o serie de împrumuturi externe, dar apoi româna le-a preluat ^oi utilizat frecvent. De ex. *mini-*, intrat o dată cu moda minicalcutoarelor ^oi a minijupelor, s-a răspîndit ^oi s-a ata^oat la numeroase alte cuvinte, unele deloc „savante”, formînd o serie de substantive cărora (cel puțin pînă în momentul de față) nu le-am găsit nici un model străin (cu excepția lui *minifustă*, care a fost înregistrat în acela^oi an cu *minijupă*, pe care l-a „românizat”). Este vorba de cuvinte precum: *miniaragaz*, *miniatelier*, *miniautodrom*, *minibaschet*, *minibaschetbalist*, *minibrad*, *minicabană*, *minicampionat*, *minicentru*, *minicooperator*, *minișofotă*, *minișofotbal*, *minigenerator*, *minighid*, *minigrădiniță*, *minihotel*, *miniinsulă*, *miniinterviu*, *miniînsemnare*, *minimagazie*, *minimașină de gătit*, *minimodel*, *minimotoretă*, *minioraș*, *minipatrulă*, *minirachetă*, *minirobot*, *miniruladă*, *minitehnician*, *minitransfer*, *minivacanță*.

Acesta este numai un exemplu de extindere, în limba română, a unui procedeu modern, internațional, ^oi o dovadă a împrejurării că astăzi latina trăiește o nouă viață prin prefixoidele ^oi sufixoidele din limbile actuale, printre care ^oi româna.

În concluzie, în tabloul trasat rapid acum, locul central îl ocupă cu conștiință, de cca 200 de ani, franceza (de altfel, preeminența francezei ca limbă-sursă este aceea^oi ^oi pentru celelalte limbi romanice, în special pentru spaniolă, italiană ^oi portugheză), urmată, la o respectabilă distanță însă, de italiană, spaniolă ^oi portugheză, iar fundalul este ăesut din fondul limbii noastre ^oi al celorlalte limbi romanice, din limba latină.

Iată un sugestiv sumar, cu toate lacunele inerente, al proporțiilor împrumuturilor romanice actuale în limba română (pe baza DCR):

franceză	579 + 136 = 715
italiană	47 + 23 = 70
spaniolă	17 + 1 = 18
portugheză	2 = 2
latină	16 = 16

Ceea ce, raportat la totalul celor 3.749 de cuvinte inserate în DCR, înseamnă pentru franceză un procentaj de 19,3%; dacă se adaugă ^oi celelalte elemente romanice, proporția se ridică la 21,3%. Importanța elementului romanic apare comparativ cu elementele nonromanice (engleze 353 +

110 = 463; germane 26 + 46 = 72; slave 29 + 27 = 56) care, în total, însumează 591 cuvinte, deci 15,9%, dintre care marea majoritate (12,3%) se datorează influenței engleze actuale. Cifrele date reflectă o situație în care elementul romanic recent pare a fi echilibrat (dacă îl comparăm fie cu statistica lui D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, din *DLRM*: 38,42% numai elementul francez, fie cu afirmația lui Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 36, după care elementul francez ar fi de 3–4%).

De menționat că cele mai multe dintre cuvintele discutate n-au fost niciodată înregistrate în nici o lucrare de lingvistică românească ^oi în nici un dicționar al limbii române, pînă în 1982, în *DCR*.

În privința elementelor lexicale franceze, este de observat că dintre categoria a II-a, a peregrinismelor, ^oi a III-a, a xenismelor, necesare se relevă a fi cele din ultima categorie. Chiar dacă, astăzi, cel puțin, nu sînt adaptate la română, pentru că, în timp ce o parte din cuvintele din categoria a II-a sînt mai „mondene”, cele din categoria a III-a reprezintă realități interne demne de a fi cunoscute ^oi peste hotarele țării ^oi ale limbii respective, ele au toate ^oansele de a se răspîndi, deci de a intra, la un moment dat – fiind favorizate de o serie de factori lingvistici sau extralingvistici – în rîndul împrumuturilor propriu-zise. Astfel, orice vorbitor al limbii române ⁱo poate da u^oor seama că este mai puțin important a avea în limba română pe *a antamá* sau pe *a hantá* (care „dublează” pe *a începe* sau pe *a bîntui*) decît termeni precum *vasopresin*, *bipark* (franceze) (sau, extinzînd la xenismele de pe alte spații romanice, italianul *mozzarella* sau spaniolul *patio*). ^ai în acest caz, realitatea extralingvistică este în măsură să impună o serie de elemente lexicale, mai ales că, datorită circulației actuale a ideilor ^oi a obiectelor de toate felurile, nu este exclus ca în curînd să se utilizeze ^oi la noi biparcuri sau discoralul, tribolitul etc.

Aici trebuie adăugat că este posibil ca ^oi dintre cuvintele catalogate a fi „de lux” să se impună unele dintre ele, ^oi anume acelea care se dovedesc, într-un fel, diferite de sinonimul românesc, mai de mult instalat în limba noastră, printr-o nuanță a semnificației, printr-o utilizare particulară sau prin conotațiile pe care le pot declanșa. Numai timpul ⁱo poate spune cuvîntul în această problemă deosebit de fragilă. Ch. Bally¹ avea perfectă dreptate cînd afirma despre locul neologismelor în limbile actuale: „Numărul lor crește zilnic ^oi, cu tot războiul crîncen pe care-l duc unii speciali^oti în gramatică împotriva lor, nimic nu va putea da la o parte neologismele care răspund unei necesități; pentru celelalte, limba va opera singură selecția necesară”.

Istoria limbii noastre confirmă justețea acestei opinii; referindu-ne la procesul de continuă reînnoire lexicală a românei, ne putem aminti cîte cuvinte grecești sau turcești au invadat, la un moment dat, limba vernaculară ^oi cîte au reușit într-adevăr să fie adoptate ^oi să se mențină. Oricum,

1 *Traité de stylistique*, ed. a II-a, vol. I, Paris, 1932, p. 49.

trebuie ținut seama de faptul că împrumuturile necesare contribuie astăzi la înțelegerea mutuală dintre popoare cu limbi diferite, că, datorită lor, se ușurează vehicularea unor noțiuni noi, se intensifică circulația ideilor, se rafinează capacitatea de a da expresie celei mai nuanțate gândiri științifice și, prin internaționalizarea lexicului, se întăresc relațiile de toate categoriile. Și din acest punct de vedere, elementele, la origine latine, discutate aici, cu cele peste 21% de procente, nu fac decât să fortifice caracterul romanic al limbii noastre, să contribuie la reromanizarea lexicului românesc. Cu aceste elemente de vocabular, alături de contingentul mult mai bogat al creațiilor proprii, limba noastră își continuă evoluția și se pregătește pentru lunga sa istorie viitoare.

CL 2, 1985, p. 105-113; 1, 1986, p. 9-17

DEZVOLTĂRI SEMANTICE RECENTE

O realitate cunoscută și recunoscută de specialiști, dar ușor observabilă și de unii dintre vorbitori este că limbile evoluează din cauză că lumea evoluează. Limbile vii trebuie permanent să se pună de acord cu dezvoltarea vieții de toate zilele, cu ultimele inovații ale tehnicii și ale științei etc. Acest „acord” se realizează în primul rând prin intermediul vocabularului, sector unde raportul limbă/societate se manifestă cel mai direct și mai evident prin două modalități principale: pe de o parte, prin împrumutarea sau crearea în interiorul și cu mijloacele limbii respective de termeni noi și, pe de altă parte, prin îmbogățirea cuvintelor existente cu noi semnificații. Dinamica și vitalitatea lexicului nostru nu reies deci numai din marea *cantitate* a unităților lexicale recente, foarte ușor sesizabile de întreaga lume, ci și din adăugirile *semantice* la cuvinte prezente în limbă mai de mult.

În cele ce urmează ne vom referi exclusiv la cel de-al doilea aspect de care dispune lexicul pentru a face față nesfârșitei „mișcări” a limbii, la *sensurile noi* intervenite în română într-un timp relativ apropiat de noi, ultimii 20-30 de ani, așa cum se află ele consemnate în *Dicționarul de cuvinte recente (DCR)* pe care l-am publicat în 1982, la Editura Albatros. Acest dicționar, a cărei caracteristică este *datarea* termenilor recenți, conține o recoltă de aproximativ 4.000 de cuvinte și de noi semnificații înregistrate între anii 1960 și 1980 în sectorul cel mai mobil al limbii, reprezentat prin presă. Presa, prin împrejurarea că are o forță de mare răspândire și o vastă rază de acțiune, surprinde „pe viu” schimbările în limbă, pe care le vehiculează cu rapiditate.

În ultimii 20-30 de ani întâlnim o seamă de dezvoltări de înțeles specifice perioadei amintite; ele aparțin la domenii variate, dintre care, în ordine descrescătoare, cităm:

I. Circulația:

- *bretelă*: 1) "osea ocolitoare sau centură de circulație" și 2) "Zonă de staționare limitată".

- *culoar*: "Spațiu delimitat (pe uscat, apă, în aer) rezervat unor vehicule".

- *eveniment*: "Accident de circulație".

- *pastilă*₁: "Refugiu în mijlocul unei piețe, al unei străzi largi etc.".

- *poligon*: „Teren pe care se deprinde conducerea autovehiculelor".

- *relație*: "Traseu"

- *treflă* (stradală) "Pasaj (denivelat) de obicei de forma unui trifoi cu patru foi".

- *zebră* "Marcaj de traversare a străzii de către pietoni".

II. Arte, spectacol:

- *animator*: "Creator de desene animate".

- *animație*: "Gen al filmului cu desene animate".

- *casetă*: "Cutie din material plastic conținând o bandă magnetică ce înregistrează sau reproduce sunetul sau imaginea".

- *cireșar*: "Copil care cîntă din coajă de cireșe".

- *film*: "Desfășurare (a unei manifestații, vizite, curse)".

- *forum*: "Adunare, colocviu, simpozion".

- *proză* (frecvent la plural): "Scrierile artistice în proză ale unui autor".

- *replică*₁: "Reproducere, copie a unui original"

III. Tehnică:

- *antifonic*: "Care apără de zgomot".

- *diminutiv*: "Element distinctiv".

- *fierbător*: "Mic aparat care, introdus în apă într-un recipient 0i pus la priză, face să fiarbă apa".

- *pastilă*₂: "Microcircuit".

- *replică*₂: "Mișcare tectonică ulterioară unui cutremur 0i, de obicei, de mai mică intensitate".

- *reper*: "Fiecare dintre elementele componente ale unui obiect tehnic complex".

IV. Comerț:

- *gamă*: "Ansamblu de produse de aceea0i natură sau cu aceea0i destinație".

- *gondolă*: "Mobilă care servește la prezentarea mărfurilor".

- *linie*: "Ansamblu de produse, în special cosmetice".

- *navetă*: "Tip de ladă care servește la transportul unor produse alimentare".

V. Construcții:

- *front*: "Plan vertical care coincide cu alinierea căii de circulație".

- *nivel*: "Etaj".

- *plombă*: "Imobil construit în spațiul viran dintre alte două imobile".

VI. Învățămînt:

- *negație*: "Acordul de principiu dat de autoritățile competente pentru schimbarea repartizării la sfîrșitul studiilor".

- *profil*: "Specialitate, specific".

- *treaptă*: 1) "Partea I (cl. IX-X) și partea a II-a (cl. XI-XII) a liceului"; 2) "Examen susținut de elevi pentru a intra în clasa IX-a și a XI-a de liceu".

VII. Biologie:

- *himeră*: "Ființă formată prin amestecarea celulelor a doi embrioni diferiți".

- *premergător*: "Plantă care se cultivă pe un teren înaintea alteia".

VIII. Comunicații telefonice:

- *prefix*: "Indicativ telefonic".

- *trunchi*: "Tulpină de numere de telefon".

IX. Sport:

- *cap* (argou fotbalistic) "Lovirea mingiei cu capul de un jucător".

- *tricolor*: "Component al echipei naționale".

X. Vestimentație:

- *știucă* (limba vorbită): "Pantofi cu vârful foarte ascuțit".

- *țigară* (despre pantalonii la modă în anii '60): "Strîmți în partea de jos".

XI. Diverse:

- *diplomat* (despre serviete, valize): "De tipul celor purtate la origine de diplomați".

- *formal*: "Ceremonios, solemn".

- *împact* (fizică): 1) "Fenomenul de intrare în contact a două sau mai multe corpuri dintre care cel puțin unul este în mișcare"; 2) "Ciocnire (neprevăzută)"; 3) "Relație, întâlnire"; 4) "Aoc, surpriză"; 5) (în limba vorbită, greșit) "Conflict"; 6) "Contact"; 7) "Influență"; 8) "Prezență"; 9) "Importanță".

- *premieră*: "Activitate încercată pentru prima oară, noutate".

- (*a*) *realiza*: 1) "A lucra, a înfăptui, a efectua"; 2) "A produce, a fabrica, a confecționa"; 3) "A alcătui, a elabora"; 4) "A stabili"; 5) "A publica"; 6) "A duce la capăt, a duce la bun sfârșit"; 7) "A picta"; 8) "A concepe, a imagina"; 10) "A scrie"; 11) "A înțelege".

- *regal* (livresc) "Cadou".

- *specios* "Deosebit, special, specific".

- *știucă₂*: "Aofer care efectuează, ilegal, curse de taximetru cu mașina proprie".

- *travestit*: "Homosexual îmbrăcat (și fardat) ca o femeie".

Care este originea sensurilor mai sus menționate? Din perspectiva etimologică intervin aici trei categorii distincte:

a) sensuri a căror origine este străină (mai ales franceză dar și engleză, germană, italiană), deci sensuri împrumutate;

b) accepții dezvoltate în interiorul limbii române la o serie de neologisme mai de mult introduse în limba noastră, bine asimilate cu sensul(-rile) lor fundamental(-e) pe lângă care a fost posibil să înflorească alte înțelesuri;

c) semnificații noi adăugate fie la 1) cuvinte din vechiul fond al limbii române, fie 2) la formații românești alcătuite cu sufixe, cu prefixe sau din elemente savante.

Iată cazurile concrete clasificate după criteriile stabilite:

a) sensuri împrumutate: *animator, animație, bretelă₁, casetă, culoar, eveniment, formal, front, forum, gamă, gondolă, himeră, impact, linie, nivel, pastilă₂, premieră, prefix, proză, realiza₁₁, regal, replică₁, travestit, treflă, zebră*.

b) sensuri dezvoltate în române^ote la neologisme preexistente: *bretelă₂, diminutiv, diplomat, ediție, film, impact₅, navetă, negație, pastilă₁, plombă, poligon, profil, realiza (numeroase sensuri), relație, reper, replică₂, specios, țigară*.

c) sensuri noi adăugate fie la 1) cuvinte mo^otenite sau împrumutate de mult în limba română: *știucă₁ și ₂, treaptă₁ și ₂, trunchi*, fie la 2) formații române^oti alcătuite cu prefixe: *premergător*, cu sufixe: *cireșar, fierbător* sau dintr-un prefixoid ^oi un sufixoid: *antifonic*.

Categoriile etimologice de mai sus reclamă câteva observații:

- Sensurile cuvintelor din prima categorie (a) au fost înregistrate ^oi în dicționarele de neologisme de dată recentă ale altor limbi ^oi, în toate cazurile, datarea lor precede data înregistrată de noi pentru limba română, ceea ce, cu toate imperfecțiunile unei datări exacte, reprezintă un indiciu al caracterului de *împrumut* al acestor sensuri. Tocmai criteriul datării ne-a condus către scoaterea unui termen din categoria aceasta ^oi trecerea lui printre cuvintele din categoria b); este vorba despre *film* cu sensul "desfă^ourare", care figurează în P. Gilbert, *Dictionnaire des mots nouveaux*, Paris, 1971, ca fiind semnalat pentru prima dată în 1965, în timp ce în DCR l-am înregistrat din 1961. Până la proba contrarie - evident că informațiile din ambele dicționare citate pot fi corectate de noi cercetări - acest sens al lui *film* nu poate fi socotit împrumutat, ci adăugat în interiorul limbii române, pornindu-se, evident, ca ^oi în limba franceză, de la o asociere de sens identică. În cazul lui *film*, avem de a face, deci, cu formații semantice paralele în cele două limbi.

Semnificațiile recente din categoriile b) ^oi c) au în comun faptul că sînt autohtone, în sensul că au fost create în interiorul limbii noastre, chiar dacă cele din b) au la bază termeni neologici. În fond, aceea^oi imaginație a stat ^oi la baza sensului recent al lui *plombă* ca ^oi al cuvîntului mo^otenit *trunchi*. Formațiile noi de tipul *cireșar, fierbător* sau *premergător* nu pun nici un fel de probleme; un cuvînt ca *antifonic*, măcar aparent, da, pentru că e alcătuit din două elemente savante, *anti* ^oi *fonic*; dacă avem în vedere însă că obiectul nou pe care-l desemnează este o invenție românească (noul tip de cască *antifonică* a fost elaborat de speciali^otii Institutului de Cercetări ^oi Proiectări din Cluj), orice dubiu privitor la originea românească a acestui nou sens dispore. O bună cunoa^otere a „obiectului” u^ourează considerabil sarcina stabilirii etimologiei sale.

- Nu se poate trece cu vederea că, luate împreună, sensurile din categoriile b) ^oi c) sînt ceva mai numeroase decît cele conținute în seria a), ceea ce dă o idee despre puterea internă de creație a limbii române în domeniul semantic, chiar ^oi pornind de la elemente neologice, relativ recente în română. De altfel nu ar fi exclus ca ^oi unele dintre semnificațiile noi din

categoria a) de tipul lui *bretelă*₁, *pastilă*₂, *treflă* sau *zebră* să se fi născut din imaginația populară, aceasta suprapunându-se peste accepția împrumutată, toate avînd în comun caracterul vizual. În acest caz am avea de a face cu situații de poligeneză, în timp ce la b) și c) s-a manifestat exclusiv monogeneza.

După cum se poate ușor observa, părțile de vorbire sînt foarte inegal reprezentate la cuvintele care au achiziționat noi accepții în ultima vreme: un singur verb (*a realiza*), dar cu o paletă semantică impresionantă, patru adjective (*antifonic*, *diplomat*, *formal*, *specios*) și un număr foarte ridicat de substantive, dintre care domină cele cu caracter concret, denumiri ale unor realități rămase, cele mai numeroase, de actualitate și acum, la 10 ani după apariția DCR-ului.

Cîteva cuvinte despre imaginația creatoare care stă la baza semnificațiilor noi din ultimele două categorii: în cazul lui *țigară* cu sensul menționat în vestimentație, punctul de plecare constă în apropierea dintre forma țigării și pantalonii strîmți. Uneori, bogata imaginație a creatorilor din rîndul poporului a mers pe căi diferite pentru a ajunge la sensuri diverse, pornind de la un același element de bază; este ilustrativ, din acest unghi de vedere, *știucă* cu cele două semnificații: "pantof alungit" și "ofer care efectuează curse ilegale ca un taximetrist" care își au originea fiecare într-o altă trăsătură distinctivă a peștelui în speță: sensul 1) vine de la aspectul fizic, vizual al țitucii, de la forma sa alungită, iar înțelesul al 2-lea de la caracteristica sa de pește hrăpăreț („răpitor”).

– În fine, două consecințe logice – și pragmatice – pentru modalitatea de redactare a etimologiilor unor cuvinte cu sensuri noi ca cele amintite:

1) Ar trebui să se introducă, pe lângă formula consacrată „din limba x”, o nouă formulare care să se adecveze unor situații precum cele prezentate în (b): „formal din limba x”; în felul acesta se atrage atenția că de ex. accepția recentă a termenului *poligon* nu provine din aceea a fr. *polygone*, care este numai originea suportului fonetic al acestuia; sensul nou s-a născut în românește și acest lucru trebuie specificat prin formularea „formal din fr. *polygone*”.

2) Relativ frecvent, neologismele au mai multe semnificații noi, de origini diferite. În aceste situații trebuie, în mod obligatoriu, să se indice separat etimologia lor. Astfel pentru *a realiza* pentru sensul 1) "a înțelege" trebuie semnalat că e vorba de un sens nou calchiat după engl. *to realize* (care s-a transmis și în fr. *réaliser* "se rendre compte" – sens criticat în *Petit Robert*. La *zebră*, la sensul "animal", într-un dicționar general al limbii române se va indica etimologia franceză, dar la sensul "pasaj pentru pietoni" trebuie consemnat că provine din it., engl. *zebra* și nu din fr., cum apare în DN₃, unde noțiunea respectivă se exprimă prin *passage cloué*. La fel la *prefix* cu sensul "afix" rămîne indicația „din fr. *préfixe*”, dar pentru sensul nou, din telecomunicații, se va înregistra „din it. *prefisso* (interurbano)”; de menționat că în franceză această noțiune este reprezentată printr-un cu totul alt termen, *indicatif*. Substantivul *pastilă* are două sensuri noi: 1) cel privitor la

circulație este dezvoltat în interiorul limbii române, deci va avea etimologia formulată prin „formal din fr. *pastille*”; accepția 2) din cibernetică „micro-circuit” îoi are originea în limba engleză, a^oa că va purta indicația „traduce engl. *chip*”. De observat că, pe lângă *pastilă* cu sensul *chip*, a pătruns îoi acest neologism propriu-zis, mai întâi apărînd alături de *pastilă*, aceasta între paranteze, din 1976: *chips (pastile)*. Acest termen din lumea ^otiințelor moderne exacte, cunoscut în engleză din 1970 (v. *BD*, s.v. *chip*) de-abia din '80 a început să fie utilizat, în limba ziarelor, a^oa după cum reiese din următorul citat din 1984 din fi^oierul nostru: „Noul «chip» va da un nou avînt tehnicii comunicațiilor”, Rom. lib. 3.IV.1984, p. 6. Pentru modalitatea de pătrundere a unui neologism în limbă este instructivă evoluția lui *chip*, care a cunoscut trei faze: mai întii a fost „tradus” prin *pastilă* ^oi a apărut numai alături de *pastilă*, apoi a figurat singur dar ca un termen tot străin, ceea ce se exprima prin ghilimelele din citatul din 1984 ^oi, în fine, fără nici un semn distinctiv, în limbajul de specialitate, unde este cunoscut mai de mult.

- A adăuga că ^oi datarea unor semnificații noi precum cele de mai sus trebuie în mod firesc să fie dată separat, pentru fiecare sens în parte, pare aproape un truism...

- Trebuie remarcat că, uneori, sensurile noi discutate anterior au fost înregistrate tot în perioada care ne interesează în *DN₃* (1970) (*front, prefix, reper, zebra*) ^oi în *DEX* (1975) (*fierbător, gamă, premieră, poligon*) ^oi, alteori, atît în *DN₃* cît ^oi în *DEX* (*himeră, impact, navetă, proză, realiza* - unele sensuri -, *regal, replică*). Cum în 1988 a apărut *Suplimentul DEX*-ului, ne-am fi a^oteptat ca sensurile în discuție să fie înregistrate. Este sigur că nu toate aceste cuvinte, cu sensurile lor noi, au pătruns în anii trecuți în toate mediile; cunoa^oterea lexicului unei limbi din perspectiva dublă a cantității ^oi a înțelegerii cît mai multor noi sensuri nu este egală pentru toți, depinzînd de meseria ^oi de specialitatea fiecărui (un inginer metalurg nu reu^oe^ote să cunoască tot „limbajul” diverselor specialități ingineresci, acum extrem de diversificate, darămite al microchirurgiei, să zicem), de condițiile de viață ^oi de experiența fiecărui (un om care trăie^ote în mod obi^onuit retras într-un colț de țară va avea, în linii mari, un vocabular mai restrîns decît un consătean al său care a mers la ora^o, s-a stabilit acolo ^oi a avut mai multe prilejuri de contact uman ^oi profesional), de vîrsta sa (oricînd un adult sau un om mai în vîrstă „^otie” mai multe în lexicul limbii materne decît un copil sau un adolescent) etc. Din acest punct de vedere, al lărgirii orizontului lexical, rolul presei ^oi al radio-televiziunii este imens! De aceea se cere aici o exprimare corectă, adecvată, îngrijită ^oi, de ce nu?, chiar elegantă, pentru a constitui un model de urmat. Din păcate, de multe ori, „spectacolul” de la TV ^oi exprimarea în unele ziare ^oi reviste lasă mult de dorit (^oi folosim aici un eufemism!) nu numai din punctul de vedere al conținutului, dar ^oi al modalității de exprimare...

Pentru a înțelege de ce în *Supliment* nu sînt consemnate unele sensuri noi, să amintim că semnificațiile recente ale cuvintelor *țigară* sau *știucă* sînt

legate de un moment anume al modei, deci că sînt trecătoare, că *antifon* sau *premergător* sînt prea tehnice, că *travestit* este prea circumscris unei anumite sfere semantice, că de *negație* ^oi de *treaptă* nu se izbesc, direct, cei care nu au copii, dar de filmele de *animație* ^otiu ^oi pre^ocolarii, pe *zebre* trece toată lumea, din *gondolele* de la alimentara ne aprovizionăm cu toții, *culoarele*, *pastilele*, *bretelele* ^oi *treflele* (de circulație) sînt cunoscute de toată lumea, genșile *diplomat* sînt (încă) la modă, femeile ^oi bărbații se interesează de *gamele* ^oi de *liniile* de produse (cosmetice), de *replicile* legate de cutremure am avut, din păcate, parte, în 1977, ^oi nu numai atunci, de *evenimentele* (stradale) citim în fiecare zi aproape în ziare, *a realiza* pare că „înnobilează” exprimarea ^oi este foarte frecvent – unde trebuie ^oi unde nu trebuie –, *impact* a devenit un termen răspîndit, ie^oind din cercul strîmt al limbajului tehnic etc. ^ai atunci ne putem pune întrebarea legitimă de ce acestor sensuri – ^oi altora – nu li s-a făcut un spațiu în *Supliment*. Mister! Semnificații precum cele citate reflectă realitățile epocii noastre; dacă noi, acum, cu memoria prezentului proaspătă, nu le înregistram, cum să avem pretenția ca cei care vin după noi ^oi care doar „din auzite” vor ^oti despre ele, să le consemneze? Oricum, datarea acestor sensuri va avea de suferit ^oi va fi mai mult ca sigur inexactă cu cît ele vor fi înregistrate mai tîrziu!

^ai un alt aspect: un dicționar ca *DEX* ar trebui, în mod obligatoriu, să facă educația lingvistică a contemporanilor no^otri, să le atragă atenția asupra unor gre^oeli evidente precum folosirea neologismului *specios* cu sensul eronat "deosebit, special, specific". Acest sens impropriu apare frecvent în scrisul ^oi, mai ales, în vorbirea unor persoane – chiar de un nivel cultural ridicat – fiind considerat – în mod gre^oit – ca un derivat de la *special*. În *Supliment* ne-am fi a^oteptat ca *specios* să apară însoțit de specificarea necesară („impropriu, incult”).

O ultimă problemă: care sînt ^oansele de viitor ale sensurilor puse în discuție anterior? Desigur că nici lingvi^otii de azi ^oi nici vorbitorii contemporani nouă nu pot face presupuneri ^oi cu atît mai pușin preziceri în privința dezvoltării ulterioare a limbii care lucrează întotdeauna, ca ^oi istoria, cu „durată lungă”, după concepția marelui istoric Braudel. Într-adevăr, despre nici o inovație lingvistică, în momentul „intrării” în limbă nu se poate afirma cu siguranță că va rămîne sau nu, că se va implanta în limbă sau nu. Numai trecerea timpului ^oi utilizarea în medii ^oi în contexte cît mai variate ne va aduce „precizările” necesare. În cazul în speșă, avînd în vedere că unii termeni ^oi sensuri au deja o „viașă” de 20–30 de ani – în care timp ^oi-au cucerit un oarecare loc printre celelalte cuvinte ^oi semnificații – se poate afirma că, de ex., accepțiile noi ale unor termeni ca *plombă*, *realiza*, *replică*, *bretelă*, *nivel*, *pastilă*, *treflă*, *diplomat*, *eveniment*, *zebră*, *impact*, care, toate, denumesc realități proprii acestei epoci din țara noastră, sînt deja „instalate” în limbă ^oi că, probabil, se vor bucura de longevitate; altele au trecut în „adormire” fiind legate de modă (*țigară*, *știucă*), la fel *negație* care nu-^oi mai are rost o dată ce sistemul „repartiției” nu mai există. De altfel, sensurile acestor ultime cuvinte nici nu mai sînt familiare generațiilor mai

noi. Asta nu înseamnă însă că, într-o perioadă viitoare, ele nu vor „reînvia”, mai ales că „moda” revine periodic și, împreună cu ea, și un anumit bagaj „colorat” lexical. Oricum, datorită lingviștilor care se ocupă de epoca actuală este de a le înregistra, dacă ar fi și numai pentru motivul atât de bine sesizat de N.C. Munteanu, cunoscutul ziarist de la „Europa liberă” care, într-o emisiune intitulată „Expresivitatea involuntară a unui dicționar”, referindu-se la DCR, la 26 februarie 1985, afirma, pe bună dreptate, că acesta este „un document asupra epocii în care a fost scris” iar în emisiunea de a doua zi, 27 februarie, că „un eventual sociolog, citind cu atenție acest dicționar își va putea face, peste ani, o idee destul de exactă despre viața din România din anii 1960-1980”.

Concluzia? În perioada discutată, corespunzătoare inovațiilor din viața științifică, tehnică și socială, evoluțiile semantice au cunoscut o extindere însemnată și ele trebuie consemnate în dicționare. Este păcat că noutățile nu sînt înregistrate într-un dicționar academic pentru marile mase ca DEX-ul, care se adresează „tuturor aceluia care, folosind în mod curent limba română, au nevoie de informații și lămuriri noi în legătură cu vocabularul românesc actual” (Prefață, p. 1). Normal ar fi ca, pentru a ține pasul cu inovațiile lingvistice – și aici ne referim și la îmbogățirea vocabularului românesc cu termeni noi propriu-zis și – ca un dicționar ca DEX-ul să aibă anual un *Supliment*, iar la 5-6 ani să apară în ediții noi, completate și revizuite, aduse la zi. Oricum, situația prezentată aici ne face să nu putem decît să regretăm că *Suplimentul* nu și-a îndeplinit misiunea de a oferi „o imagine a îmbogățirii recente a vocabularului uzual al limbii române”, așa cum se promitea în succinta sa „prefață”... Dar fluxul limbii – în special în sectorul vocabularului – nu își încetează cursul continuu și... „Rien n’obscurcira la beauté de cette langue” putem spune, parafrazîndu-l pe sensibilul poet de origine română Ilarie Voronca...

CONSIDERAȚII ASUPRA ETIMOLOGIEI NEOLOGISMELOR DIN ROMÂNĂ

Expunerea care urmează îmi propune să prezinte câteva probleme care preocupă pe lingviștii care și-au îndreptat cercetările asupra neologismelor din română. Utilizăm conceptul de „neologism” în sens restrâns, luând în considerare o perioadă bine determinată: ultimul strat de elemente străine intrate în română, anume, cuvintele atestate pentru prima dată între 1960 și 1980, reunite în *Dicționar de cuvinte recente*, primul dicționar cu date ale neologismelor românești.

În general, se consideră că e mai puțin dificil de stabilit etimonul unui neologism decât etimonul unui cuvânt moștenit sau intrat de mult timp în limbă; din acest punct de vedere, în română s-au manifestat două tendințe. Prima, existând încă la începutul secolului, constă în exagerarea influenței franceze. Această atitudine a fost, pe bună dreptate, criticată, nu numai pentru că este unilaterală, dar și pentru că nu corespunde întotdeauna adevărului științific. A doua tendință, mai recentă, consideră că neologismele ar fi putut să pătrundă, în același timp, din două, trei sau *n* limbi, că au, conform formulei introduse de Al. Graur, etimologie „multiplă”.

Neîndoielnic, există în română vocabule recente care se explică exclusiv prin influența franceză, ca de exemplu *boutique*, *milieu* sau *café-frappé* (scrise în română la fel ca în franceză), dar, în general, acești termeni nu pun probleme deosebite. În schimb, cuvintele considerate ca având etimologie „multiplă” ridică destule probleme, și tocmai acestea constituie obiectul prezentelor reflecții. Se poate afirma că există în română enorm de multe cuvinte recente care se explică prin mai multe limbi. Un exemplu: *lepton* „particulă electronică elementară” este o invenție americană, dar în lumea științelor exacte acest termen a trecut repede din engleza americană în franceză, în germană, în rusă. Este deci greu de afirmat dacă româna l-a împrumutat din engleză sau din una din celelalte trei limbi citate. În situații

similare, la fel de delicate, e de preferat să se ia în considerare etimologia multiplă.

Dintre cuvintele recente din limba română care ar avea două etimoane posibile, marea majoritate provin din franceză și din engleză. Dar este aceasta ordinea exactă în care au intrat ele în română? Sau, în aceste cazuri, există o singură intrare? Ce criterii am putea adopta pentru a avea o cât de mică dovadă că sîntem aproape de realitate? În ceea ce ne privește, am considerat că termenii pe care-i găsim și în franceză și în engleză pot fi clasificați în două categorii:

a) cuvintele care provin dintr-o singură limbă (franceză sau engleză); în acest caz este normal ca la etimologia propusă să apară termenul francez sau termenul englez de bază (precum și celălalt – englez sau francez cu *cf.*); ceea ce înseamnă că, în această situație, avem de-a face cu o falsă etimologie „multiplă”;

b) cuvintele care se explică prin franceză și prin engleză, adică acele cuvinte a căror etimologie este într-adevăr „dublă”.

Pentru identificarea acestor etimologii, motivațiile pot fi interne, lingvistice, sau externe, extralingvistice.

Dintre numeroșii factori lingvistici trebuie acordată atenția cuvenită factorului formal; acesta se dovedește util pentru un termen ca *yoghîn*, care se explică direct din englezul *yogin*, deoarece cuvîntul corespunzător din franceză, *yogi*, are o pronunțare și o ortografie diferite; în acest caz, cuvîntul francez folosește numai la o apropiere etimologică. O vocabulă ca *extraterestru* este mai apropiată, din punct de vedere formal, de fr. *extraterrestre* decît de englezul *extraterrestrial* și, prin urmare, cuvîntul englez poate fi indicat ca referință secundară. Dar în cazul lui *extragalactic* și al lui *psihosomatic*, nefiind foarte uor de făcut diferența dintre fr. *extragalactique* și engl. *extragalactic*, între fr. *psychosomatique* și engl. *psychosomatic*, e de preferat să considerăm că etimologia este multiplă; cu atît mai mult cu cît astăzi, în română, calea scrisă a împrumutului este mai frecventă decît cea orală – o consecință socio-lingvistică a situației socio-politice din România, unde contactele cu străinii, și anume cu limba vorbită, erau interzise pentru muritorii de rînd și, deci, extrem de rare pînă în 1990...

Pentru stabilirea unei bune etimologii, trebuie să se recurgă neapărat la clarificările semanticii, aceasta fiind singura în măsură să ofere cheile etimologiei, mai ales dacă nu există indicii formale pentru a identifica adevărata proveniență a cuvintelor. De exemplu, substantivul *drugstore* nu denumeste aceeași realitate în franceză și în limba sursă, engleza din America. Din acest motiv, românescul *drugstore* trebuie să fie, din punct de vedere etimologic, scindat, în conformitate cu semnificațiile lui: cu sensul de "magazin general în care se vînd produse alimentare, farmaceutice etc." avem de-a face cu un americanism. Cînd are accepția "ansamblu modern format din bar, cafenea, sală de spectacole etc." este vorba de un cuvînt de origine franceză, pentru că termenul a căpătat această conotație deosebită doar în franceză (în 1958 a fost deschis pe Champs Elysées primul magazin

de acest tip complex). Paradoxal, în *DN* definiția se referă la primul sens, "tip de magazin general", dar în ce privește etimologia, sînt notate ambele posibilități: „din franceză și din engleza americană”. La fel, situația semantică a lui *tranzistor* este foarte clară în română; cuvîntul are două sensuri: "dispozitiv cu semiconductori" și "aparat de radio portativ". Cu prima semnificație, cuvîntul a apărut mai întîi în engleza americană, dar în franceză a căpătat și a doua accepție, păstrînd în același timp și primul sens. În română, diferențierea semantică și etimologică este pusă în evidență prin accentuarea diferită (nesemnaltată în *DN*): *tranzistor*, în limbaj tehnic (pronunție încetățenită în anii '50, ca în engleză) și *tranzistór*, în limba comună (atestată în 1962 în *DMC*). În acest tip de cazuri va trebui, de asemenea, să fie datată apariția semnificațiilor și a conotațiilor noi.

Cîteodată ordinea cuvintelor din elementele compuse poate să indice o anumite preferință etimologică: *lentile de contact* provine cu siguranță din fr. *lentilles de contact*, iar nu din engleză, ipoteză justificată de ordinea cuvintelor și, în subsidiar, de forma românească *lentile* (care nu ar putea fi explicată prin engl. *lens*).

Convergențele morfo-semantice constituie un criteriu care ne permite să determinăm originea engleză a unui cuvînt, de exemplu, prezența desinenței *-ing* (v. Luiza Seche, PN, 2, 1974, p. 43–51). În această situație, dată fiind și semnificația lor, caracterul englezesc al următorilor termeni este evident: *antidoping*, *antidumping*, *camping*, *carting*, *doping*, *happening*, *jogging*, *kidnapping*, *iachting*, *marketing*, *parking*, *sparring (partner)*, *stripping*, *standing*, *traveling* (chiar dacă apar cu formă identică în franceză; de exemplu, *jogging* "plimbare" este înregistrat la Proust: el vorbește despre Odette care face jogging în Bois de Boulogne, la începutul secolului XX, deși *DMC* nu-l înregistrează pe *jogging* decît foarte tîrziu – 1978!).

Un alt indiciu este un anumit tip de abreviere-formație lexicală. De exemplu, cuvîntul din limbajul economic *stagflație* provine din anglo-americanul *stagflation* sau din fr. *stagflation*? Dacă am ține seamă numai de criteriul primei atestări, care ne arată că în franceză prima înregistrare datează din 1960 (*DMC*), pe cînd în engleză o asemenea atestare nu apare înainte de 1971 (*BD*), am putea considera (ceea ce ar fi o eroare) că este vorba de o vocabulă de origine franceză; în realitate, termenul a fost creat în engleză plecîndu-se de la abrevierea *stag(nation)* + *(in)flation*. Cu toate acestea, trebuie menționat că dicționarele franceze *DMC* și *DMN* declară termenul ca fiind un „americanism”. Un caz analog: cuvîntul *pulsar* (neînglobat în *PR* și *DMN*); chiar dacă a fost înregistrat în 1960 în *DMC*, ortografiat în același fel (dar cu un exemplu datînd din 1972!), și în *BD* în 1969 (ca, de altfel, și în română!), cuvîntul este de origine engleză și provine din abrevierea *puls(ating radio source)* + *(quas)ar*. Mai mult decît atît, nu trebuie uitat că primii *pulsari* au fost descoperiți în 1967, la Cambridge. Prin urmare, prioritatea acestor două noțiuni în lumea anglo-americană este determinantă pentru stabilirea etimologiei cuvintelor care le denumesc,

ținându-se seama, totodată, de tipul de formare prin „contragerea” silabelor extreme ale unui cuvânt compus.

Din punct de vedere extralingvistic, e bine să se ia în considerare condițiile socio-economico-culturale. ³ și aceasta pentru că memoria prezentului reține cu mare exactitate împrejurările în care s-au format în interiorul unei limbi anumite cuvinte sau influențele care au adus, și uneori chiar au impus, elementele lexicale provenind din alte idiomuri. Nu se poate face etimologie bună dacă, în măsura posibilităților, nu se ține seama de factori externi referitori la condițiile de viață din cutare sau cutare țară, la împrejurări concrete, la anumite invenții și la prioritățile de producere a unor obiecte.

Un criteriu extralingvistic de mare interes este oferit de sursa de informație pe care o constituie contextul sau referințele la originea unui procedeu, a unui produs, a unei invenții. În legătură cu substantivul *micro-electronică* (v. C. Păun, LR, 2, 1984) care există și în franceză și în engleză, s-ar putea naște întrebarea dacă în română cuvântul are: 1) origine unică (franceză sau engleză) sau 2) etimologie multiplă. Pentru o bună înțelegere, trebuie amintit că această ramură a științei s-a dezvoltat în Statele Unite, la începutul anilor '60 și că primele lucrări de *microelectronică* apar în engleză în 1962 și 1963. Una dintre primele cărți pe această temă scrise de E. Keonjian (1963) a fost tradusă în 1966 în limba română, ceea ce reprezintă un argument decisiv pentru a susține că termenul a putut fi introdus în română din engleză, prin intermediul cărții amintite (în versiunea originală sau în traducerea românească). În acel moment franceza exprima același concept prin perifraza *électronique moléculaire*, iar noul cuvânt a fost folosit destul de târziu; abia în 1969 o carte apărută în colecția „Que sais-je?” este intitulată *Microélectronique*.

Cuvintele din domeniul modei au o cu totul altă soartă! Aspectul fonetic identic în engleză și în franceză este înelător. Aceste cuvinte trebuie considerate franceze, căci ele au fost răspândite prin intermediul modei franceze: *maxi* (PR 1966, BD 1968), *mini* (PR 1965, BD 1968), *mono(kini)* (DMN 1964, BD 1965) și *bikini* (PR 1947), *sahariană* (PR 1949). Mai ciudat este numele lui *Alain Delon* devenit în română substantiv comun care desemnează „un tip de haină din blană de oaie întoarsă”. Pentru stabilirea acestor etimologii, de mare ajutor sînt primele atestări din franceză.

Se știe că substantivul *antimemorii* a fost introdus și răspândit datorită titlului faimoasei cărți a lui A. Malraux *Antimémoires*, apărute în 1967; este deci vorba de un termen de origine franceză. Cuvîntul există și în engleză sub forma neadaptată *antimemoir* (francezului *mémoire* îi corespunde englezescul *memory*), atestată în 1968 (BD). În română, termenul a fost înregistrat în același an ca în franceză (1967); ca și în cazul conceptului *antiroman* – termen aparținînd criticii literare franceze, fapt întărit de atestarea cuvîntului în franceză cu nouăsprezece ani înaintea termenului englezesc echivalent (DMN 1949, BD 1968). Cu toate acestea, trebuie să aducem aici o rectificare în ce privește data din dicționarul francez: DMN ar

fi trebuit să antedateze (cu doi ani), căci termenul apare pentru prima dată în prefața lui J.P. Sartre (este creația lui, de altfel) la *Portrait d'un inconnu* de Nathalie Sarraute, publicată în 1947.

Trebuie examinat cu mai multă atenție criteriul anteriorității primei atestări. Este o dovadă fundamentală, chiar dacă nu toate datările cunoscute prezintă garanția necesară. În baza acestui criteriu, se poate constata originea franceză a cuvintelor: *biodegradabil* (DMN 1966, BD 1968), *bionică* (PR 1958, BD 1966), *ciné-vérité* (DMN 1964, BD 1968), *geostaționar* (PR 1966, BD 1968), *interferon* (PR 1952, BD 1969), *magnetosferă* (DMN 1966, BD 1967), *polemologie* (DMN 1949, BD 1968) etc. etc., deoarece data primei atestări este întotdeauna în favoarea limbii franceze.

În stabilirea unei etimologii corecte, o problemă deosebită o pun cuvintele în cazul cărora există un decalaj de date, datarea în română precedând-o cu câțiva ani pe cea din franceză.

Diferențele pot fi de la zece la doi ani: *antiteatru* DCR 1960, DMN 1965, *antiartă* DCR 1959, DMN 1969, *antitusiv* DCR 1961, PR 1970, *circumlunar* DCR 1963, DMN 1966, *fototelegrafic* DCR 1964, DMN 1968, *inimă-plămîn artificial* DCR 1961, DMN 1968, *om-orchestra* DCR 1961, PR 1964, sau sînt de numai un an: *modernitate* DCR 1967, DMN 1968, *lactoduc* DCR 1965, DMN 1966, *cuwînt-cheie* DCR 1967, DMN 1968. În toate aceste cazuri, dificultatea constă în interpretarea respectivelor cuvinte fie ca împrumuturi, fie ca formații românești (paralele cu cele străine). Pot fi considerate creații românești *antitusiv*, *modernitate* sau *cuwînt-cheie* (în legătură cu acest ultim termen, trebuie menționat că el circula la mijlocul anilor '50). În franceză, *mot-clef* a fost pentru prima dată folosit, pînă la proba contrară, de G. Matoré în cartea *La méthode en lexicologie*, Paris, 1953. Dar nu se poate afirma același lucru despre *antiteatru* sau *antiartă*, noțiuni născute în mediul cultural francez; de asemenea, este foarte greu de admis originea română a unor cuvinte din terminologia medicală, precum *inimă* (*cord*) *plămîn artificial* (în franceză *cœur-poumon artificiel*), sau a termenului compus *om-orchestra*, chiar dacă, înaintea celui de-al doilea război mondial, exista în română o formație similară, *om-sandwici*.

Trebuie subliniat, din nou, că datările au întotdeauna o valoare relativă, strict orientativă: este foarte probabil ca în franceză și în engleză, ca să nu mai vorbim de română, să nu se fi găsit încă anul real al primei datări. Un singur exemplu este edificator pentru a demonstra caracterul relativ al anumitor datări înscrise în dicționare preocupate îndeosebi de acest aspect. În DMN cuvîntul *antipièce* este datat 1958, dar celebra *Cîntăreață cheală* a scriitorului francez de origine română E. Ionesco, scrisă în 1948 și publicată în 1953, purta deja această denumire în subtitlu. E limpede, în acest caz, că trebuie corectată cu zece ani data primei atestări din DMN. De asemenea, este evident că toate indicațiile din DCR nu corespund exact primelor datări, dar că s-a încercat un prim pas în această direcție a atestărilor.

Nu putem decît să fim de acord cu faptul că o bună etimologie nu se poate baza decît pe două categorii de criterii: analiza lingvistică internă, confirmată de date externe, și cunoașterea istoriei „obiectului”.

O categorie aparte, din punct de vedere etimologic, o constituie cuvintele pe care trebuie să le considerăm ca avînd originea *x* (care poate fi franceză, engleză etc.) fără a cunoaște etimologia exactă (pentru că nu este încă înregistrată în dicționarele limbilor respective).

În această situație se află cuvintele care, conform indicațiilor furnizate de context, aparțin unei anumite zone lingvistice. În acest caz vorbim de „xenisme”, cum le numea L. Guilbert, *La créativité lexicale*, 1975, p. 93. Astfel, se referă la realități franceze cuvinte ca *bipark* "dispozitiv pentru parcare a unuia peste celălalt a două vehicule", *scopochrome* "procedeu francez prin care filmele vechi în alb negru pot fi proiectate ca producții în culori" etc. Alți termeni de acest tip aparțin universului limbilor germanice: *sirecard*, *histoacril*, *syspurderm* sînt de origine germană, *attosecundă*, *hidropter*, *magnetoplan*, *metanobacterie* etc., de origine anglo-americană. Aceste cuvinte aparțin domeniului științei și tehnicii și toate denumesc inovații recente. Termenii respectivi nu au intrat încă în dicționare deși au o oarecare răspîndire dincolo de teritoriul lingvistic de origine.

În toate aceste cazuri fără etimologie trebuie dată totuși o indicație etimologică convențională; se poate nota, de exemplu, [cuv. fr.], [cuv. engl.], după cum s-a procedat în DCR.

De asemenea, nu trebuie uitat că numeroase neologisme au origine internă. Așadar, nu sînt împrumuturi, așa cum le consideră uneori anumite dicționare. Astfel, numeroase formațiuni cu prefixoidul *micro-* sînt de origine engleză (*microelement*, *micromodul*, *microminiaturizare* etc.), dar alte cuvinte construite în același fel au fost create în română: *microbrigadă*, *microagent* (de circulație), *microagenție* de voiaj, *microcomplex* (alimentar), *microcooperativă* agricolă; fără nici o îndoială, acest tip de termeni tehnici exprimă realități specifice românești din ultimele decenii.

Numeroase formații recente au o situație similară: este cazul cuvintelor compuse plecînd de la *femeie* ca prim element: *femeie-agronom*, *femeie-compozitor*, *femeie-forjor*, *femeie-sudor*. E drept că unele din aceste formații au un echivalent francez (de exemplu, *femeie-autor* DCR 1970 – *femme-auteur* DMN 1966, *femeie-cineast* DCR 1974 – *femme-cinéaste* DMN 1967, *femeie-inginer* DCR 1974 – *femme-ingénieur* DMN 1967) care probabil că a servit de model. Se poate deci presupune existența unui model extern pentru una, două, n formații, dar după ce sistemul a fost „asimilat”, procedeul se extinde, iar noile creații nu au nimic de-a face cu un alt idiom. Limba română, extrem de permeabilă (reputatul romanist și romanist Alf Lombard, *Latinets oden i oster*, Filologiskt arkiv, 12, Lund, 1967, p. 17, o consideră „ospitalieră”), își manifestă astfel forța creativă nelimitată.

Drept încheiere, doar o constatare: în stabilirea etimologiei corecte a unui cuvînt recent, efortul cercetătorului este cel puțin egal cu al celui care se dedică elucidării etimologiei unui cuvînt vechi, ieșit din uz sau chiar

dispărut din limbă. ^ai aceasta, în principal, datorită faptului că azi dispunem de mari posibilități de comunicare: mai întâi, contactele directe cu persoane care au altă limbă maternă decât româna, apoi, toate legăturile ^oi mijloacele de informare, în primul rînd presa, care poate să „dateze” evenimentul lingvistic.

Dacă am insistat, poate prea mult, asupra a ceea ce lingvistul Ladislau Gâldi numea „vînarea primelor atestări”, este din dorința de a suplini o lacună a studiilor române^oti, în care nu a existat o preocupare constantă pentru cercetări de acest tip, ^oi din convingerea că, depistînd primele atestări, sîntem în posesia unui „nod” în cunoa^oterea cuvîntului (P. Imbs, *Au seuil de la lexicographie*, în „Cahiers de lexicologie”, 2, 1960, p. 7-8), care permite găsirea unei etimologii exacte. Stabilirea unei etimologii este o adevărată anamneză a cuvîntului, punctul de plecare ^oi de sosire al oricărei istorii a limbilor ^oi culturilor pe care idiomurile le exprimă ^oi le vehiculează.

Trovatori, canzoni di gesta. Storia delle idee ed altro,
L.F.R. 7, Bologna, 1990 – traducere din limba franceză

CONSIDERAȚII ETIMOLOGICE

Pornind de la *Dicționarul de cuvinte călătore* de Al. Graur

Se știe că limbile împrumută, prin diferite filiere, cuvinte deja împrumutate din alte limbi. Acest adevăr simplu pentru istoria limbilor îmi găsește expresia, de obicei, în acele dicționare etimologice care indică atât originea imediată a termenilor discutați, cât și sursa anterioară sau originară a lor. Trebuie spus însă că, cu prea puține excepții, dicționarele limbii române nu s-au arătat interesate de originea îndepărtată a cuvintelor. Mai puțin concentrate asupra vieții precedente a termenilor, dicționarele noastre etimologice (de ex. *CDDE*) au menționat mai curînd limbile care au împrumutat la rîndul lor din limba română, deci s-a cercetat viața ulterioară a unor cuvinte.

Sînt totuși cîțiva lingviști români care, pasionați în special de istoria cuvintelor, au indicat în lucrările lor primele surse ale termenilor discutați. Se poate astfel cita L. ăineanu care în *I.O.*, examinînd cuvintele de origine orientală în romană, le-a urmărit pînă la sursele cele mai îndepărtate.

Printre lingviștii de azi un loc aparte din acest punct de vedere îl are Al. Graur, care se ocupă de multă vreme de trecerea cuvintelor dintr-o limbă în alta (v. de ex., *PLG VII*, 1974, p. 95-97). Un rezultat al explorărilor sale etimologice este *Dicționarul de cuvinte călătore* (1978) (*DCC*), primul de acest gen în literatura română de specialitate. Chiar dacă noțiunea de cuvinte călătore în sine este mai veche (de ex., dintre lingviștii români poate fi întîlnită la S. Puocariu, *LR I*, 1940, p. 209), lui Al. Graur îi revine meritul de a fi strîns între coperțile unui dicționar nu mai puțin de 1335 de astfel de cuvinte. Urmărirea drumului parcurs de un cuvînt pînă a fi încorporat în limba română explică de altfel denumirea dicționarului care, la prima vedere, face o uoară impresie de ambiguitate, deoarece călătoria se putea referi și la „deplasarea” unor cuvinte în interiorul limbii române, de la o regiune la alta, de la un stil la altul etc. sau – de ce nu? – din limba română în alte limbi, în primul rînd în limbile limitrofe etc. Consultarea dicționarului însă risipește orice dubiu, demonstrînd că Al. Graur a urmărit

istoria anterioară a cuvintelor care au intrat, la un moment dat, în lexicul limbii române. Astfel, se discută aici (a^oa cum am arătat mai pe larg în recenzia pe care am consacrat-o acestui volum în LR 1/1981, p. 90-94) o serie de cuvinte a căror traiectorie, pînă a ajunge în limba română, este scurtă (de ex. *crai*, *geam*), altele care parcurg un itinerar ceva mai lung ^oi mai ocolit (de ex. *guler*, *stambă*), altele care au un drum extrem de lung (de ex. *poncio*, *ananas* etc.) sau care au la bază nume proprii de persoane sau de ora^oe existente în zone foarte depărtate (de ex. *bluză*, *bujie*, *lazaret*).

Acordînd o atenție deosebită „traseelor” urmate de cuvinte, Al. Graur se opre^ote îndelung asupra acelor termeni care, pornind de la un etimon comun, au mai multe reflexe în limba română, venite prin filiere diferite (de ex. de la ar. *qatifa* – *catifea* ^oi *cataifi*; de la ar. *mahazan* – *magazie* ^oi *magazin* etc.).

Urmărind originea termenilor discutați pînă la izvoarele prime, Al. Graur oferă o serie de elemente în plus față de cele existente în alte dicționare etimologice ale alor limbi. Astfel, autorul stabile^ote originea mai îndepărtată în timp a cuvîntului *albastru* care, dacă în *VEI* este dus pînă în greacă, în *DCC* este indicat ca provenind din egipt, *a-la-baste*; Slawski în *SE* consideră că pol. *bryczka* are, la origine, it. *biroccio* (*baroccio*), dar pentru a explica rom. *brîscă* – provenit direct din ucr. ^oi rus. *bricka*, Al. Graur arată că termenul it. citat provine, la rîndul lui, din lat. *birota* “cu două roți”. În *NDE*, pentru explicarea fr. *macabre*, se presupune apropierea de rădăcina arabo-ebraică *qbr* “îngropat, înmormîntat”, în timp ce Al. Graur derivă rom. *macabru* din ar. *maqbara* “mormint, cimitir” (din *ma-* prefix local ^oi *qabr* “groapă” cu pl. *maqabir*).

Alteori însă informațiile din alte dicționare ar putea fi luate în considerație pentru unele explicații. *Damigeană* în *DCC* este explicat prin pers. *Damagān*, nume de ora^o trecut în italiană, dar în *VEI* ^oi în Migliorini, Duro, *PE*, *damigeana* este considerat de origine fr. (*dame jeanne*, *Jeanne*, nume de femeie aplicat la un vas ca în *Christine* “grande bottiglia di creta”, sau *Jacqueline* “cruche de grè^o â longue ventre, en usage dans le nord”); la rîndul său, cuvîntul fr. este derivat în *NDE* din prov. mod. *demajano*, poate din *demege* “jumătate” (din engl. *demi-John*) prin etimologie populară.

În *DCC* *pagodă* este socotit că este împrumutat din port. *pagoda* explicat prin prakr. *bhagodi* “divin”, care provine din pers. *butkādā* (din *but* “idol” ^oi *kādā* “casă”), lanț etimologic extrem de convingător: în *NDE* acela^oi cuvînt, *pagodă*, este explicat prin port. *pagoda* care ar proveni „d’un moș remontan probabilmente au sanscrit *bhagavat* «saint, divin»”; la fel, pentru *junglă*, în *DCC* se porne^ote de la skr. *jangala* “pustiul”, în timp ce în *NDE* se pleacă de la hindî *jangal* “stepă”.

Următoarele două cuvinte considerate în *DCC* a fi de origine ultimă latină apar în Ernout-Millet, *Dict. etym.* ca avînd o proveniență mai îndepărtată: *castrum* (*castro*) este apropiat de skr. *castrām* “instrument tranchant” ^oi *gubemare* “emprunt technique de la nautique, ancien et latinisé, au gr.” (v. *guverna*).

Pentru explicarea lui *-n* din *rabin* credem că este necesar să ne adresăm pluralului aram. *rabbīn* a^oa cum indică *FEW* sau *DE₄* sau *DEF*, care explică formele germ. *Rabbīner* ^oi pol. *rabin*, acesta din urmă sursa directă a cuvântului din română.

Pentru *canoe*, *DCC* ne trimite la o formă amerind. *ukuni* "trunchi de arbore"; în *L.I.* 24 se întâlnește însă în forma amerind. *canoa* "embarcación de remos" (ambarcație cu vîsle), deci o formă mai apropiată. Aceea^oi *L.I.*, p. 39, permite să se dea o informație mai precisă la *țigară* < germ. *Zigarre* < fr. *cigare* < sp. *cigarro* „împrumutat nu se ^otie de unde" (*DCC* s.v. ^oi în Corominas „origen incierto”), o dată ce în amerind. este atestată o formă identică cu cea din sp. cu semnificația „rollo de hojas de tabaco que se fuma" (în García de Diego, sp. *cigarro* < maya *sigar*, v. ^oi *FEW* 20, 85 a, b). În *DEF* fr. *cigare* se explică din sp. *cigarro* „probablement emprunté au maya *Zicar* «fumer»".

Considerăm că de^oi dicționarul discutat cuprinde un număr mare de cuvinte, el s-ar fi putut îmbogăți ^oi cu altele care, pînă a ajunge în limba română, au străbătut spațiile ^oi timpurile. Este vorba în primul rînd de cuvinte vechi în românește, de pildă: *colindă* < sl.s. *koleda* < lat. *calendae* (Rosetti, *ILR*, p. 305), *Crăciun* < sl.s. *kracun* < lat. *creationem* (Al. Rosetti, *loc cit.*), *troian* < sl.s. *Trojan* < lat. *Traianus* (*ibidem*), *Rusalii* < sl.s. *rusaliija* < lat. *Rosalie* (*ibid.*), *mascără* (reg.) "batjocură" < scr. *māskara*, *maskāra* < tc. *maskara* (Gămulescu, *Elem. sîrb.*, p. 153), *chilim* "scoarță pe pereți" < scr. *cilim* < tc. *kilim* (Gămulescu, *Elem. sîrb.*, p. 110), *șorț* < pol. *szorc* < germ. *Schürtze* (Graur, *Ev.*, p. 28).

Două categorii speciale atrag atenția îndeosebi prin marele lor număr: a) elenismele care circulau pe o arie foarte întinsă ^oi care s-au încetățenit în limba latină, de unde au trecut în română (v. Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 184-185) de tipul *blestema*, *boteza* etc. ^oi b) cuvintele bizantine mijlocite de slavi de tipul *acatist*, *amin*, *arhiereu*, *castan*, *pir*, *cămilă* etc. (*op. cit.*, p. 126, 186-187). Este vorba în acest caz în special de termeni eclesiastici pentru că în secolul al XIII-lea – al XIV-lea s-a dezvoltat ierarhia bisericească modelată după Bizanț, de cele mai multe ori prin intermediul slavilor de la miazăzi (*op. cit.*, p. 187).

Nu trebuie trecute cu vederea nici unele neologisme, de ex. *NDE*, *bazilică* < gr. *basiliké* "(portic) regal" > lat. *basilica* > fr. *basilique*; *bungalow* < engl., fr. *bungalow* < hindi *banglo*; *dermă* < fr. *derme* < gr. *derma* "piele".

Cele discutate mai înainte nu rezeșc decît o serie de reflecții pe marginea *DCC*, dar acesta nu dă prilej numai la meditații de natură etimologică, ci constituie ^oi un îndemn la cercetarea unor aspecte ale limbii române mai puțin cunoscute, dintre care ne vom opri la unul singur. Astfel, considerăm că o mare calitate a *DCC* este că acesta scoate în relief împrejurarea că româna a împrumutat cuvinte care provin la origine din latină prin intermediul a nu mai puțin de 13 limbi ca stadiu final (pentru că ele trec printr-un număr ^oi mai mare de limbi).

În această situație în DCC am întâlnit – dacă am numărat corect – 162 de termeni, ceea ce reprezintă un procent de peste 12% din totalul cuvintelor inserate în dicționar; ele provin fie din limbi vecine, fie, cele mai multe, din limbi mai îndepărtate. Pentru interesul deosebit pe care îl prezintă pentru istoria vocabularului românesc am alcătuit liste pe limbi, în ordinea descrescândă a numărului de cuvinte parvenite din ultima sursă. Menționăm că indicăm, indiferent de limbile intermediare, în ordine: 1) termenul din română, 2) originalul latin și 3) cuvântul din limba din care s-a preluat împrumutul.

În fruntea limbilor „filieră” stă franceza cu 56 de termeni:

alcazar – castrum – alcazar
bac – baca – bac
bazin – bacca – bassin
bielă – ventus – bielle
bolero – bulla – boléro
buglă – bos – bugle
buletin – bulla – bulletin
caramel – canna melis – caramel
carpetă – carpere – carpette
chintal – centenarius – qintal
chîpiu – cappa – képi
cobră – colubra – cobra
comodor – commando – commodore
contor – computare – compteur
corsar – currere – corsaire
ebonită – ebennius – ébonite
fetis – facticius – fétiche
guverna – gubernare – gouverner
impedanță – impedire – impédance
jalon – galire – jalon
joker – iocari – joker
juriu – iurari – jury
miniu – minium – minium
mol – moles – môle
mus – mustus – mousse
nivel – libra – niveler
pastilă – panis – pastille
pechblendă – pix – pechblende
piesă – pettio – pièce*
ponei – pullus – poney
punci – puctioi – punch
raliu – ligare – rallye
reporter – portare – reporter
revolver – volvere – revolver

rigolă - regere - rigole
 roz - rosa - rose
 scamator - squamo - escamoteur
 set - sequor - set
 soclu - soccus - socle
 sport - portare - sport
 standard - stendere - standard
 stress - stringere - stress
 șalanj - calumnia - challenge
 șanjant - cambiare - changeant
 tender - tendere - tender
 toast - torrere - toast
 transă - transire - transe
 transept - *transaepum - transept
 travling - tripalium - travelling
 troleu - trahere - trolley
 truc - trudere - truc
 trușă - tuber - truffe
 tunică - tunica - tunique
 umor - humor - humour
 vanilie - vagine - vanille
 violet - viola - violet

Din germană ca sursă ultimă, româna a împrumutat 21 de cuvinte, la origine latine:

alaun - alumen - Alaun
 apricoasă, apricoza - (persica) precocia - Aprikose
 cartof - terrae tuber - Kartoffel
 clavier - clavis - Klavier
 făin - finis - fein
 firmă - firma - Firma
 lanțetă - lances - Lanzette
 panel - pannus - Paneel
 păsui - passus - passen
 pepită - pepe - Pepita
 plombă - plumbum - Plombe
 porțelan - proca - Porzellan
 rabat - battere - Rabatt
 rezolită - salire - Risalit
 rolă - rota - Rolle
 șablon - scandere - Schablone
 șpagat - *spagum - Spagat
 stanță - stantia - Stanze
 tanti - amita - Tante
 taster - tangere - Taster
 țignal - secare - Signal

Din rusă s-au împrumutat 19 cuvinte, la origine latine:

arenda – *reddere* – *arenda*
brîșcă – *birota* – *bricka*
cantoră – *computare* – *kontora*
cavaler – *caballus* – *kavaler*
cavalerie – *caballus* – *kavalerija*
cazarmă – *quattuor* – *kazarma*
cvartîr – *quartus* – *kvartîr*
duș – *ductio* – *duș*
gălușcă – *galla* – *galuška*
gubernie – *gubernare* – *gubernija*
infanterie – *infans* – *infanterija*
plus – *pilus* – *plius*
polată – *palatium* – *polata*
recrut – *crescere* – *rekrut*
redută – *ducere* – *redut*
șapcă – *cappa* – *șapka*
tuș – **toccare* – *tuș*
vagmîstru – *magister* – *vahmister*.

Același număr de cuvinte de origine latină (19) s-a împrumutat din maghiară:

agriș – **agrestus* – *egreș*
almar – *arma* – *almarium*
chiblă – *cupella* – *kóböl*
cortel – *quartus* – *kvártély*
cotlon – *catinus* – *katlan*
florin, forint – *florinus* – *forint*
guler – *colum* – *gallér*
husar – *cursarius* – *huszár*
jeler – *solidus* – *zsellér*
larmă – *arma* – *lárma*
marfă – *mercatus* – *marha*
meșter – *magister* – *mester*
muștar – *mustum* – *mustár*
muștra – *monstrare* – *muștra*
pipă – **pipa* – *pipa*
pont – *punctum* – *pont*
sicriu – *scrinium* – *szekrény*
șindrilă – *scindere* – *sindel*
șpaiz – *expensa* – *spájz*

Din ngr. s-au împrumutat nouă cuvinte de origine latină:

bezea – *basiare* – *bezes*
capelă – *cappa* – *kapello*
cofeturi – *confectum* – *kofeta*
fustă – *fosatum* – *fusta, fustanella*

lustru - *lustrum - lustru
 rețetă - capere - rețeta
 salată - sel - salata
 scufie - cofi - skufia
 vapor - vapor - vapori.

Din polonă s-au împrumutat opt cuvinte de sursă latină:

castron - callia - kastrol
 clapon - capo - klapon
 erhă - hircus - jercha
 gros - grossus - grosz
 marchitan - mercatus - markietan
 milă - milia - mila
 ofițer - officium - oficer
 schijă - pendere - spiza.

Din turcă s-au împrumutat °apte termeni care provin, la origine, din latină:

cașcaval - caseus - kaskaval
 cîntar - centenarium - kantar
 comitașiu - comitto - komita
 covată - cupa - kovata
 moșluz - follis - mûşlûs
 oca - uncia - okka
 palancă - planca - palanka.

Tot °apte cuvinte cu sursă primă latină au fost împrumutate ca neologisme din limba engleză:

closet - claudere - closet
 dispecer - impedicare - dispatch, derivat dispatcher
 gin - iuniperus - gin
 manager - manus - manager
 parking - parricus "șarc" - parking
 porridge - potus - porridge
 seif - selus - safe.

Din ucraineană s-au împrumutat cinci termeni de origine latină:

balercă - *barriculus - barylka
 balie - baiulus - baliia
 butelcă - buttis - butelka
 cuhnie - coquina - kuchniia
 iarmaroc - mercatus - iarmarok.

Din v. sl. patru cuvinte:

chilia - cella - keliia
 cîrje - crux - krizi
 lighioană - legio - legeon
 precupeț - caupo - prikupet.

Din scr. trei termeni:

boltă - *volvita - bolta

cofa – *cupa* – *kofo*

țiglă – *teglum* – *cigla*.

Tot trei cuvinte au parvenit în limba română ca neologisme de origine italiană:

campion – *campus* – *campione*

drapel – *drappus* – *drapello*

stindard – *extendere* – *stendardo*.

În fine, prin bulgară a pătruns un cuvânt de origine latină:

faclă – *fecula* – *fekla*

Aceste elemente pledează, credem, în favoarea unei propuneri pe care dorim să o facem pentru dicționarul etimologic al limbii române. ³i anume, dacă sîntem de acord să se dea în general etimologia imediată a cuvintelor, considerăm că ar trebui făcută o excepție pentru cuvinte precum cele enumerate înainte, toate cu origine îndepărtată latină. Evident, cuno^otințele noastre despre rădăcinile latine ale cuvintelor din vocabularul limbii române se lărgesc dacă avem în vedere datele cuprinse în *DCC* despre termeni precum cei de mai sus, fără a mai aminti de cuvintele care au trecut – printre altele – ca faze intermediare, prin latină, de tipul *gazetă* < pers. lat. fr., *lac* < skr. lat. germ., *sirop* < ar. lat. fr., *șpaclu* < gr. lat. germ. etc. ³i dacă, în *Dicționarul etimologic al limbii ruse* (red. principal N.M. ³anskii, vol. I, 1963 ^o.u.) la *galuška* apare nu numai etimonul direct (ucr. *gal*), ci ^oi etimonul îndepărtat (lat *galla*), cu atît mai mult considerăm că, într-un dicționar etimologic al unei limbi romanice, prezența etimonului lat. îndepărtat este îndreptățită.

În final, credem că se poate insista asupra unei alte propuneri pe care am avansat-o ^oi în recenzia sus-amintită făcută la *DCC*: este vorba de indicarea pătrunderii cuvintelor române^oti în alte limbi, o inovație ce apare în *CDDE*; autorul acestei inovații este I.A. Candrea, cum sperăm că am reu^oit să dovedim în lucrarea noastră *I.A. Candrea, lingvist și filolog* (Bucure^oti, 1974, p. 26–29), date fiind vechile sale preocupări în acest domeniu ^oi care au constituit punctul de plecare a numeroase studii ulterioare destinate influenței exercitate de limba română asupra limbilor vecine; cum pînă în momentul de față numărul cercetărilor din acest domeniu este ridicat, considerăm că ne aflăm în situația privilegiată de a putea da în dicționarul etimologic al limbii române o serie de indicații privind răspîndirea anumitor cuvinte române^oti în diferite limbi, în primul rînd în limbile înconjurătoare.

În concluzie, *DCC* oferă un generos teren pentru reflecții, este o ineputabilă sursă pentru noi studii ^oi, nu în ultimul rînd, o etapă importantă în munca de elaborare a unui atît de necesar *Dicționar etimologic general al limbii române*.

SUPLIMENTE LA SUPLIMENTUL DEX

Suplimentul *Dicționarului explicativ al limbii române (DEX-S)*, apărut la București în 1988, surprinde nu de puține ori pe cel care îl consultă, fie că este cercetător, fie că face parte din publicul cititor. Mai ales dacă, înainte de utilizare, i-a citit atent „prefașa” unde apar aceste afirmații: „*Suplimentul* pe care-l prezentăm acum publicului a devenit necesar ca urmare a dezvoltării firești a vocabularului uzual – și nu numai a acestuia – în perioada dintre 1975, data de apariție a *Dicționarului explicativ al limbii române*, și 1985–1986, data ultimelor înregistrări de cuvinte în *Supliment*”. Și mai departe: „Cei ce folosesc dicționarele sînt puși în curent cu noutățile apărute în vocabular” sau „primirea pe care publicul o va face noutăților propuse aici”. „Sperăm ca eforturile autorilor de a-i oferi /publicului/ atît o imagine a îmbogățirii recente a vocabularului uzual al limbii române cît și o serie de informații utile va găsi întreaga înțelegere și va prilejui tuturor un sentiment de satisfacție față de dezvoltarea limbii naționale”. Care este elementul comun al acestor fraze din „prefașa”? Peste tot ideea „noutății” în vocabular prezentă sau prin acest cuvînt-cheie folosit de două ori sau prin formulări precum „dezvoltarea firească a vocabularului” sau „îmbogățirea recentă a vocabularului”; în plus, o foarte importantă precizare de timp exprimată prin două date-limită, 1975 și 1985–1986, cînd s-au făcut „ultimelile înregistrări de cuvinte în *Supliment*”.

În „prefașa” se indică și numărul de cuvinte și de sensuri noi cuprinse în *Supliment*: peste 11.000, o cifră impresionantă, mai ales comparată cu totalitatea termenilor înregistrați în *DEX* – 56.568. Dar sînt toate „noutăți” așa cum pare a ne indica „prefașa”? Parcurgerea a numai 40 de pagini din cele 198 ale *Suplimentului* ne pune, de fapt, în fașa multor:

– cuvinte ale limbii comune care numai „noutăți” nu sînt: *agățat, aprozar, căpșunică, cefere, cotrobăit, cetățeancă, chiloțel* (socotit a proveni din *chilot*, numai că cine ar căuta cuvîntul amintit în *DEX* nu-l va găsi decît sub

forma de plural *chiloți* ca ^oi cînd acest banal obiect de vestimentație ar fi un *pluralia tantum!*), *adunat*, *albăstrit*, *amăgit*, *astupuș*, *avizier*, *bluziță*;

– cuvinte populare: *aciuiat*, *boscorodi*, *bumbușor*, *căiță*;

– cuvinte familiare: *abțigui*, *aiureală*, *aschimodie*, *ciș*;

– cuvinte regionale: *budă*, *budană*, *babaică*;

– ^oi chiar... arhaisme de tipul lui *cișmegiu* "slujba^o însărcinat în trecut cu supravegherea rețelei de ci^omele din Bucure^oti".

Pe lîngă astfel de cuvinte apar în *Sufliment* ^oi o serie de neologisme, numai că unele dintre ele sînt intrate cu multă vreme înainte de 1985–1986 în limba română, precum *adaptat*, *acumulat*, *agatat*, *calofil*, *completat*, *copyright*, ceea ce observă „cu ochiul liber” orice cititor nevizat al *Suflimentului*.

Suflimentul mai conține ^oi o serie de expresii, ^oi ele cîtu^oi de pușin „noi”, ca: „*a-i apune* (cuiva) *steaua*”, *a bate la mașină*, *a bate la ochi*, (a călători) *pe blat*, *a umple de bodgaproste*, *născut cu căiță*.

Mai cuprinde *DEX-S* ^oi alte cuvinte care nu vedem cum se justifică prin dezvoltarea vocabularului uzual dintre 1975 ^oi 1985–1986, de genul unor foarte numeroase nume de locuitori: *arădean*, *arădeancă*; *alexandrinean*, *alexandrineancă*; *bihorean*, *bihoreancă*; *bistrișean*, *bistrișeancă*; *bucureștean*, *bucureșteancă* etc. cu explicații identice (schimbat fiind numai numele localității) separat la forma feminină ^oi la cea masculină, care „mănîncă”, fiecare în parte, 3–4 rînduri¹.

Se ^otie că orice dicționar are omisiuni ^oi *DEX-ul* nu putea face excepție de la această regulă generală; de aceea este de înțeles că în *DEX-S* s-au „reparat” o serie dintre aceste lipsuri. Normal ar fi fost însă ca în „prefașa” să se fi menționat ^oi această situație, dar, după cum am arătat, „prefașa” se referă exclusiv la „noutățile lexicale”. Acestea, adevăratele „noutăți” ale românei actuale, reprezentante ale realităților ^oi ale ideilor specifice epocii noastre, ar fi fost firesc să apară în primul rînd în *DEX-S*. Dintre termenii „absenți” – dar care ar fi fost u^oor de introdus în *DEX-S*, din moment ce figurează în unele dicționare apărute după redactarea *DEX-ului*², semnalăm numai cîșiva, care încep cu prima literă a alfabetului: *aerobioscop*, *aeroduct*, *aerosanie*, *aerotren*, *agrienergie*, *alcoolsopic*, *alcoolest*, *amelie*, *ambuteiaj*, *angiomicrocinetografie*, *antialgic*, *anticancer*, *anticarie*, *antigangster*, *antilume*, *antimoleculă*, *apendicectomie*, *apoteotic*, *aracetin*, *arheochimie*, *armstrongit*, *aromografie*, *aspartam*, *atomoelectric*, *attosecundă*, *augura*, dintre care unii sînt bine implantați în limba română. Alături de ace^otia sînt ^oi alți termeni recenți care ar trebui incluși în *Sufliment* nu numai pentru că se

1 Pentru economie de spațiu, s-ar fi putut anexa o listă cu indicații succinte la sfîrșitul *Suflimentului*: cele două forme după gen ^oi, în paranteză, numele localității respective, deci *brăulean*, *brăuleancă* (*Brăuila*), procedeu utilizat de ex. în edițiile recente din *Le Petit Robert*; alte dicționare, de pildă *Il Nuovo Zingarelli* (1990), sînt ^oi mai concise, menționînd exclusiv numele localității ^oi forma masculină a locuitorului ei.

2 DN₃, DCR.

afără cel puşin în unul dintre cele două dicşionare citate mai sus, dar i pentru că au o legtur directă cu realitşile din ara noastră: avionul special *aerotaxi* s-a construit în România în anii '70 în cooperare cu firma Britten Norman Bemridge din Marea Britanie (o tire de dată recentă ne informează că acum *aerotaxiurile* – termenul a rămas, deci, actual! – se importă din Statele Unite, vezi Rom. lib. din 10.XI.1992, p. 2); tot în anii '70 exista la TV o emisiune de tiin agricolă denumită *agroenciclopedie*; hainele de blană întoarsă cunoscute sub numele de *Alain Delon* erau confecşionate în anii '70-'80 în ar, *astrocluburile*, cluburile unde se studiau fenomenele astronomice, erau rspndite prin toate judeşele în aceiai ani '70, iar medicamentul *aslavital* este clar de sorginte românească, după cum ne-o indică transparenta sa etimologie: provine de la numele creatoarei lui, doctori Ana Aslan + *vital*.

Toate cuvintele realmente recente menşionate mai sus aparin exact anilor pe care i-a avut în vedere în mod special *Suplementul*, dar, din motive rămase de neînşeles, ele nu i-au găsit un loc aici...

Foarte parcimonios se vdete *Suplementul* i în privin substantivelor compuse, deși tendin spre formarea noilor cuvinte prin compunere este foarte rspndit în ultima perioadă de dezvoltare a limbii romne¹. Iată cteva compuse actuale, toate ncepnd cu litera *a* care considerăm că ar fi trebuit să fie introduse în *Suplement*: *actor-cntreş*, *actor-prezentator*, *acord-cadru*, *acumulator-auto*, *album-catalog (de expozişie)*, *analist-programator*, *anestezie-reanimare*, *anestezist-reanimator*, *an-record*, *anti-antirachetă*, *artist-amator*, *artist-fotograf*.

Nici unele sintagme proprii perioadei actuale nu au fost înglobate în *DEX-S* deși figurează în dicşionarele de neologisme amintite: *filtru total*, *gol negru*, *şarpe monetar*, *de excepşie* nu sînt suficient de „mpmntenite” în lexicul uzual sau în cel tehnico-tiinşific pentru a beneficia de o „ntrare” în *Suplement*?

Concluzia este, credem, una singură: pentru a ține pasul cu extraordinara înnoire lexicală actuală ar trebui ca *Suplementul* să apară cu regularitate, la un an, maximum doi. Evident că în lista de cuvinte a viitoarelor *Suplemente* vor fi cuprinse, pe lng „noutşii” i altfel de termeni rmai în afară în edişiile precedente, dar aceia, cu trecerea timpului, vor fi din ce în ce mai puşini².

Iar de „avalana” de neologisme, corespunzătoare exploziei informaşionale, nimănui să nu-i fie teamă: limba, prin propriile-i mijloace, are for să separe, într-o perioadă variabilă de la caz la caz, grul de neghină, cuvintele recente purtătoare ale unor semnificaşii importante de cele superflue. Dicşionarele – i, alături de ele, unele dezbateri ale specialiilor – pot avea o mare contribuşie în modalitatea de prezentare a neologismelor.

1 Vezi capitolul consacrat compuselor noi, în acest volum.

2 Normal ar fi ca, spre a-i distinge de termenii realmente „recenşii”, ceilalşii să fie tiprişii cu un corp de literă diferit.

Îmbogățirea vocabularului cu termeni recenți, corect utilizați, poate duce într-adevăr la acea „Europă a poligloșilor”, speranța a doi renumiți savanți, Umberto Eco, semioticianul italian care și-a expus ideile la Collège de France în toamna anului 1992¹, și Claude Hagège, profesor la aceeași înaltă instituție franceză de învățămînt, care le-a prezentat în volumul *Le souffle de la langue*². Ar fi prea mult dacă am socoti că în Europa se poate intra și pe calea unor dicționare alcătuite într-o viziune nouă, cu informații într-adevăr „la zi”, care să înfățișeze caracterul modern – sincron cu Occidentul – al unui lexic românesc participant la noutățile conceptuale actuale?

1992

1 V. interviul acordat ziarului „Le Monde” în 29.IX.1992, p. 2.

2 Ed. Odile Jacob, Paris, 1992.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Note asupra poziției românei printre limbile romanice

S-a scris, în repetate rînduri, despre ceea ce Sextil Pușcariu, cel dintîi, în 1920, a numit „locul” limbii române între limbile romanice. Numele lui Bartoli¹ („spiccata individualità”), Rosetti², Iordan³ și, mai de curînd, Niculescu⁴ sînt binecunoscute bibliografiei problemei. În cele ce urmează ne propunem reexaminarea acestei chestiuni. Încercînd să relevăm cîteva probleme care par a constitui particularitățile pregnante ale limbii noastre în raport cu idiomurile neolatine, considerăm că *specificul* românei poate fi sintetizat prin următoarele trei trăsături: *izolare, întîrziere, recuperare (rapidă)*.

I. *Izolarea*: Româna, continuatoarea unică a latinității orientale, este singura limbă romanică într-adevăr izolată. Bartoli a arătat-o cu dreptate! Trebuie precizat însă că, în cazul românei, este vorba de o dublă izolare:

a) o izolare geografică, româna fiind o enclavă (insulă) romanică printre limbile non-latine (limbi slave, maghiara). Nici limba sardă, vorbită exclusiv pe o insulă, nu este atît de izolată ca româna: un vorbitor al sardei, ajuns pe „terra ferma” sud-europeană, se află în spațiul lingvistic *continuu* romanic (italian, catalan, provensal). Româna, în mod absolut și direct, se găsește

- 1 M. Bartoli, *La spiccata individualità della lingua rumena*, în *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945, p. 139-151.
- 2 Alexandru Rosetti, *À propos de la „Place du roumain parmi les langues romanes”*, în „Beiträge zur romanischen Philologie”, II, 1963, 2, p. 125-133.
- 3 I. Iordan, *Importanța limbii române pentru studiile de lingvistică romanică*, în *Acele celui de al XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 67-76.
- 4 Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 1. Contribuții gramaticale*, București, 1965; *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, București, 1978.

separată, a^oa cum s-a mai spus¹, *dincolo de continuum-ul romanității*. Ceea ce reprezintă o izolare ^oi o excludere din lumea neolatină;

b) o izolare culturală de tot ceea ce a însemnat în trecut cultura ^oi civilizația romanică apuseană. Ignorarea completă a culturii romanice - religioase (românii fiind singurii latini ortodoc^oi) ^oi laice - occidentale explică de ce am fost „cunoscuți”, relativ târziu - în epoca modernă - în Europa ca limbă romanică ^oi justifică surpriza - ^oi incertitudinile - unor romani^oti care ignorau, pînă de curînd, latinitatea românei. Este bine să nu uităm că, bunăoară, L. Olschki afirma cu seninătate: „E difficile immaginare e indovinare la latinità di un popolo che, nelle sue tradizioni spirituali non conosce nè Virgilio, nè Seneca, nella cui cristianità mancano Agostino e i padri di lingua latina, che a subito, solo per tardo riflesso, i rivolgimenti dell'umanesimo e che ha trovato il primo fecondo contatto coll'Europa occidentale all'epoca del liberalismo”². Dubiile lui L. Olschki provin, însă, din necuno^oterea situației lingvistice reale...

Spre deosebire de izolarea geografică, izolarea culturală, din fericire, a durat numai în perioada încheșării unei culturi autohtone, pînă aproximativ în sec. al XVII-lea - al XVIII-lea, o dată cu deschiderea către Apus prin călătoriile unor personalități române^oti istorice; un rol decisiv l-au jucat, în acest sens, de exemplu, Stolnicul Cantacuzino ^oi Principele Dimitrie Cantemir, pentru a nu aminti decît doi dintre marii no^otri înainta^oi care au încercat, rînd pe rînd, să restabilească legăturile cu cultura occidentală.

Care au fost consecințele, în structura etimologică a românei, ale acestei izolări a limbii române?

O mare cantitate de împrumuturi lexicale, în special; limba română a primit un număr considerabil de termeni de origine cu precădere slavă, dar ^oi de alte proveniențe (maghiară, turcă, greacă). Din contactul direct cu limbile populațiilor vecine sau cu care au avut relații cultural-politice, româna nu numai că s-a îmbogățit, în general - probabil într-o măsură necunoscută celorlalte limbi romanice - dar, prin extraordinara sa permeabilitate, din această diversitate etimologică ^oi-a creat ceea ce s-ar putea numi o „bogăție sinonimică” rar întîlnită. Ne-am ocupat de acest aspect, urmărind multiplicările sinonimice din *Palia de la Orăștie*, text din 1581³. În *PO*, care conține un număr de 2003 cuvinte comune - ceea ce denotă un lexic concentrat, relativ sărac - am constatat⁴ prezența a peste 200 de serii sinonimice, de la cele cu 2 termeni (în mod firesc, cele mai numeroase) pînă la o sinonimie foarte largă, de pînă la 11 cuvinte. Deci „sărăcia” lexicală amintită este compensată prin bogăția sinonimică. Sinonimele din *PO* aparțin, în general, unui număr de trei grupe etimologice:

1 Dámaso Alonso, *Estudios lingüísticos. Temas españoles*₂.

2 *Struttura spirituale e linguistica del mondo neolatino*, Bari, 1953, p. 33.

3 Ed. V. Pamfil, 1968.

4 V. *supra*, capitolul despre *PO*.

latina	slava	maghiara
<i>adunare</i>	<i>săbor</i>	
<i>naște</i>	<i>plodi</i>	
<i>răposa</i>	<i>odihni</i>	<i>sălășlui</i>
<i>certa</i>	<i>șfădi, pîrî</i>	
<i>zice, spune</i>	<i>grăi, vorbi, povesti</i>	<i>besedui</i>
<i>fiu, fecior, făt</i>	<i>plod</i>	
<i>mulțime, oamet, lume</i>	<i>gloată, nărod</i>	<i>neam</i>
<i>limbă, sămînță</i>	<i>rudă</i>	
<i>viță, bunățate, făptură</i>	<i>dobitoc, jivină, jiganie</i>	<i>marhă</i>
<i>avuție</i>	<i>dihanie, bogăție, gadină</i>	

Din punct de vedere sociologic, nu este lipsit de importanță de observat că noțiunile cu cele mai multe sinonime în *PO* sînt cele privitoare la conceptele "fiu", "neam" și "animal", deci care se referă la "obir^oie" în sens larg și la "descendență" în sens restrîns, precum și la principala sursă a vieții rural-pastorale, *animalele*. Cu alte cuvinte, elementele fundamentale umane, cel genetic - ascendența și descendența - și cel economic.

Abundența sinonimică a dus, în română, la o altă caracteristică, după oțiința noastră deloc observată pînă acum, și anume posibilitatea exprimării în limba română în mai multe limbi: aceeași frază poate fi formulată în termeni care au - toți - o singură origine etimologică, de ex. exclusiv moțenită din latină sau exclusiv împrumutată din slavă sau maghiară sau etimologii mixte (amestecate), fiind alcătuită din cuvinte de origine latină alături de cuvinte de sursă slavă, turcă, greacă etc. Aici, însă, trebuie imediat precizat că, dată fiind structura latină a limbii române, instrumentele gramaticale sînt, în toate cazurile, de origine latină. Putem recurge, spre exemplificare, la o frază alcătuită exclusiv din cuvinte moțenite din latină:

Fiul meu zice să nu mă cert repede cu lumea pentru vitele noastre.

Același înțeles poate fi exprimat și numai prin termeni de proveniență slavă:

Odrasla mea îmi grăiește să nu mă sfădesc iute cu rudele pentru dobitoacele noastre.

sau prin cuvinte de origine maghiară:

Pruncul meu beseduieste să nu-mi muștruluiesc mîntenaș neamul pentru marha noastră.

Cuvintele utilizate în cele trei fraze precedente aparțin vocabularului sec. al XVI-lea și, în mod special, *Paliei*. O dată cu evoluția în timp a limbii și a culturii române, pătrunderea elementelor grecești, turcești și, mai ales, romanice (latino-italo-franceze) a dezvoltat capacitățile sinonimice ale limbii noastre. Paleta sinonimiei s-a îmbogățit cu alți și alți termeni.

Iată cum s-ar putea construi fraza de mai sus, dacă trecem „pragul” primului secol de scriere în limba română și ajungem în perioada influenței grecești și turcești (este adevărat, astăzi, cuvintele din acea epocă sînt mai

pușin cunoscute, atît ca termeni propriu-zi^oi, cît ^oi ca semantică), termeni care se combină, în mod firesc, cu vocabulele de proveniență latină, slavă etc.:

Copilul meu pretenderisește să nu-mi dăscălesc peșin seminția din pricina lighioanelor noastre.

Ajungînd în epoca noastră, este posibil să se alcătuiască o frază cu îneles aidoma celui al frazelor anterioare, dar formată exclusiv din neologisme de sursă romanică:

Progenitura mea pledează să nu agasez instantaneu societatea din cauza animalelor noastre.

Mai firesc, însă, acela^oi îneles ca al frazei anterioare poate fi formulat prin amestecul unor cuvinte cu etimologie diferită, pentru că se ^otie bine că oamenii, în momentul cînd vorbesc sau scriu, chiar dacă sînt speciali^oti, nu se gîndesc la etimologia unui termen sau a altuia:

Fiul meu îmi spune să nu mă iau la ceartă imediat cu tot neamul din pricina animalelor noastre.

Aceste posibilități diferite de exprimare cu ajutorul cuvintelor provenite din mai multe limbi reprezintă ceva rar ^oi, sub beneficiul îndoielii, poate chiar unic pentru un idiom de origine latină. Oricum, ele demonstrează capacitatea sinonimică a românei: fraza de mai sus este formată din 6 cuvinte cu sens deplin ^oi sensul ei s-a putut exprima de 5 ori (excludem fraza ultimă, rezultată dintr-o combinație de termeni deja prezenți în celelalte 5 formulări), fără a se repeta nici unul din termeni:

1. <i>fiu</i>	<i>zice</i>	<i>certa</i>	<i>repede</i>	<i>lume</i>	<i>viță</i>
2. <i>odraslă</i>	<i>grăi</i>	<i>șfădi</i>	<i>iute</i>	<i>rudă</i>	<i>dobitoc</i>
3. <i>prunc</i>	<i>besedui</i>	<i>muștrului</i>	<i>mintenaș</i>	<i>neam</i>	<i>marhă</i>
4. <i>copil</i>	<i>pretendarisi</i>	<i>dăscăli</i>	<i>peșin</i>	<i>seminție</i>	<i>lighioană</i>
5. <i>progenitură</i>	<i>pleda</i>	<i>enerva</i>	<i>instantaneu</i>	<i>societate</i>	<i>animal</i>

A doua consecință a imersiunii lingvistice în non-latinitate a fost – pentru română – impunerea scrierii chirilice slavone, menținute pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Această „acoperire” culturală a romanității române^oti a dat multor cercetători falsa impresie că româna este o limbă... slavă! Nu de pușine ori, în bibliotecile din străinătate, se întîlnesc cărți vechi române^oti, catalogate nu la limba română, ci la limbile slave, numai din cauza scrierii chirilice. „Aspectul”, „forma” exprimată prin scriere induce în eroare asupra fondului! N. Cartoian¹ a găsit o formulă potrivită pentru textele române^oti scrise în slavonă (*Cronica lui Ștefan cel Mare, Letopisețele de la Bistrița, Putna* etc. ^oi, în special, *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*), „suflet românesc în limbă slavonă”, care, aplicată la textele române^oti scrise cu caractere chirilice, poate fi modificată în „suflet românesc în

1 N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, Bucure^oti, ed. 2, 1980, p. 46.

alfabet chirilic". Dar româna a cunoscut, de timpuriu, și scrierea latină, ceea ce nu se ȳtie sau se uită prea des. În Dacia, la curtea regilor, a fost cunoscută limba și scrierea latină înainte de cucerirea romană, a^oa cum au arătat arheologii și, de curând, dintre lingviști, I. Fischer¹. În epoca feudală, pe teritoriul țării noastre funcționa la Cenad (Morissenum), din 1020, prima școală în limba latină². Pe de altă parte, trebuie să avem în minte acele texte din sec. al XVI-lea, precum *Cartea de cîntece* din 1570-1573, scrisă în caractere latine cu ortografie maghiară și *Tatăl nostru* din 1593, scris cu ortografie italo-polonă, care evident că nu au ieșit „ex nihilo”! O altă dovadă demnă de reținut o constituie împrejurarea că termenii fundamentali ai culturii și ai învățămîntului sînt de proveniență latină.

II. Întîrzierea. Textele scrise în românește apar foarte tîrziu în raport cu cele scrise în principalele limbi romanice. Chiar dacā avem dovezi că, sporadic, s-a scris de timpuriu românește, primul text mai dezvoltat cunoscut pînă în ziua de astăzi este *Scrisoarea lui Neacșu*, datată 1521, adică la o distanță de 679 de ani de *Serments de Strasbourg*, din 842, sau de 561 de ani față de primul text sigur în italiană, *Placito di Capua*, din 960, de exemplu. Deci, s-a început să se scrie românește, continuu, nici măcar de o jumătate de mileniu, în timp ce în principalele limbi neolatine s-a scris de mai bine de un număr dublu de ani. Dacă în românește, în sec. al XVI-lea, de abia se traduceau principalele texte religioase, în limbile franceză și italiană, autori binecunoscuți produseseeră sau produceau o literatură în bună parte neîntreruptă nici pînă astăzi! În aceeași ordine de idei, trebuie menționat că cronologia epocilor istorice este alta pentru istoria românească decît pentru cea universală. Astfel, Evul Mediu se sfîrșește în istoria noastră în anul... 1821, în timp ce, în lume, această perioadă se consideră încheiată în 1492... Această lipsă de coincidență între Apus și Răsărit are o consecință și de altă natură: semnalarea și cercetarea documentelor românești aparținînd secolului al XVI-lea nu-și poate găsi locul în „Revue d'histoire des textes” (înainte de 1971, această revistă purta numele de „Bulletin de recherche et d'histoire des textes”), punct de întîlnire a cercetătorilor fazelor mai vechi de limbă, veniți din orizonturi diferite, dar cu preocupări comune. Limbii române îi este interzis accesul, deoarece această revistă studiază exclusiv lucrările scrise anterior anului 1500 deci, într-o perioadă pentru care dovezile de scriere în limba română nu apar decît sporadic, cîte un cuvînt românesc în documente scrise în alte limbi (latină, slavă, maghiară); oricum, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, înainte de 1521 nu poate fi vorba de texte continue în limba română. Numai limbile care au avut șansa de a îmbrăca haina solemnă a scrisului înainte de 1500 își găsesc locul într-o revistă cu acest profil... De-abia începînd cu sec. al XVII-lea apar în românește texte cu caracter istoric și juridic și, din secolul următor, lucrări literare și filozofice. De altfel, sec. al XVIII-lea a însemnat un mare

1 I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1985.

2 Bărsănescu, PN, p. 43.

pas înainte pe calea occidentalizării romanice a limbii române. În acest secol, toate provinciile românești se îndreaptă spre Apus: Para Românească și Moldova, prin intermediul culturii grecești, intră în contact cu cultura italiană și, apoi, cu cea franceză. Transilvania se îndreaptă către latinitate și italianitate, direct sau prin mijlocirea culturii austro-ungare. Se poate afirma că izolarea și excluderea din romanitate ia sfârșit o dată cu „coala Ardeleană de la finele sec. al XVIII-lea și în cursul sec. al XIX-lea. Chiar dacă se mai menține pînă spre 1850, scrierea chirilică este, treptat, înlocuită cu alfabetul latin. Latinitatea greco-catolicilor, influența italiană și, mai tîrziu, cea franceză înlesnesc limbii române redobîndirea locului pierdut din latinitate. Aceasta a fost rapidă: dacă, în 1521, limba română este atestată în *Scrisoarea lui Neacșu*, după mai puțin de 350 de ani ea dăduse lumii europene pe marele poet Eminescu, „ultimul romantic” și pregătea, pentru cultura franceză, în special, pe Eliade, pe Cioran și pe Eugen Ionescu... Sincronizarea culturală preconizată de Eugen Lovinescu începuse să se afirme la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea (simbolismul). Cu această racordare a culturii românești la valorile Europei, însoțită, în mod firesc, de mari transformări, lexicale mai ales, ajungem la cea de a treia caracteristică a limbii române amintită la început:

III. Recuperarea rapidă a timpului trecut departe de surorile sale întru latinitate. Impresionanta capacitate a românei de recuperare a întârzierilor provocate de situația ei geo-istorică și de sincronizare cu epoca actuală s-a manifestat cu precădere în domeniul vocabularului prin două modalități, pe care le-am urmărit îndelung și care au devenit frecvente în ultimii 30 de ani:

a) prin adoptarea și, de cele mai multe ori, adaptarea unei adevărate avalanșe de împrumuturi recente occidentale – față de care influența răsăriteană, rusească, deși impusă, n-a avut decît un rol infim, și acela de mult depășit în ultimele trei decenii. Despre ce influențe occidentale se poate vorbi în ultima perioadă de dezvoltare a limbii române? Într-o lucrare din 1985 și 1986, am demonstrat, pe baza materialului cuprins în *DCR*, că preeminența noilor achiziții ale vocabularului românesc aparține limbii franceze, cu un procent de 19,3%. Adăugînd termenii, recent împrumutați, de origine italiană, spaniolă și portugheză, se ajunge la un procent total de 21,3%; importanța elementului romanic nou adăugat limbii române reiese din compararea cu prezența elementelor non-romanice: cuvintele noi de proveniență engleză, plus cele de sursă germană și slavă ajung de-abia la procentul de 15,9%. Deci, în procesul, în curs, de acumulare lexicală, elementele recente neolatine nu fac decît să întărească specificul latin al limbii, contribuind la accelerarea occidentalizării romanice a românei;

b) prin asimilarea și imensa vitalitate a unor procedee moderne de formare a cuvintelor, unde noile formații culte cu prefixoide și sufixoide cunosc o mare dezvoltare. Numai cîteva exemple pentru ambele categorii: dintre prefixoide sînt preferate în limba română aceleași care apar cu

precădere în limbile romanice apusene: *auto-*, *bio-*, *electro-*, *foto-*, *hidro-*, *micro-*, *mini-*, *pseudo-*, *tele-*, *radio-*. Exemplele stau la îndemîna tuturor: *autotaxare*, *microroman*, *microantologie*, *minifustă*, *teleînregistrare*. Dovada că acest procedeu s-a impus în limba română este că apare în cuvinte avînd un caracter ironic sau de glumă, formate, desigur, pe teren românesc, precum *teleaşteaptă*, *microbănuială*, *autointerviu*, *teleplicitisit*. Dintre sufixoidele mai frecvente, amintim: *-fon*, *-gramă*, *-naut*, *-duct*, *-crat*, *-metru*, *-gen*, *-man*, *-plast*, *-tecă*, în formații ca: *videofon*, *aeroduct*, *fotogramă*, *cancerigen*, *astronaut*, *cornoplast*, *fibroscop*.³ i sufixoidele au devenit, într-un anumit fel, „indigene”, o dată ce se pot crea cu ele cuvinte cu caracter popular, precum *bitocrat*, *brazdometru*, *procesoman*.

Nu trebuie neglijată nici ponderea altui procedeu modern de formare a cuvintelor – sudarea directă a două rădăcini: un sufixoid adăugat unui prefixoid: *radiofon*, *cinefilie*, *aeroduct*, *miniscaf*; indiferent dacă aceste cuvinte sau altele amintite mai sus au apărut prin împrumut sau s-au alcătuit în interiorul limbii noastre, important este că procedeu a fost nu numai asimilat, ci și imitat, devenind productiv în limba română.

Concordanțele cu limbile romanice apusene se manifestă și într-un alt procedeu de formare a cuvintelor, și anume în compoziția prin apoziiție: *cifră-record*, *ciorap-pantalon*, *club-bar*, *raid-anchetă*, *student-actor*. De asemenea, este interesant de relevat rolul compuselor, în care se evidențiază repetabilitatea elementului secund: *factor-cheie*, *conflict-cheie*, *operă-cheie*, *episod-cheie*, *cuvînt-cheie*; *radio-pirat*, *stație-pirat*, *emisiune-pirat*; *cinemato-graf-model*, *sat-model*, *statut-model*; *film-gigant*, *local-gigant*.

În asimilarea acestor procedee se poate întrevădea modernizarea și internaționalizarea structurii lexicale recente, structură caracterizată printr-o mare dinamică, precum în toate limbile neolatine importante; trebuie, deci, neapărat subliniată sincronizarea cu limbile romanice occidentale prin adaptarea la actualizarea lingvistică din Apus.

Am participat de curînd (în iunie 1993) la seminarul consacrat limbilor romanice la école Pratique des Hautes Etudes (EPHE) – Sorbona – Paris. În experimentele și discuțiile care au avut loc se apreciează că pentru cercetările comparative și pentru învățarea paralelă a limbilor romanice sînt suficiente limbile franceză, italiană, spaniolă și portugheză. Introducerea limbii române în discuțiile de la EPHE se datorează, îndeosebi, profesorului L. Renzi (Padova). Domnia sa – ca și mine, de altfel, în conferința despre „Le destin du roumain parmi les langues romanes”, ținută la 26 iunie 1993 în cadrul sesiunii închinată „Limbilor romanice: comparații, tipologii, descrieri”, unde am susținut idei asemănătoare celor exprimate în rîndurile de față – a adăugat că astăzi este insuficient a se cerceta, în cadrul lingvisticii romanice, numai cele patru limbi citate mai sus, fără română, deci. Pentru a convinge pe cei de față, prof. Renzi a recurs la o comparație: a învăța limbile romanice fără a i se acorda românei un loc adecvat este echivalent cu studierea și a tipurilor naturale, cercetîndu-se mamiferele fără cetacee, examinîndu-se, în schimb, trei tipuri diferite de maimuțe. Această comparație, ca

orice comparație, are limitele sale, dar, în lingvistica romanică, spaniola, portugheza și italiana reprezintă aceeași subclasă; franceza și româna au o situație aparte. Din punct de vedere istoric, româna arată, în multe cazuri, că latina a evoluat altfel decât pe țărimurile occidentale. Fără această limbă, ideile noastre despre dezvoltarea latinei ar fi altele din mai multe puncte de vedere, așa că româna trebuie inclusă, în mod obligatoriu, în studiile fundamentale de romanistică¹. De această limbă, care constituie „al patrulea picior al mesei romanice” – după expresia, devenită clișeu, a prof. Alf Lombard –, nu se poate în nici un chip face abstracție în cercetările de romanistică. De altfel, același Alf Lombard, în cartea sa *La langue roumaine. Une présentation*, constată că, din păcate, „l'étude du roumain hors de ses frontières n'en est encore qu'à ses débuts, ou presque. Ce n'est que très lentement que, dans le monde, on prend conscience de la grande importance de cette langue. Cette importance – il faut encore, hélas, insister sur ce point – est scientifique, pratique et littéraire à la fois: sans cette langue, on ne saurait se faire une idée tant soit peu complète de ce qu'est devenu de nos jours le latin, sans elle on ne peut communiquer librement avec la plus grande nation du Sud-Est européen, sans elle on se prive de tout contact direct avec une des grandes littératures de l'Europe actuelle” (p. VII). Româniștii și româniștii vor spune dacă are sau nu dreptate!

CL, 1-2/1993, p. 67-74

1 L. Renzi, *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna, 1985.

Cuprins

SIGLE ^a 1 ABREVIERI.	5
CUVÎNT ÎNAINTE.	13

I. LIMBĂ VECHĂ

ISTORIA LIMBII ROMÂNE ^a 1 IZVOARELE EI.	17
CONSIDERAȚII ASUPRA ÎNREGISTRĂRII ^a 1 DATĂRII CUVINTELOR ÎN <i>DLR</i>	25
OBSERVAȚII ASUPRA ARTEI CUVÎNTULUI ÎN <i>PALIA DE LA ORĂȘTIE</i>	29
<i>TATĂL NOSTRU</i> (1593). Corespondențe româno-polone în scrierea românească din secolul al XVI-lea	59
VARLAAM, UN PIONIER AL ARTEI SCRISULUI.	66
NOUL TESTAMENT DE LA BĂLGARAD. Valoarea lingvistică	74
NOTE ASUPRA CUVINTELOR ROMÂNE ^a TI DIN SFERA SEMANTICĂ A CULTURII.	109
UN DICȚIONAR DE NEOLOGISME „VECHI”.	115
CĂRȚI REFERITOARE LA LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ.	122

II. LIMBĂ ACTUALĂ

TRĂSĂTURI SPECIFICE ALE COMPUNERII ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ.	143
ASPECTE ALE PSEUDOPREFIXĂRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ (cu referire îndeosebi la limbajul presei)	154
OBSERVAȚII ASUPRA PREFIXOIDULUI <i>MINI</i> -.	159
OBSERVAȚII ASUPRA PREFIXOIDULUI <i>TELE</i> -.	165
ASPECTE ALE PSEUDOSUFIXĂRII ÎN ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ.	170
NOTE ASUPRA TERMINOLOGIEI ASTRONAUTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ.	174
OBSERVAȚII ASUPRA STRUCTURII BULETINELOR METEOROLOGICE.	185
DESPRE VERBELE „DELOCUTIVE”.	191
DINAMICA VERBELOR NEOLOGICE DIN ROMÂNĂ ACTUALĂ.	195

UN „VERBUM VICARIUM”: A REALIZA.	203
IMPACT.	207
ATRIBUTELE SPECTACOLULUI. Observații lexicale	211
NOTE LEXICALE ^{a1} ETIMOLOGICE.	215
ELEMENTELE LEXICALE ROMANICE RECENT INTRODUSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ.	219
DEZVOLTĂRI SEMANTICE RECENTE.	238
CONSIDERAȚII ASUPRA ETIMOLOGIEI NEOLOGISMELOR DIN ROMÂNĂ.	246
CONSIDERAȚII ETIMOLOGICE. Pornind de la <i>Dicționarul de cuvinte călătoare</i> de Al. Graur	253
SUPLIMENTE LA <i>SUPLIMENTUL DEX</i>	261
ÎN LOC DE CONCLUZII. Note asupra poziției românei printre limbile romanice	265